

ГОЛОСИ й ВІДЛУННЯ АНТИЧНОСТІ

Donum natalicium
ANDREAE SODOMORAE

*Матеріали
Всеукраїнської
наукової конференції
до 85-річчя професора
Андрія Содомори*

Львівський національний університет імені Івана Франка
Факультет іноземних мов
Кафедра класичної філології

ГОЛОСИ Й ВІДЛУННЯ АНТИЧНОСТІ

Donum natalicium
ANDREAE SODOMORAE

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції
до 85-річчя професора Андрія Содомори

(Львів, 16 грудня 2022 року)

Львів – 2023

УДК [811.161.2'255.4+80'02]-057.4:929:01]"19/20"(06)
Г 61

Упорядники

канд. філол. наук, доц. *М. Б. Домбровський*,
канд. філол. наук., доц. *А. М. Савула*

Науковий редактор

доктор філол. наук, проф. *Б. В. Чернюх*

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського національного університету імені Івана Франка.
Протокол № 49/6 від 29 червня 2023 року.*

Г 61

Голоси й відлуння античності. Donum natalicium Andreae Sodomorae : матеріали Всеукраїнської наукової конференції до 85-річчя професора Андрія Содомори (Львів, 16 грудня 2022 року). – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. – 376 с.

Науковий збірник присвячено 85-річному ювілеєві патріарха українського перекладу й класичної філології професора Андрія Содомори. Багатогранна постать ювіляра дала нагоду зібрати під однією палітуркою праці українських науковців з різних ділянок гуманітаристики: мовознавства, літературознавства, історії, культурології. Збірник містить як студії з давньогрецької й латинської мов та літератур, так і дослідження античних «відлунь» у посткласичній Європі, зокрема, в Україні. Окремий розділ присвячено самому ювілярові – з оглядом його творчої біографії, дослідженнями різних аспектів його праці та деякими спеціальними публікаціями. Також збірник містить докладну бібліографію праць А. Содомори і про нього за 2013–2022 рр.

УДК [811.161.2'255.4+80'02]-057.4:929:01]"19/20"(06)

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2023

ЗМІСТ

I. SODOMORIANA

Маріанна Кіяновська

ДВІ ПОСВЯТИ АНДРІЄВИ СОДОМОРИ.....7

Віра Річ

ТРИ ПЕРЕКЛАДИ ВІРИ РІЧ

(Публікація *Тараса Шмігера*).....8

«Для всіх один вечірній сипле сніг...» (*А. Содомора*).....8

«A single evening snow sifts down for all...».....9

«For all one evening snow sprinkles...».....9

«Якщо неперекладність – забобон...» (*А. Содомора*).....10

«If «untranslatable» is superstition...».....11

Маркіян Домбровський

АНДРІЙ СОДОМОРА: НАРИС ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ.....12

Роман Домбровський

АНДРІЙ СОДОМОРА ЯК ПЕРЕКЛАДАЧ І ЕСЕЇСТ.....19

Назар Ващишин

КУДИ ВЕДЕ ГОРАЦІЙ, АБО СПОСТЕРІГАЮЧИ

ПЕРЕКЛАД (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДНОЇ

ТА ОРИГІНАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ АНДРІЯ СОДОМОРИ).....30

Маркіян Домбровський

ORBIS ARHORISTICUS АНДРІЯ СОДОМОРИ.....38

Маркіян Домбровський

ТЕПЛІ КАМІНЧИКИ У ГАННУСИНИХ РУКАВИЧКАХ:

АНАТОМІЯ ОДНОГО ОБРАЗУ АНДРІЯ СОДОМОРИ.....53

II. GRAECA

Євгенія Чекарева

КОНЦЕПТ «СЕРЦЕ» В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ

МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....60

Віталій Туренко

КОНЦЕПТ «ВОРОГ» У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ:

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ.....72

<i>Надія Чернюх-Мацієвська</i>	СУБКОНЦЕПТ ΝΟΣΟΣ У ДАВНЬОГРЕЦЬКОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ.....	77
<i>Святослав Зубченко</i>	СТРАТЕГІЇ ТА ЗАСОБИ ПЕРЕКОНУВАННЯ У ДІАЛОЗІ КРЕЗА І СОЛОНА ПРО ЩАСТЯ В І КНИЗИ «ІСТОРІЇ» ГЕРОДОТА.....	84
<i>Ліна Глущенко, Олена Пушкіна</i>	ДІЄСЛОВА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ДІЯ» В ТЕКСТІ ЄВАНГЕЛІЯ ВІД МАРКА: ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ.....	95
<i>Інеса Чакал</i>	РОЛЬ АХІЛЛА ТАТІЯ У ЗБАГАЧЕННІ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ МОВИ.....	107
<i>Мар'яна Мокривська</i>	ТЕАТРАЛЬНІСТЬ І ДРАМАТУРГІЙНІСТЬ У ДАВНЬОГРЕЦЬКОМУ РОМАНІ.....	120

III. LATINA

<i>Наталія Панчишин</i>	АНТОНІМІЧНА ПАРА ДЕНЬ-НІЧ У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ.....	130
<i>Андрій Савула</i>	КАТЕГОРІЯ ГРАДАЦІЇ АТРИБУТИВНОЇ ОЗНАКИ У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ.....	140
<i>Соломія Антонюк-Кириченко</i>	СЛОВОТВІРНА ДЕРИВАЦІЯ ТАКТИЛЬНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ТВОРАХ ВЕРГІЛІЯ.....	147
<i>Богдан Чернюх</i>	TABELLAE DEFIXIONUM HISPANICAE: СТРУКТУРА ТА МОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ.....	156
<i>Ірина Романюк</i>	СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІПРЕФІКСАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ У ПІЗНІЙ ЛАТИНІ.....	167

Олексій Сафроняк

З ІСТОРІЇ РИМСЬКОЇ ГРАМАТИЧНОЇ ТЕОРІЇ III-V СТОЛІТЬ:
ДІСЛІВНІ СПОСОБИ.....177

IV. POST-CLASSICA

Вячеслав Ціватий

КОНЦЕПТ «РИТОРИКА» І ОСОБЛИВОСТІ
МОДЕЛІ КУЛЬТУРИ В АНТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ:
ЛІТЕРАТУРНО-ЛІГВІСТИЧНИЙ, ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-
ТЕМПОРАЛЬНИЙ І КОМУНІКАТИВНИЙ ДИСКУРСИ
(ЛІТЕРАТУРНА РЕЦЕПЦІЯ АНТИЧНОСТІ
В ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ).....182

Марта Петришин, Галина Загайська

ЗДОРОВ'Я У СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ
СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ
(НА МАТЕРІАЛІ «REGIMEN SANITATIS SALERNI»
АРНОЛЬДА З ВІЛЛАНОВИ).....201

Наталія Корольова, Олеся Лазер-Паньків

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ
АЛЕГОРІЙ СЕРТЕМ ARTES LIBERALES
В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ.....212

Олександра Литовська

«ЛІСІСТРАТА» АРИСТОФАНА: КІНОРЕЦЕПЦІЯ
ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ КОМЕДІЇ У ХХІ СТОЛІТТІ.....224

V. UCRAINICA GRAECO-LATINA

Богдана Криса

АНТИЧНІ ТІНІ В УКРАЇНСЬКИХ ВІРШАХ XVI-XVIII СТ.....234

Тарас Шмігер

ПОТРЕБИ КРИТИКИ ЛІТУРГІЙНОГО ПЕРЕКЛАДУ
В УКРАЇНІ.....243

Дмитро Гордієнко

ОЛЕКСАНДР ДОМБРОВСЬКИЙ ТА ЙОГО КОНЦЕПТ
«АНТИЧНА УКРАЇНА».....251

Марта Зьола

КОНЦЕПТ АНТИЧНОСТІ У ТВОРАХ ІВАНА ГНАТЮКА ЯК ОРИГІНАЛЬНИЙ ВИЯВ ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ АВТОРА.....	266
---	-----

Сергій Лучканин

РИМОВАНІ ПЕРЕКЛАДИ ТА ПЕРЕСПІВИ ДАВНЬОРИМСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ТА GAUDEAMUS СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПИСЬМЕННИЦІ ТА ПЕРЕКЛАДАЧКИ ОЛЬГИ СТРАШЕНКО (1950–2015).....	276
---	-----

Роксоляна Олішук, Христина Куйбіда

МОВНЕ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ «ВІЙНА» В ГРЕЦЬКОМУ МЕДІАПРОСТОРІ (НА МАТЕРІАЛІ ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ВОЄННИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ – 2022).....	290
--	-----

БІБЛІОГРАФІЯ ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ АНДРІЯ СОДОМОРИ І ПРО НЬОГО ЗА 2013–2022 РОКИ

Уклав Маркіян Домбровський

Передмова.....	305
I. ПУБЛІКАЦІЇ АНДРІЯ СОДОМОРИ.....	307
А. Книжкові видання.....	307
Б. УСІ ПУБЛІКАЦІЇ (основний покажчик).....	311
II. ПУБЛІКАЦІЇ ПРО АНДРІЯ СОДОМОРУ.....	348
III. ДОПОМІЖНІ ПОКАЖЧИКИ.....	365
А. Іменний покажчик.....	365
Б. Покажчики перекладів.....	367
1. Загальний.....	367
2. Окремі покажчики перекладів.....	368
2а. Фрагменти Алкея в перекладах Андрія Содомори.....	369
2б. Фрагменти Архілоха в перекладах Андрія Содомори.....	370
2в. Автори грецької епіграми в перекладах Андрія Содомори.....	373

I. SODOMORIANA

ДВІ ПОСВЯТИ АНДРІЄВІ СОДОМОРІ¹

Маріанна Кіяновська

* * *

А. Содоморі

Це зветься словом «випадок». У мові –
Немов у морі, зустрічі і ритми.
Душа живе присутністю любові,
Тож часом надто важко говорити.
Понтійської негоди краєвиди,
Високі хвилі в присмерку мовчання,
І тиха осінь, що ступає слідом
Чийогось, майже першого, кохання.

* * *

А. Содоморі

Під тінню чужою – неначе під сонцем чужим,
Таким нетривким і таким неласкаво-гарячим...
Пракамінь наріжний у рідний вмуровано дім,
Якого ще жоден Овідій увічі не бачив.
Блукання крізь осінь, де в заполоч вплетено щем.
І місту, і світу належать душа і утома.
Зрадлива погода римується вранці з дощем:
Під тінню чужою так світло лишатися вдома.
Розгубленість мови. Мовчиться у цій суєті,
Безслідно зникається в ріках, слідах, афоризмах.
Під тінню чужою освітлені сонцем лиш ті,
Кому біля серця відлунює слово «вітчизна».

¹ Вірші написані 2007 р. і з люб'язного дозволу авторки публікуються тут вперше.

Андрій Содомора

Світлина Лесі Квік

ТРИ ПЕРЕКЛАДИ ВІРИ РІЧ

Публікація Тараса Шмігера

Львівський національний університет імені Івана Франка

Віра Річ (справжнє ім'я – Фейс Елізабес Джоан Річ; 24 квітня 1936, Лондон — 20 грудня 2009, Лондон) – поетеса й найкраща британська перекладачка української літератури ХХ і початку ХХІ сторіч. У її доробку – переклади творів 50 українських письменників.

Серед архівних документів Віри Річ збережено переклади двох поезій А. Содомори. Одну з них – «Для всіх один вечірній сипле сніг...» – перекладено у двох варіантах: очевидно, Віра Річ шукала кращий ключ до успішної інтерпретації. Переклади походять з 2007–2009 рр.

Варто зазначити, що серед документів Віри Річ є оригінали ще двох віршів А. Содомори («Дзвіночок» і «Перший сніг»): можливо, вона планувала перекласти і їх.

Дякуємо Джимові Динглі за допомогу у пошуку текстів і за надані роз'яснення.

Переклади друкуються вперше. Оригінали наводимо за виданнями: «Для всіх один вечірній сипле сніг...» – Содомора Андрій. Наодинці зі Львовом: поетичні проходи. – Львів: Літопис, 2005. – С. 191; «Якщо неперекладність – забобон...» – Содомора Андрій. Студії одного вірша. – Львів: Літопис, 2006. – С. 230.

«Для всіх один вечірній сипле сніг...»

Оригінальний текст

Для всіх один вечірній сипле сніг
З квадрата неба на квадрат подвір'я.
Хай незліченний, все ж один для всіх –
Сніжинками із сірого безмір'я.

А тут, на дні, одміряно вже все –
На метр, на крок: чотири на чотири.
Невтомно, незупинно сніг трясє
З безодняви на дно – стрімкі пунктири.

У глиб душі летить, у глибину,
Що далі в ніч, темнішу і – білішу.
Одну для всіх той сніг, для всіх одну,
Неміряну – нічну – будує тишу...

Два переклади Віри Річ

(1)

A single evening snow sifts down for all,
From the square sky down to the square yard passing,
Uncountable, yet it is as one it falls
In snowflakes from unfathomed silver vastness.

Here, by day, all in measurement is bound,
Four by four, by metres, and by paces
Weariless, pauseless the snow shivers down
Abyss to pit, steep dotted lines it traces.

Into the depths the soul flies, deeper still,
Gradually into night, darkness and – whiteness,
And one for all, for all the snow now builds
One profound measureless nocturnal – silence.

(2)

For all one evening snow sprinkles
From the square sky on to the yard,
Let it be countless, it is still one for all-
Snowflakes from the silver infinity.

And here in the day it is all measured out,
By the metre, by the pace, four by four.
Unwearying, without pause, the snow shivers:
From the abyss to the bottom, a steep dotted line.

The soul flies into the depths, into the deep,
Gradually into the night, darkness and – whiteness,
One for all this snow, for all, one,
It builds an unmeasured nighttime silence.

«Якщо неперекладність – забобон...»

Оригінальний текст

Якщо неперекладність – забобон,
То я – з найзабобонніших на світі:
З Верленом затужити в унісон?..
Чи парусом так само забіліти?..

Для товмача не кара це – закон:
Цю саму хвилю двічі не зустріти;
Що не струна – то інший обертон,
Щомиті – інший настрій на струні тій.

І все ж, найзабобонніший товмач,
Як плив, так і пливтиму – між невдач,
Од слова путь верстаючи й до слова.

А щоб не впасти в крайнощів полон –
Над забобоном б'юся знову й знову,
Якщо неперекладність – забобон...

Переклад Віри Річ

If «untranslateable» is superstition,
I am the world's most superstitious man.
To mourn with Verlaine in a shared rendition?
Oneself to give white gleam to sail's lone span?

No penance but translator's law of mission:
To meet the same wave twice no person can,
Not the same string – new overtone and frisson,
Ever retuned the string where one began.

Most superstitious of translators, yet
I go, follow the flow midst failure's threat,
Paving the path that runs from word to word.

And, lest I fall into extremes' strong prison.
'Gainst superstition strive on undeterred,
If «untranslateable» is superstition...

АНДРІЙ СОДОМОРА: НАРИС ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ

Маркіян Домбровський

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті подано загальний нарис творчої біографії Андрія Содомори в різних її аспектах. Показано діапазон його перекладацької діяльності, стисло охарактеризовано художню творчість тощо.

Ключові слова: Андрій Содомора, творча біографія.

Видатний перекладач, письменник, класичний філолог Андрій Содомора народився 1 грудня 1937 року у с. Вирів (нині Кам'янка-Бузький р-н Львівської обл.) у священничій родині Олександра та Софії Содоморів. Тут минуло його дитинство, у школах Вирова та сусіднього села Желехів (нині – Великосілки) він здобував середню освіту (1944–1953). 1953–1959 р. навчався на відділі класичної філології Львівського університету, який закінчив з відзнакою. 1968 р. захистив кандидатську дисертацію.

Після університету А. Содомора працював у львівському обласному (1959–1960) й історичному (1960–1964) архівах. З 1964 до 2000 р. викладав на кафедрі латинської мови Львівського медичного інституту. З 2002 р. і до сьогодні працює на кафедрі класичної філології Львівського університету (з 2006 – професор).

Андрій Содомора – член Національної спілки письменників України (1981), дійсний член НТШ (з грудня 1992 р.), член редколегії журналу «Дзвін».

Його багаторічну працю відзначено численними літературними преміями: ім. М. Рильського (1986), О. та Т. Антоновичів (2004), ім. М. Возняка (2008), ім. Г. Кочура (2010), ім. Р. Федорова (2012), «міста літератури ЮНЕСКО» (2019), «Книга року ВВС» (2021). З 2012 р. А. Содомора – почесний громадянин Львова.

*

На перекладацькій ниві Андрій Содомора дебютував як один із перших у світі перекладачів щойно тоді віднайденної комедії Менандра «Відлюдник» (1962; новий переклад – 2017). Почавши з Менандра і грецької поезії², А. Содомора поступово розширював свій перекладацький репертуар: у його доробку – переклади найважливіших текстів латинської поезії (як класичної³, так і пізньої⁴), а також філософської прози⁵, грецької комедії й трагедії⁶.

Вагомим є внесок А. Содомори в перекладання новолатинської спадщини – як загальноєвропейської⁷, так і пов’язаної з Україною⁸. Працюючи багато років на кафедрі латинської мови Львівського медичного інституту (тепер – університету), він здійснив також низку перекладів латиномовної медичної літератури (зокрема, «Настанови для тих, хто вивчає хірургію» Н. Бідлоо, 1979, рос. мовою).

Перекладацька діяльність Андрія Содомори не обмежується класичними мовами. У його доробку знаходимо переклади з

² Впродовж 1960–1970-х – численні журнальні добірки, а в 2010-х – повні видання Теогніда (2012), Сапфо (2012), Алкея (2013), Архілоха (2014), а також антологія грецької епіграми (2017).

³ Гораций (1982, оновлений переклад 2021), Лукрецій (1988), Овідій («Метаморфози» 1985, 2019; любовні і скорботні елегії 1999, 2019; «Мистецтво кохання» 1999, 2019; «Ліки від кохання» 2020; «Героїди» 2022 (спільно з Н. Ващишиним) «Листи з Понту» (2023), Вергілій (2011: вся спадщина, крім «Енеїди»), повний корпус римської елегії (2009).

⁴ Антологія «Відлуння золотого віку» (2011), Дистихи Катона (2009), загадки Симфосія (2013).

⁵ Сенека («Моральні листи до Луцілія»: 1996, численні перевидання аж до останнього 2022; діалоги 2016, 2022) і Боецій («Розрада від філософії» 2002, 2020), Пліній Молодший (2018).

Сенека («Моральні листи до Луцілія» 1996, діалоги 2016) і Боецій («Розрада від філософії» 2002).

⁶ Менандр, окремі комедії Аристофана (1980), низка трагедій Есхіла (1990), Софокла (1989) і Еврипіда (1993, останнє плановане перевидання 2023).

⁷ Арнольд з Вілланови (1975, новий переклад 2011), поезія вагантів (2007, спільно з М. Борецьким).

⁸ «Подорож у східні краї» В. Рубрука (вперше 1976 р. в журналі «Всесвіт», окремою книгою 2018), «Пісня про зубра» М. Гусовського (2007), численні переклади в антологіях давньої української літератури (Павло Русин та ін.).

романських, слов'янських, німецької мов (серед іншого, «Петер-Нечесаха» Г. Гоффмана (2007), а також надзвичайно проникливі переклади з Верлена, Лорки, Лермонтова, що їх автор робив переважно як ілюстрації до своїх перекладознавчих праць).

Окремі уваги заслуговує постійне повертання А. Содомори до уже зроблених перекладів: чимало з опублікованого у 1960-х – 1980-х він переглядає, редагує, а часто й взагалі перекладає наново впродовж останніх років (грецькі лірики, Арнольд з Віланови, окремі твори Горація тощо). Унікальною й особливо показовою з цього погляду є книга «Історія одного перекладу» (2017), де автор не лише вмістив два власні переклади «Відлюдника», між якими – понад пів століття (1962 і 2017), але й розмірковує над своїми підходами до перекладу тоді і тепер.

Переклади Андрія Содомори відзначаються високою художньою культурою, філологічною акуратністю, тонким відчуттям античної поетики і віртуозним її відтворенням засобами українського слова. Продовжуючи перекладацькі традиції Миколи Зерова, Бориса Тена, Григорія Кочура, він вписав і власне ім'я до переліку найвидатніших українських перекладачів.

*

Літературознавча і перекладознавча праця Андрія Содомори нерозривно пов'язана і великою мірою впливає з його роботи як перекладача. У його перекладах завжди видно фахового філолога, а в наукових текстах – досвідченого перекладача-практика.

Аналізуючи закономірності відтворення художнього тексту засобами іншої мови, Андрій Содомора насамперед зосереджується на проблемі неминучих втрат у перекладі, на неможливості «адекватного» відтворення оригіналу, послідовно відстоює й аргументує тезу про неперекладність художнього тексту.

Прикметною рисою праць А. Содомори є те, що, залучаючи до аналізу переклад, він ніколи не обмежується лише перекладознавчою проблематикою; навпаки – його дослідження націлені насамперед на якнайглибше осягнення оригіналу. Фіксування втрат проявляє в оригіналі те, що втрачено в ході перекладу, а вивчення механізмів, що привели до втрат, дозволяє виразніше побачити механізми

формування в оригіналі втрачених при перекладі елементів художності. Можна сказати, що, аналізуючи структуру художності оригіналу через переклад, Андрій Содомора вдається до свого оригінального методу перекладацької деконструкції (особливо, якщо взяти до уваги, що часто в такому аналізі він послуговується власними перекладами, зокрема, й зробленими *ad hoc* – для конкретного дослідження: тобто переклад у таких випадках стає ніби однією з операцій аналізу оригінального тексту).

Андрієві Содоморі як фаховому класичному філологові властива пильна увага до мікрорівня, до малих текстових одиниць, найскрупульозніший аналіз найменшого твору чи навіть рядка, фрази, афоризму. Аналізуючи образний вимір тексту, дослідник особливо пильно приглядається до структури фрази, звукопису, метру – як до важливих факторів образотворення. Найконцентрованіше філологічний метод А. Содомори можна побачити у його праці «Студії одного вірша» (2006)⁹.

Такий зіставний підхід до тексту, глибоке знання античної літератури і тонке відчуття українського слова неминуче розширили коло наукових зацікавлень А. Содомори і привели його до студій над українською поезією. Окрім тих самих питань поетики, в українських текстах він спеціально зосереджується на типологічних і генетичних відлуннях, зв'язках з античною літературою: у формах, ідеях, образах, фігурах мови і в способі поетичного вислову. Окрім згаданих «Студій одного вірша», а також багатьох публікацій у періодиці, ця українська лінія найвиразніше проявила себе у книжці «Шевченків садок і Франкове поле» (2015).

Не стоїть А. Содомора осторонь і сучасних проблем української мовної культури: активно коментує тривожні мовні тенденції, бере участь у правописних дискусіях. Окрім численних виступів у пресі

⁹ А починав А. Содомора свою літературознавчу працю з вивчення давньогрецької лірики (статті у фахових журналах 1960-х і дисертація «Художня майстерність лесбійських ліриків і проблеми поетичного перекладу їх пісень», 1968); у 1970-х основна увага дослідника була зосереджена на поезиці Горация, і далі до кола його інтересів потрапляло щораз більше число лагінських і знову грецьких авторів. Літературознавчі і перекладознавчі спостереження А. Содомора публікує у численних працях, зокрема, у ґрунтовних вступних статтях до власних перекладів.

і статей у журналах, ці мовні погляди Содомори резюмовані у його книжечці «Від слова до серця, від серця – до слова» (2012), а також знайшли відображення у багатьох виступах і публікаціях, зокрема, в інтернет-газеті «Збруч», на сторінках журналу «Дзвін» тощо.

*

Як дослідникові і мислителіві Андрієві Содоморі властивий широкий погляд на філологічні й загальногуманітарні проблеми. З дивовижною майстерністю він поєднує найприскіпливіший аналіз найменшої одиниці тексту чи думки з найширшими культурологічними горизонтами, на які його виводить цей аналіз. Найкраще цю широту підходу видно в його авторських коментарях до «Дистихів Катона» (2009) і «Загадок Симфосія» (2013) і особливо – в «Афористичних етюдах» (2016), а також в есеїстиці: «Бесіди п(р)одумки» (2018), «Про що писати» (2021, відзначена як «Книга року ВВС» в категорії «есеїстика»). У такому ключі побудовані й численні публічні лекції Содомори.

Андрій Содомора – блискучий лектор. Своїми публічними лекціями, виступами на телебаченні і радіо, публікаціями й інтерв'ю в пресі та на інтернет-ресурсах, зустрічами зі студентами і школярами – не менше, ніж книгами¹⁰ – він робить вагомий внесок у популяризацію античності й філології, в піднесення загальної філологічної й літературної культури. Як мислитель Андрій Содомора публічно відгукується й на ті важкі культурні й етичні виклики, які ставить перед українським суспільством сьогоднішній день.

*

Вся творчість А. Содомори пройнята теплом і глибокою повагою до минулого. Відчуття обов'язку зберегти пам'ять про учителів, колег, про людей, з якими зводила його доля, сприяло проявленню однієї з найяскравіших граней його таланту: Андрій Содомора – блискучий мемуарист. У своїх численних спогадах

¹⁰ Окрім уже згаданих, у цьому контексті треба насамперед назвати популярну книгу «Жива античність», що з 1983 р. витримала вже чотири видання.

він не просто зберігає пам'ять про дорогих йому людей – він з дивовижною майстерністю створив цілу галерею літературних, настроєвих портретів і, врешті, зумів зафіксувати атмосферу, у якій жило і яку творило ціле покоління інтелігенції. Героями цих портретів виступають не лише відомі науковці, але й звичайні трудівники, які, не залишивши помітного сліду в історії науки, були все ж тими людьми, що творили епоху, зберігали і передавали культурну і фахову традицію. Найяскравіші з таких портретів склали книгу «Лініями долі» (2003), що належить до найкращих українських видань, де відтворюється жива атмосфера минулого академічної спільноти.

Особливе місце в доробку Андрія Содомори належить унікальному філологічному романові «Під чужою тінню» (2000). Цим текстом автор створив надзвичайний своєю атмосферністю образ філолога в нероздільній єдності життя і праці. Ціле своє життя, його окремі етапи і події він оглядає через призму роздумів над словом, а роздуми над словом наповнює особистими, інтимними переживаннями. Ця книга – дивовижний зразок інтелектуальної біографії, дивний сплав філології і життя.

*

Іноді важко провести чітку межу між писаною тонким художнім пером мемуаристикою Андрія Содомори і його, теж наскрізь біографічною, художньою прозою, сповненою такою ж ностальгійністю, таким же трепетним образом минувшини і – врешті – такою ж філологічністю.

Якщо не брати до уваги «Під чужою тінню», то загалом А. Содомора працює в малих жанрах: есеї, образки, етюди чи прекрасні новели в традиціях Стефаніка; зрештою, найчастіше його тексти не вкладаються в межі традиційних жанрів.

Проза А. Содомори сповнена тонкого ліризму, він – поет межових, перехідних, ледве вловних станів і малих, близьких, приватних просторів, пастельних кольорів і відтінків сірого, деталі і речі, затишку і простоти, минушості і минання, осіннього смутку і самотності наодинці з часом, з космосом і словом. Його тексти – меланхолійні елегії про відлуння золотого віку й данина шани

хранителям цих відлунь. Проза Содомори – унікальне й самобутнє явище в сучасній українській літературі.

Як письменник Андрій Содомора дебютував на сторінках журналу «Жовтень» (тепер «Дзвін») імпресіоністичною повістю про Горація (1982)¹¹. Згодом виходять його книжки «Наодинці зі словом» (1999), «Під чужою тінню» (2000), «Сивий вітер» (2002), своєрідний триптих «Сльози речей» (2010), «Усміх речей» (2017) і «Пам'ять речей» (2023).

Андрій Содомора виступає і як поет: в його доробку декілька збірок – «Наодинці зі Львовом» (2005) «Пригорща хвилин» (2007; 2012), «Поезія» (2017), «З-під долони» (2019). Античні теми, алюзії, образи, філологічні роздуми, класичні віршові форми (серед них – сонети і поезія в традиціях грецької епіграми) – ознаки стилю класичного поета *doctus*, які зближують поетику Андрія Содомори з поетикою неокласиків.

Не залишає без уваги А. Содомора і молодших читачів. Дітям адресований не лише його переклад «Петера-Нечесахи» Г. Гоффмана (2007), але й низка оригінальних творів, що вийшли окремими книжками: збірка віршів для юних читачів «Скельця розмальовані» (2019), гораціївська «Байка про сільську й міську миші» (2020), віршована казка на історичні мотиви «Пригоди в княжому Звенигороді» (2020) тощо.

У своє 85-річчя Андрій Содомора продовжує активно працювати і на письменницькому, і на перекладацькому полі. Вже цього, 2023 року вийшла нова книжка оригінальних творів А. Содомори («Пам'ять речей») і черговий переклад («Листи з Понту» Овідія). Можна лише побажати шановному й дорогому Ювілярові, щоб його наступні ювілеї були мирними і такими ж багатими на нові тексти й книги, кожна з яких знову ставатиме подією у нашому культурному житті!

¹¹ Пізніше увійшла до збірки «Сивий вітер» (2002).

АНДРІЙ СОДОМОРА ЯК ПЕРЕКЛАДАЧ І ЕСЕЇСТ

Роман Домбровський

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена творчості найвидатнішого українського перекладача античної літератури А. Содомори. Подано огляд перекладацького доробку Майстра та здійснено спробу охарактеризувати його перекладацькі принципи. Значну увагу приділено есеїстичним творам А. Содомори.

Ключові слова: Андрій Содомора, переклад, метрична структура, еквілінеарний вірш, есеїстичні твори.

1962-м роком датується перший друкований переклад зі старогрецької мови на українську комедії Менандра «Відлюдник» А. Содомори. За 60 років, які віддаляють від нас цю подію, А. Содомора освоїв цілі пласти античної літератури. Йому належать переклади комедій Аристофана, трагедій Есхіла, Софокла, Еврипіда, пісень Алкея, Сапфо, більшості творів Овідія, всього Горация, філософської поеми «Про природу речей» Лукреція, римських елегійних поетів Катулла, Тібулла, Проперція, «Буколік» і «Георгік» Вергілія, «Моральних листів до Луцілія» та «Діалогів» Сенеки, філософсько-дидактичного твору «Розрада від Філософії» Боеція, «Загадок Симфонія» та ін. До цього слід додати латиномовні твори Середньовіччя, Відродження та Нового часу, як «Пісні вагантів», «Подорож у Східні краї» Вільгельма де Рубрука, вірші Павла Русина з Кросна, «Поема про зубра» Миколи Гусовського, медичні трактати з XVIII ст. і ін. Виконані на високому художньому рівні, вони стали національним надбанням нашої культури.

Одним з ключових питань сучасного перекладознавства є питання точності перекладу. При цьому мається на увазі не буквальный переклад, а його функційна відповідність змісту оригіналу та його стильовій манері з можливими змінами на поверхневому

рівні. Цього принципу дотримується А. Содомора. Від перекладача він вимагає високого професіоналізму, досконального знання мови оригіналу і ґрунтовної попередньої наукової роботи. Тому діяльність перекладача носить певною мірою науково-дослідницький характер. Лише після глибокого філологічного осмислення перекладач здатний побачити твір в історико-літературній перспективі і знайти ключ до його адекватного відтворення. Саме так працює А. Содомора, який створив блискучі переклади, справжні шедеври перекладацького мистецтва.

Серед важливих проблем, які довелося вирішувати А. Содоморі впродовж своєї перекладацької діяльності, була проблема еквівалентного відтворення метричної структури античної поезії. За кожним жанром у давні часи закріплювалися певні віршові розміри, які доповнювали зміст твору і виражали його дух. Особливо важкими були для перекладу різноманітні строфічні форми давньогрецьких і римських ліриків і хорових партій давньогрецької драми. Треба було зберегти метричну структуру першотвору, зробити її невимушеною і природною в українському перекладі. Перекладач блискуче впорався з цим завданням. Засобами української силаботоніки він створив неримований еквілінеарний вірш і відтворив ритмомелодику і світ звукових образів оригіналу. На останньому моменті хочемо особливо наголосити. Античну поезію читали, а ще більше слухали. Тому звукові асоціації грали особливо важливу роль для адекватного розуміння твору. Так, одним з ключових понять Горацієвої поезії був час, який втілювався у численних поетичних образах з багатим звуковим інструментуванням. Його передають «ріки, які, спадаючи, течуть в своїх берегах» (Оди, IV, 7, 3-4), «роки, що стрімко йдуть-напливають» (IV, 11, 19-20), «заздрісний час, що втікає» (I, 11, 7), «пам'ятник, тривкіший за мідь» (III, 30, 1), «незліченний ряд років» (III, 30, 5), «день і година, яка забирає благодатний день» (IV, 7, 7-8). А ось у такий спосіб втілений швидкий біг часу в оді «До Постума» (II, 14): «*fugaces labuntur anni*», де плавний приголосний звук *l* імітує плин часу, а фрикативний *f* – його невпинність. В перекладі А. Содомори звуковий образ збережено: «хутко літа спливають».

Вдало відтворює А. Содомора емоційно насичені сцени, яких чимало в античній драмі. Перекладаючи звернення до Ореста «ὦ... παῖ», яким починається трагедія Софокла «Електра», він не вдається до патетичного вигуку «о!», а передає відповідну сцену за допомогою модальної частки «ну»: «ну... сину». Це цілком виправдано, тому що у старогрецькій мові омега у вокативі граматично нормативна і не обов'язково є справжнім вигуком. У згаданій трагедії Софокла є багато сцен з бурхливими виявами емоцій, які вимагають адекватного графічного оформлення за допомогою пунктуаційних засобів. Тому правильно використана пунктуація, яка б графічно відображала фразу, її акустичний і просодичний аспекти і правильно підкреслювала б емоційний характер, стає важливою перекладознавчою проблемою. І можна констатувати, що А. Содомора виявляє глибоку інтуїцію і тонке розуміння античного твору. Його інтонаційний малюнок чітко схоплює хід думок античного автора і підкреслює емоційне напруження.

Античні твори насичені тропами і стилістичними фігурами, і їх адекватне відтворення є насущною потребою перекладознавства. Звернімося до метафори, роль якої у стилістичному оформленні твору особливо велика. Перекладаючи «Електру» Софокла, А. Содомора зберігає незвичні для українського поетичного світобачення метафори оксиморонного характеру – «крилата туга» (234) і «квітуче горе» (250). Піднесений стиль монологу Ореста підкреслює яскрава метафора «гніздо родинне» (69). Особливий інтерес для перекладу становлять метафори-уособлення. Сягаючи своїм корінням релігійної свідомості римлянина з її здатністю обожнювати і навіть робити предметом культового вшанування основні римські чесноти – вірність, чесність, доблесть, згоду та ін., вони поширилися на людські емоції, етичні категорії і ввійшли в арсенал римських поетичних образів. Не менш яскраво, ніж в Овідія, звучать в перекладі А. Содомори образи персоніфікованих Чесноти (Verum), Віри (Fides), Любові (Amor), Долі (Fatum), Ворожнечі (Erinys), Голоду (Fames), Віроломності (Fraus) і ін. А відомі Горацієві метафори «Страх і Передчуття піднімаються слідом за хазяїном» і «за спиною вершника сидить похмура Турбота» (Оди, III, 1, 37-40) підсилені в перекладі А. Содомори порівнянням

і епітетами «Страх же й привиддя злі – за ним як тіні» і «Журба гризька... чорнодумна». Така практика посилення виражальних засобів характерна для багатьох перекладачів і цілком допустима, якщо не порушує стилістичної домінанти першотвору.

Природно відтворює А. Содомора багатство епітетів оригіналу. Зокрема, йому притаманний диференційований підхід до перекладу високочастотних епітетів з використанням різних синонімів з близьким денотативним значенням, примат конотативної семантики при відтворенні емоційно-експресивних епітетів, збереження характерних двокореневих епітетів, або навіть творення власних, коли вони органічно вплітаються у канву твору. Так, у Горація прикметник *vetus* у різних контекстах А. Содомора переклав як «старе (вино)», «старезний (ясен)», «давнє (царство)», «прадавній (Рим)», «стародавній (сувій)». Прямими еквівалентами передає А. Содомора двокореневі епітети з Лукреція: «судноносні (моря)», «густозелені (оселі)», «плодоносний (посів)», «зброєвладний (Марс)», «буйнорослі (дуби)», або й творить власні, як «густоплинний (мед)», «славнойменні (Афіни)», «гостролезий (серп)», «багатоверхі (гори)», «життедайне (повітря)», щоб передати стилістичну своєрідність твору.

Деякі епітетні конструкції перетворюються у фразеологізми або близькі до них словосполучення, які вимагають адекватного відтворення обох компонентів. Слід однак відмітити, що флективно узгодженні і семантично зв'язані слова могли знаходитися в дистантному положенні, що однак не позбавляє такі словосполучення образності і цілісності сприймання. А. Содомора переважно перекладає їх прямими словосполученнями: «*aurea... aetas*» (Овідій «Метаморфози», I, 89) – «вік золотий», «*aenea proles*» (I, 125) – «мідне поріддя», «*arduus aether*» (I, 151) – «високий ефір», «*frigus letale*» (II, 611) – «холод смертельний», «*uncum aratrum*» (V, 341) – «плуг кривий», «*verba precantia*» (IX, 159) – «слова молитовні», «*vita... brevis*» (Горацій «Оди», I, 4, 15) – «короткочасне життя», «*ingens... aequor*» (I, 7, 32) – «море безкрає», «*laetae... sedes*» (I, 10, 18) – «місця блаженні», «*mors atra*» (I, 28, 13) – «чорна смерть», «*aurea... mediocritas*» (II, 10, 5) – «золота середина», «*prii... lucii*» (III, 4, 1) – «гаї священні» і ін.

У перекладах А. Содомори трапляються епітети-іменники. Вони відтворюють прикметникові епітети, але експресивніші за їх латинські відповідники. А. Содомора вживає їх в одах Горація, написаних в урочистій манері, де вони звучать цілком природно: «гнів-губитель», «дочка-наречена», «годувальниця-днина», «бранки-жони» і ін.

Характерним для стилю римської поезії було використання синонімічних пар. У синонімічні відношення переважно вступають іменники з'єднані сурядними сполучниками *ac*, *atque*, *et*, *-que*. Вони служать для підсилення експресивності й поетичності. Той факт, що у деяких з них недостатньо диференційована денотативна співвіднесеність, не применшує їх естетичної функції. Можна назвати такі відповідники в А. Содомори Горацієвих синонімічних пар: «трудам і журі» (Оди, I, 7, 17), «голод і мор» (I, 21, 13), «і мирт, і плющ» (I, 25, 17), «журбу й тривоги» (I, 26, 1), «чвари і розбрат» (II, 2, 1), «владу і престол» (II, 2, 21), «танці й веселощі» (III, 2, 15) і ін.

Аналогічну функцію виконують антонімічні пари, хоч їх значно менше: «між добром і злом» (I, 8, 10), «і світ людей, і світ безсмертних» (III, 4, 49), «земля незворушна й води пливкі» (I, 34, 9), «у біді – в щасті» (II, 10, 13) і ін.

Дбайливо ставиться А. Содомора до перекладу порівнянь, якими рясніє антична література. Вони часто розгорнуті, ускладнені метафорами, і вимагають великої уважності перекладача. Так, наприклад, передав А. Содомора тугу Електри з однойменної трагедії Софокла, де вона латентно порівнюється з птахом у метафорі «крилаті стогони»: «пов'яжу я крила // Тузі моїй крилатій» (242-243).

Вдало передає А. Содомора розгорнуті порівняння гомерівського типу, як наприклад, в перекладі оди «До Паріса» (I, 15) Горація, де втеча Паріса від грецьких героїв порівнюється з втечею оленя від собак з усіма драматичними подробицями. Інколи А. Содомора сам додає порівняння, як наприклад, в перекладі Горацієвої оди «До Постума» (II, 14), щоб підсилити метафоричність образу плину років і, таким чином, ще більше асоціювати його з водою: «спливають літа, мов хвилі».

Варто згадати й про паронімічну атракцію, чи про те, як слово оригіналу стимулює перекладача скористатися українським з подібним звучанням, а часто й змістом. Такі приклади рідкісні, проте цікаві: «στένῃχουσα» і «стогнеш», «Νέμεσι» і «меснице» (Софокл «Електра», 139, 778), «raescunt» і «рідшими робляться» (Лукрецій «Про природу речей», VI, 214).

В одах Горація зустрічаються повтори фраз і словосполучень або їх компонентів, контактних і дистантних. Відтворення у перекладі всіх видів повторів – важке завдання, але не настільки важливе, як наприклад, при перекладі епічної поезії, де вони є стилістично релевантні. В оді I, 21, написаній в жанрі культових піснеспівів, дівчата і хлопці почергово вславляють богів, що знаходить своє мовне вираження в паралелізмі: «dicite virgines»– «pueri dicite». В А. Содомори – «хваліть дівчата» – «юнаки вславляйте». Ода II, 9 побудована на протиставленні «non semper» – «tu semper», які є ключовими у творі. А. Содомора точно переклав їх як «Небо плаче не завжди, а ти завжди». В оді II, 16 Горацій тричі повторює слово «otium». А. Содомора передає його українським відповідником «спокій», вживши його чотири рази. Це цілком виправдано з уваги на те, що вся ода є похвалою спокою.

Дидактична спрямованість поезії Горація зумовила використання афоризмів і сентенцій. Значення деяких з них спирається на змальовану ситуацію і може бути зрозумілим лише в тексті. Інші, відірвавшись від контексту, продовжують самостійно жити і стають крилатими. А. Содомора відтворює не тільки їх семантичний зміст, але й вкладає у строгі метричні схеми, не руйнуючи їх структури: «День цей лови» (Оди, I, 11, 8), «Де п'ють – там б'ються» (I, 27, 2), «Лягти за край свій – солодко й почесно» (III, 2, 13), «Сперечатися про те, що й пів слова не варте» (I, 18, 16), «Хоч би природу ти вилами гнав – повертатися буде» (Послання, I, 10, 24), «Родить в потугах гора, а вигулькне мишка смішненька» («До Пісонів», 139).

Перекладаючи «Сатири» Горація, А. Содомора звертається до вульгаризмів, просторічних слів і виразів. В «Одах» вони були б недоречними, але в «Сатирах», які використовують прийоми діатриби і зображають повсякденні явища і факти приватного життя, вони виглядають природно і служать засобом підсилення

експресії: «пройди» (I, 2, 1), «скупар» (I, 2, 10), «чудасія» (I, 8, 50), «писака» (I, 10, 63), «нічні гультаї» (I, 2, 1), «шкіриться» (I, 7, 35), «брешу» (I, 9, 10), «вуха опустив» (I, 9, 20), «за бороду смиче» (I, 3, 134), «гострити собі язика» (I, 9, 31), «в дурнях лишайся» (I, 2, 105) і ін.

Уважно ставиться А. Содомора до відтворення топонімів з уваги на важливу роль географічних образів у Горація. У більшості випадків вони ідентифіковані і передані у сучасній формі, яка вживається в українській мові: «Фракія сніжна», «суворі Альпи», «Гадрійське море», «Лівійський край», «горда Троя», «древні Фіви», «Істр глибокодонний», «жовтоводий Тибр», «казковий Гідас» і ін. Такі топоніми є вираженням просторової семантики, а для сучасного читача ще мають відтінок екзотизму.

Неабияке значення для відтворення стилістичної своєрідності першотвору має адекватний переклад демінутивів. Українська мова, як і латинська, володіє широкими, практично необмеженими можливостями демінутивного словотворення. Але українські демінутивні суфікси семантично більш диференційовані, ніж латинські, які, в дійсності, розрізняються тільки ступенем інтенсивності емоційно-експресивної конотації. Крім того, не всякий український демінутив може функційно й стилістично відповідати латинському демінутиву. А це створює певні труднощі для перекладача.

А. Содомора перекладає латинські демінутиви або прямими еквівалентами, або шукає інших способів відтворення їх міноративно-емоційного змісту: *funiculus* – струмок, *asellus* – ослик, *libellus* – книжечка, *pusillus* – хирляк, *agellus* – крайок землі і т.д. Не викликає заперечень передача латинського інструментатива «*senacula*» (Горацій «Послання», I, 9, 19) за допомогою демінутива «комірчина», тому що за структурою *senacula* подібне до демінутива і внаслідок омонімічності суфіксів може вступати у синонімічні ряди зі справжніми демінутивами. Цілком вірно передано вираз «*non invisa munuscula*» (I, 7, 16) як «смаченький гостинець». Емоційно-міноративне значення латинського демінутивного суфікса передає демінутивний прикметник, який виражає високий ступінь атрибутивної ознаки (смаченький гостинець = дуже смачний гостинець). Можливо, надто емоційним є український демінутив

«матуся» в ідіоматичному виразі «батько й матуся», тому що його латинський еквівалент «matercula» (I, 7, 7) семантично й емоційно менш насичений.

Вагомі здобутки А. Содомори у засвоєнні українською мовою античної філософської прози. 1996 року у видавництві «Основи» появилася переклад з латинської мови «Моральних листів до Луцілія» Сенеки. Впадає у вічі добірна українська мова, якою перекладач передає філософський стиль першотвору, афористичність висловлювань, фігуральність зворотів, побудованих на антитезі, тощо. Грунтовна попередня стаття відбиває особисте світобачення видатного письменника і філософа-мораліста, чільного представника Нової Стої.

2002 року у цьому ж видавництві вийшов у перекладі з латинської мови філософсько-дидактичний трактат «Розрада від Філософії» Северина Боеція. А. Содомора вдало підібрав стилістичний ключ для свого перекладу, відтворив скорботну тональність тюремних медитацій Боеція, який втішений і заспокоєний Філософією, незворушно приймає смерть 524 року у в'язниці в місті Павії.

Подібно, як і «Листи» Сенеки, твір Боеція насичений афористичними сентенціями, які в перекладі А. Содомори звучать так само виразно і лаконічно: «Здоров'я душі – добродіє, хиби – її хвороба», «Той, кого щастя зробить твоїм другом, нещастя зробить недругом», «За поганих звичаїв мудрість у небезпеці», «Найнещасливіше що є у нещасті – це те, що ти був щасливий». На останній афоризм хочемо особливо звернути увагу. Данте, який не раз згадає Боеція і навіть обрав «Розраду...» як зразок для свого філософського твору «Бенкет», обезсмертнив цей афоризм у сцені з Франческою да Ріміні («Пекло», V, 121-123): «Немає більшого страждання» // Як щастя дні у горі споминати» (пер. П. Карманського і М. Рильського).

Складність перекладу твору Боеція полягає у чергуванні прози і поезії. Ядро утворюють прозові частини, а поетичні увиразнюють та відтінюють хід думок Боеція, створюючи їм відповідний фон. Звідси таке розмаїття віршових розмірів, які становлять неабияке випробування для перекладача. І треба сказати, що А. Содомора надзвичайно відповідально поставився до цієї роботи

і, як мало хто з перекладачів на інші мови, відтворив оригінальність вірша.

Плідно працює А. Содомора в галузі есеїстики. Яскраво есеїстичне спрямування отримали передмови до деяких перекладів автора. Крім того, у видавництві «Літопис» вийшли друком три книги есеїв: «Наодинці зі словом» (1999), «Під чужою тінню» (2000), «Студії одного вірша» (2006). Але навіть в есеїстичних романах домінує перекладознавча тематика.

В романі-есе «Під чужою тінню» знаходимо цікаві роздуми про переклади і перекладознавство, про роботу перекладача і редактора, які автор подає у белетристичному ключі. Взяти, прикладом, «Про природу речей» Лукреція. Ця поема поєднує риси науково-філософського і високохудожнього твору і у зв'язку з цим важка для інтерпретації. І подібно тому, як Лукрецій бився в пошуках відповідних слів для передачі латинською мовою грецьких філософських понять, які б притому не порушували метру поеми, так і український перекладач поеми болісно шукав для них українських еквівалентів. І він з вдячністю згадує внесок М. Зерова в освоєння Лукреція, який підготував термінологічну канву – цілий синонімічний ряд для передачі поняття «атом»: «первні», «первісні тільця речей», «насіння речей», «тільця речей родовиті», «родотворні початки».

У «Студіях...» знаходимо цікаві нотатки про перекладацькі принципи П. Гулака-Артемівського, В. Щурата, Т. Франка, М. Зерова, М. Білика. Їхні переклади апелювали до смаків українського чи-тача, чим зумовлені були численні трансформації й адаптації ознак поезики першотвору, введення в канву цільового твору лексико-семантичних і ритміко-синтаксичних елементів, не властивих оригіналу. На такий підхід вплинули відгомін «котляревщини» та відсутність міцного критико-теоретичного підґрунтя в теорії перекладу. Певний ступінь українізація тексту перекладу в окремих випадках допускається, але він не повинен заслоняти історичної перспективи, суттєво відбитися на стилістичній манері, нехтувати інваріантними топологічними ознаками.

Привертають увагу роздуми А. Содомори над Горацієвою одою «До Левконої» (I, 11), яка отримала багато версій у європейських

літературах. А. Содомора зупиняється на кількох українських перекладах знаменитої Горацієвої оди, виконаних у різному ключі в залежності від перекладацьких принципів того чи іншого автора. Тут же він обговорює проблему неперекладності, з якою обов'язково зіштовхується інтерпретатор чужоземних творів. Серед них – прийому юнктури, за допомогою якого створюється додатковий семантичний контекст, побудований на асоціативних зв'язках між різними значеннями слів. Це є технічний термін риторики, який використовували римські теоретики красномовства і який отримав найглибше обґрунтування у «Поетичному мистецтві» Горація (*iunctura verborum*). Спектр стилістичних ефектів юнктури дуже широкий і тому автор звертає увагу на можливість її відтворення іншими засобами, тому що з уваги на об'єктивні властивості самого прийому, тісно прив'язаного до семантичних та узуальних особливостей оригінальної лексики, утруднена, а то й унеможливлена справжня передача юнктури.

Цікава тема – про роль редактора, яку А. Содомора розглядає на матеріалі видання «Лиса Микити» І. Франка 1973 року. Мова йде про те, наскільки може витравити національний колорит твору, а то й спотворити його зміст необережне втручання редактора у текст, навіть коли ним був такий знавець слова як М. Рильський, який на догоду великодержавним шовіністичним, чи якимсь іншим амбіціям, був змушений викидати з твору побутову народну лексику з виразним галицьким забарвленням, оноματοпечні слова, соковиті фразеологізми, прислів'я та приповідки.

Твір «Наодинці зі словом» – асоціативно-рефлексивний. Кожна річ, яку обговорює автор, втілюється у слові, викликає асоціації, що ведуть до образів, мотивів, а то й ремінісценцій літературних і народнописенних творів, які трансформуються у його свідомості, стають немовби його власним надбанням. І тому, мабуть, небезпідставно сказав Сенека: «Все що гарно сказано, також моє».

Вплив Сенеки помітний у творах А. Содомори, чого не заперечує сам автор. Очевидно, стоїчний ідеал філософа в його неригоричній формі імпував А. Содоморі, коли він в пошуках душевної атараксії з повним правом і з почуттям внутрішнього переконання услід за ним міг сказати: «*Propera ad me, sed ad te prius*» («Поспішай до мене, але до себе – насамперед»).

Творчість лауреата літературних премій імені Максима Рильського і Григорія Кочура, професора Андрія Олександровича Содомори є унікальним явищем в українській літературі. Відзначаючи незаперечні заслуги Майстра на літературній ниві, все ж таки з жалем констатуємо, що ще й досі в Україні немає ґрунтового дослідження, присвяченого його літературній спадщині.

КУДИ ВЕДЕ ГОРАЦІЙ, АБО СПОСТЕРІГАЮЧИ ПЕРЕКЛАД (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДНОЇ ТА ОРИГІНАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ АНДРІЯ СОДОМОРИ)

Назар Ващишин

Львівський національний університет імені Івана Франка

Опертий головно на переклади й міркування Андрія Содомори, цей текст має на меті осмислити деякі аспекти художнього перекладу як процесу, зазирнути в перекладацьке закулісся, показати, як образи першотексту впливають на художнє мислення і рішення перекладача, – інакше кажучи, накреслити додаткові шляхи до розуміння того, як зокрема переклади Содомори могли постати.

Найбільше уваги в статті відведено римській поезії (епіграма, поезія Марціала і Горация), її стилістичним особливостям (звукопис, синтаксис), її опірністю перекладові на українську мову, а також впливам на подальшу, оригінальну, творчість Андрія Содомори.

Ключові слова: художній переклад, римська епіграма, Гораций, неперекладність.

Перекладач рідко любить увагу до власної особи і навіть до власних перекладів, а от про першотексти він зазвичай говорить з найбільшою охотою й інтересом. Зіткнення з оригіналом, спроба підібратися до нього – ось що займає його найбільше. Тому особливу приємність перекладач відчуває, коли хтось оцінює його працю не як готовий продукт, а передовсім як проблему, як тривалий, складний, захопливий процес, що навряд чи може бути коли-небудь остаточно завершений.

Кожна така спроба може виявитися позитивною для обох сторін: для читача – це добра нагода відкрити неочевидні виміри художнього твору, зазирнути в ремісницьке закулісся, у світ становлення; побачити, які сили діють до і навіть після того, як постане той самий «готовий» переклад. Для перекладача ж вдумливий,

«підкований» читач іноді проливає світло на речі, яких той міг у своїй роботі не помітити.

Далекий від думки, що зможу відкрити щось нове перед Андрієм Содоморою, я все ж таки спробую відтворити й оприявнити бодай фрагмент складної, багатовимірної мистецької реальності людини, від якої сам багато перейняв і продовжую переймати в перекладацькому ремеслі. Опертий головно на переклади й міркування Содомори, цей текст має на меті не так осмислити їх, вписавши в ширший контекст, як доповнити, накреслити додаткові шляхи до розуміння того, як ті переклади й міркування могли постати.

Отож все викладене тут не слід сприймати за біографічний нарис, «штрихи до портрету генія» чи інструкцію «як стати видатним перекладачем-античником». В центрі уваги навіть не тексти, а їхні, сказати б, енергії та потенції.

Перекладач (античної) поезії має немало спільного з азартним гравцем: принаймні обох міцно держить при собі геть неприбуткове заняття, збиткове задоволення. Але, навіть якщо відкинути дотепи, між одним і другим важко не помітити спільного – любові до гри.

Світ перекладача – це зокрема світ азарту і спортивних викликів; це світ загадок, головоломок і шарад, які йому щедро пропонує людська мова.

Мабуть, мало хто може з певністю сказати, коли, де і як саме почалася його перекладацька діяльність, навіть якщо пам'ятає, приміром, день, місце та обставини, коли він вперше що-небудь переклав. Тож краще одразу поминути ті «доісторичні» часи, спинившись на пізнішій, але все ще досить ранній порі – коли сили, вміння і навички перекладача починають вказувати йому на межі власних можливостей.

Припустімо, він трохи знає латину і любить зокрема Марціалові епіграми, їхню стислість, спостережливість, неочікувані зіставлення, дотепні порівняння і майстерні шаржі. Одного дня, цілком випадково, недосвідомо, він може намацати у власній мові гарну метафоричну паралель чи точний вираз-відповідник до котрогось із марціалівських. Розворушена цікавість каже йому, що варто було б

той вираз вписати в текст, а отже – перекласти епіграму. Так може початися гра.

Наш от-от-перекладач береться до діла. Лесть не перше, що стає йому на дорозі, – метрика. Він, хоч і знає зі школи про ямби, хорей і дактилі, «говорити» ними вільно ще не вміє. Перші спроби даються не без скрипу, але він потроху наламується в гекзаметрі й пентаметрі: спочатку фраза лягає в античний метр вимушено і штучно, з частими «затичками», з інверсіями, яких навіть ліберальна українська мова стерпіти не годна. Але якщо йому вистачає терпіння і посидючості, то потроху, відкладаючи перекладене і повертаючись до нього знову, він доводить рядки до звучання, яке його Внутрішній Критик зрештою схвалює. А втім, це геть не значить, що ті рядки схвалить справді досвідчений перекладач-майстер. Тож велике щастя, якщо в ту пору коло початківця буде наставник, що вкаже на просту, але не завжди очевидну істину: перекладати треба передовсім «на», а вже потім «з».

Хай там як відкрита – з чиеюсь допомогою чи самотужки, – ця перекладацька «Америка» змушує новака пильніше приглядатися не тільки до лексики, а й до синтаксису цільової мови – вивчати її динамічні можливості та економію «простору», загострювати увагу до дрібниць та мовних мікромеханізмів. Так йому поволі відкриваються принади української фрази – наприклад, її еліптичність («коли б сама – ще б нічого, а то ж стара мати...»), інверсійна гнучкість і тональне багатство. Він бачить, як ці властивості допомагають упоратися зі стислим, але концентрованим стилем марціалівської епіграми. Перекладач виявляє силу «тире».

Павлі заміж за мене кортить, та женитись на Павлі

Я не бажаю: стара. Старша була б – захотів (X, 8) [4, с. 83].

З десять разів ти на рік, бува, й частіше хворієш,

Та не тобі через це – нам, Поліхарме, біда:

Тільки-но з ліжка – й друзів уже з дарами чекаєш.

Сором май! Раз захворій, щоб не хворіти уже! (XII, 56)
[4, с. 93].

В ту саму пору великі перекладацькі відкриття стаються й по інший бік вірша. Коли одного дня йому трапляються на очі, приміром, такі рядки

*Rumpitur invidia quidam, carissime Iuli,
Quod me Roma legit, rumpitur invidia... (IX, 97)*

він передовсім помічає дивну, невловну гармонію між змістом і звуковою формою сказаного; здається, що той коловий танок сонорних звуків дивним чином пов'язаний з напругою людської заздрості. Зв'язок цей – майже зрозумілий, майже доступний. Якраз відчуття майже-доступності стане для перекладача великою загадкою і великою одержимістю.

Авжеж, годі уявити, що той, хто невимушено перекладає поезію, досі не помічав її звукового виміру. Чари звукопису він знає вже віддавна. Але то було, сказати б, споживацьке зачарування. Тепер же перед ним загадка предметніша, цілком конкретна: оте «*rumpitur...*» – чому воно звучить так влучно? Як його віддати українською? Як звуком виразити напругу? Що може запропонувати рідна мова? Він шукає, перебирає варіанти – розгадка нібито зовсім поруч, адже в українській, як і в латинській, людей теж *напинає* з заздрості, так що заздрий постійно ризикує *луснути*. Та, попри подібність метафор, скрип і напнутість латинського *rumpitur* ніби точніше відтворює все, що діється всередині заздрісника. Тож по якимсь часі приємного пошуку, не без досади, перекладач нарешті вирішує спинитися на чомусь, приміром, такому:

Рве уже заздрість когось, мій Юлію, що на дозвіллі
Рим читає мене, рве уже заздрість когось... [1, с. 24]

Звісно ж, це рішення його не влаштовує. На жаль, мова не запропонувала йому щасливої знахідки, яку свого часу «підсунула» Марціалові латинська. Але таке зіткнення з неперекладним лишає по собі невідладний слід.

Перекладач віднині ще уважніше вслухається в рядки. Дуже скоро він виявляє для себе нібито й так відому річ: антична

поезія – це поезія рецитована, *озвучена*. Без своєї неймовірної і майже недосяжної нині звукописної витонченості вона, за рідкісними винятками, була б не більш як риторичними вправками, нудним моралізаторством, переживанням філософських загальників і ще зі школи знаних міфологічних сюжетів. Все це він сповна усвідомить, коли, вже озброєний деяким досвідом і увагою, (пере) відкриє Горація.

Горацій... Дивовижна, коли не сказати страшна поетична сила; тиранія, тотальна експлуатація мови і водночас її диктат. Горацій, як ніхто інший, умів, послуговуючись можливостями (і правилами) латини, розставляти звуки й слова так, щоб з них виходили складні й рельєфні, а водночас витончені, ясні та повітряні конструкції; найменша зміна в такій конструкції зазвичай обертається тяжкою художньою втратою і збіднінням. З огляду на це Горацій заслуговує зватися поетом перекладачів, дарма що його вірші є концентрована неперекладність (у такому означенні немає ніякого парадоксу чи іронії, бо неперекладне – один з головних рушіїв перекладу).

Хтось скаже, що саме поняття неперекладності випливає з тих давніх і спрощених уявлень про мову, яка нібито тільки називає, але нічого не створює. Хай там як, цінність такого поняття передовсім у тому, що воно досить надійно позначає в тексті місія найбільшої поетичної сили й напруги. Знаменита формула «поезія – це завжди неповторність» навряд чи коли-небудь була б ословлена, якби не фундаментальна властивість поезії вимагати повторення. Поезія відносить до самої себе, хоче саму себе, вона – нарцисична. Тому й неперекладність, як поетичний вицвіт, вимагає поетичної відповіді – не шукати відповідників, а творити їх.

Отож щедрий на неперекладності Горацій легко стає джерелом, як поетичного натхнення, так і перекладацького невдоволення. До багатьох слів, метафор, рядків і строф перекладач повертається знов і знов. Та що довше кружляє довкола них, то більше в ньому назбирається вражень і переживань, які в жоднім перекладі не вмістиш. Тому перекладачеві нелегко лишатись у царині свого ремесла. Він виповнюється власною поезією, все частіше записує на берегах, все важче йому обходитись без роздумів у примітках,

все більше часу доводиться пробувати в просторі між античністю і сьогоденням. Йому постійно «загрожує» ще й ремесло есеїста.

Щоправда, вихід за межі суто перекладу – це тільки зовнішній прояв «профдеформації». Зрештою, перекладач може так і не написати жодного власного вірша, оповідання чи есею. Але робота з античними текстами справляє і внутрішні впливи. Часом вона формує або кристалізує те, що можна було б назвати мистецьким темпераментом: занурює свого ремісника у світ непоспіху, в царство деталі, тону і півтону, ледве вловного жесту чи воруху. Словом, вона загострює в перекладачеві (і в будь-яких інших його іпостасях) інстинкт епіграми. Хто довго й тісно працює з римською поезією – той, з великою імовірністю, виплекає в собі епіграматиста.

На цьому місці треба відступити вбік на два слова.

Епіграма, що її нині ототожнюють перш за все з літературним жанром коротких сатиричних чи просто дотепних віршів, бере свої витоки з посвятного напису на жертовній речі. Первісна формула того напису була приблизно така: «ХТО + ЩО + КОМУ [якому богам] + ЗА ЩО дарує». А втім, сама лише формула має до епіграми відношення десь таке, як гусинь до метелика. Схожі написи трапляються в багатьох давніх народів, але тільки грекам вдалося відкрити й підкорити епіграму як мистецтво.

Тут посвідчить історія. В античності цей жанр прожив найтихіше життя – у спокійній, розміреній тяглоті постійних, але плавних змін. Епос зазвичай приходить раз на епоху. Грецька трагедія пробувала два-три людські покоління, комедія – не набагато довше. Життя ліричної поезії триваліше, а втім неможливе без розривів, без усе нових яскравих спалахів (чи багато «лірики» знайдеш у перших ліричних поетів?). Натомість епіграма ні спалахів, ні вибухів, ні піднесень не знала, навпаки – стала тихою супутницею багатьох авторів (зокрема й тих, що, як-от Платон, відомі передовсім філософською спадщиною), простяглась аж у пізню античність, змілила в уявленні загалу до коротких дотепних чи навіть дошкульних віршованих послань, та, попри все, зберегла свою присутність і генеалогічну прозорість – щоб уважний читач

міг і нині побачити в будь-якому дво- чи чотиривірші її первісний замір і засяг [3, с. 11].

Епіграма – цей ритуальний союз слова і речі – захищала людину від часу, чи, краще б сказати, захищала людський, живий, уособлений час – від часу нечулого й безособового. Через напис іграшка оберігала дитинство перед юністю, сить продовжувала щоденну працю старого рибалки, коли йому самому вже було несила; могила не давала померлому померти остаточно.

Давньогрецька епіграма своїм тихим триванням переросла у щось більше, ніж літературний жанр. Епіграма стала *поглядом* на світ, зосередженим на всьому, що важить найбільше, а помітне найменше. Річ як вісь наших переживань – ось куди задивлена епіграма. Male як умістище для Великого – ось де її найпильніший інтерес.

Епіграматист як тип мистецького темпераменту – цілісний і послідовний: в перекладі, в поезії і в прозі. Як перекладач, він мислить плавними переходами – не барвами, а скорше відтінками. Йому любя, приємна і близька елегія – Тібулл, Проперцій, Овідій – її поетичне сфумато, її простяглість між «тепер» і «тоді», між «тут» і «там». І навпаки, наскільки ж дальшим здається Катулл – з його внутрішніми протиріччями й розривами, з його «odi et amo».

Якщо ж епіграматист візьметься писати прозу чи поезію – ймовірно, це будуть короткі форми: замальовки, пейзажі, етюди, портрети. І головними темами, коли не сказати персонажами, виступатимуть та ж таки тяглість, елегійна мла, меланхолійний димок, тихий спів пам'яті – все плинне, перелітне; все, що лежить між минулим і теперішнім, однак не належить цілком ні тому, ні тому.

В центрі його мистецької уваги – річ. Річ у найширшому розумінні цього слова – одиничне буття, вихоплене уявою з цілості світу: загублена на снігу рукавичка, старий фотель, самотнє світло у вікні, спійманий на мить одного давно минулого дня погляд незнайомки...[5]. Його річ, як і в давньогрецькій епіграмі, завжди відносить до деякої екзистенційної ситуації.

Замість підсумків і висновків – кілька засторог. Вище вже зазначалося, що, по-перше, цей текст задивлений у сферу *можливого*, хоч матеріалом для нього слугувала головно творчість *конкретного* перекладача-«античника». По-друге, всякий дослідник мусить значною мірою спиратися на власний досвід та інтуїцію для «реконструкції» чийось творчих рішень. Тому все написане тут не можна сприймати за спробу намалювати мистецький портрет чи бодай ескіз портрета. Таке завдання лежить поза моїми можливостями, та й поза інтересом.

В центрі уваги тут передовсім життя художнього твору, його постійне становлення через переклад іншими мовами. З цього погляду, творча спадщина Андрія Содомори, багата на поетичні переклади, повторні переклади, фахові коментарі й самокоментарі, – особливо щедрий ґрунт для пошуків і досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Відлуння золотого віку: Антологія пізньої латинської поезії в перекладах Андрія Содомори / Упорядник Маркіян Домбровський. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 296 с.
2. Горацій Квінт Флакк. Оди. Еподи. Сатири. Послання / Пер. з латини Андрій Содомора. – Львів : Видавництво «Апріорі», 2021. – 428 с. : іл.
3. Домбровський М. Про грецьку епіграму : [Вступна ст.] // Грецька епіграма в перекладах Андрія Содомори. – Львів : Апріорі, 2017. – С. 11–37.
4. Марк Валерій Марціал. Епіграми / Пер. з латини. – Львів : Апріорі, 2020. – 152 с.
5. Содомора А. Сльози речей : Новели, образки, медитації. – Львів : Піраміда, 2019. – 170 с. : іл. – (Приватна колекція).

ORBIS APHORISTICUS АНДРІЯ СОДОМОРИ

Маркіян Домбровський

Львівський національний університет імені Івана Франка

Пропонована тут стаття вперше була опублікована в «Кур'єрі Кривбасу»¹² як відгук на книгу А. Содомори «Афористичні етюди» (Львів, 2016). Враховуючи показовість і знаковість цієї книги в доробку автора, а також те, що у цій статті, відштовхуючись від «Афористичних етюдів», зроблено спробу дати дещо ширший аналіз тем і творчого методу Андрія Содомори, ми вважали не зайвим з деякими змінами опублікувати її на сторінках цього збірника.

Ключові слова: Андрій Содомора, теорія афористичності, «Афористичні етюди».

Андрій Содомора – унікальна постать у нашій культурі. Він – наш портал в античність: саме його словами вже не до першого українського покоління промовляє мало не вся золота класика Греції й Риму. Але й поза перекладами Андрій Содомора – найбільший наш інтерпретатор і популяризатор античності. При тому його античність завжди пересіяна через сито значимих і близьких для нас культурних, духовних, ментальних маркерів. На античність Содомора дивиться через українську й загальноєвропейську культурну призму, як, зрештою, через загальноєвропейську й античну призму дивиться на культуру українську.

2016 року у львівському видавництві «Апріорі» вийшла знакова книга Андрія Содомори – «Афористичні етюди». Її складають 106 есеїв, споводованих тим чи іншим латинським висловом¹³. І хоч книга

¹² Домбровський М. Orbis aphoristicus Андрія Содомори // Кур'єр Кривбасу. – 2017. – № 329–330–331 (квітень–травень–червень). – С. 241–251.

¹³ Назвою для кожного етюду служить один з латинських афоризмів. У виносі завжди є переклад і, коли це можливо, – джерело. З перекладами вислови наведені і в алфавітному покажчику в кінці книжки, де їх загалом 355 – адже в одному етюді автор ніколи не обмежується одним висловом.

може слугувати й як оригінальний довідник, словник афоризмів, за природою своєю це зовсім інший текст. Тут нема енциклопедичної, довідкової налаштованості, нема єдиної структури кожної «статті». Це книга для повільного послідовного читання на дозвіллі, а кожен етюд у ній – вільна мандрівка у світ *слова* і у світ *через* слово.

Світ слова

Як ми вже сказали, етюди не мають єдиної структури: у кожному з них плин тексту вибудовується по-своєму. Але є певний набір «фірмових» питань, яких автор майже певно торкнеться у зв'язку з кожним афоризмом. Содомора завжди намагається продемонструвати, чому той чи той афоризм є афоризмом, що його робить *крилатим* висловом, намагається занурити читача в глибини вислову, показати його образний, художній вимір і проаналізувати, *як* власне ця образність твориться. Зокрема, автор завжди уважний до звучання фрази – так є в його перекладах і перекладознавчих працях, так само є і в цих етюдах, де він тонко аналізує звукопис афоризму.

Для ілюстрації можна взяти 46-й етюд, присвячений вислову «fit via vi» («дорогу прокладає сила»). Автор показує, як тісно звукова організація фрази пов'язана з образом і змістом: різкі, обривисті, напружені склади (fi-vi-vi) наче імітують свист меча, який розтинає повітря; весь ритмічний рисунок фрази ніби повторює ритми бойового проривання епічних героїв через останні вузли вуличної оборони Трої; звукова тотожність (via – vi) наче встановлює тотожність на рівні образів і змістів (*дорога* – це *сила*, це результат докладеної сили)¹⁴.

Але фонічна організація працює не лише на образ і зміст. Ритм, алітерації, асонанси надають фразі цілості, зв'язують її в одне, зрештою, виділяють на тлі решти тексту. І такі моменти теж стають предметом уваги автора. Так у цьому ж таки «fit via vi» взаємні

¹⁴ Схожу звукову тотожність автор аналізує в іншому вислові: «via est vita» («дорога – це життя», № 47), де не було б афоризму, якби чисто смисловою тотожністю не увиразнювала тотожність фонічна.

відлуння схожих приголосних «f» і «v» зв'язують сусідні склади між собою, голосний «i», що наче пронизує всю фразу, забезпечує її єдності в цілому, а хоріямбічний ритм (—) ніби витинає її з цілості дактилічного гексаметра.

Окрему увагу автор уділяє тим випадкам, коли різного роду перегуки між частинами фрази не просто зміцнюють її, але й надають особливої симетрії: коли кінець якоюсь звуковою або смисловою тотожністю наче підхоплює, врівноважує, заримовує початок. Так є і в цьому «fit via ví», де, зокрема, згадана хоріямбічність ритмічно підкреслює *інакшість* середини на тлі *тотожних між собою* початку й кінця (—) ¹⁵.

Показовий приклад симетричності – в афоризмі «cael(um) úndiqu(e) et úndique póntus» («небо навколо й навколо – море», № 105). Тут – ідеальне повторення образної симетрії в синтаксичній. Хіастична, комутаційна конструкція дає досконалу симетрію: по краях – тотожність протилежних просторів (небо – «caelum» і море – «pontus»), а в центрі, віссю – сполучник «i» («et»), обрамлений безмежністю («úndique» – «звідусіль, всюди»). Як небо відображається в морі, так одна половина фрази ніби дзеркально відображена в другій; як мізерною точкою виглядає серед безмежності простору людина, але при тому організує його, позначає в ньому центр, є точкою рівноваги – так і те *et*, хоч воно й найменше слово у фразі, є її віссю.

Цією ідеальною симетричністю не вичерпується дивовижна зрощеність образного і формального виміру фрази. Цей афоризм – яскравий приклад не лише того, як формальна організація може увиразнювати, відображати, зміцнювати організацію образу. На прикладі цього афоризму автор показує, як контури візуального образу можуть проступати з самого звучання фрази: в тому «úndiqu(e) et úndique» просто не може не почутися «unda» («хвиля»), що додає образів динаміки, а zarazом – зауважмо – нестабільності, непевності. Це зразок тої дивовижної взаємодифузії образного і формального, коли образ ніби розливається в формальній структурі фрази, і його контури прорисовуються в самій її звуковій формі.

¹⁵ Середину вирізняє й низьке «a» – на відміну від високого «i» довкола.

Мовлячи про симетрію, хочеться згадати ще один показовий приклад, який Андрій Содомора не обговорює у цій книжці, але на якому зупиняється в іншому місці¹⁶ – віршовий рядок римського елегіка Галла: «úno téllurés || dívidit ámne duás» («одним потоком розділив дві землі»)¹⁷. В афоризмі Вергілія («cael(um) úndiqu(e) et úndique róntus») – єдність формального і *образного*. Галл же радше вибудовує конструкцію єдності форми і чисто *логічного змісту*: у нього акцент на *раціональному*. Але видно, що обидва фрагменти – продукт однієї високої поетичної культури. Як у Вергілія сполучник *et* («і») сполучав (і розділяв) «водну» й «небесну» половини фрази, так у Галла фразу ділить навпіл (і об'єднує) дієслово «dividit» («розділяє»), довкола якого балансують дві протиставлені стихії: земна (tellures) і водна (amne); а обрамлюють (і остаточно збалансовують) фразу два числівники по краях, *тотожні* своєю «числівниковістю» (як вода і земля – «стихійністю»), *але протиставлені* кількісним значенням («один» – «два»).

Отже, у Вергілія синтаксис і фоніка фрази згущували *образ*, а Галлова фраза своєю формою ущільнює чисто *логічну гру*, бавлячись з самою ідеєю поділу. У структурі фрази Галла резонує не весь образ в усій його повноті, а ніби лише сама ідея розділення. І всю свою майстерність поет спрямовує не на те, щоб якнайнаситніше передати образ, а на те, щоб якнайвигадливіше обіграти ідею розділення. Адже, якщо *сенс «повідомлення»* полягає в *розділенні двох континентів* (земель), і віссю (розділення і об'єднання) тут виступає вода, то *конструкція фрази* і взагалі спосіб, як цю ідею сформульовано, *прорисовує зовсім інші логічні протиставлення*: чисел (один – два) і стихій (земля – вода). І ці протиставлення мало пов'язані з безпосереднім предметом зображення, зі «змістом повідомлення». Тобто конструкція фрази проявляє в структурі повідомлення випадкові, нерелевантні, необов'язкові антитези. Ефект від такої формальної організації – не увиразнення образу, а надання всьому вислову лише формальної відточеності і холодної елегантності.

¹⁶ Содомора А. У ритмах елегійного двовірша // Римська елегія. – Львів : Літопис, 2009. – С. 29–30.

¹⁷ Йдеться про Південний Бут, що він, мовляв, своїм руслом відділяв Європу від Азії.

Варто ще додати, що таке неспівпадіння, переплетення осей протиставлення¹⁸ особливо ускладнює збалансованість фрази. Осьові лінії виявляються ніби розосереджено розподіленими в змістово-формальній структурі цього фрагмента¹⁹. В результаті фраза, з одного боку, має виразну антитетичну, симетричну організованість, але, з другого боку, рівномірне розподілення швів напруги надає всій конструкції особливої міцності, зчепленості, монолітності.

І все ж, цього бездоганного рядка в «Афористичних етюдах» ми не знайдемо. І не випадково. Попри всю свою елегантність він не мав шансів стати власне афоризмом. Адже, навіть коли структурна збалансованість і завершеність фрази, яскравий образ і дотепна логічна гра, резонування формальної сторони зі змістово-образною надають фразі «крил» і «летючості», цього буде замало, якщо фраза не має здатності відірватися від свого контексту.

Тут треба знову повернутися до 46-го етюду, де через зіставлення вислову «fit via vi» з можливими варіантами перекладу Содомора демонструє не лише традиційну для себе проблему неперекладності, але й явище афористичності. Зіставляючи «fit via vi» з перекладом «боєм – прохід», автор торкається й згаданої проблеми здатності фрази відірватися від свого контексту. Неафористичність перекладу «боєм – прохід» пояснює тим, що «він надто конкретний, зрощений з текстом, прив'язаний до ситуації і не має змоги функціонувати в інших, аніж бойових, сферах» (с. 157). І це дуже важливе спостереження. Отже, щоб стати афоризмом, фраза мусить бути збудована з універсальної лексики, мусить мати потенціал широкого діапазону переносних значень. Образ бою в перекладі відразу звучує той діапазон. Натомість оригінал «fit via vi» – «дорогу прокладає сила» – універсальна фраза, яку можна стосувати як до військової сфери, так і до будь-якої іншої, зокрема, духовної.

¹⁸ В протиставленні двох континентів вісью виступає ріка (вода), в протиставленні води і землі як абстрактних стихій – і вісь абстрактна, так само, як і в протиставленні між числами. Формально фраза відображає протиставлення абстракцій, але не відображає основне протиставлення, закладене в самому повідомленні.

¹⁹ Додаймо сюди ще й синтагматичне поєднання (юкстапозицію) числівника «один» з тим, чого два (землі), а числівника «два» – з тим, що одне (вода, ріка) – і маємо міцно *сплетену* конструкцію з контрастів.

Повертаючись до Галлового пентаметра, розуміємо, що якраз оцієї *здатності відриватися від свого контексту* йому бракує. Тут нема потенціалу узагальненого універсального судження. Надто конкретна лексика будує надто конкретний географічний образ, який не має й відчутного потенціалу алегоричного значення. І, що важливо, вся елегантна вишуканість фрази – вкотре повторимо – збудована на чисто раціональній і формальній грі, конкретний зміст цієї фрази не несе з собою емоційної образності – отже, не може стати символом відповідного переживання. Вергілієве «cael(um) undiqu(e) et undique pontus» – хай теж доволі конкретний «пейзажний» образ – але ж за цією фразою не просто пейзаж, за нею – складна емоція, образ мізерності, беспорядності й самотності людини в холодному неозорому просторі. Це – непросто переживання, і тому для нього нема простого слова; це вічне переживання, і тому в культурній історії не раз виникає потреба його окреслити, назвати – зокрема, вдавшись і до такого афоризму. І цього досить, щоб забезпечити йому *здатність відриватися від свого контексту*, забезпечити йому автономний статус.

Взагалі, треба відзначити, що в книзі у багатьох місцях розкидано оригінальні спостереження автора над тим, що таке крилатість фрази, які мають загальнотеоретичне значення. Дослідники афоризму можуть знайти тут чимало нюансів, досі не зауважених або не так влучно проакцентованих чи принаймні ніде так яскраво не проілюстрованих і так тонко не проаналізованих. Содоморина «теорія афористичності» мала би стати предметом спеціального дослідження – і не лише на основі цієї книги: адже поетика афоризму – давня любов автора.

Мовлячи про афористичність, ми зупинились на внутрішніх властивостях фрази, які дозволяють їй стати афоризмом. Але не все залежить власне від них. Фраза може бути крилатою, летючою і навіть самодостатньою і зовсім не прив'язаною до контексту – а таки не злетіти й ніколи не стати афоризмом. Народження афоризму залежить і від того, чи знайдеться *читач*, який розпізнає афористичний потенціал фрази в тексті і відчує потребу використати її в своїх, нових, контекстах.

Є такий знаменитий вислів «habént sua fáta libélli» («мають книги свою долю»). Йому Андрій Содомора присвячує 21-й етюд, а в 20-му нагадує, що в повному обсязі вислів звучав «*gró cartú lectóris habént sua fáta libélli*»: тобто доля книги залежить від того, як її *сприйме читач*, як зрозуміє, словом, від того, в які руки вона потрапить. Власне, те саме можна сказати й про афоризми: вони мають свою долю, і вона вже мало залежить від першого автора – вона залежить від того, який наступний автор-читач, з *яким* розумінням і в *якому* контексті підхопить цей афоризм, починаючи чи продовжуючи його незалежне життя. Автор не господар «крилатому слову» насамперед у тому сенсі, що він вже не впливає на його майбутні змісти. Кожен афоризм давнього автора, що дійшов до нас, – дійшов збагачений усіма тими контекстами, в яких йому довелось побувати у довгій мандрівці через століття.

І, власне, простеження доль афоризмів, розкриття тих контекстів, «відлущування» набутих смислових нашарувань – це ще одне, в чому Содомора неповторний і неперевершений. Тут ми опиняємося в чисто содоморівській стихії, в плетиві того духовного простору, частиною якого є й афоризми з цієї книги. Показовою є доля відомих афоризмів «*mens sana in corpore sano*» («в здоровому тілі – здоровий дух»), «*ars longa vita brevis*» («мистецтво тривале, життя – коротке»), «*labor omnia vincit*» («праця все перемагає»). У 36-му етюді Содомора демонструє, наскільки відрізняється сучасне розуміння цих афоризмів від того, що вкладав у них перший автор у першому контексті.

Особливо неповторний автор у своїй майстерності розкривати, як сказав би Потєбня, *внутрішню форму* – афоризму, латинського чи українського слова, затертої автоматичним вживанням формули. Найяскравішим прикладом цієї його майстерності може слугувати один з найкращих етюдів книжки – настроєвий образок чи, сказати б, ціла філологічна новела, присвячена афоризму «*carpe diem*» (№1), до чого ми ще повернемось нижче.

Є вислови, які заживають іншим значенням у віках, але є в цій книзі й ті, яким сам Содомора дає своє звучання, на які пропонує подивитися незвичним поглядом з незвичного ракурсу, показує несподівані грані, наповнює більшою глибиною, дає тонше прочи-

тання, ніж те, з яким зазвичай вони побутують у нашій культурній практиці.

Так у 18-му етюді автор «реабілітує» «безбарвну людину» («*homo nullius coloris*»). Античність вклала у це визначення те саме, що й ми зараз: «нецікава людина без власного «я». Однак авторові саме цією нецікавістю вона й цікава. Адже у безбарвних, безхарактерних, зазначає він, «є свій характер, але про нього, як про невиразне, сіре небо, нелегко говорити: є тут щось особливе, але що – годі вловити, тим паче – передати» (с. 70). А там, де невловність, де півтони, де «годі передати» (згадаймо знову одну з улюблених тем автора – проблему неперекладності) – там рідна стихія Содомори.

Світ через слово

Але насправді ця книга не зовсім про афоризми. Афоризми тут слугують радше приводами для виходу на ширші обрії.

В одному з етюдів автор пише: «афоризм, надто поетичний, – це наче викристалізована у тривалих роздумах думка (поетична формула), яка, ставши «крилатою», живе своїм, позатекстовим, життям» (с. 69). І «Афористичні етюди» Андрія Содомори – то власне мандрівка отими кристалами, згустками думок, ключовими концептами, базовими архетипами, вічними темами європейської цивілізації, які, кожне по-своєму, переломились і застигли в афоризмах. Кожен етюд – це розмова власне на такі вічні теми.

Можна спостерегти найважливіші для Андрія Содомори теми, які наскрізно пронизують не лише ці етюди, але й більшість його текстів.

Содомора – поет малих, близьких, *своїх* просторів і *освоєних* речей. Тому його симпатія завжди на стороні села, а не міста, тому з особливим трепетом він говорить про малу батьківщину, тому для нього більше важить декілька, але уважно і з любов'ю прочитаних книг, ніж багато, але поверхово (*non multa sed multum*), тому елегія Клавдіана про веронського діда, який ніколи не покидав свого хутора, – такий давній сентимент автора²⁰. Він співець оазису

²⁰ Пор. етюд № 47, а також антологію пізньої латинської поезії «Відлуння золотого віку» (Львів, 2011; с. 103).

затишку й простоти у світі надміру речей, подій, інформації, у світі ритмів, неспівмірних з ритмами людини Тібулла, Горация, Сенеки чи Клавдіанового діда.

Особливої тональності текстам Содомори надає незмінний дух ностальгії, який витає над усім, про що він пише: за золотим віком – в добу залізного, за садком вишневим коло хати – у міській квартирі, за Ітакою – в дорозі, за карпатськими шпильями – у нью-йоркському хмарочосі, за обр'яями і зоряним небом – в урбаністичному просторі. Содомора – елегійний автор. Його етюди (та й уся його есеїстика) – це філософсько-етичні елегії в прозі. Тільки, якщо класичний елегік XIX століття «глобалізував» свою приватну тугу, скажімо, за молодістю, то Содомора навпаки – глобальне робить приватним: він тужить за молодістю цивілізації. Про що б він не писав, він завжди шукає дорогу до Ітаки цивілізації.

Покликаючись на Сенеку, в останньому з етюдів (с. 339) автор пише, що в природі людини – не зауважувати минання і сумувати над уже минулим²¹. Але особливість Содомориного світовідчуження якраз у тому, що він – співець не так минулого, як власне *минаючого*. Він має той рідкісний дар зауважувати процеси в їх тягlostі, в їх триванні, незавершеності. Як ніхто, він вміє вловити минаюче, коли воно ще не стало минулим.

Власне, це взагалі прикметна риса текстів автора: він співець *перехідних, проміжних станів*, співець «перелітної миті». Не випадково збірку відкриває етюд про вислів «*carpe diem*». Навряд чи ще хтось зумів так повно і насичено відчутти оте «*carpe diem*» – в його власне тривалості; оте «*лови момент*» – в його невловності і немоментності. Навряд чи ще хтось би міг так виразно показати, що в тому «*carpe diem*» нема гарячкового «хапай», «лови», що в ньому – спокійне, наповнене «смакуй, переживай, виповнюй день собою і себе днем»; що воно – не про метушливе, загарбницьке ставлення до часу, а про витончене смакування кожним його подихом.

Спостереження невловного вимагає погляду зблизька, уваги до малого. Содомора – поет пильного приглядання, поет деталі. Він вміє наповнювати сенсами й емоціями мале, він вміє простежувати долі малого, в малому бачити безконечні обрії. Згадаймо, що серед

²¹ «Не минаючий, а минулий час торкається серця» (с. 339).

його найкращих книг триптих «Сльози речей» (2010) – «Усміх речей» (2017) – «Пам'ять речей» (2023) – з його поезією речі й деталі. Властиво, в «Афористичних етюдах» – та сама настановленість, але замість «речей» – тут слова. Є «сльози речей»: здатність людини відчувати енергетику «намоленних» *предметів і місць* – тих, що пов'язані з думами і долями багатьох. У Содомори – талант відчувати «намолені» *слова* – він прочитує у них ту «намоленість», розкриває її перед читачем, оживлює передумані думи.

А ще Андрій Содомора – поет особливої, творчої самотності, самотності «в інтимному зв'язку з природою» і словом. Образ автора, який конструюють тексти Содомори – це образ інтелектуала наодинці з цивілізацією слова, наодинці з одухотвореним, осмисленим космосом. У 23-му етюді радість від солодкої самотності поета автор ілюструє рядками Вінграновського («Понад лугом сіра сірячина»). Прекрасний поетичний образ такої самотності колись дав Володимир Свідзінський (згадаймо: «три радості у мене неодіймані: / самотність, труд, мовчання»). Свідзінський загустив свій образ ще й трагічною «радістю від мовчання», «відмовою від дискурсу». Знайома ця емоція й Содоморі: у 18-му етюді читаємо про радість бути ніким, яку автор ілюструє рядками Емілі Дікінсон («У світі я – ніхто – а ти? / Ти теж ніхто, мабуть? / Отож собі помовчмо вдвох...», с. 71).

Врешті, Содомора – майстер зближувати те, що видається далеким: в різному бачити схоже, в чужому рідне, в загальному особисте: він зводить все до найважливіших есенцій, а вони – завжди ті самі. Мало в якого автора – знавця європейської, а насамперед античної культури все те європейське, античне так органічно поєднане з українським. В Содомориних текстах завжди поряд Вергілій і Франко, Овідій і Шевченко, гомерівські гекзаметри і наші народні думи. У Содомори в єдиному духовному просторі – і Гораций з приятелями бесіднують в останніх променях призахідного сонця, і Шевченкова сім'я вечереє коло хати.

Власне отой духовний простір і є предметом Содомориних етюдів. Автор водить читача тим спільним простором, як своїм, *своїми* стежками. І вже *його* голос лунає в тому просторі, і вже *його* стежки – частина того багатовікового духовного ландшафту.

І колись, хтось інший, ведучи своїх читачів власними дорогами, несвідомо ступатиме й на ті, які проклав для нього Содомора.

Бесіда

Пишучи про тужливі ноти в текстах Андрія Содомори, ми не згадали ще однієї його туги: туги за бесідою. Це одна з найважливіших, можна сказати, екзистенційних, категорій у Содомориному світопереживанні. Власне, творча самотність, про яку йшлося вище – це все-таки не мовчазна самотність. Це самотність в бесіді (навіть якщо ця бесіда – наодинці з духовним простором).

З бесідою у передмові до книжки автор порівнює й свої етюди. Поняття бесіди, з її вільним плином, асоціативністю, дуже важливе для розуміння стилістики Содомориних есеїстичних текстів. Бесіда – це, власне, його жанр. І є в цьому щось глибоко античне: згадаймо Платона з його філософськими діалогами чи Сенеку з моральними листами – а лист це теж, можна сказати, одна з «партій» бесіди. Такими «монологічними бесідами» є й ці етюди.

Асоціативність справді дуже характерна прикмета Содомориних текстів. Але, констатуючи це, треба все ж усвідомлювати, що за натуральним невимушеним плином тексту ховається й продумана композиційна організація. Свого часу римського елегіка Тібулла вважали майстром вільного асоціативного письма, позбавленого традиційних для античної поезії композиційних схем. І лише студії останніх десятиліть показали, що Тібулл не лише вільноасоціативний, але й бездоганно симетричний і композиційно струкутурований. Власне так і з письмом Содомори: тільки на перший погляд це вільна, нічим, окрім заданої теми і жанру, не зв'язана бесіда. Насправді ж вона добре продумана, врівноважена і впорядкована.

Особливо це стосується взаємного розташування етюдів у книзі. Адже треба, щоб було відчуття цілості, щоб не було втоми від тих самих мотивів в одній частині книги, щоб те, про що сказано на початку, природно і ненав'язливо відлунувало в кінці, щоб початок наступного етюдів плавно висновувався з кінця попереднього, щоб кінець цілої книги повертав читача до того, з чого вона починалась – а отже, щоб спонукав, стуляючи палітурку, ще раз концент-

ровано прожити всю цілість прочитаного, відчутти все в єдиному враженні і насолодитися ще свіжим і живим післясмаком.

Для окреслення композиційної техніки Содомори напрошується одна з його улюблених античних алегорій – емблема з зображенням дельфіна, що в'ється довкола якоря (пор. с. 254): Содоморина бесіда – наче той вільний і легкий дельфін, який все-таки тримається якоря – найважливіших і найболючіших для автора фундаментальних філософсько-етичних і філологічних тем.

Початки

Афористичні, чи взагалі філологічні, етюди – давній і специфічно авторський жанр Андрія Содомори, його візитівка. Згадаймо його знаменитий «філологічний роман» «Під чужою тінню – *Sub aliena umbra*», виданий вже в далекому 2000-му році. Там різні (переважно латинські) вислови слугують назвами не лише цілій книзі, але й кожній частині й главі. Властиво, ціле своє життя, його етапи й окремі події автор оглядає через призму того чи іншого вислову, а вислів – через призму особистих життєвих переживань. Це був текст, у якому життя і філологія сплелися в єдине нероздільне плетиво.

Але перші зародки цього формату, очевидно, треба шукати в звичних для перекладів з давніх літератур коментарях, де Содомора, не обмежуючись традиційним поясненням реалій, завжди ділився й спостереженнями над поетичною фразою (насамперед у зв'язку з «проблемою неперекладності»). Найпоказовіші випадки знаходили розлогіше висвітлення у вступних статтях до численних перекладів. З часом у рамках традиційного коментаря авторові стало тісно, і тоді з'явилися такі видання, як «Дистихи Катона» (2009). Коментар тут уже не був непомітним доповненням до основного тексту: кожному дистиху тут було присвячено окремий розворот книжки: зліва оригінал і переклад, а справа – коментар (зазвичай у сучасних виданнях місце коментаря, як відомо, – в кінці книжки). Так само побудоване й інше відоме видання, зі ще розлогішими коментарями: «Сто загадок Симфосія» (2013). Можна думати, що десь у такому ж форматі бачив А. Содомора й видання латинських написів Львова,

реалізоване щоправда з іншими акцентами («Anno Domini – Року Божого», 2008; 2016).

Окрім розпорошених по різних працях спостережень над афоризмами, спеціальну увагу Андрія Содомори саме до афоризму можемо бачити і в його виданні Вергілія (2011), де в додатках долучено авторську вибірку крилатих висловів із творів поета (с. 241–270). Мабуть, саме тут треба шукати безпосередній початок книги, про яку мова. Вибірка не давала місця розлогим коментарям, але саме в цей час і саме на тему вергіліївських афоризмів у «Кур'єрі Кривбасу»²² з'явилися друком перші етюди, що згодом стали частиною видання 2016-го року.

Формат, жанр афористичних етюдів – неповторно содоморівський, але одночасно й глибоко закорінений в класичнофілологічній традиції. Філологія народжувалася в коментарях. Коментар завжди був і досі залишається стрижневим «жанром» класичнофілологічних досліджень. Саме в коментарях найбільше плекалась оця суто філологічна увага до нюансів окремо взятого вислову, плекалась культура пильного й повільного читання. Коментарі плекали й культуру, так би мовити, тривимірного читання – зі свідомістю «вертикальних» контекстів: кожен пасаж коментатор супроводжував набором «паралелей» з попередників і наступників коментованого тексту – чи то у зв'язку з якимись мовними особливостями, чи поетичними, чи ідейними. Власне з таких коментарів генетично виростають й етюди Андрія Содомори. Але замість сухих технічних довідок і пояснень – у Содомори маємо цілі настроєві новели, вільні мандри культурними асоціаціями, філологічні й філософські проходи всією класичною «ноосферою», створеною словом.

Пильна увага автора саме до афоризму також закорінена в класичній освіті. Афоризм завжди був невід'ємною частиною латинської шкільної дидактики. Кожного, хто вивчав латинську мову, завжди від самого початку супроводжували латинські сентенції. Заучуючи їх, студент засвоював синтаксичні моделі, особливості керування, морфологічні винятки, нюанси лексичних

²² Афористичні етюди: з клопотів перекладача // Кур'єр Кривбасу. – 2011. – № 260 / 261. – С. 365 – 372.

значень, стилістичні фігури. Але в гімназійній, а згодом і університетській дидактиці афоризм завжди мав у собі й «виховний момент»: через афоризми в концентрованих і яскравих формулах ученя засвоював кодекс класичної шкільної етики, моралі і життєвої мудрості. І, читаючи етюди Содомори, не можна не зауважити, що оця дидактична традиція теж залишила у них свій відбиток, знайшла специфічне авторське переломлення: і тут афоризм – ключ як до мовно-поетичних проблем, так і до морально-етичних та філософських.

Порівняння етюдів з бесідою несподівано веде нас до ще одного жанру з давньою традицією: гомілії, церковної проповіді. І не лише сам термін (грецьке «*homilia*» – «бесіда») зближує гомілію з Содомориними етюдами. Гомілія так само була *монологічною бесідою з багатьма*, так само відштовхувалась від фрагменту з іншого (біблійного) тексту, так само через нього виходила на ширші обрії з провідним місцем морально-етичної проблематики, яка і в Содомори посідає не останнє місце.

Врешті, можна би було розмірковувати й про постмодерність цієї книги. Постмодерністи, як відомо, проголошували «смерть автора». Вони відчужували текст від особи автора, визнавали за текстом його незалежне існування і незалежне від автора набування змістів. Власне з такими текстами (афоризмами) маємо справу і в цій книзі. Це тексти без автора, з безконечною можливістю інтерпретацій. І тими інтерпретаціями нас водить Содомора. Зрештою, і в тому, як він це робить, теж можна би було вбачати щось постмодерне. Він водить нас цитата за цитатою, інтерпретація за інтерпретацією, водить мереживом ключових європейських тем, думок, переживань – а можна би було й знов-таки в душі постмодерністів сказати, що самі ці вічні теми водять рукою Содомори, диктують йому ті чи інші повороти, інтерпретації, навіть настрої. І тоді можна би було бачити в цьому тексті постмодерний роман-лексикон, роман-гіпертекст, який зовсім не обов'язково читати лінійно і послідовно, як нелінійно читає й інтерпретує сам Содомора – з його любов'ю до «вертикальних контекстів».

Зрештою, насправді, як ми вже показували вище, вся ця постмодерність – глибоко класична, класичнофілологічна. Адже, як відомо, *nihil novi sub sole*.

* * *

«Афористичні етюди» – важлива й унікальна книга, і не лише в українському книжковому просторі. Її міг написати тільки автор, за плечима якого колосальний досвід роботи з античною літературою, найскрупульознішого вивчення грецьких і латинських текстів, приглядання до анатомії як античного, так і українського слова, без чого неможлива тонка, вглиблена праця перекладача. Такі книги народжуються лише тоді, коли є широке знання літератури і гостре відчуття поетичного стилю, а філософський і поетичний світогляд поєднується з глибоким переживанням за рідну культуру і мову.

Вище ми казали, що Содомора – співець оази затишку й простоти. Можна додати, що він не лише оспівує й тужить за такою оазою – він її й творить. Його тексти – це тиха гавань повільного читання, де на якусь хвилину можна перепочити серед вирів сьогодення. Його тексти – це (вдаймося до метафори, якою Содомора окреслює творчість Горация) такий собі ледвевловний усміх призахідного сонця – усміх того особливого світу, тої давнини, тої античності, які ми втрачаємо і яких, може, вже ніколи не будемо мати – саме в такому прочитанні, в такому переживанні, яке дає нам Андрій Содомора.

ТЕПЛІ КАМІНЧИКИ У ГАННУСИНИХ РУКАВИЧКАХ: АНАТОМІЯ ОДНОГО ОБРАЗУ АНДРІЯ СОДОМОРИ

Маркіян Домбровський

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті на матеріалі новели «Прикмета» проаналізовано центральний, на думку автора статті, образ у творчості А. Содомори – відлуння золотого віку. Показано базову рамку, в якій образ зароджується, його просторово-відчуттєву протоструктуру і специфіку часової об'ємності. Проаналізовано трагічну ауру образу, яка складає його визначальну рису. У підсумку образ відлуння золотого віку окреслено як екслав золотого віку героя у віці залізному, позначений аурую трагічності, що базується на фантомній і минулій природі цього екславу.

Ключові слова: Андрій Содомора, образ золотого віку, структура образу.

У цій статті я зупинюся на аналізі, на мою думку, центрального образу Андрія Содомори, який, наче камертон, задає тональність не лише його прози чи поезії, але й філологічним працям. Одну зі своїх збірок перекладів латинської поезії А. Содомора назвав «Відлуння золотого віку» [1]. Ця назва видається мені дуже влучною метафорою для окреслення того образу, про який тут буде йтися.

Якби дозволяло місце, то вартувало би зробити загальний перегляд різних репрезентацій цього образу в текстах А. Содомори. Це би дало уявлення про відповідний авторський репертуар, про те, наскільки різноманітні й, на перший погляд, несхожі між собою образи (у текстах іноді цілковито різножанрових) зводяться врешті до того самого образу – відлуння золотого віку. У такому огляді можна було б переконливіше показати, чому цей образ можна вважати центральним і багато в чому визначальним для творчості А. Содомори.

Проте наразі залишу такий огляд на майбутнє, а у цій короткій статті зосереджуся лише на одній яскравій репрезентації образу, щоб на її прикладі показати, як я бачу структуру й природу образу відлуння золотого віку в Андрія Содомори.

1. Мізансцена

Зосереджусь я на репрезентації, яку нам дає новела «Прикмета» з книжки «Усміх речей» [3, с. 134–137]. Для розуміння контексту, в якому зароджується наш образ, спершу в загальних рисах окреслю мізансцену, яку вибудовує автор на початку новели.

Дія відбувається взимку. Надворі мороз. Але перед читачем – тепла сільська хата з трьома дійовими особами: маленькою дівчинкою Ганнусею (головна героїня), її хворим татом (він у центрі уваги Ганнусі, а отже, й читача) і мамою (на периферії читачевої й Ганнусиної уваги).

Описуючи мізансцену, треба додати й характер тих емоційних ниточок, які в'яжуть між собою дійових осіб: у фокусі – тепло і взаємна ніжна любов між батьком і Ганнусею, а на периферії – холод, який іде з боку матері.

Нарешті уявлення про мізансцену не буде повним без фіксування основної деталі, яка є вихідним імпульсом для цієї новели: батько не просто хворий, він близький до смерті. Ганнуса відчуває це своєю дитячою інтуїцією, як відчуває й те, що її теплий гармонійний світ стоїть на порозі кагастрофи.

2. Спогад про камінчики

Тепер, коли маємо уявлення про мізансцену, можна перейти власне до того образу, що є предметом мого аналізу. Його безпосередній контекст такий. Ганнуса повертається з двору (з морозу) до хати і стає грітися біля печі. Ось як про це пише сам автор:

«Ганнуса, відчинивши братруру, відігріває у ній закоцюблі на морозі руки. До тепла тягнеться і думка. Згадується, як то ще недавно тато *нагрівав у тій братрурі два гладенькі камінці*, а потім крадькома, щоб мама не помітила («Не розпешуй мені дитину!» – гримала на нього), *вкладав те тепло в її, Ганнусині, рукавички*. Поки йшла до школи, камінці зігрівали їй долоні. І здавалось Ганнусі,

що то не чиєсь інше, а лиш татове тепло, його прихована від мамі ласка, затримавшись у камінцях, торкається її рук, дістається до серця... Інші діти, перше ніж узятися за перо, довго хукали в долоні, а вона, мовби й не була на морозі, спокійно собі писала»²³ [3, с. 135].

Оці зігріті татовою любов'ю камінчики в рукавичках Ганнусі серед морозу – це і є образ відлуння золотого віку, на аналізі якого я далі зупинюся.

3. Анатомія образу

Нижче я спробую показати структуру аналізованого образу. Почну від найзагальнішої основи, яка ще не робить його відлунням золотого віку, але є тим обов'язковим фундаментом, тим енергетичним полем, у якому він зароджується; і далі, через поступове ускладнення і нюансування всієї конструкції, дійду до тієї найтоншої аури, яка й складає специфіку нашого образу і робить його саме тим, чим він є: відлунням золотого віку.

3.1. Енергетичне поле: тепла хата серед зими

Не важко зауважити, що в основі образної конструкції новели лежить древній архетипний образ теплої хати серед зими. Очевидна його діалектична структура: він будується на протиставленні і взаємодії тепла та холоду, космосу та хаосу, культурного та дикого (стихійного); це образ своєї, затишної, прихильної оази серед неосвоєного й неприхильного простору. Зрозуміла й діалектична природа взаємодії цих протилежностей: чим холодніше зовні, тим тепліше всередині.

Тепла хата серед зими – класичний образ, який має тривалу історію у світовій літературі. Його архетипну природу яскраво описав Гастон Башляр у «Поетиці простору» [4, с. 51–54]. А класичному філологу у цьому контексті, мабуть, першим пригадається Тібуллове:

Як же приємно бува, наслухаючи, як там надворі
Виють шалені вітри, милу до себе горнуть!

²³ Курсив мій.

Чи коли Австр узимі льодяну накочує хвилю,
В затишку, при коминку, лагідні бачити сні²⁴.

Інший приклад (де замість зими – негода), який тут запрошується, – образ «закреденся» у самого А. Содомори в етюді «Креденс», де малий герой знаходив собі свій приватний простір затишку й усамітнення у закутку за покойовим креденсом, а «найбільшу приємність відчував тоді, коли за вікном дощило, навіть більше – коли сльотило» [3, с. 33]. Цей останній приклад має складнішу, кількарівневу структуру відгороджень, а також свою особливу емоційну ауру, але тут не місце це обговорювати.

Отже, в основі маємо діалектичну боротьбу і взаємодію протилежностей – тепла і холоду, – які, звісно, ще не творять того образу, який ми тут розглядаємо, але які є тими полюсами, що між ними виникає відповідне для його зародження енергетичне поле. Ці полюси задають для нашого образу базову рамку і статичну основу.

3.2. *Перетин межі. Протоструктура*

Для справжнього ж зародження нашого образу потрібна динаміка, потрібен перетин діалектичної межі і проникнення героїні в чужий простір. І, власне, як ми бачили в Ганнусиному спогаді, вона щодня здійснювала цей перехід, виходячи зі своєї теплої оази в навколишній зимовий холод. Але робила вона свій вихід не сама: у світ холоду Ганнуса вирушала під захистом оберєга, який створював для неї її приватне тепло. Цей оберєг – ці татові камінчики – це була капсула рідного тепла серед чужого холоду, і цей оберєг злагіднював колізію, був для неї наче пом'якшуючим фільтром.

І саме тут можемо зафіксувати зародження *просторово-відчуттєвої протоструктури* нашого образу, його просторову локалізацію відносно базової дихотомії: наш образ має *ексклавну* природу. Це *ексклав свого тепла у світі чужого холоду*.

²⁴ Tib. I.1.45-48, пер. А. Содомори [2, с. 42]. В оригіналі [5]:

Quam iuvat immites ventos audire cubantem
et dominam tenero continuisse sinu;
aut, gelidas hibernus aquas cum fuderit Auster,
securum somnos igne iuvante sequi!

Але для нас важлива, звісно, не ця протоструктура, а та емоційна аура, що формується довкола неї. Іншими словами, нас цікавлять ті емоційні ниточки, які через оберіг пов'язують героїню з її рідним простором. І навіть не стільки вони, скільки ті, що пов'язують її з самим оберегом. Він наче ниткою Аріадни зв'язує героїню з її рідним теплом, не даючи загинути в лабіринті чужого холоду. Це ниточка тепла і любові серед холоду й нелюбові. І якщо в хаті ця ниточка тепла тягнулася від тата до Ганнусі, то тепер така ниточка снується й від самого оберега – від камінчиків. Тепер ці камінчики стають втіленням, концентратом татової любові, і чим холодніше довкола й чим ближчий контакт Ганнусі й її оберега, чим більше вона з ним сам на сам серед чужого холоду, тим ніжнішою стає ця нитка любові, тим інтимнішим стає це почуття.

Отже, тут фіксуємо перший важливий момент аури нашого образу: оберіг випромінює *ауру особливої ніжності, близькості, інтимності, особливо теплої любові до героїні.*

Але ексклавна ситуація породжує й інший, зовсім новий, лише їй притаманний момент: Ганнуся стає не лише пасивною одержувачкою опіки. Вона стає хранителькою свого оберега. Капсула хатнього тепла настільки крихка й незахищена, що Ганнуся мусить сама її оберігати. Камінчики гріють Ганнуся спершу теплом хати, а згодом вже тим теплом, який отримують від самої Ганнусі. І це дуже важливий момент нашого майбутнього образу: *оберіг оберігає героя, поки герой оберігає оберіг.*

3.3. Обірвана нитка Аріадни. Часова об'ємність

Щоб цей оберіг, цей ексклав тепла у країні холоду став відлунням золотого віку, потрібна одна деталь: нитка Аріадни має обірватися. Героїня мусить покинути свою теплу оазу безповоротно, а наш образ – поряд з просторовою об'ємністю набути об'ємності часової, і, замкнувшись у собі, стати ексклавом не стільки свого *простору* серед чужого, скільки свого *минулого* серед чужого *теперішнього*.

Щоб простежити народження цієї нової об'ємності, а отже, й самого образу, мусимо повернутися до вихідної мізансцени. Поки ми залишалися в межах спогаду Ганнусі (нагадаю, що історія з камінчиками – це спогад Ганнусі, яка зайшла до хати з морозу і

гріється біля печі), наш образ не мав ноти трагічності. Ганнусин вихід в чужий простір був циклічним: кожен вихід за межу передбачав повернення. Тепло камінчиків було відновлюване. Час був циклічним.

Але, якщо вийдемо за межі спогаду і знову глянемо на мізансцену в цілому, де перед нами – вмираючий батько і холодна мати, то знову усвідомимо, що автор зображує світ Ганнусі у момент розлому. Зі смертю батька закінчиться огорнене теплом і любов'ю дитинство Ганнусі, і вона залишиться сам на сам із зимовим холодом. Ми зрозуміємо, що ми – свідки не просто батькового відходу, ми – свідки Ганнусиною *покидання золотого віку*. Відтепер дорога у зовнішній світ буде дорогою в один кінець, дорогою без повернення. *Циклічність золотого віку розімкнеться і перетвориться на лінійність залізного.*

І саме у цей момент Ганнусині камінчики стануть для неї *відлунням золотого віку*. Вона забере їх зі собою у довгу дорогу без повернення і нестиме решту свого життя. Камінчики грітимуть її, а вона грітиме їх.

3.4. Аура трагізму

Відлуння золотого віку – образ із трагічною аурую, яка й складає його найважливішу специфічну рису. Трагічна аура виникає одночасно з тим, як образ набуває своєї специфічної часової об'ємності. Як я вже сказав вище, капсула золотого віку – це ексклав не лише просторовий, але й часовий. Це капсула з обірваною ниткою Аріадни.

І саме на цій обірваності ґрунтується трагізм образу. Причому обірваність ця – двовекторна. По-перше, вона *ретроспективна*. На цьому ґрунтується фантомна природа нашого образу. Камінчики стають фантомом того, чого вже нема й ніколи не буде. Впродовж усього життя героїні вони будуть її не лише гріти, але й боліти болем втрати. *Відлуння золотого віку – це завжди образ і тепла, і фантомного болю одночасно.*

Але цей образ у своїй часовій об'ємності має обірваною й ще одну нитку – *проспективну*. На цьому ґрунтується те, що можна назвати *приреченістю Ехó*: відлуння – не просто відзвук того, чого

вже нема, але й відзвук, приречений на замовкання, зникнення. У світі А. Содомори відлуння триває доти, доки тривають ті, хто може й потребує це відлуння чути.

Звідси, якщо центральний содоморівський образ – відлуння золотого віку, то провідний тип героя в його художньому світі – *хранитель відлунь*. І трагізм є в тому, що з відходом хранителів приречені на згасання й останні відлуння їхнього золотого віку. А те, що А. Содомора найчастіше малює хранителів, що уже давно відійшли, додає цієї особливої аури трагічності усій його творчості – і не лише художній.

Що ж до Ганнусі з новели «Прикмета», то, як повідомляє автор, вона проживе самотнє життя, так і не створивши власної сім'ї, не замкнувши циклічності міжпоколінневої. До старості вона залишатиметься маленькою Ганнусею – хранителькою татових камінчиків – ніжного джерела її тепла і болю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Відлуння золотого віку: Антологія пізньої латинської поезії в перекладах Андрія Содомори / Упорядник М. Домбровський. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 296 с.
2. Римська елегія: Галл, Тібулл, Проперцій, Овідій / З латинської переклав А. Содомора. – Львів : Літопис, 2009. – 578 с.
3. Содомора А. Усміх речей. – Львів : ЛА «Піраміда», 2017. – 172 с.
4. Bachelard Gaston. La poétique de l'espace. – Paris : Les Presses universitaires de France, 1961. – 215 p.
5. Lenz F. W., Galinsky K. Albii Tibulli aliorumque carminum libri tres. – Leiden : Brill, 1971. – 187 p.

II. GRAECA

КОНЦЕПТ «СЕРЦЕ» В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Євгенія Чекарева

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Анотація. У статті представлено аналіз словообразу серця в давньогрецькій мові різних періодів: від періоду ранньої античності до християнської доби. У різні часи концепт серця по-різному осмислювався представниками окремих культур, змінювалося усвідомлення його місця і значення в індивідуальній картині світу людини, що спричинилося до формування конкретних мовних образів серця зі своїм специфічним змістовим наповненням. Аналіз концепту серця вимагає звернення як до античної, так і до біблійної традиції сприйняття людини, визначення специфіки фіксації таких уявлень в системі давньогрецької мови, встановлення трансформації семантичного обсягу відповідних лексем у зв'язку зі зміною релігійної, а відтак і світоглядної, парадигми носіїв мови.

Ключові слова: концепт, словообраз, лексична семантика, мовна картина світу, давньогрецька мова.

Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ, який дедалі більше поширюється в роботі лінгвістів, відкриває новий широкий простір для досліджень окремих національних мов і особливостей менталітету її носіїв. У поле зору дослідника потрапляють не тільки результати пізнавальної діяльності людини, але й способи вираження особистісного, суб'єктивного ставлення людини до оточуючої дійсності і свого місця в ній. Відтак, предметом інтересу лінгвістів все частіше стають мовні механізми реалізації емоційних станів суб'єкта, представлених як певні концепти, що мають свій когнітивний базис, виступають етнічно та культурно

обумовленими, включають в себе, крім самого поняття, образ, оцінку та культурну цінність.

Концептуальне знання про ту чи іншу емоцію оприявнюється через процес лексикалізації. Відтак слово, яке називає чи виражає ту чи іншу концептуалізовану чи лексикалізовану емоцію, стає кодованим хранителем усіх лінгвістичних та екстралінгвістичних знань людини, які входять до його емотивної компетенції.

Позначені універсальними і водночас національно-культурними рисами, назви емоцій викликають труднощі під час трансляції емоційних концептів, в тому числі субстантивно оформлених, з однієї мови в іншу, що зумовлено специфікою їх місця в національній картині світу.

У типологічно далеких мовах розбіжності можуть виражатися в уявленнях про локалізацію почуттів та емоцій в наївній картині світу носіїв зіставлюваних мов, а також у мовному образі «внутрішньої людини» в цілому.

Розрізнення в представленні емоцій, пов'язані з різними мовами, неодноразово ставали темою дискусій в руслі концептуального аналізу і привертали увагу таких дослідників, як А. Вежбицька [14, 15], Дж. Лакофф, М. Джонсон [11], П. Екман [8], К. Годдар [9], Дж. Харкінс [10], А. Павленко [13] та ін.

Серед найбільш давніх і значущих кодів, що розкривають сутність певної культури, особливе місце посідає тілесний, або соматичний, код, який співвідноситься з архетиповими уявленнями людини про себе та оточуючий світ.

Концепт серця є одним із основоположних понять у такому етнокультурному коді. Результати рефлексій людини про серце представлено в семантичній системі мови, де сукупність уявлень про нього відіграє важливу роль для експлікації мовної моделі людини.

Концепт серця – його значима серцевина – являє собою синкретичний, структурно й семантично багатоплановий словообраз (у сенсі, що корелює з потєбніанською «внутрішньою формою» слова), позначений високим ступенем узагальнення, складною ієрархічною організацією. Це складна система, побудована на перетині й синтезі різноманітних смислових вимірів, конотацій, історичних і актуальних алюзій, але єдина й змістовно цілісна. Словообраз серця постає як елемент моделі світу, об'єктивований

у мові, втілення і поєднання в конкретній лексемі (лексемах) частини національної картини світу. Таким чином, концепт серця розуміється ширше, як саме поняття, а словообраз стосується конкретного мовного вияву цього поняття.

Концепт серця як уособлення і вмістилища найбільш яскравих і значущих для людини емоцій привертав увагу дослідників і розроблявся як у загальному плані (А. Вежицька [14, 15], П. Д. Юркевич [7]), так і на матеріалі різних національних мов (Н. В. Брагінець (українська, англійська) [2], І. О. Голубовська (українська, англійська, китайська) [3], І. Ю. Давиденко (польська, українська) [4], О. В. Левко (грецька) [5, 6]). Разом із тим актуальною залишається вивчення цього питання на матеріалі класичних мов (латинської, давньогрецької), а також необхідність контрастивного опису емоційної картини світу в цілому, і окремих її фрагментів, пов'язаних із концептом серця, на матеріалі різносистемних мов.

У різні часи представники окремих культур по-своєму осмислювали й характеризували серце, його місце і значення в індивідуальній картині світу людини, що спричинилося до формування конкретних мовних образів серця зі своїм специфічним змістовим наповненням. Аналіз словообразу серця вимагає звернення як до античної, так і до біблійної традиції сприйняття людини, визначення специфіки фіксації таких уявлень в системі давньогрецької мови, встановлення трансформації семантичного обсягу відповідних лексем у зв'язку зі зміною релігійної, а відтак і світоглядної, парадигми носіїв мови, уваги до особливостей перекладу текстів Святого Писання в плані перетину і взаємодії різних національно-мовних картин світу.

Сутність концепту серця розкривається через застосування різних кодів. Найбільш продуктивну когнітивну макромодель концепту серце пропонує антропоморфний код, згідно з яким серце виступає як «внутрішня людина», протиставлена «зовнішній людині» зі своїм набором різноманітних ознак, які дублюють ознаки, стани, соціальні ролі, характерні для «зовнішньої людини» в її реальному бутті.

Сама людина уявляє серце, в першу чергу, як орган, розташований всередині тіла і позначений певними функціями, насамперед функцією відчувати, передбачати, інтуїтивно осягати щось. Часто

відчуття, органом яких є серце, постають незалежними від конкретних зовнішніх обставин, вони виникають самі собою без певної інтелектуальної оцінки. При цьому серце пов'язане із найбільш природною, стихійною частиною внутрішнього світу людини, а також із найбільш інтимним боком людського життя – любов'ю. В цілому серце постає як місце особливих процесів, вмістилище почуттів, осередок їх зародження, виникнення [12].

Практично в усіх світових культурах і релігійних системах серце є не тільки одним із життєво важливих органів, але і центральним символом духовного і психічного життя людини. Ідея середини, центру як ключова категорія моделювання простору в більшості найдавніших міфологічних систем зосереджується саме довкола уявлення про серце. Воно постає сакралізованим центром людини-мікрокосмосу, яка у міфологічній моделі світу розуміється як Всесвіт у мініатюрі.

Ідея членованості категорії середини, характерна для міфологічної свідомості, важлива для нашого аналізу мовної об'єктивації концепту серця. У давньогрецькій мові, в семантичній системі якої яскраво представлені залишки саме такого міфологічного, архаїчного розуміння і відчуття космосу, природи і людини в ній, реалізований принцип дискретності концепту середини-серця, який буде проілюстрований далі.

Актуальною для аналізу концепту серця є і когнітивна схема-модель вмістилища, метафорична сутність якого детально проаналізована в роботі Дж. Лакоффа та М. Джонсона [11, с. 56–57]. Схема вмістилища складається з таких структурних елементів: внутрішня частина, межа, зовнішня частина. На думку дослідників, весь світ поділяється на речі, які знаходяться всередині вмістилища або зовні його. «Контейнер» серця визначається функціональними ознаками «внутрішня частина» (глибина, дно, обсяг, наповненість) та «зовнішня частина» (поверхня, площа). Через конструкції, що описують пересування або зміну положення серця в людському тілі, зазвичай передається оцінка того чи іншого почуття, емоції, дії. Метафора «серце-вмістилище» є досить продуктивною у багатьох мовах, оскільки передбачає наявність внутрішнього обсягу та можливості просування всередині цього простору.

Таким чином, серце постає як символ емоційного начала в людини, її внутрішнього, духовного життя. Серце виступає вмістилищем, всередині якого генеруються найрізноманітніші почуття, і з якого транслюються назовні емоційні стани.

Характеристика серця і його ролі в житті людини невід'ємно пов'язана з уявленнями про людину як особистість. Античність була позбавлена персоналістичної онтології. Розуміння людини як унікальної і самоцінної особистості, таке природне для європейської свідомості і європейської культури, прийшло лише з християнством, стверджуючи себе у напруженішій суперечці з античним світоглядом. У цей період людина визначалася не зсередини свого «людського», а через свою дотичність до вищого начала, яке виявляло себе в людині настільки, наскільки сама людина була до цього готова. Людина розумілася як тіло, характер, громадянин поліса у зв'язку зі світовим порядком, якому слід підкорятися, і визначалася не тим, хто вона є в собі самій, а зовнішньою силою, роком, фатумом, які впливають на неї.

Таким чином, вибудовується антична структура людини, яка складається з тіла, душі, характеру й розуму, де тіло, душа і характер певною мірою залежать від людини і можуть визначатися нею самою у вигляді освіти та виховання, натомість розум є абсолютно незалежною субстанцією, яка впливає на людину як частина онтологічного начала, Космосу. Оскільки порядок Космосу розумівся як основний і висхідний, то сама людина визначалася тим місцем, яке їй було відведено у цьому порядку від народження до смерті, і жила за ніби заздалегідь відведеним сценарієм.

Згідно з таким світовідчуттям і оцінкою свого внутрішнього світу, який розділяється на власне людське, особистісне і зовнішнє, фатальне, некероване, концепт серце в античній свідомості набуває специфічного змісту, позначаючись не цілісністю середини, «серцевини» людини у її духовному й емоційному житті, а роз'єднаністю. Це пояснює наявність різних лексем у давньогрецькій мові на позначення концепту серце: **ἦτορ, τό** серце, душа, дух, життя, сила, бадьорість, гнів; **καρδία, ἦ** серце, душа, почуття, настрої, бажання, намір, середина, серцевина; **κῆρ, τό** серце, почуття, душа, характер; **νόος, ὄ** думка, розум, розсудливість, намір, душа, серце, груди;

πραπίς, ή серце, душа, ум, розум; **σπλάγγχον**, τό материнська утроба, серце, душа; **στήθος**, τό груди, серце, душа; **φρήν**, ή груди, серце, душа, розум, мислення, думка:

Τὸν δ' ὡς οὖν ἐνόησεν Ἀλέξανδρος θεοειδῆς ἐν προμάχοισι φανέντα, κατεπλήγη φίλον ἦτορ (Hom. II. 3, 30) – щойно побачив його перед строем богоподібний Александр, миле серце в нього задрожало; ἀλλ' ὅτε δὴ Μελέαγρον ἔδω χόλος, ὅς τε καὶ ἄλλων οἰδάνει ἐν στήθεσσι νόον πύκα περ φρονεόντων (Hom. II. 9, 554) – але коли Мелеагра охопив гнів, який здійсмає серце в грудях навіть найрозумніших мужів; αὐτὰρ Ἀχιλλεύς ἐστι θεᾶς γόνος, ἦν ἐγὼ αὐτῇ θρέψα τε καὶ ἀτίτηλα καὶ ἀνδρὶ πόρον παράκοιτιν Πηλεΐ, ὅς περὶ κῆρι φίλος γένετ' ἀθανάτοισι (Hom. II. 24, 61) – адже Ахілл є сином богині, яку я сама викормила та віддала заміж за Пелея, мужа, якого всім серцем боги полюбили; αἶθε θεοῖσι φίλος τοσσόνδε γένοιτο ὄσσον ἐμοί· τάχα κέν ἐ κύνες καὶ γῦπες ἔδοιεν κείμενον· ἦ κέ μοι αἰνὸν ἀπὸ πραπίδων ἄχος ἔλθοι (Hom. II. 22, 43) – о якби ж він став милий богам так само, як і мені! Швидко б собаки й ворони розірвали його на шматки! Великий сум тоді залишив би моє серце! Ὡς φάτο, τοῖσι δὲ θυμὸν ἐνὶ στήθεσσιν ὄρινε πᾶσι μετὰ πληθὺν ὅσοι οὐ βουλής ἐπάκουσαν (Hom. II. 2, 143) – так він сказав, і в серці багатьох присутніх, хто не чув його на раді старійшин, схвилював душу; Τέκνον, τί κλαίεις; τί δέ σε φρένας ἔκετο πένθος; (Hom. II. 1, 362) – Чого ти плачеш, дитино? Який сум прийшов у твоє серце?

На зміну античному уявленню про людину прийшло християнське з чітким ствердженням особистості і розвинутою персоналістичною онтологією. Нова світоглядна концепція дозволяла оцінювати людину як індивіда, особистість. Тіло стало виступати невід'ємною частиною особистості, єдиною з душею. І шляхом до обожнення людини в її єдності душі й тіла, шляхом до єднання з Богом і розкриття себе в єдності з Богом визнавалася любов.

У східній християнській традиції взагалі не розрізняли чітко розум, або дух, і душу, найбільш повним і довершеним уособленням якої є любов. Людина як особистість розумілася більшою за розум, мала поєднувати важку й глибоку роботу як розуму, так і душі, як душі, так і тіла. Тільки в такій наполегливій роботі над собою й було можливим досягнути пізнання й злиття з божественним началом.

Осередком таких переживань, які об'єднували в собі розум і любов, визнавалося серце. Як писав свого часу Бонавентура, в любові душа пізнає Боже слово і насолоджується ним, в любові вона досягає споглядання, яке «сприймається скоріше в досвіді серця, ніж у роздумах розуму» [1, с. 113].

Взагалі ж у християнській традиції була тенденція бачити в серці начало, яке включає в себе розум, а не протистоїть йому, відчуваючи необхідність гармонійної єдності з ним. П. Д. Юркевич у зв'язку з цим проаналізував дуже широке коло значень поняття серце в Біблії, Старому і Новому Завітах, виділивши особливо такі: серце – хранитель і носій всіх життєвих і тілесних сил людини; осереддя душевного та духовного життя, джерело бажань; чинник волі, вільної та свідомої дії; місце збереження всіх пізнавальних здатностей душі та джерело їх вираження в мові; центр численних душевних переживань, відчуттів, хвилювань, пристрастей; нарешті, серце – осередок морального життя людини, що характеризує це життя від виконання в ній любові до перебування у гріху [7, с. 569–572].

Таким чином, серце постає як абсолютний центр особистості в усіх її можливостях, в усій її повноті. Саме в серці полягає і міститься єдність людини. У такій єдності серце пізнає те, чого не може збагнути розум, через властиве йому членування дійсності. У християнському розумінні саме серце вступає в єднання з Богом, перетворюючи людину на особистість, яка має єдиний сокровений центр – серце, вмістилище свободи, знання й любові.

Викладена концепція серця знайшла відображення вже у давньогрецькій мові, у текстах Старого Завіту (Септуагінта) та Нового Завіту.

Старий Завіт був перекладений давньогрецькою мовою в Александрії й отримав назву Септуагінта. Саме цей переклад цитували автори й при укладанні новозавітних текстів. В оригінальному Писанні на позначення серця вживалося давньоєврейське слово *leb* з кореневим значенням «бути обкладеним» і мало значення фізичного органу в тілі людини, який перекачує кров, а також вживалося образно, на позначення почуттів, волі, розуму, внутрішньої сутності людини, тобто означало центр фізичного і духовного її життя [12, с. 34–35].

У Септуагінті слово *leb* перекладається давньогрецьким словом *καρδία*, яке може вказувати на фізичний орган, але насправді ані в Септуагінті, ані в Новому Завіті *καρδία* не виступає у значенні центрального органу кровоносної системи. У Новому Завіті воно завжди означає внутрішню сутність, розум, почуття людини.

З указаних вище лексем, які мали значення «серце» в давньогрецьких текстах раннього і класичного періодів, у Новому Завіті вживається, крім *καρδία*, *σπλάγχχνον* у значенні «милість, милосердя». Таким чином, *καρδία* у біблійних текстах постає як абсолютна домінанта. Саме *καρδία* вбирає в себе всю сукупність понять емоційного, духовного життя людини у її цілісності і гармонійності, втілюючи ідею «середини, серцевини».

У Новому Завіті *καρδία* – це серце, яке має **сумнів**: ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν ὅτι ὃς ἂν εἴπῃ τῷ ὄρει τούτῳ, ἄρθῃτι καὶ βλήθῃτι εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ μὴ διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πιστεύσῃ ὅτι ἃ λέγει γίνεται, ἔσται αὐτῷ ὃ ἐὰν εἴπῃ (NT, Mrc. 11, 23) – запевняю вас, що коли хтось цій горі скаже: Зрушся і кинься в море, – і не буде сумніватися в своєму серці, але буде вірити, що станеться згідно зі сказаним, – то так і буде йому; **любить**: καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου (NT, Mrc. 12, 30) – і любитимеш Господа, Бога свого, всім серцем своїм, і всією своєю душею, і всім своїм розумом, і всією своєю силою; **зберігає слово**: καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ διετήρει πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς (NT, Lc. 2, 51) – а Його мати зберігала всі ті слова у своєму серці; **говорить вустами**: ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν, καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν· ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ (NT, Lc. 6, 45) – добра людина з доброго скарбу [свого] серця виносить добро, а погана – зі злого [скарбу свого серця] виносить зло; бо чим переповнене серце, те промовляють уста; **має доброту й чистоту**: τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῆ, οὗτοί εἰσιν οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ ἀκούσαντες τὸν λόγον κατέχουσι καὶ καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ (NT, Lc. 8, 15) – а те, що на добрій землі, – це ті, що почувши Слово щирим і добрим серцем, бережуть і приносять плід у терпінні; **розмірковує**:

ὁ δὲ Ἰησοῦς εἰδὼς τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενος παιδίον ἔστησεν αὐτὸ παρ' ἑαυτῷ (NT, Lc. 9, 47) – а Ісус, знаючи задум їхнього серця, взяв дитину, поставив її коло Себе; **розуміє:** Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ πεπόρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν, ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ καὶ ἐπιστραφῶσι, καὶ ἰάσομαι αὐτούς (NT, In. 12, 40) – засліпив їхні очі, зробив кам'яними їхні серця, аби вони не побачили очима, не зрозуміли серцем і не навернулися, щоб Я оздоровив їх; **тривожитися:** Μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία· πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε (NT, In. 14, 1) – хай не тривожиться ваше серце: вірте в Бога і в Мене вірте; **сумує:** ἀλλ' ὅτι ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἡ λύπη πεπλήρωκε ὑμῶν τὴν καρδίαν (NT, In. 16, 6) – та від того, що Я сказав вам, смутком наповнилося ваше серце; **радіє:** καὶ ὑμεῖς οὖν λύπην μὲν νῦν ἔχετε· πάλιν δὲ ὄψομαι ὑμᾶς καὶ χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία, καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀφ' ὑμῶν (NT, In. 16, 22) – і ви, отожд, смуток маєте нині, та Я знову побачу вас, і зрадіє ваше серце, і вашої радості вже ніхто не забере від вас; **вірує:** εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος· εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν (NT, Act. ap. 8, 37) – Пилип йому сказав: Якщо віриш усім своїм серцем, – то можна; **може бути нерозсудливим:** διότι γνόντες τὸν Θεὸν οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία (NT, Rom. 1, 21) – адже пізнавши Бога, вони не прославили Його як Бога, не подякували Йому. Але їхні думки стали нікчемними, а нерозумні їхні серця – оповиті темрявою; **підкорюється:** χάρις δὲ τῷ Θεῷ ὅτι ἦτε δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας, ὑπηκούσατε δὲ ἐκ καρδίας εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδασχῆς (NT, Rom. 6, 17) – дякувати Богові, що ви були рабами гріха, але сприйняли серцем те вчення, якому віддалися; **приймає рішення й виявляє стійкість:** ὃς δὲ ἔστηκεν ἐδραῖος ἐν τῇ καρδίᾳ, μὴ ἔχων ἀνάγκην, ἐξουσίαν δὲ ἔχει περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, καὶ τοῦτο κέκρικεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, τοῦ τηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιεῖ (NT, Cor. I, 7, 37) – а як хто непохитний серцем і без примусу має владу над своєю волею, і постановив у своєму серці зберегти її дівчиною, той добре зробить; **містить таємниці:** καὶ οὕτω τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερὰ γίνεται· καὶ οὕτω πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον προσκυνήσει τῷ Θεῷ, ἀπαγγέλλων ὅτι

ὁ Θεὸς ὄντως ἐν ὑμῖν ἐστὶ (NT, Cor. I, 14, 25) – отже, приховане в його серці виявиться: він упаде ниць, поклониться Богові, заявляючи, що справді є Бог між вами; **відчуває біль:** ἐκ γὰρ πολλῆς θλίψεως καὶ συνοχῆς καρδίας ἔγραψα ὑμῖν διὰ πολλῶν δακρύων (NT, Cor. II, 2, 4) – з великим сумом і болем серця писав я вам, обливаючись слізьми; **старанно піклується:** Χάρις δὲ τῷ Θεῷ τῷ διδόντι τὴν αὐτὴν σπουδὴν ὑπὲρ ὑμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ Τίτου, (NT, Cor. II, 8, 16) – подяка Богові, що наділив серце Тита такою самою турботою про вас; **може бути жорстким:** ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ, ὄντες ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν (NT, Ef. 4, 18) – запаморочені своїм розумом, відчужені від Божого життя через незнання, що в них, через закам'янілість їхніх сердець; **співає:** λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ (NT, Ef. 5, 19) – повчаючи самих себе псалмами, урочистими та духовними піснями, співаючи і прославляючи у ваших серцях Господа; **помиляється:** διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ καὶ εἶπον· αἰεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ, αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδοὺς μου· (NT, Ebr. 3, 10) – тому Я обурився на цей рід і сказав: Постійно вони блукають серцем, вони не пізнали Моїх доріг; **засуджує:** ὅτι ἐὰν καταγινώσκη ἡμῶν ἡ καρδία, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ Θεὸς τῆς καρδίας ἡμῶν καὶ γινώσκει πάντα. (NT, In. I. 3, 20) – бо коли звинувачує наше серце, то Бог більший від нашого серця і знає все.

Як бачимо, глобальні зміни у світогляді, які прийшли зі встановленням нової релігійно-філософської системи, знайшли втілення і в семантичній системі давньогрецької мови. Концепт серця, який втілювався в семантиці семи лексем класичної давньогрецької мови і відбивав ідею роз'єднаності людини всередині себе самої, кардинально змінив змістовне наповнення, а відтак і зовнішній вияв, у мові Старого й Нового Завіту. Ідея цілісної людини, людини-особистості, яка всередині себе здійснює роботу фізичного й духовного пізнання і прагне довершеності й злиття з Богом стала підґрунтям до нового, більш глибокого і ємного наповнення концепту серця, втіленого в словообразі καρδία, за принципом «один центр життя людини – одне його словесне втілення».

Очевидно, що й сама ідея серця як центру духовного життя людини, і практика вираження її через одну лексему, позначену семантичною глибиною й ємністю, була сприйнята як самим носіями різних мов (через християнську віру), так і перекладачами біблійних текстів з давньогрецької мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бонавентура. Путівник мислі до Бога. Про приведення мистецтв до богослов'я / Пер. з лат. І. Піговська. Львів : Український католицький університет, 2014. 169 с.
2. Брагінець Н. В. Концепти душа і серце в національно-мовних картинах світу // Наукові записки НаУКМА, 2004. Т. 34. Філологічні науки. С. 21–25.
3. Голубовська І. О. Душа і серце в національно-мовних картинах світу // Мовознавство. 2002. № 4–5. С. 40–47.
4. Давиденко І. Ю. Концепт «серце» в мовній картині слов'ян (на матеріалі української та польської фразеології) // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови, 2019. Вип. 14. С. 33–39.
5. Левко О. В. Соматичні фразеологізми з компонентом ἡ καρδία «серце» у Септуагінті та Новому Завіті // *Studia Linguistica: 36. наук. праць*. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. Вип. 8. С. 93–98.
6. Левко О. В. Соматичні фразеологізми з компонентом «серце» у давньогрецьких трагедіях класичної доби // *Studia Linguistica: 36. наук. праць*. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. Вип. 12. С. 64–73.
7. Юркевич П. Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого // *Хроніка*. 2000. № 39 – 40. С. 563–586.
8. Ekman P. *Emotions Revealed*. N. Y. : Henry Holt, 2004. 267 p.
9. Goddard C. Contrastive Semantics and Cultural Psychology: «Surprise» in Malay and English // *Culture and Psychology*, 1997. 3(2). P. 152–181.
10. Harkins J., Wierzbicka A. *Emotions in Cross-Cultural Perspective*. Berlin : Mouton de Gruyter, 2001. 428 p.
11. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago : Univ. Press, 1980. 242 p.
12. Overton B. *Gems from Greek*. Quality Publications, 1988. 190 p.
13. Pavlenko A. *Bilingual Minds: Emotional Experiences, Expressions, and Representation*. Clevedon : Multilingual Matters, 2006. 344 p.

14. Wierzbicka A. *Semantics, Culture and Cognition: Universal human concepts in culture-specific configuration*. N. Y., 1992. 487 p.
15. Wierzbicka A. *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge : Univ. Press., 1999. 362 p.

КОНЦЕПТ «ВОРОГ» У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ: ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ

Віталій Туренко

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

У тезах розкривається особливості семантики концепту «ворог» у давньогрецькій літературі. Зокрема виявлено, що вперше в античній літературі розуміння ворога вживається не по відношенню до певної людини, народу, держави, а до фігури Смерті (Танатосу). На основі розглянутих джерел було розкрито, що почуття ворожості притаманно не лише міжлюдським стосункам, але й олімпійським богам. Проаналізовано особливості розуміння ворожих настроїв між елітами та персами, що ґрунтувалося на різних аспектах – від гендерного до економічного факторів.

Ключові слова: ворог, чужий, гість, семантика, антична історіографія.

*οὐ καθεύδουσιν χερσὶ
A.Agam.1357*

Для греків принцип полярності був одним із провідних у їхньому способі сприйняття та зображення світу. Самі античні автори користувалися аналітичним прийомом – мислити парами опозицій, формулюючи протилежності, які, на їхню думку, структурували світ. Зокрема якщо говорити про міжлюдські стосунки, то тут ключовими виступають такі антиномічні пари «свій-чужий», «друг-ворог». У центрі уваги нашого ж дослідження постає концепт «ворог».

Перш за все слід зауважити, що у давньогрецькій мові функціонувало цілий набір, свого роду «словник» лексем на позначення «ворога». Одна з особливостей цього «словника», що ряд слів позначали ворога лише у множині, тобто як «вороги». Мова йде про такі іменники як δάϊος, διάφορος, δυσμενής.

Втім, якщо говорити про ключові лексеми, то, перш за все, зауважимо про ἐχθρός. від протоіндоєвропейського *h₁eǵ^{hs} («назовні»), можливо, з суфіксом -ρός (-rós). Але порівняйте латинське *exter* з протоіндоєвропейського *h₁eǵ^{hs}-teros.

Втім, ми можемо виокремити ключові лексеми, зокрема ἐχθρός, ἄ, ὄν, (ἔχθος), яким позначалася людина яка вороже ставиться не лише до людей, але й речей у Гомера (Od. 12. 452, 14. 156, II. 9. 312). Цікаво, що в західній літературі вперше ворогом (ἐχθρός) для людей є не та чи інша земна особа, а «Смерть» (Θάνατος) (Th.766).

Водночас, в докласичній літературі ми бачимо ряд випадків коли вживаючи ἐχθρός пасивне та активне співпадають в розумінні ворога. Зокрема ми можемо бачити наступне:

- 1) «ворога обходь запрошенням» (Hes. Op. 342);
- 2) «другом другу хочу бути і ворогом ворогу» [Pi. P. 2. 84];
- 3) У Есхіла: «Нехай мова ненависті відповідає мові ненависті» (A. Ch. 3090);
- 4) «Інші (дари – В. Т.) належали до майна його ворога, проти якого Крез боровся ще до вступу на престол» (Hdt. 1. 92);

На наш погляд, вживання в такому сенсі лексеми ἐχθρός відображало ментальність стародавнього грека. Він не просто вважав когось ворогом за якісь злодіяння, але це було як взаємне почуття. Ворогували з людиною не сліпо, бездумно, а через відповідну (по) дію, з яким пов'язана була та чи інша особистість.

Втім, в пізнішій історіографії та драматургії ми спостерігаємо застосування цієї лексеми у пасивному сенсі ворожості та ненависті:

- 1) «він (Філіпп – В. Т.) ставиться до нас недружелюбно і є ворогом усієї нашої держави і навіть самої основи держави» (D. 10. 11);
- 2) «він (Агесілай – В. Т.) завжди був готовий виступити проти найсильніших ворогів, які загрожували його державі» (X. Ages. 6. 1);
- 3) «Так, я ненависний і Зевсу, і всім» (A. Pr. 120).

З цих прикладів ми бачимо, цікавий момент, що, по-перше, ненависть властива олімпійським богам, а, по-друге, вживання ворожості застосовується не стільки по відношенню до міжособистісних стосунків, а міждержавних відносин.

Ще одне слово, яке має важливе значення для розуміння семантики «ворога» у давньогрецькій мові – це πολέμιος. Загалом, за Р. Бікесом, воно догрецького походження. Однак це слово пов'язане:

- 1) з πάλλω (pállō, «врівноважити, колихатися, розмахувати»),
- 2) з πελεμίζω (pelemízō, «трясти, змушувати тремтіти або тремтіти, боротися за лук, щоб зігнути його»)
- 3) і, можливо, ψάλλω (psállō, «щипнути, смикати струну пальцями; співати під арфу, співати дифірамби»), імовірно, від праіндоевропейського *pel- («бити, штовхати, вести»).

Для порівняння можна пригадати латинське pello («штовхати, вести, бити; розбити, перемогти, перемогти; ударити по акорду; торкатися, рухатися») і palpo («м'яко торкатися, гладити, плескати, пестити»), англійська feel, давньогрецьке πλήσωω (plésōō, «вдарити, забитися»), готські USFILMA (Usfilma, «жахливо, здивовано»), USFILMEI (usfilmei, «переляк, жах, розчарування») – квазіаналогії до ἐκπλήσωω (ekplésōō).

Втім, в епічній літературі πολέμιος не зустрічається. В архаїчну добу вперше ми можемо її побачити у ліриці Піндара, а саме у значенні «підступний» (P.1. 80), а також по відношенню до чудовиська Тіфона, якого поет йменує як «божим ворогом» (θεῶν πολέμιος).

Особливо цією лексемою послуговували давньогрецькі історіографи – Геродот і Фулідід. Наведемо декілька прикладів:

- 1) «Крез! Хто з людей переконав тебе йти війною на мою землю та стати мені ворогом замість друга?» (Hdt.1.87);
- 2) «У тебе є два ключові вороги» (Hdt.7.47);
- 3) «А вам, що залишилися живими, слід собі бажати більшої безпеки, але перед ворогом зважитися на не меншу відвагу» (Th.2.43);
- 4) «При наших військових приготуваннях та планах завжди треба виходити з того, що перед нами ворог, який добре розуміє справу» (Th.1.84).

Цікавим також є поняття, яке зустрічається у Фулідіда «природня ворожість» (τὸ φύσει πολέμιος): «З'явившись тепер до нас з невеликою ескадрою як законних союзників, афіняни враховують наші промахи і намагаються під пристойною назвою союзу природню нам взаємну ворожість використовувати у своїх інтересах» (Th.4.60).

Тут слід зауважити, що надзвичайно показовим є те, що для афінян зовнішні справи розглядали відносини з іншими грецькими полісами на тому ж рівні, що й з іншими негрецькими суспільствами, царствами тощо. Фактично, за межами спільноти кожен був ксейносом, незнайомцем і потенційним гостем-другом. Саме слово *xeinos* розкриває двозначність поняття чужинця, оскільки воно означає і «ворог», і «гість». Чужинець для спільноти може бути потенційним ворогом, але й потенційним партнером.

Водночас, слід зауважити, що у V ст. до н. е. образ ворога за межами Греції, ототожнений з персами, був розгорнута афінянами, щоб сприяти почуттю спільноти серед союзних держав, об'єднаних під Делоською лігою. Найважливіша відмінність між греками та варварами була політичною. Як підкреслила Е. Холл, греки, а точніше афіняни, описували себе як демократичних і егалітарних, тоді як іноземців вони вважали тиранічними та ієрархічними. Іншими основними рисами, також принизливими, асоційованими з варварами, були непомірна розкіш і нестримна емоційність. Гендерна перспектива також була чітко включена в культурні антиномії, за допомогою яких греки намагалися відрізнити себе від варварів. Греки були моногамними, вони обмежували соціально-політичне панування чоловіків і виключали жінок із суспільного життя. Навпаки, варвари взяли собі як дружин, так і наложниць, і деякі жінки-політичні та військові лідери могли контролювати такі важливі регіони, як Галікарнас. Архетип Іншого був спроектований на міфічну площину з амазонками, які самі часто вважалися «історичними», в результаті чого ці жіночі суспільства, розташовані в Каппадокії або в Африці, описувалися як такі, що користуються інверсією політичних прав і військових прав [1, с. 2].

Зокрема ми це бачимо у трагедії «Перси» Есхіла, в якій розпитуючи про афінян, перська цариця використовує цінності, параметри та моделі перської культури (або перської культури, яка розглядається через афінську етичну перспективу), відповідно до яких ворог може бути визначений як сильний, страшний і могутній, а саме про: 1) чисельність – чисельність їхнього війська; 2) багатство – кількість скарбів, які зберігає народ; 3) їхню майстерність у стрільбі з лука. За перськими стандартами афіняни

выглядають абсолютно неповноцінними, не маючи жодної відмінної риси, які б могли означати для персів як могутнім опонентом. І все ж, шляхом протиставлення, Есхіл малює потужний образ афінян: ошадливих і скромних, небагатих, але непохитних, вільних, рівних, володарів самих себе, незначних і водночас незламних вояків. Роблячи це, він представляє афінянам їхні нові навички: здатність ризикувати, мовчати й залишатися на місці, навіть коли їх охоплює божевільний страх перед великим ворогом, і згуртованість до такої міри, що поділ між собою та натовпом розчиняється. Це те, що, можливо, вперше показали перси, тонко і водночас сильно – неявно, але впізнавано. Намір Есхіла як поета був не просто естетичним: він відіграв центральну роль у побудові публічного дискурсу для військових цілей, у розумінні хто є друг, а хто ворог [2, с. 27].

Цікавим також є момент що ἐχθρός зустрічаються не лише в давньогрецьких трагіків, але і у доробку Менандра: «φίλος με βλάπτων οὐδὲν ἐχθροῦ διαφέρει» (Monostichoi, 530), що очевидно означає мудрість того наскільки небезпечним є ображений друг.

Отже, на основі античних джерел, здійснивши стислий нарис розуміння концепту «ворога» у давньогрецькій мові, можемо зробити висновок, що воно мало досить багато сенсів, причому не лише по відношенню до певної етнічної групи, але й навіть щодо міфологічних представників. Виявлено, що розуміння «ворожості» у давньогрецькій культурі є комплексним і обумовлено було не лише іноземним походженням, але й відмінностями в економічному, соціальному, та гендерному аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Fabre-Serris J., Keith A., Klein F. Introduction, *Identities, Ethnicities and Gender in Antiquity*, Walter de Gruyter, 2021, pp. 1–16.
2. Giordano M. Aeschylus' Persians. Empathizing with the Enemy, or Orientalizing Them?, *We and They Decolonizing Greco-Roman and Biblical Antiquities*, Aarhus University Press, 2019, pp. 11–28.

СУБКОНЦЕПТ ΝΟΣΟΣ У ДАВНЬОГРЕЦЬКОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Надія Чернюх-Мацієвська

*Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького*

У статті аналізується семантичне наповнення субконцепту ΝΟΣΟΣ у давньогрецькому філософському дискурсі. На підставі аналізу творів Платона та Аристотеля встановлено, що семантичним ядром згаданого субконцепту є кластер «аномальний стан здоров'я», який становить його ядро, реалізуючись семами «хвороба як негативне явище», «конкретна хвороба», «негативний вплив певних чинників на організм людини». На периферії семантичного поля перебувають семи «нещастя держави» та «моральна вада», які філософи трактували як ознаку хвороби.

Ключові слова: субконцепт, давньогрецька мова, філософський дискурс, сема

Серед концептосфер будь-якої мови вагоме місце займають концепти ЗДОРОВ'Я та ХВОРОБА, які перебувають у зв'язку із екзистенційними (ЖИТТЯ та СМЕРТЬ) та етичними (ДОБРО і ЗЛО) категоріями. Здоров'я і його антипод хвороба є предметом дослідження не лише низки природничих, а й гуманітарних дисциплін, зокрема, філософії, етики тощо, що зумовлює їх зв'язок із широким колом уявлень, які відзначаються лінгвокультурологічною специфікою. Аналіз лексикографічного матеріалу та оригінальних давньогрецьких текстів дає підстави розглядати концепт ХВОРОБА як макроконцепт, що реалізується через низку субконцептів, ключовими вербалізаторами яких є лексеми ΝΟΣΟΣ, ΑΡΡΩΣΤΙΑ, ΑΣΘΕΝΕΙΑ та ΜΑΝΙΑ. Згадані субконцепти та їх вербалізатори представлені не лише у фаховому дискурсі прикладом якого можуть слугувати медичні трактати Гіпократів, а й з огляду на їх загальноживаність вживаються і у інших його типах.

У представленій статті ми звернемося до аналізу функціонування одного із ядерних складників макроконцепту ХВОРОБА – суб-концепту ΝΟΣΟΣ у давньогрецькому філософському дискурсі.

Поняття «дискурс» у сучасній лінгвістиці має чимало тлумачень, що зумовлюється його трактуванням з позицій лінгвістики тексту, когнітивістики, прагмалінгвістики, структурної та функціональної лінгвістики тощо. Ми, дотримуючись думки О. Селіванової, трактуємо дискурс як «зв'язний текст у контексті численних супровідних фонових чинників – онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо; текст, занурений у життя» [4, с. 119]. Такий підхід, на наш погляд, дозволяє застосовувати поняття «дискурс», говорячи про давні (у т. ч. і давньогрецьку) мови (пор. [2, с. 144]).

Впроваджуючи латинську сентенцію *Quot capita, tot sententiae* у русло лінгвістики, можна стверджувати, що різні типи дискурсу можуть визначатися згідно зі сферою їх функціонування, а їх різновидів є стільки, скільки видів діяльності людини, оскільки кожен вид діяльності породжує свій власний різновид дискурсу з притаманною йому лексикою й стилістикою [5, с. 20]. І. Корольов наводить понад 70 типів дискурсу, що ґрунтуються на основі різних типів семіотичних знаків (художній, науковий, поетичний, фольклорний, магічний, дипломатичний, етикетний тощо) [3, с. 294–296].

Серед розмаїття різновидів дискурсу виокремлюється також філософський, який визначається як «набір текстів, що є дотичними до філософії як сфери пізнання дійсності й свідомості людини» [6, с. 117]. На противагу до інших типів наукового дискурсу філософський є найрізномірнішим, оскільки у ньому знаходять відображення різні, часто протилежні точки зору, світоглядні позиції філософів. «Кожна культура має свою філософію, і кожна думка живе в історичному світі» [1, с. 15] кожна або чимало з яких становить свою «індивідуальність», а отже можна стверджувати існування численних дискурсів філософії. Зокрема, дослідники говорять про філософський дискурс (пост)модерну, риторики, екології тощо. Як відзначають дослідники, «філософський дискурс постає як надзвичайно різномірний із лінгвостилістичної точки зору масив індивідуальних текстів, які за формальними – мовними та

мовленнєвими – ознаками лише умовно можна об'єднати в повноцінну єдність. Філософський дискурс перетинається (і в цьому його кардинальна відмінність від інших дискурсів) з усією сукупністю знань – природничих, науково-технічних, гуманітарних, які доступні його творцю у момент створення» [6, с. 117].

Зразком такого дискурсу є філософська спадщина найвидатніших давньогрецьких філософів Платона та Аристотеля, які у своїх працях звертаються до проблеми здоров'я як однієї з найбільших аксіологічних цінностей, а відтак, і хвороби, як її протилежності. У філософській спадщині давньогрецьких мислителів макроконцепт ХВОРОБА представлений через згадані на початку нашої розвідки субконцепти кількісне співвідношення між якими є наступним: ΝΟΣΟΣ – 66 %, ΑΣΘΕΝΕΙΑ – 22 %, ΑΡΡΩΣΤΙΑ – 6 %, ΜΑΝΙΑ – 6 %.

Семантичним ядром субконцепту ΝΟΣΟΣ є кластер «аномальний стан здоров'я», який охоплює наступні семи:

1) «хвороба як негативне явище»:

...σῶμα ἢ σώματος πονηρία νόσος οὗσα τήκει καὶ διόλλυσι καὶ ἄγει εἰς τὸ μηδὲ σῶμα εἶναι... (Pl. R. 609 c) «...тіло або поганий стан тіла, будучи **хворобою**, виснажує і нищить і спричиняє відсутність тіла...».

Εἰ ἀληθῆ λέγει ὁ ταῦτα λέγων, τὴν ἀδικίαν εἶναι θανάσιμον τῷ ἔχοντι ὥσπερ νόσον... (Pl. R. 610 c) «Якщо той, хто це говорить, каже правду, то несправедливість, як і **хвороба**, є смертельною для того, хто її має...».

...νόσος καὶ ὑγίεια ἐν σώματι ζῶου πέφυκε γίγνεσθαι, καὶ ἀναγκαῖόν γε θάτερον ὑπάρχειν τῷ τοῦ ζῶου σώματι ἢ νόσον ἢ ὑγίειαν (Arist. Categ. 12a) «...**хвороби** і здоров'ю властиво бути у тілі живої істоти і необхідно, щоб одне з двох – хвороба чи здоров'я було притаманне тілу живої істоти».

Як згадувалося вище, макроконцепт ХВОРОБА є складовою частиною мегаконцепту ЗЛО (ΚΑΚΟΝ), на чому наголошували Платон та Аристотель:

Ἄρετή μὲν ἄρα, ὡς εἴοικεν, ὑγίειά τε τις ἂν εἴη καὶ κάλλος καὶ εὐεξία ψυχῆς, **κακία δὲ νόσος** τε καὶ αἰσχος καὶ ἀσθένεια. (Pl. R. 444 d-e) «Доброчесність, як здається, могла б бути якимось здоров'ям, красою і добрим станом душі, а злом є хвороба, ганьба і безсилля».

Και ἡ νόσος κακόν ἐστίν, ἀλλ' οὐ τὸ ἀποβαλεῖν νόσον (Arist. SE 182 b) «Злом є хвороба, а не усунення хвороби».

Τὸ μὲν γὰρ κακόν πολυειδές, τὸ δ' ἀγαθὸν μονοειδές, οἷον ἡ μὲν ὑγίεια ἀπλοῦν, ἡ δὲ νόσος πολυειδές (Arist. Magna moralia 1, 24, 1) «Зло є різноманітним, а добро – одноманітним, наприклад, здоров'я – просте, а хвороба – розмаїта».

Φοβούμεθα μὲν οὖν πάντα τὰ κακά, οἷον ἀδοξίαν πενίαν νόσον ἀφιλίαν θάνατον... (Arist. EN 115 a) «Отож, ми боїмось усякого лиха, як-от неслави, бідності, хвороби, відсутності друзів, смерті...».

2) «конкретний випадок хвороби»:

... τινὲς ἀκαθαρσίαι γίνωνται διὰ νόσους σώματος περὶ τὸ ἦπαρ... (Pl. Ti. 72 c) «... якісь забруднення виникнуть через тілесні хвороби, які стосуються печінки...».

... πλευρίτιν λέγει μείζω νόσον προσπταίσματος (Arist. EN 1138 b, 2-3 «...запалення легень (лікування) називає хворобою небезпечнішою, ніж удар»)

... τὰ ἀρρωστήματα τῶν ἐπιληπτικῶν ... προσηγόρευον οἱ ἀρχαῖοι ἰεράν νόσον (Arist. Pr. 953 a) «...недуги епілептиків... давні називали священною хворобою».

3) «негативний вплив певних чинників на організм людини»:

Τὰ μὲν που ὑγεινὰ ὑγίειαν ἐμποιεῖ, τὰ δὲ νοσώδη νόσον. Ναί. (Pl. R. 444 c) «Чи здорові чинники спричиняють здоров'я, а хвороботворні – хворобу? Так.».

... ἂν ἡγοῖτο δεῖν μὴ ἐκβαίνειν τάρχαϊά ποτε νομοθετηθέντα μήτε αὐτὸν προστάττοντα ἄλλα μήτε τὸν κάμνοντα ἕτερα τολμῶντα παρὰ τὰ γραφέντα δρᾶν, ὡς ταῦτα ὄντα ἰατρικὰ καὶ ὑγεινὰ, τὰ δὲ ἐτέρως γιγνώμενα νοσώδη τε καὶ οὐκ ἔντεχνα (Pl. Plt. 295 c. 7-295 d, 7) «...чи (лікар або вчитель гімнастики) не вважаєш ти, що не слід порушувати встановленого раніше і хіба він не повинен давати нові вказівки, а хворий не повинен порушити написане, тому що воно лікувальне і корисне, а все решта – хвороботворне і незграбне?».

Διὰ τί τὸ ἔαρ καὶ τὸ φθινόπωρον νοσώδη; ἢ ὅτι αἱ μεταβολαὶ νοσώδεις; τὸ δὲ μετόπωρον τοῦ ἔαρος νοσοδέστερον, ὅτι μᾶλλον τοῦ θερμοῦ ψυχομένου ἢ τοῦ ψυχροῦ θερμαινομένου νοσοῦμεν (Arist. Pr. 862 b) «Чому весна і осінь хвороботворні? Чи тому, що хвороботворними є зміни? Осінь – хвороботворніша, ніж весна,

оскільки ми **хворіємо** більше від охолодженого тепла, ніж від нагрідоного холоду».

... ὕδωρ... σηπόμενον καὶ μὴ κινούμενον **νοσοποιεῖ** (Arist. Pr. 884 a) «...вода ..., гниючи і не рухаючись, **спричиняє хвороби**».

3-поміж згаданих сем найширше представлена сема «хвороба як негативне явище», яка становить 87 %, решта сем є міноритарними: «конкретний випадок хвороби» – 2 %, «негативний вплив певних чинників на організм людини» – 3 %. Така диспропорція зумовлена характером аналізованого дискурсу та інтенцією авторів, для яких хвороба, незалежно від її особливостей, є однією із реалізацій мегаконцепту ЗЛО (KAKON).

На периферії перебувають семи «нещастя держави» та «моральна вада», які, попри їх меншу поширеність, зберігають зв'язок із ядром, оскільки ці ознаки філософи трактували як хворобу.

4) «нещастя держави»:

Νόσον ἴσως καὶ στάσιν οὐ ταύτων νενόμικας; (Pl. Sph. 228 a, 4) «*Чи ти вважаєш, що **хвороба** і бунт не є тим самим?*»

... ὡς ἐν κηρίῳ κηφὴν ἐγγίγνεται, **σμήνους νόσημα**, οὕτω καὶ τὸν τοιοῦτον ἐν οἰκίᾳ κηφὴνα ἐγγίγνεσθαι, **νόσημα πόλεως** (Pl. R. 552 c) «... як у вулику з'являється трутень, **хвороба рою**, так і такий трутень, **хвороба міста**, з'являється у домі».

... καὶ νῦν ἢ τούτων καὶ περὶ ταῦτα ἐστὶν πρὸς δύο μάχη, πενίαν καὶ πλοῦτον, τὸν μὲν ψυχὴν διεφθαρκότα τρυφῇ τῶν ἀνθρώπων, τὴν δὲ λύπαις προτετραμμένην εἰς ἀναισχυντίαν αὐτήν. τίς οὖν δὴ **τῆς νόσου** ταύτης ἀρωγὴ γίγνεται ἂν ἐν νοῦν ἐχούσῃ πόλει; (Pl. Lg. 919 c, 2-3) «... і тепер нам потрібно боротись проти двох (противників): бідності і багатства. Багатство зіпсувало душу людей розкішшю, а бідність – стражданням і довела до безсоромності. Що могло б допомогти від цієї **хвороби** у розумній державі?»

ὅτι δὲ ταύτην ἔσχε τὴν ἐξουσίαν, τὰ τε **πράγματα νοσοῦντα** μαρτυρεῖ, καὶ ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτὸς πολλαχοῦ μέμνηται, καὶ οἱ ἄλλοι συνομολογοῦσι πάντες (Arist. Ath.pol. 6, 4) «А що він (=Солон) мав таку можливість, про це свідчить **поганий стан держави**, про що він сам часто згадує у своїх віршах, і визнають всі інші».

5) «моральна вада»:

Οὐ σὺ μόνος οὐδὲ οἱ σοὶ φίλοι πρῶτοι καὶ πρῶτον ταύτην δόξαν περὶ θεῶν ἔσχετε, γίνονται δὲ ἀεὶ πλείους ἢ ἐλάττους ταύτην τὴν νόσον ἔχοντες (Pl. Lg. 888 b) «Не тільки ти, ні твої друзи не мають першими таку думку про богів, завжди є більше чи менше людей, які мають таку ваду».

... ἐν τῇ ὀλιγαρχία νόσημα ἐγγενόμενον ἀπόλεσεν αὐτήν... (Pl. R. 563 e) «...**хвороба**, яка виникла в олігархії, знищила її...».

Κομιδῆ συγχωρητέον, ὃ νυνδὴ λέξαντος ἡμφεγνόησά σου, τὸ δύο εἶναι γένη κακίας ἐν ψυχῇ, καὶ δειλίαν μὲν καὶ ἀκολασίαν καὶ ἀδικίαν σύμπαντα ἡγήτεον νόσον ἐν ἡμῖν...» (Pl. Sph. 228 e) «Цілком слід погодитись з тим, у чому я засумнівався, коли ти говорив, що у душі є два роди зла і що боязкість, розгнuzданість і несправедливість все разом потрібно вважати **хворобою** наявною у нас...».

Здійснений аналіз дозволив прийти до таких висновків:

- 1) субконцепт ΝΟΣΟΣ найповніше інтегрує ядерні семи концепту «ХВОРОБА» – «аномальний соматичний та/або психічний стан організму», «захворювання», «хвороботворність», «хворобливість»;
- 2) семантичним ядром субконцепту ΝΟΣΟΣ є кластер «аномальний стан здоров'я», який становить 92 % семантичного простору субконцепту і реалізується через семи «хвороба як негативне явище» (87 %), «конкретний випадок хвороби» (2 %), «негативний вплив певних чинників на організм людини» (3 %). Міноритарність двох останніх сем, на нашу думку, зумовлюється характером дискурсу, який, порівняно із медичним, є менш спеціалізованим,
- 3) на периферії семантичного поля перебувають семи «нещастя держави» (3 %) та «моральна вада» (5 %).

Перспективи дослідження може становити аналіз субконцептів, які репрезентують макроконцепт ХВОРОБА, у інших типах давньогрецької дискурсу (історичному, поетичному, медичному тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вільчинський Ю. М. Філософія: навчальний посібник. – Київ : КНЕУ, 2019. – 368 с.

2. Голубовська І. О. Актуальні епістемі української модерної класичної філології // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «Філологія». – 2018. – Вип. 79. – С. 140–149.
3. Корольов І. Р. Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві: визначення, структура, типологія // *Studia Linguistica*. – 2012. – Вип. 6. – С. 285–305.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : Термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
5. Томащук Ю. О. Дискурсивно-прагматичні характеристики англomовного інтернет-інтерв'ю (на матеріалі Інтернет-журналів для підлітків «Girl», «Seventeen», «Teen Vogue»). Дис. ...канд. філол. наук, 10.02.04 – германські мови. – Луцьк, 2016. – 243 с.
6. Федорова Л. О., Янко Ю. В. Філософський дискурс та прагматичні проблеми його перекладу // *Studia Philologica* (Філологічні студії): збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 1. – С. 117–119.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Arist. Ath.pol. – Aristoteles Athenaion Politeia
Arist. Categ. – Aristoteles Categoriae
Arist. EN – Aristoteles Ethica Nicomachea
Arist. Pr. – Aristoteles Problemata
Arist. SE – Aristoteles Sophistici elenchi
Pl. Lg. – Plato Leges
Pl. Plt. – Plato Politicus
Pl. R – Plato Respublica
Pl. Sph. – Plato Sophista
Pl. Ti. – Plato Timaeus

СТРАТЕГІЇ ТА ЗАСОБИ ПЕРЕКОНУВАННЯ У ДІАЛОЗІ КРЕЗА І СОЛОНА ПРО ЩАСТЯ В І КНИЗИ «ІСТОРІЇ» ГЕРОДОТА

Святослав Зубченко

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто діалог про щастя між афінським мудрецем Солоном і королем Крезом. Здійснено аналіз структури аргументації, визначено схеми її розгортання, а також комплекс синтактико-стилістичних засобів, покликаний для реалізації стратегії переконання.

Ключові слова: антитеза, аргументація, аргумент, гарантія, діалог, посилення, синтактико-стилістичні засоби.

Щастя як стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості, яких зазнає хто-небудь [7:573], визначається цінностями як цілого суспільства, так і кожної окремої людини.

Цінності в житті суспільства виступають соціально-значимими орієнтирами діяльності суб'єктів, одним із факторів розгортання політичної історії. Цінності становлять фундамент культури, і предметним полем формування цінностей є культура [3:386]. Отже, відмінності у культурі зумовлюють і різне сприйняття цінностей.

Водночас, як зазначає І. Ф. Надольний, цінність – явище соціальне, тому не може бути однозначно істинною чи хибною. Критерії ціннісного відбору завжди відносні, тому що переводять проблему істини в моральну площину [3:389]. А через їхнє неоднакове сприйняття різними індивідами, вони часто стають предметом дискусій. В таких випадках вагому роль займає аргументація, адже від вибору аргументаційної стратегії залежить, чи переконає аргументатор свого співрозмовника (аудиторію) у правильності власного розуміння цінностей.

Дослідженням аргументації в наш час займається не одне покоління вчених як за кордоном (С. Тулмін [8], Е. Тайрел [9]),

так і в Україні (А.Д. Белова [2], О. В. Бекетова [1], І. Зарицька [4], О. М. Красненко [6]).

На основі аналізу визначень різних дослідників пропонуємо дефініцію явища аргументації: аргументація – це певний вид інтелектуальної діяльності, виражений у знаковій системі, з чіткою структурою, в основі якого лежить логічне обґрунтування тезису різними способами та з різною метою залежно від кожного конкретного випадку.

Статтю присвячено аналізу діалогічної аргументації в розмові лідійського царя Креза та афінського мудреця Солона про щастя, висвітленої у I книзі «Історії» Геродота.

Мета статті – виявлення структури промов Солона в його аргументації та виокремлення домінантних та підсилюючих стилістичних засобів аргументативної стратегії грецького мудреця.

Об'єкт дослідження – композиція трьох промов-відповідей Солон на запитання Креза про щастя та стилістичні структури, які формують їхню аргументативну базу, *предмет* – співвідношення та міжрівневі зв'язки складових частин аргументаційних промов, конфігурація стилістичних засобів та їх вплив на ефективність аргументації.

У 29 розділі I книги «Історії» Геродот розповідає про те, як Солон, якого випереджає слава мудреця, прибуває до лідійського царя Креза, що здобув собі неймовірне багатство. Він наказує показати афінському мудрецеві всі свої статки й запитує, чи бачив той когось щасливішого за нього. Несподівано для Креза Солон називає не його, аргументуючи свою думку. В. Залі, дослідниця промов «Історії» Геродота вважає Солон першим промовцем цього твору, який базує свою аргументацію на конкретних прикладах [10:161]. Структура його промови подана на рисунку 1:

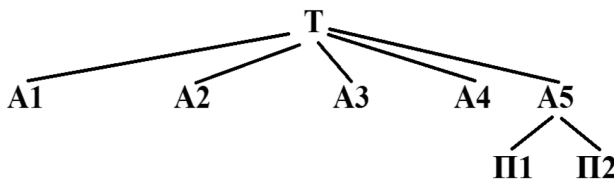

Рис. 1 Перша промова Солон

Як видно зі схеми, промова Солона тривірна: починається з тезису (I рівень), який обґрунтовують п'ять аргументів (II рівень), останній з них підсилено двома посиланнями (III рівень). Зі схеми випливають два висновки: 1) промова має просту та чітку структуру, де на початок винесено доказуване, а потім слідує доказ; 2) лише останній аргумент підкріплено додатковими посиланнями, що свідчить про те, що він найважливіший. На його вагомість вказують не лише наявні посилання, але й прикінцева позиція, адже зазвичай, під кінець промови виносять найголовніше. У своїй аргументації Солон звертається до різноманітних синтактико-стилістичних засобів.

У першій, найкоротшій промові, слід відзначити варіативний повтор виразу *εὖ ἦκω* (*бути щасливим, бути успішним*): *εὖ ἦκούσης... εὖ ἦκοντι*, що стосується як життя в Афінах (A1), так і життя афінянина Телла (A4), і завдяки повторенню викликає у слухача схвальну реакцію.

Другий та третій аргументи поєднує фігура полісиндетону: *παῖδες ἦσαν καλοὶ τε κάγαθοί, καὶ σφί εἶδε ἄλασι τέκνα ἐκγεγόμενα καὶ πάντα παραμείναντα* (I, 30) – *діти були добрі й гарні, й він побачив, що у них усіх народились діти й усі залишились [живими]*. Єднальний сполучник *καὶ* виступає тричі, при чому, перше його вживання характерне кразисною формою *κάγαθοί* (= *καὶ ἀγαθοί*), а в поєднанні з наступним *καὶ* він творить двозвучний повтор: *καλοὶ τε κάγαθοί, καί*. Ще один сполучник *καὶ* розміщено в межах оміопоту: *τέκνα ἐκγεγόμενα καὶ πάντα παραμείναντα*.

Єднальною ланкою четвертого та п'ятого аргументів виступає антитеза: *τοῦτο δὲ τοῦ βίου εὖ ἦκοντι, ὥς τὰ παρ' ἡμῖν, τελευτῆ τοῦ βίου λαμπροτάτῃ ἐπεγένετο* (I, 30) – *оскільки у житті був щасливим, то, на нашу думку, і кінець життя його був найславетнішим*. Ця антитеза, проста за зовнішньою структурою (містить лише одну пару протиставлень) і безморфемна за внутрішньою, адже протиставлено іменник *τοῦ βίου* (*життя*) до словосполучення *τελευτῆ τοῦ βίου* (*кінець життя, тобто смерть*). Наведена антитеза виконує дві функції: синтаксичну та змістову. Синтаксична полягає в тому, що вона сприяє поєднанню передостаннього й останнього аргументів. Крім того, фраза закінчується дієсловом *ἐπεγένετο*,

а речення, яким починаються посилання до п'ятого аргументу, вводить дісприкметник *γενομένης*, що одночасно творить частковий анадиплосис, а разом із формою *ἐκγεγόμενα* – варіативний повтор, сприяючи тіснішому поєднанню структурних елементів аргументації. З огляду на змістову функцію, антитеза виділяє дві основні ознаки щасливої людини за Солоном: щасливе життя і щасливе його завершення.

Своєю промовою Солон настільки заінтригував Креза, що той запитав, чи крім Телла є ще хтось такий щасливий, вважаючи, що Солон цього разу назве його. Звідси можна зробити висновок, що аргументація Солона загалом була вдалою, бо Крез не виражає своєї незгоди й сподівається, що після Телла найщасливішим можуть назвати його. Окрім того, промова Солона спричинила й інший ефект – викликала цікавість співрозмовника, що особливо важливо на початку діалогу.

Отже, Солон дав відповідь і на це запитання, знову не зарховуючи Креза до найщасливіших. Структуру його другої промови подано на рисунку 2.

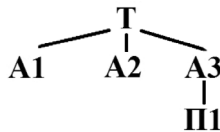

Рис. 2 Друга промова Солон

За своєю структурою ця промова нагадує попередню: Солон розпочинає її з тезису, далі послідовно наводить три аргументи, доповнюючи останній, як найвагоміший, посиланням. Відповідь афінянина розгортається у формі повчальної розповіді, що як за змістом, так і за наративною манерою нагадує релігійну притчу, тим більше, що тлом промови слугує релігійне свято на честь богині Гери. Хоча аргументів на доведення тезису менше, ніж у попередній промові, сама промова в межах притчі набуває великого розміру, що, своєю чергою, викликає потребу поєднання її структурних частин певними стилістичними засобами.

Насамперед привертає до себе увагу варіативний повтор *ἰρόν* та *ἰρόϕ*, виконуючи єднальну функцію у тексті притчі. Один з

ключових її персонажів – матір. Тому не дивно, що лексема *μήτηρ* повторюється по два рази у формах називного та знахідного відмінків, творючи варіативний повтор: *τὴν μητέρα ... ἡ μήτηρ*.

Майже на початку притчі про Клеобія та Бітона перед третім аргументом вжито анадиплосис *τὴν ἄμαξαν, ἐπὶ τῆς ἀμάξης* (I, 31). Ця фігура, окрім того, що сприяє поєднанню двох частин речення, концентрує увагу на фрагменті тексту, після якого слідує третій аргумент з простою антитезою, вираженою різнокореневими дієслівними антонімами *θνήσκω ≠ ζῶω* (*вмерти ≠ жити*): *διέδεξέ τε ἐν τούτοις ὁ θεὸς ὡς ἄμεινον εἶη ἀνθρώπῳ τεθνάναι μᾶλλον ἢ ζῶειν* (I, 31) – *на них бог показав, що для людини важливіше краще померти, аніж жити*. Ці дієслова – ключові слова не лише цього аргументу, але й цілої аргументації Солона, адже, як і в попередній промові, протиставлення підтверджує ту саму опірну думку афінянина, що щасливий той, хто не лише живе щасливо, але й помирає щасливим. Наведене речення містить прикметник у вищому ступені *ἄμεινον*, який вживається ще тричі у найвищому ступені (*ἀρίστη ... ἄριστον ... ἀριστῶν*) у рамках варіативного повтору. Одразу після цієї антитези в межах синтаксичного паралелізму з еліпсисом дієслова *ἐμακάριζον* у другій частині слідує наступна: *Ἀργεῖοι μὲν γὰρ περιστάντες ἐμακάριζον τῶν νεηνιέων τὴν ῥώμην, αἱ δὲ Ἀργεῖαι [ἐμακάριζον] τὴν μητέρα αὐτῶν, οἷων τέκνων ἐκύρησε* (I, 31) – *аргів'яни, обступивши, вихваляли силу юнаків, а аргів'янки [вихваляли] їхню матір, що таких синів виховала*. В її основі одна пара опозицій, що протиставляються за гендерною ознакою: однокореневі субстантивовані прикметники *Ἀργεῖοι ≠ Ἀργεῖαι* (*аргів'яни ≠ аргів'янки*). Ця антитеза – проста за зовнішньою структурою.

Якщо першою промовою Солон викликав у Креза зацікавлення, то другою – гнів, адже, як зазначає Геродот (I, 32), Крез з гнівом запитував, чому це Солон вважає його багатства нікчемними, і цінить їх нижче від щастя пересічних людей. Отже, Солон, не відчуваючи розуміння з боку співрозмовника, розпочинає третю, найбільшу й останню аргументаційну промову, яка відрізняється від попередніх двох як розміром, так і структурою. До її складу входять сім аргументів та вісім посилань до них. На увагу заслуговує

і вживання тезису не на початку, а в кінці промови. Це можна пояснити тим, що всю промову доречно розділити на три частини – в першій (A1←Π1; A2←Π1) Солон розповідає про те, що ніхто не може знати, коли божество надішле останню годину, в другій (T; A3; A4←Π1←Γ1+ Γ2), яка розпочинається тезисом, викривається безцінність багатства Креза, в третій (A5←Π1; A6←Π1; A7←Π1) йдеться про щастя у вигляді щасливого закінчення життя.

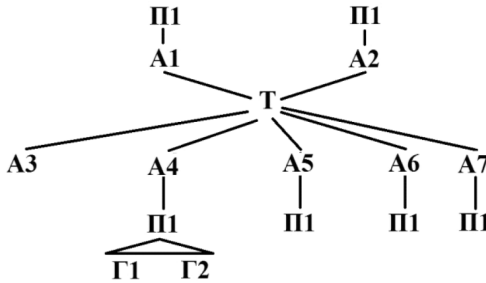

Рис. 3 Третя промова Солона

Перший аргумент ἐπιστάμενόν με τὸ θεῖον πᾶν ἐὼν φθονερὸν τε καὶ ταραχῶδες (I, 32) – я знаю, що всяке божество буває заздрісним і примхливим доповнено посиланням з синтаксичним паралелізмом та анафорою прислівника πολλὰ: πολλὰ μὲν ἐστὶ ἰδεῖν ..., πολλὰ δὲ καὶ παθεῖν (I, 32) – багато можна побачити ..., але й багато можна вистраждати. Повтор прислівника наголошує на великому життєвому досвіді Солона. Водночас фіксуємо еліпсис дієслова ἐστὶ у другій фразі. В продовженні слідує математичні розрахунки Солона про тривалість людського життя, що й спричинило вживання ним трьох варіативних повторів слів, що стали ключовими у цьому уривку: ἡμέρας... ἡμέραι... ἡμερέων... ἡμέρη; μηνὸς... μηνὶ... μῆνες... τῶν μηνῶν; γινομένου... γίνεσθαι... παραγινόμεναι ... γίνονται. При назві числівника простежуємо «технічний» полісиндетон: πεντήκοντα καὶ διηκοσιῶν καὶ ἑξακισχιλιῶν καὶ δισμυριῶν – і двісті, і шість тисяч, і двадцять тисяч.

Наступну змістову частину відкриває тезис, для якого характерний варіативний повтор τελευτήσαντα ... τελευτήσαι ... τελευτήση ... τὴν τελευτήν, який ще раз актуалізує ключову тему закінчення життя.

Третій аргумент, що слідує після тезису – єдиний з усіх аргументів цієї промови, що не підсилений посиланням. У ньому простежуємо просту антитезу, виражену безморфемними антонімами (субстантивованим прикметником *ὁ πλούσιος* і фразеологічним словосполученням *τοῦ ἐπ' ἡμέρην ἔχοντος*): οὐ γάρ τι ὁ μέγα πλούσιος μᾶλλον τοῦ ἐπ' ἡμέρην ἔχοντος ὀλβιώτερος ἐστί (I, 32) – *бо дуже багатий не є щасливішим від того, хто перебувається з дня на день*. Ця антитеза, розпочинаючи цілу серію антитез, відповідає за змістом тій, що наведена у четвертому аргументі: πολλοὶ μὲν γὰρ ζᾶπλοῦτοι ἀνθρώπων ἀνόλβιοι εἰσὶ, πολλοὶ δὲ μετρίως ἔχοντες βίου εὐτυχέες (I, 32) – *бо з людей численні страшенно багаті є нещасливими, численні ж, ведучи помірковане життя, щасливі*. Двочленна антитеза з опозиціями різнокоренових прикметників *ἀνόλβιοι* ≠ *εὐτυχέες* (*нещасливі* ≠ *щасливі*) та безморфемних антонімів, виражених прикметником *ζᾶπλοῦτοι* (*дуже багаті*) та словосполучення *μετρίως ἔχοντες βίου* (*ті, що ведуть помірковане життя*) цікава анафорою прикметника *πολλοὶ*, який до кінця цього уривка повторюється ще двічі й перегукується з прислівником *πολλὰ* у першому посиланні до першого аргументу. Опозиції вжито на фоні синтаксичного паралелізму, в другій частині якого пропущено дієслово-зв'язку *εἰσὶ*.

Наведений аргумент єдиний містить посилання, підсилене двома гарантіями. Воно повністю побудоване на антитезах: ὁ μὲν δὴ μέγα πλούσιος ἀνόλβιος δὲ δυοῖσι προέχει τοῦ εὐτυχέος μόνον, οὗτος δὲ τοῦ πλουσίου καὶ ἀνόλβου πολλοῖσι (I, 32) – *дуже багатий нещасливий переважає щасливого тільки двома речами, цей же багатого та нещасливого багатьма*. За зовнішньою будовою це тричленна антитеза (*ἀνόλβιος* ≠ *εὐτυχέος*; *οὗτος* ≠ *ἀνόλβου*; *δυοῖσι* ≠ *πολλοῖσι*), яку вжито у структурі синтаксичного паралелізму з еліпсисом присудка *προέχει* у другій частині. Антитеза відзначається не лише складністю зовнішньої структури, але й добре продуманим підбором слів, зокрема аргументатор двічі повторює словосполучення *ὁ πλούσιος ἀνόλβιος*, привертаючи особливу увагу до цих слів, і водночас уникає повторення субстантивованого прикметника *ὁ εὐτυχής*, замінюючи його займенником *οὗτος*. Цим Солон, наголошуючи на нерозривності понять *багатство* та *нещастя*, не

стверджує, однак, того, що тільки бідні люди можуть бути *щасливими*. Через те, що в цьому уривку йдеться головним чином про багатство та щастя, цілком логічною є серія відповідних варіативних повторів: *πλουτέειν... ὁ πλούσιος... ζάπλουτοι... ὁ πλούσιος... τοῦ πλουσίου; ὀλβιώτερος... ἀνόλβιοι... ὁ ἀνόλβιος... τοῦ ἀνόλβου... ὁ ὀλβιος... ὀλβιον; εὐτυχέες... τοῦ εὐτυχέος... ἡ εὐτυχίη... εὐτυχέα*.

Синтактико-стилістичні фігури імпліцитні й у першій гарантії до посилання до четвертого аргументу: *ὁ μὲν ἐπιθυμίην ἐκτελέσαι καί ἄτην μεγάλην προσπεσοῦσαν ἐνεῖκαι δυνατώτερος, ὁ δὲ τοῖσιδε προέχει ἐκείνου· ἄτην μὲν καὶ ἐπιθυμίην οὐκ ὁμοίως δυνατὸς ἐκείνῳ ἐνεῖκαι, ταῦτα δὲ ἡ εὐτυχίη οἱ ἀπερύκει, ἄηρος δὲ ἐστί, ἄνουσος, ἀπαθῆς κακῶν, εὖπαις, εὐειδῆς (I, 32)* – *один здатніший здійснювати бажання і переносити велике горе, що йому випало, інший же таким переважає того: горе і задуми не в змозі перенести однаково з тим, від цього його захищає щастя, він є неушкодженим, здоровим, не потерпілим від лих, з гарними дітьми, з гарним виглядом*. З одного боку гарантія містить просту антитезу, виражену однокореневими прикметниками: *δυνατώτερος ≠ οὐκ δυνατὸς* (*здатніший ≠ нездатний*), з іншого ж, увагу привертає асиндетон у кінці речення при п'ятикомпонентному переліченні прикметників. На особливу увагу заслуговують два випадки хіазму: *ἐνεῖκαι ... ἐκείνου ... ἐκείνῳ ἐνεῖκαι; ἐπιθυμίην... ἄτην – ἄτην... ἐπιθυμίην*. Друга гарантія теж відзначається наявністю антитези, простої за своєю структурою: *πρὶν δ' ἂν τελευτήσῃ, ἐπισχεῖν, μηδὲ καλέειν κῶ ὀλβιον ἀλλ' εὐτυχέα (I, 32)* – *поки не помре, стримайся, не називай [його] щасливим, але [називай] везучим*. Цією антитезою з протиставленням за допомогою заперечення першого з однокореневих дієслів *μηδὲ καλέειν ≠ καλέειν* (ця форма еліптована) закінчується друга композиційна частина промови.

Ключовою синтактико-стилістичною фігурою завершальної третьої частини надалі виступає антитеза, яка вживається тричі у кожному з трьох посилань. Перше посилання представлене короткою, проте за структурою – складною двочленною антитезою, підсиленою протиставними частками *μὲν ... δέ: ἀλλὰ ἄλλο μὲν ἔχει ἐτέρου δὲ ἐπιδέεται (I, 32)* – *але одне має, а іншого потребує*. В цій антитезі протиставлено різнокореневі лексеми: прикметники *ἄλλο*

≠ *étéron* в дистрибутивній функції, дієслова *ἔχει* ≠ *ἐπιδέεται* (*має* ≠ *потребує*). В наступному посилянні простежуємо подібну за структурою та змістом антитезу: *τὸ μὲν γὰρ ἔχει, ἄλλου δὲ ἐνδεές ἐστι* (I, 32) – *бо одне має, а в іншому має потребу*. Завершує промову третє посилення з антитезою: *πολλοῖσι γὰρ δὴ ὑποδέξας ὄλβον ὁ θεὸς προρρίζους ἀνέτρεψε* (I, 32) – *бо багатьом бог, на мить показавши щастя, знищив [їх] під корінь*. Антитеза проста, в її основу покладено контекстуальну антонімію *робити щасливим* ≠ *знищити*, тобто *робити нещасним*. Цією опозицією наприкінці промови Солон наголошує на мінливості людського щастя.

Остання, третя промова мудреця з найбільшою кількістю аргументів та посилянь до них, підсилена найбільшою кількістю стилістичних засобів, мала б повністю переконати слухача у правильності його думки, але одразу після її виголошення успіху не мала. Геродот прямо зазначає, що вона не сподобалася Крезові, він не надав їй жодного значення (I, 33). Це зумовлено, в першу чергу, самим реципієнтом аргументації, який вперто не хотів вірити афінянинові, а по-друге – надто громіздким об'ємом промови, що потребував часу на роздуми. Проте ціль аргументації все ж була досягнута. Коли Кір, здобувши перемогу над Крезом, наказав спалити його живцем, той, перед обличчям смерті, згадує про Солона і пристає на його думку (I, 86). Цікаво, що Крезів переказ переконав і Кіра, і той, пам'ятаючи, що все в людському житті мінливе, помилював його.

Розглянувши аргументаційні особливості промов Солона у дискусії з Крезом, доходимо таких висновків:

1. Для його промов характерна різна структура: перші дві мають трирівневу структуру і містять тезис, аргументи на його підтвердження, посилення до аргументів; третя ж – чотирирівнева містить ще гарантії до посилянь (четвертий рівень). У всіх трьох промовах порядок аргументації здійснюється вертикально. Щодо кількості висунутих аргументів, то в першій промові їх п'ять, у другій – три, в третій – сім, проте лише в останній відзначаємо намагання оратора підсилити їх додатковими посиленнями. Невіддільна ознака аргументації Солона – розміщення тезису на початку або ближче до початку промови, і винесення водночас найвагомшого аргументу, завжди підсиленого посиленням, у кінець промови.

2. У промовах Солон домінує такий синтактико-стилістичний засіб як антитеза (11 випадків). Відповідно до зовнішньої структури зафіксовано як прості, так і складні (дво- та тричленна) антитези, які поєднують різні частини аргументації та виокремлюють її опорні поняття: *життя ≠ смерть, жити ≠ вмерти, дуже багатий ≠ той, що перебивається з дня на день, дуже багатий ≠ той, що веде помірковане життя*. Значне місце в аргументації посідають і варіативні повтори (10), що налічують від трьох до шести повторюваних слів, і увиразнюють основну думку аргументації. Серед інших засобів вагоме місце посідають також дієслівний еліпсис (4), синтаксичний паралелізм (4), полісиндетон (2), хіазм (2), анадиплосис (2) й анафора (2). Крім того, одноразово Солон вживає оміоптот, перелічення та асиндетон. Загалом, розподіл засобів у промовах наступний:

I	1ВП + 1 Пс + 1Оп + 1Ат + 1Ап	5 мовних засобів
II	1 Ел + 3ВП + 1Ап + 2Ат	7 мовних засобів
III	3СП + 2Аф + 4Ел + 6ВП + 1Пс + 8Ат + 1Ад + 1Пр + 2Х	28 мовних засобів

Коефіцієнт концентрації мовних засобів у промовах має такий вигляд:

Промова	Кількість рядків	Кількість засобів	Коефіцієнт концентрації
I	5	5	1
II	14	7	0,5
III	26	28	1,1
Разом	45	40	0,9

Як видно з таблиці, найбільш насиченою синтактико-стилістичними засобами є третя промова, якій, проте, майже не поступається перша. Це знайшло своє віддзеркалення і в поведінці Креза: першою промовою Солон викликав здивування і зацікавлення Креза і той, фактично, погодився з ним, третьою ж Солон досяг остаточної мети аргументації. Друга ж промова лише розлютила царя.

3. Аргументація Солон виявилась ефективною через майже класичну побудову промов, через значну кількість аргументів на підтвердження своєї думки (15), вміле використання домінантних

і фонових синтактико-стилістичних засобів. Водночас дещо громіздкий характер останньої промови, а також індивідуальні особливості адресата зумовили досягнення потрібного ефекту лише в перспективі.

Варто зазначити, що аналіз у діалозі між Солоном і Крезом стосується лише слів Солона. Річ у тім, що репліки Креза або не містять аргументації, а радше пропонують Солонові говорити далі, або ж Геродот взагалі не наводить їх як пряму мову, а переказує їх зміст. У перспективі пропонуємо досліджувати діалоги в класичному вигляді з рівнозначними репліками сторін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бекетова О. В. Організаційні форми аргументації в межах мікро- та макроструктури тексту публічного мовлення. *Державне управління: теорія та практика*. 2006. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2006-1/txts/zmist.htm>
2. Белова А. Д. Лінгвістичні аспекти аргументації. Київ : Логос, 2003. 300 с.
3. Губерський Л. В., Надольний І. Ф., Андрущенко В. П. Філософія. К. : Вікар, 2001. 457 с.
4. Зарицька І. Структурні типи аргументованих мовленнєвих актів сучасної української мови: комунікативно-прагматичний аспект. *Лінгвістичні студії*. – 2009. – № 18. – С. 161–164.
5. Красненко О. М. Композиційний і риторико-аргументативний типи структур французького наукового тексту з міжнародних відносин. *Науковий вісник Волинського національно-го університету імені Лесі Українки*. – 2010. – №. 8. – С. 272–276.
6. Словник української мови / Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні; под. ред. І. К. Білодід. К. : Наукова думка, 1980. Т. 11. 699 с.
7. Toulmin S. *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press, 1958. 262 p.
8. Tyrell E. *Strategies of Persuasion in Herodotus' Histories and Genesis Kings: Evoking Reality in Ancient Narratives of a Past*. Leiden\Boston : Brill, 2020. 302 p.
9. Zali. V. *Reshaping Herodotean Rhetoric: a study of the speeches in Herodotus' Histories with special attention to books 5-9*. London : University College London, 2009. 274 p.

ДІЄСЛОВА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ДІЯ» В ТЕКСТІ ЄВАНГЕЛІЯ ВІД МАРКА: ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

Ліна Глущенко

Львівський національний університет імені Івана Франка

Олена Пушкіна

*Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького*

Доповідь присвячено дослідженню організації та функціонування дієслів лексико-семантичного поля «Дія» в тексті Євангелія від Марка. Визначено лексичний склад (228 дієслів), ієрархію сем та архітектоніку поля, типологію парадигматичних відношень в межах поля. Виявлено домінування дієслів лексико-семантичного підполя «переміщення»(56). За кількістю ЛСГ перше місце займає підполе фізичної дії на об'єкт (13). Встановлено ядро, ближню та дальню периферію поля, незольованість лексем, гіперо-гіпонімічні, синонімічні, антонімічні та деривативні зв'язки між дієсловами, вживання в метафоричному значенні. Висловлено новий погляд стосовно лексико-семантичної різноманітності дієслів у тексті Євангелія.

Ключові слова: дієслово, лексико-семантичне поле «Дія», лексико-семантичне підполе, лексико-семантична група, інтегральна, диференційна, уточнювальна семи, синонімічні, антонімічні, деривативні зв'язки.

Представлена доповідь продовжує наше комплексне дослідження дієслівної лексики у давньогрецькому тексті «Євангелія від Марка» [13], розпочате ще в процесі написання магістерської роботи моєї колеги з Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького О. Пушкіної. Результати попередніх студій, присвячених дієсловам «стану» та «відношення», ми представляли на наукових конференціях у Німеччині та в Україні та у відповідних публікаціях [2; 3].

Чому було вирішено зосередитись на цій проблемі? По-перше, лексичний простір новозавітного тексту тривалий час, як наголошує Г. Тимошик [8, с. 3], загалом перебував на периферії української лінгвістичної науки. В багатьох же зарубіжних дослідженнях, присвячених лексиці Нового Завіту (далі Н. З.), лексичний склад мови Н. З. вивчається переважно зі сторони діалектних особливостей, говорять навіть про окремих вид грецького койне, яким написаний Н. З. Зокрема, вчені прийшли до висновку, який блискуче підсумував грецький вчений В. Х. Йоанідіс ще в 1924 р. таким твердженням: «Койне Н. З. не є ані варварським і просторічним, ані нездатним для вираження абстрактних понять, але належить до того вищого койне, яке стоїть між аттичною чи аттикізуючою мовою елліністичних часів та народною чи мовою неосвіченого народу» [9, с. 987].

Цього науковця беззастережно підтримав грецький філолог М. А. Сіотіс, висловивши таку думку: «насправді, в мові Н. З. усе, тобто звуки, букви, слова, речення, тексти, поняття та вчення утворюють одну нерозривну єдність, через яку висловлюється таїнство відносин між найчистішим людським словом, грецьким словом і словом божим, яке є найвищою істиною про природні та надприродні речі» [10, с. 27]. Семантичні ж студії новозавітних дієслів, які знаходяться в центрі нашої уваги, обмежені, до прикладу, вивченням дієслів класичної грецької мови з новим духовним змістом, або дієслів, невідомих для аттичного діалекту, а створених авторами святого письма, тощо.

По-друге, працюючи над текстами Н. З., вчені констатували, що сумарна кількість слів в ньому нараховує 5436 слів, з яких 1900 нових, 3000 старогрецьких, 491 – це утворення післякласичної літератури, 45 іноземних слів. Цю статистику опублікував в Мюнхені у 1958 р. Роберт Моргенталер [12, с. 26]. Лексика Євангелія від Марка налічує 1350 слів, з яких дієслівна, якщо враховувати лише фінитні форми, за нашими підрахунками, складає 364 лексеми (майже 30 %), з нефінитними було б, мабуть, більше 400. Італійський вчений Антоніо Джирланда [14] оцінює це Євангеліє як книгу, наповнену дією, тому, безумовно, це певною мірою зумовлює наш інтерес саме до дієслів «Дії», які значно переважають дієслова

інших лексико-семантичних полів (228 одиниць, тобто 63%). До речі така тенденція простежується і в інших Євангеліях. І це знову причина, щоб зосередити увагу саме на цих дієсловах.

По-третє, цим дослідженням ми хотіли також ще раз поставити під сумнів думку Еразма Роттердамського [11, с.76] про небездоганність, недосконалість мови Н. З. Цей блискучий філолог, середньовічний гуманіст, який опублікував 1516 р. видання Н. З. з паралельним латинським перекладом та смисловим перекладом, схарактеризував мову Н. З. як *Imperfectam* (недосконалу та неповноцінну) та *Perturbatam* (заплутану, неясну).

Грецький теолог 20 ст. Л. Філіс, визнає сучасну оцінку стилю книг Н. З., яка полягає в тому, що стиль книг, як і інші факти, зокрема лексику, визначає мета написання. Ця мета вимагає, щоб слово було простим і ясным, зрозумілим і доступним, відтворюваним і відтворюючим, щоб воно відповідало спочатку слухачам, до яких воно було спрямовано, а потім і читачам, заради яких воно було написано. І якщо хтось не зануриться в глибокий смисловий зміст слів та термінів в книгах Н. З. і не зрозуміє мету їх написання, не зможе визначити їх стиль, тому що лексика, мета та стиль книг нерозривно зв'язані, переплетені своїм створенням і будовою [11, с.114]. Однак і цей вчений все одно говорить про бідність і невитонченість стилю Є. в. М. Англійця У. Барклі також зауважує, що текст Євангелія не відзначається ретельним опрацюванням та красою [15].

Ми спробуємо через дієслова дії довести, що мова Євангелія від Марка, хоча проста, не є бідною, беручи до уваги такі параметри, притаманні мовному багатству, як лексична та семантична різноманітність.

З початку ХХ ст. декілька поколінь зарубіжних та вітчизняних мовознавців спричинились до розвитку теорії системності лексики. Зібравши факти, вони сформулювали поняття лексико-семантичної системи та довели слушність системного підходу до вивчення лексики. Системний підхід зумовив виникнення теорії семантичного поля. З'явився категоріальний апарат поля, численні дефініції поля, різні напрями вивчення (семасіологічний, онемасіологічний, функціональний), сформувались номенклатура, методологія виокремлення полів та різнорівневих лексико-семан-

тичних об'єднань зі спільною предметно-понятійною належністю в середині них (підполів, мікрополів, лексико-семантичних груп, підгруп, синонімічних рядів тощо), які співвідносяться між собою як загальне і конкретне, притаманні їм диференційні ознаки у вигляді сем різного підпорядкування. Було виділено базові відношення між компонентами лексичної системи (синтагматичні, парадигматичні, епідигматичні), на основі продуктивності вживання, функціональної та стилістичної вагомості утвердився поділ одиниць на ядро та периферію, ядро, центр та периферію або ж ядро, ближню та дальню периферію.

Виявленню системних відношень в лексиці, ідентифікації лексем в межах поля сприяють класифікації дієслівної лексики, напрацьовані мовознавцями на різних засадах і на матеріалі різних мов [1; 4; 5; 6; 7].

Проведене дослідження дало змогу констатувати, що дієслова на позначення дії утворюють лексико-семантичне поле (ЛСП), яке складається з восьми різних за структурою та обсягом лексико-семантичних підполів (ЛСПП), усім дієсловам кожного з яких притаманна архісема (АС) «дія» та відповідна інтегральна сема (ІС) видового характеру. Найбільшим за кількістю дієслів є підполе переміщення, яке складається з 56 лексем. За кількістю лексико-семантичних груп (ЛСГ), а відповідно і кількістю диференційних сем (ДС), перше місце займає підполе фізичної дії на об'єкт (13 ЛСГ).

ЛСПП1 з АС «дія» та ІС «переміщення» формує п'ять ЛСГ (56 дієслів) з такими ДС, як «переміщення в просторі», «вертикальне переміщення», «переміщення орієнтоване відносно кінцевого пункту», «переміщення, орієнтоване щодо вихідного пункту» та «переміщення, орієнтоване щодо будь-якого проміжного пункту».

До ЛСГ1 з ДС «переміщення в просторі», входять дієслова, в семантичній структурі яких можна простежити дві уточнювальні семи (УС), а саме: «суб'єктного переміщення» (ἐρχομαι – «іти», синонімічні катаδιώκω, συνακολουθέω, ἀκολουθέω – «слідувати», ἀπέρχομαι – «відходити», περιπατέω – «ходити», συνκυλίω – «котити/ся») та «об'єктного і суб'єктного переміщення» (βάλλω – «кидати», περιάγω – «водити по колу», ὀρμάω – «кидатись», ἄγω – «вести»).

До ЛСГ2 з ДС «вертикальне переміщення» належать дієслова з двома УС: «суб'єктне переміщення» (χαλάω – «спускатися»,

синоніми ἐξανατέλλω, ἀνατέλλω, ἀναβαίνω – «сходити, підніматись», антонімічне до них καταβαίνω – «спускатись», πίπτω – «падати», προσπίπτω – «припадати») та «об'єктне і суб'єктне переміщення» (дієслово ἀναφέρω – «відводити»).

ЛСГ3 складається з дієслів з ДС «переміщення орієнтоване відносно кінцевого пункту» та двома подібними УС: «суб'єктне переміщення» (вище згадане ἐρχομαι, але в значенні «приходити», δύνω – «заходити», προσπορεύομαι – «підходити», παραβάλλω – «прибувати», παραφέρω – «проносити», ἐπιστρέφω – «повертатись», синоніми παρίστημι, ἐγγίζω – «наближатись») та «об'єктне і об'єктно-суб'єктне переміщення» (φέρω – «нести, приносити» та ὑπάγω – «підводити, йти», ἐξάγω – «виводити», ἐκβάλλω – «направляти», διαφέρω – «переносити», προσφέρω – «підносити», καρποφορέω – «приносити плоди», κυλίω – «накочувати», ἵστημι – «ставити», а також синонімічна пара ἀποφέρω і ἀπάγω – «відводити»).

До ЛСГ4 відносяться дієслова з ДС «переміщення, орієнтоване щодо вихідного пункту» з двома аналогічними УС. УС «суб'єктне переміщення» міститься в дієсловах: προέρχομαι – «відправлятись», ἀφίημι – «покидати», ἀναχωρέω – «виходити», ἀποδημέω – «від'їжджати», φεύγω, τρέχω – «бігти», втікати, синонімах καταλείπω і ἐξάνιστημι – «залишати», ἐξέρχομαι та ἐκπορεύομαι – «виходити»; УС «об'єктне і об'єктно-суб'єктне переміщення» об'єднує дієслова ἐκφέρω – «виводити», ἐκβάλλω – «виганяти», καταχέω – «вилити».

До ЛСГ5 належать дієслова з ДС «переміщення, орієнтоване щодо будь-якого проміжного пункту» з УС «суб'єктне переміщення», яка властива синонімічним дієсловам προάγω, προλαμβάνω – «випереджати», παραπορεύομαι і παρέρχομαι – «проходити», а також дієслову διέρχομαι – «переходити».

В цьому ЛСПП кількісно значно переважає вживання дієслова ἐρχομαι (61 Свж): Καὶ ἐκήρυσεν, λέγων, Ἔρχεται ὁ ἰσχυρότερός μου ὀπίσω μου, οὗ οὐκ εἶμι ἰκανὸς κύψας λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ (1.7) – «І проповідував, кажучи: Йде після мене Сильніший від мене, якому я негідний, нахилившись, розв'язати ремінця на сандаліях Його».

ЛСПП2 з ІС «поміщення» формують чотири ЛСГ (21 дієслово) з такими ДС, як «поміщення об'єкта», «проникнення суб'єкта куди-небудь», «покриття одного об'єкта іншим», «одягання». До ЛСГ1

входять дієслова з ДС «поміщення об'єкта» та чотирма УС: УС1 «поміщення конкретного об'єкта в певне місце» простежується в семантичній структурі синонімів ἐπιβάλλω та ἐπιτίθημι – «класти зверху», дієслів τίθημι – «класти» та καθίζω – «сідати»; УС2 «поміщення об'єкта куди-небудь в певному положенні» – у дієслів ἐκτείνω – «протягати», περὶκειμαι – «розмістити навколо шиї» та φυτεύω – «саджати»; УС3 «поміщення об'єкта з метою заповнення ним будь-якого простору» – у дієслова βάλλω – «вливати»; УС4 «розташування об'єкта і суб'єкта в певному просторі» – у дієслів περιτίθημι – «оточити», ἀνακλίνω – «садити, укладати» та διασκορπίζω – «розпорошувати». До ЛСГ2 належать синонімічні дієслова з ДС «проникнення суб'єкта куди-небудь»: εἰσέρχομαι та εἰσπορεύομαι – «входити». ЛСГ3 складається з дієслів з ДС «покриття одного об'єкта іншим» та двома УС: «власне покриття» (ἀφρίζω – «пускати піну», στρώννυω – «стелити», окрім цього, синоніми μυρίζω та ἀλείφω – «мастити, натирати») та «кругове покриття об'єкта» (ἐνειλέω – «обгортати»). До ЛСГ4 відносяться синонімічні дієслова з ДС «одягання» ἐνδύω та ἐνδιδύσκω – «одягати, надягати» і антонімічне до них ἐκδύω – «знімати». Серед дієслів цього ЛСПП домінують дієслова εἰσέρχομαι та βάλλω (15 та 11 Свж відповідно): Καὶ εἰσῆλθεν πάλιν εἰς τὴν συναγωγὴν (3.1) – «І Він знову до синагоги увійшов». Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιοῦς (2.22) – «І ніхто не вливає вина молодого в старі бурдюки».

ЛСПП3 з ІС «фізична дія на об'єкт» містить в собі 13 ЛСГ (42 дієслова). ЛСГ1 формують дієслова з ДС «нанесення удару»: синонімічні τύπτω, δέρω і παίω – «бити, вдаряти», а також дієслово μαστιγῶω – «сікти». До ЛСГ2 входять синонімічні дієслова з ДС «тиск» θλίβω та συνθλίβω – «тіснити». До ЛСГ3 належить лише дієслово συσπαράσσω – «трясти» з ДС «приведення об'єкту в стан неспокою». ЛСГ4 складається з дієслова ἄπτοω – «торкатись» та синонімічних φιλέω та καταφιλέω – «цілувати», яким притаманна ДС «дотик». До ЛСГ5 відноситься одне дієслово з ДС «зміна положення» καταστρέφω – «перевертати». ЛСГ6 представлена двома дієсловами з ДС «очищення»: νίπτω – «мити» та καθαρίζω – «очищувати». ЛСГ7 формують дієслова з ДС «пошкодження об'єкту» та з двома УС: «пошкодження неживого об'єкту» (ρήσσω – «про-

ривати») та «пошкодження тіла людини» (κεφαλίω – «ранити в голову»). До ЛСГ8 входять дієслова з ДС «негативний вплив на об'єкт» та двома УС: «активний вплив на об'єкт з нанесенням йому шкоди, аж до руйнування» (дієслова: σταυρώ – «розп'яти», κοινώ – «осквернити», βασανίζω – «катувати, мучити», πατάσσω – «вражати», ζημιώ – «пошкодити, погубити») та «позбавлення життя живої істоти» (синоніми ἀπόλλυμι, φονεύω, ἀλοκτείνω – «губити, вбивати», ἀλοκεφαλίζω – «обезголовити», θανατόω – «умертвити», θύω – «заколотити»). До ЛСГ9 належить лише дієслово συζεύγνυμι – «з'єднувати» з ДС «з'єднання». ЛСГ10 складається з дієслів з ДС «приєднання»: λογίζομαι – «зараховувати», προστίθημι – «додавати», προσορμίζω – «причалювати», προσκολλάω – «приліпити». До ЛСГ11 відноситься низка синонімічних дієслів з ДС «поділ»: μερίζω, διαμερίζω, χωρίζω – «розділяти», κλάω та κατακλάω – «переломити», окрім цього λύω – «розв'язувати» та σχίζω – «розривати». ЛСГ12 містить три дієслова з ДС «відділення»: κόπτω – «зрізати», а також синоніми ἀλοκόπτω та ἀφαιρέω – «відтинати, відсікати». ЛСГ13 представлене дієсловом з ДС «руйнування» καταλύω – «руйнувати». Найуживанішими виявилися дієслова з яких більш уживаними є дієслова ἄπτο та ἀπόλλυμι (12 і 10 Свж відповідно): Ἐάν ἄψομαι κὰν τῶν ἱματίων αὐτοῦ, σωθήσομαι (5.28) – «Якщо хоча б одягу Його торкнуся, одужаю».

До ЛСПП4 з ІС «творча діяльність» входять п'ять ЛСГ (21 дієслово). До ЛСГ1 належать дієслова з ДС «створення об'єкту» та з двома УС: «створення об'єкту в результаті фізичної праці» (синоніми ποιέω та ἐργάζομαι – «робити», κατασκευάζω та προσκαρτερέω – «приготувати», οἰκοδομέω – «будувати», ὀρύσσω – «копати», ἐπιράπτω – «шити») та «створення об'єкту в результаті інтелектуальної праці» (έτοιμάζω – «готувати», ποιέω – «робити»).

ЛСГ2 включає лише дієслово з ДС «приготування» ἀλίζομαι – «солити». До ЛСГ3 відносяться дієслова з ДС «збирання»: синонімічні συνέρχομαι та συμπορεύομαι – «збиратись, сходитись» і συνάγω та ἐπισυνάγω – «збирати».

ЛСГ4 містить єдине дієслово з ДС «графічна передача інформації» γράφω – «писати». ЛСГ5 предсталена дієсловами з ДС «приведення об'єкта в попередній стан»: синонімами ἐγείρω та

ἀνίστημι – «будити, воскрешати», ἀποκαθίστημι, ἀποκαθιστάνω – «відновлювати», ἀναβλέπω – «прозріти», ἀρτύω – «поправляти». За кількістю слововживань переважає дієслово ποιέω: Καὶ πολλὰ ἐπετίμα αὐτοῖς ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσιν (3.12) – «І дуже наказував їм, щоб не зробили Його відомим».

До ЛСПП5 з ІС «інтелектуальна діяльність» належать сім ЛСГ (32 дієслова). До ЛСГ1 входять дієслова з ДС «сприйняття»: синонімічні ὀράω, βλέπω, θεωρέω, ἐμβλέπω – «бачити, дивитись», ἀκούω – «чути», ἀναγινώσκω – «читати», παρατηρέω – «спостерігати», διαβλέπω – «вдивлятись», περιβλέπω – «оглядатись», синонімічні ὑπαντάω, ἀπαντάω – «зустрічати». До ЛСГ2 зараховуємо дієслова з ДС «розуміння, пізнання»: синонімічні οἶδα, γινώσκω – «знати, пізнавати» та антонім до них ἀγνοέω – «не знати», антонімічну пару μνημονεύω – «пам'ятати» та ἐπιλανθάνομαι – «забувати», окрім цього συνίημι і νοέω – «вважати, розуміти», ἐπιγινώσκω – «впізнавати», μανθάνω – «вчитись». ЛСГ3 містить дієслова з ДС «мислення»: διαλογίζομαι – «розмірковувати», ἀναμυμνήσκω – «згадувати», а також синоніми δοκέω, φρονέω – «думати». ЛСГ4 формують два дієслова з ДС «порівняння»: ὁμοιόω – «уподібнювати» та ὁμοιάζω – «бути схожим». До ЛСГ5 належить одне дієслово з ДС «перевірка»: ἐκλέγομαι – «обирати». До ЛСГ6 входять два дієслова з ДС «визначення»: μετρέω – «міряти» та κατακρίνω – «судити». ЛСГ7 складається з двох дієслів з ДС «визнання»: κατηγορέω – «звинувачувати» та μετανοέω – «каятись».

З дієслів цього підполя найчастіше вживається ὀράω (43 Свж): Καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἔλεγον αὐτῷ, Ἴδε, τί ποιοῦσιν ἐν τοῖς σάββασις ὃ οὐκ ἔξεστιν; (2.24) – «І фарисеї казали Йому: Подивись, чому роблять у суботу вони те, що не дозволено?»

ЛСПП6 з ІС «мовленнєва діяльність» містить в собі чотири ЛСГ (33 дієслова). ЛСГ1 формують чотири дієслова з ДС «вимовляння»: синонімічні λέγω, λαλέω, φημί – «говорити» та антонімічне до них σιωπάω – «мовчати». До ЛСГ2 входять дієслова з ДС «мовленнєве повідомлення, спілкування»: βλασφημέω – «блудознірувати», ὀμνύω – «клястися», προφητεύω – «пророкувати», διαλέγομαι – «розмовляти», κακολογέω – «злословити», ἐπαγγέλλομαι – «обіцяти», καταμαρτυρέω – «свідчити», συζητέω – «сперечатись»,

ἐπιλύω – «пояснювати», ἀπαγγέλλω, διηγέομαι – «розповідати», ἐπερωτάω, ἐρωτάω – «питати» та антонімічне до них ἀποκρίνομαι – «відповідати». ЛСГ3 складається з дієслів з ДС «звертання»: προσεύχομαι – «молитись», ἀσπάζομαι – «вітати», синонімічних καλέω та φωνέω – «кликати», αἰτέω та παραιτέομαι – «просити». До ЛСГ4 відносяться дієслова з ДС «мовленнєвий вплив»: ψευδομαρτυρέω – «свідчити неправдиво», ἐπιζητέω – «вимагати», ὀρκίζω – «присягати», τρίζω – «скреготати», καταράομαι – «проклинати», ἐμβριμάομαι – «сварити», ἀνασεύω – «підбурювати», а також синоніміми κράζω, βοάω – «кричати».

За кількістю слововживань домінує дієслово λέγω (254 Свж): Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, καὶ οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον (2.23) – «І сказав їм: Субота постала для людини, а не людина для суботи».

ЛСПП7 з ІС «соціальна діяльність» містить в собі п'ять ЛСГ (18 дієслів). ЛСГ1 формують дієслова з ДС «діяльність для досягнення мети» та з двома УС: «цілеспрямована діяльність» (дієслово ζητέω – «шукати») та «показ» (дієслова δείκνυμι – «показувати» та φανερόω – «виявляти»). До ЛСГ2 належать дієслова з ДС «здійснення»: βαπτίζω – «хрестити», πληρόω – виконувати, ἐνεργέω – здійснювати, крім того, синонімічні τηρέω, φυλάσσω – «дотримуватись». ЛСГ3 складається з дієслів з ДС «протидія»: синонімічних ἐπιτιμάω, κωλύω – «забороняти» та дієслова ἐπανίσταμαι – «повставати». До ЛСГ4 відносяться два дієслова з ДС «професійно-трудова діяльність»: σπείρω – «сіяти»; διακονέω – «служити». ЛСГ5 містить дієслова з ДС «вчинок»: νηστεύω – «поститись»; синонімічні ἀθετέω та ἀποδοκιμάζω – «відкидати», ἀρνέομαι та ἀπαρνέομαι – «відмовляти, відрікатись».

Серед дієслів цього підполя найчастіше вживаються ζητέω, βαπτίζω та ἐπιτιμάω (9 і 8 Свж відповідно): Ἐγὼ μὲν ἐβάπτισα ὑμᾶς ἐν ὕδατι · αὐτὸς δὲ βαπτίσει ὑμᾶς ἐν πνεύματι ἁγίῳ (1.8) – «Я похрестив вас водою, Він хреститиме вас Духом Святим».

ЛСПП8 з ІС «фізіологічні дії» формують три ЛСГ (7 дієслів). До ЛСГ1 входять три дієслова з ДС «харчування»: ἐσθίω – «їсти», χορτάζω – «наїдатися», κατεσθίω – «з'їдати». До ЛСГ2 належать два дієслова з ДС «пиття»: πίνω – «пити», ποτίζω – «поїти». До

ЛСГЗ відносяться дієслова з ДС «прояв різноманітних фізіологічних процесів»: στενάζω – «зітхати» та ἐμπτύω – «плювати». Найуживанішим є дієслово ἐσθίω (15 Свж): Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν (6.42) – «Ї їли всі, і наїлися».

До ЛСП дії належать 228 лексем. В результаті проведеного аналізу було виділено ядро поля, до якого увійшли п'ять найуживаніших дієслів: ἐρχομαι, ποιέω, ὀράω, ἀκούω, λέγω з яскраво вираженим інтегральним значенням, кількість слововживань яких коливається від 254 до 25-ти; ближня периферія – 43 лексеми, вживання яких коливається від 24 до 5-ти, а саме: βλέπω, οἶδα, ἀκολουθέω, βαπτίζω, ἐπιτιμάω та інші. До дальньої периферії потрапила решта дієслів (178), які вживаються від одного до чотирьох разів: περιπατέω, τρέχω, ὀρμάω, ἄγω, ἴστημι та інші. Переважна більшість лексем вживається у номінативному значенні. Деякі лексеми об'єднують деривативні відношення: ἄγω – περιάγω – ἐξάγω – ὑπάγω – ἀπάγω – προάγω – συνάγω – ἐπισυνάγω; φέρω – ἀναφέρω – παραφέρω – διαφέρω – προσφέρω – ἀποφέρω, тобто дієслівна лексика Євангелія від Марка відзначається як лексичним багатством, так і словотвірним. Парадигматика досліджуваних одиниць не обмежується лише гіперо-гіпонімічними зв'язками, на яких будується лексико-семантична ієрархія, серед них поширені синонімічні відношення (38 синонімічних рядів); антонімічні відношення менш поширені, проте теж спостерігаються (6 антонімічних пар).

Через багатозначність окремі лексеми можуть інтегруватися до різних ЛСГ, тобто серед таких лексем спостерігається не ізольованість. Так дієслово ἐρχομαι належить до ЛСГ «переміщення в просторі» в значенні «йти» і до ЛСГ «переміщення, орієнтоване щодо вихідного пункту» в значенні «приходити»; дієслово ποιέω має дві різні УС – «створення об'єкту в результаті фізичної праці» і «створення об'єкту в результаті інтелектуальної праці»; дієслово βάλλω відноситься до ЛСГ «переміщення в просторі» в значенні «кидати» і до ЛСГ «поміщення об'єкта» в значенні «вливати».

Дієслова дії у тексті «Євангелія від Марка» – це складно організована лексична система, завдяки функціонуванню якої висвітлюється детальна інформація про зображувані в Євангелії події та обставини, в яких перебувають персонажі Євангелія, їх місце в

соціальному чи професійному середовищі, змальовуються ознаки, що характеризують предмети та явища тогочасної дійсності. Дієслова створюють ефект динамічності оповіді, унаочнюють опис та характеристику осіб, подій чи явищ, через що події та особи стають читачеві ближчими та реальнішими. Вони слугують потужним аргументативним засобом оповіді Марка, є доказом великої духовної сили тексту Євангелія. На яскравих фактах, автор, використовуючи усю лексичну та семантичну різноманітність дієслівної лексики, переповідає діяльність Ісуса, його численні чуда, описує саму особу Ісуса Христа, його діла і науку, тобто цілком підтверджується висловлена Антоніо Джиральда думка про наповненість цього Євангелія дією. А головне – авторові вдається яскраво і максимально повно представити нам Ісуса як звичайну людину з усіма її почуттями та вчинками, яка постає перед нами в усій її складності: як істинність Його людської і водночас божественної природи [16].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 220 с.
2. Глущенко Л. М., Пушкіна О. В. Лексико-семантичне поле дієслів «відношення» в тексті Євангелія від Марка: організація, парадигматичні та стилістичні особливості / Л. М. Глущенко, О. В. Пушкіна // I International Science Conference on Multidisciplinary Research : Abstracts of International Scientific and Practical Conference, January 19–21, 2021. – Berlin. – 2021. – S. 842–847.
3. Глущенко Л. М., Пушкіна О. В. Лексико-семантичне поле дієслів стану в тексті «Євангелія від Марка»: організація та диференційні ознаки / Л. М. Глущенко, О. В. Пушкіна // Філологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 11–12 грудня 2020 р. – Львів : ГО «Наукова організація «ЛОГОС», 2020. – С. 138–142.
4. Дишлева С. М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / С. М. Дишлева. – К., 2008. – 18 с.
5. Леута О. І. Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі: автореф. дис. ... д-ра філол. наук / О. І. Леута. – Київ: [б. и.], 2009. – 35 с.

6. Рабулець О. Г., Сухарина Н. М. Дієслово в лексикографічній системі / О. Г. Рабулець, Н. М. Сухарина, В. А. Широков, К. М. Якименко; НАН України; Укр. мов.-інформ. фонд. – К. : Довіра, 2004. – 259 с.
7. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 236 с.
8. Тимошик Г. Біблієантропоніми в новочасних перекладах святого письма українською мовою : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Тимошик Галина Василівна. – Львів, 2010. – 20 с.
9. Ιωαννιδης Β. Χ. Γραφαί / Β. Χ. Ιωαννιδης // Θρησκευτικη και Χριστιανικη Εγκυκλοπαιδεια. Τομ. Β'. – Αθηνα, 1937. – Σ. 987.
10. Σιώτης Μ. Α. Η γλώσσα της Καινής Διαθήκης και η θρησκευτική αξία της Ελληνικής γλώσσας / Μ. Α. Σιώτης. – Εν Αθήναις, 1975.
11. Φίλης Λ. Χ. Η γλώσσα της Καινής Διαθήκης / Λ. Χ. Φίλης. – Αθήνα : Οργανισμός εκδόσεως διδακτικών βιβλίων, 1989. – 239 σ.
12. Morgenthaler R. Statistik des neutestamentlichen Wortschatzes / R. Morgenthaler. – Zyrich-Frankfurt a/M., 1958.
13. <http://www.imgap.gr/file1/AGPateres/AG%20KeimenoMetafrasi/KD/02.%20Mark.htm>
14. <http://www.vytaniya.info/основні-риси-євангелія-від-марка/>
15. <http://soteria.ru/barclay-02/2/>
16. <https://studfile.net/preview/5643215/page:5/>

РОЛЬ АХІЛЛА ТАТІЯ У ЗБАГАЧЕННІ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ МОВИ

Інеса Чакал

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті зроблено спробу окреслити роль давньогрецького письменника II ст. н.е. Ахілла Татія, автора роману «Левкіппа і Клітофонт», у збагаченні лексичного складу давньогрецької мови, опираючись на «Грецько-англійський словник» Г. Лідела-Р. Скотта (Оксфорд, 1968). Зіставлення словника мови Ахілла Татія з репрезентацією його лексем у зазначеній лексикографічній праці засвідчує новаторську роль письменника у витворенні давньогрецької лексики. Із вказівкою на авторство Ахілла Татія зафіксовано 151 лексему різних лексикограматичних класів (80 дієслів, 40 іменників, 25 прикметників, 4 прислівники, 1 прийменник і 1 частку). Словник містить чимало лексем, значення яких були доповнені чи видозмінені завдяки Ахіллу Татію (через введення у конкретний контекст чи вживання в іншій граматичній формі), що унаочнює присутній внесок письменника в розвиток лексичної системи давньогрецької мови.

Ключові слова: новотвір, лексико-граматичний клас, лексичне значення, переносне значення, давньогрецький роман, Ахілл Татій.

Давньогрецький письменник II ст. н.е., який стояв біля витоків грецького роману, Ахілл Татій створив всесвітньовідомий твір «Левкіппа і Клітофонт», що йому судилося безсмертя. Близькість роману до реального життя, цікавий сюжет, велика кількість пригод, значно ускладнена порівняно з іншими любовними романами інтрига – все це зробило твір «Левкіппа і Клітофонт» одним з найбільш захопливих грецьких любовних романів. Разом з романами «Габроком і Анфія» Ксенофонта з Ефесу, «Херей і Калліроя» Харитона, «Дафніс і Хлоя» Лонга та «Феаген і Харіклія» Геліодора, що дійшли до наших днів повністю та перекладені багатьма мо-

вами світу, твір александрійця Ахілла Татія заслуговує на належне дослідження і поцінування. Словник мови письменника і зокрема лексичні новотвори Ахілла Татія ще не були предметом спеціальних досліджень, що зумовлює **актуальність** обраної теми.

Романи Лонга, Ахілла Татія та Геліодора звернені до читача із вищого культурного прошарку і перебувають під сильним впливом другої софістики. Саме ці романи, на думку німецького дослідника Н. Голцберга, найбільше вплинули на сучасну європейську літературу [9, с. 87].

Попри те, що Ахілл Татій не настільки популярний, як деякі інші романісти, упродовж останнього століття спостерігаємо активізацію дослідницької уваги до його творчості. Детальний аналіз мови та стилю митця подає Г. Сексауер [14], утім, нестача сучасних розвідок на цю тему доволі відчутна. Окремі дослідження твору Ахілла Татія англійською мовою належать Е. Вільборгу [15, с.12–16], Дж. О'Саллівану [12], Г. Моралес [10], К. Чью [6], Ш. Бартч [4], С. Гаммадж [7], Т. Вітмаршу [16, с.46-52], Б. Бентель [5] та ін.

Шведський дослідник Е. Вільборг зауважував, що Ахілл Татій є унікальним, адже «в його книзі є нотка гумору, якої зовсім немає в інших романах. Його почуття гумору проявляється не тільки в грі слів, але й у діалогах і кумедних ситуаціях» [15, с. 12]. Щодо мови і стилю роману Е. Вільборг зазначає, що твір Ахілла Татія, хоч і був написаний в аттичний період, однак його не варто уналежнювати до числа виняткових аттицистів. Письменник не боїться вживати пізні форми та конструкції в певному обсязі, його словник містить багато пізніх грецьких слів, можна помітити поетичні і архаїчні слова з творів класичних авторів. Авторські новотвори є досить виразними [15, с. 13].

Учені, які коментують стиль Ахілла Татія, найчастіше доходять висновку, що він використовує традиційні елементи в інноваційний спосіб, від екфрази [17] до метафори [10] чи до міфу [13]. З огляду на це стає зрозуміло, що «проза Ахілла Татія може бути як дотепно лаконічною, так і яскраво складною» [5, с. 21].

Мета нашої статті – окреслити роль Ахілла Татія у збагаченні лексичного складу давньогрецької мови, опираючись на «Грецько-англійський словник» Г. Лідела-Р.Скотта (Оксфорд, 1968).

Словник мови роману «Левкіппа і Клітофонт» Ахілла Татія, за нашими підрахунками, налічує 3881 лексему різних лексикограматичних класів, враховуючи частоту вживання – 10291 словоформу (відповідно до електронної бази даних Silver Mountain Software / TLG Workplace). Зіставлення словника мови Ахілла Татія з репрезентацією його лексем у Лідела-Скотта засвідчує новаторську роль письменника у творенні словникового складу давньогрецької мови. Аналіз словникових статей праці Лідела-Скотта, де спочатку зазначено автора, який уперше вжив ту чи ту лексему у своєму творі, а далі – інших письменників, які використали її, дав змогу виявити 151 лексему різних лексикограматичних класів (80 дієслів, 40 іменників, 25 прикметників, 4 прислівники, 1 прийменник та 1 частку), що їх зафіксовано із зазначенням авторства Ахілла Татія. Це становить 3,9 % від загальної кількості лексем, уміщених у повному словнику до роману. Лексикографічна праця фіксує також чимало лексем, семантика яких була доповнена чи видозмінена завдяки Ахіллу Татію (через уведення в конкретний контекст чи вживання в іншій граматичній формі).

Давньогрецька мова II ст. н.е., безперечно, мала розвинену лексичну систему, створену багатьма поколіннями талановитих і яскравих особистостей, діячів науки (граматистів, філософів, софістів, риторів, ораторів, істориків, астрологів, математиків, алхіміків), літератури (епіграматистів, ліриків, трагіків, комедіографів, елегіків, епиків, міфографів, епістолярів, авторів любовних романів) тощо. Утім, зважаючи на те, що добу пізньої античності, починаючи з II ст., вважають періодом занепаду давньогрецької літератури, той факт, що письменник II ст. н.е. у своєму творі вжив значну кількість слів, які доповнили словниковий склад давньогрецької мови, розцінюємо як позитивний. Детальний аналіз кожного лексикограматичного класу слів, що їх уперше вжив Ахілл Татій, унаочнює внесок автора роману «Левкіппа і Клітофонт» у розвиток лексичної системи давньогрецької мови.

1. Дієслівні лексеми (80 слів), які в словнику Лідела-Скотта подані з вказівкою на авторство Ахілла Татія, ми поділили на декілька груп із зазначенням ступеня авторизації. Визначаль-

ними для окреслення особливостей ідіолекту письменника вважаємо власне авторські дієслівні лексеми, які вперше ввів у вжиток Ахілл Татій, а також дієслова, що їх увели в обіг інші автори, проте саме Ахілл Татій надав їм нового відтінку значення, та дієслова, вжиті в складі засвідчених тільки в Ахілла Татія конкретних словосполучень. Утім, пропонуємо більш детальну класифікацію наведених у словнику Лідела-Скотта дієслівних лексем з роману «Левкіппа і Клітофонт», враховуючи не лише лексичне значення, а й граматичні характеристики дієслівних лексем:

1.1. Власне авторські дієслівні лексеми, що їх уперше ввів у вжиток Ахілл Татій (19 лексем): *ἀνταίσχυομαι* «соромитися в свою чергу», *ἀντιβομβέω* «повернути дзижчавий звук», *ἀντικαταδύομαι* «відхилятися, нахилиятися в свою чергу або в опозицію», *βοστρυχόομαι* «завиватися», *διαταλαντόομαι* «гойдатися туди-сюди (про корабель)», *δυσερωτιάω* «бути відчайдушно закоханим», *ἐπιφαρμάσσω* «застосувати ліки знову», *κατατραγῶδέω* «описувати трагічно, перебільшувати», *πελαγόω* «перетворитися на море, затоплювати», *περιασθμαίνω* «дихати навкруги, навколо», *περιλευκαίνω* «відбілювати все навкруги», *περιπαύομαι* «стати зовсім тихим», *περιπυκάζω* «оточувати, обгортати густо», *πυρριάω* «бути або стати червоним, зашарітися, залитися рум'янцем», *συνεκφωνέω* «вигукнути одночасно», *τοιχίζω* «(про корабель) лежати на кінці його балки», *ὑπελίσσω* «піднімати», *ὑπολιγαίνω* «змусити трохи звучати», *ὑποψιθυρίζω* «шепотіти, шелестіти тихо (про пальці на лірі)» [2].

1.2. Дієслова, які ввели в обіг інші давньогрецькі автори, проте саме Ахілл Татій надав їм нового відтінку значення (7 лексем). Наприклад, *ἀκοντίζω* «стрибнути за борт» (5,7,6); *ἀναβαίνω* (*підніматися, сходити, зростати*) у романі вжито у переносному значенні щодо віку (*δύο ἀναβεβηκῶς ἔτη τῆς ἡλικίας τῆς ἑμῆς* (1,7,1) – *на два роки старший від мене*); *ἀντιπεριβάλλω* «обійняти у відповідь» (5,8,3); *ἐναπομάσσω* «бути зображеним, відображати»; *Ὀμηρίζω* «потурати неприродній хтивості (з навмисною двозначністю)» (8,9,3); *πελαγίζω* «бути у відкритому морі» (2,32,1); *ποτνιαόμαι* (*кричати вголос від жаху чи обурення*) у тексті роману автор вживає відносно жінок (6,15,4).

1.3. Дієслова, вжиті в складі конкретних словосполучень, засвідчених тільки в Ахілла Татія (20 лексем): *ἀντανακλάω* «відображати», *ἀντιτυπέω* «зіштовхуватися», *διαλαμβάνω* «захопити всередину», *διαπαλαίω* «продовжувати боротьбу», *δυστυχέω* «бути нещасним», *ἐγγίζω* «наближати», *ἐγκαταμείγνυμι* «змішувати з», *ἐμβροντάω* «приголомшувати», *καταβαπτίζω* «занурювати, топити», *νήφω* «одужати від», *ῥαΐζω* «одужати від хвороби», *σκόπτο* «знущатися, глузувати», *σχηματίζω* «надати певного вигляду чомусь, зобразити», *ὕποχάσκω* «привідкривати». Низка дієслів цієї групи зафіксована в складі метафоричних висловлень, що належать Ахіллу Татію: *ἀνοίγνυμαι* «відкривати», *βάλλω* «вдаряти», *βαπτίζω* «затопити, занурити», *ἐκρίπιζω* «відкинути, відшпурнути», *περιλακτέω* «вити навколо, завивати», *πυρπολέω* «розпалити і підтримувати вогонь (кохання)». Порівняймо в контекстах: *τὸ φίλημα ... βάλλει τὴν καρδίαν* (2,37,10) – *поцілунок пронизує серце*; *Ὁ δὲ τῷ θυμῷ βεβαπτισμένος* *καταδύεται* (6,19,5) – [*любов*], *занурена у гнів, тоне*; *με ὥσπερ ἀπὸ σφενδόνης ἐξερρίπτῃσε* (5,9,2) – *мене відкинуло, немов камінь з праці*; *ἡ δὲ ὀργὴ περιλακτοῦσα* *τὴν καρδίαν ἐπικλύζει τὸν λογισμὸν τῷ τῆς μανίας ἀφρῶ* (2,29,2) – *а гнів, що завиває навколо серця, затоплює розум у німі безумства* тощо.

1.4. Дієслова, які вперше вжили інші автори, проте серед них був і Ахілл Татій (7 лексем): *ἐπιπαροξύνω* «підбурювати», *ἐπιρρητορεύω* «ораторствувати, промовляти з пафосом», *ἐρωτιάω* «бути дуже закоханим», *νυμφοστολέω* «проводжати наречену чи нареченого», *προσκαρτερέω* «вперто наполягати на», *συνδιαλέγομαι* «розмовляти разом з кимось», *συννυκτερεύω* «переночувати». Наприклад, дієслово *ἐπιρρητορεύω* «ораторствувати, промовляти з пафосом» зафіксована в софіста II ст. Лукіана («Як писати історію», 26) та у Ахілла Татія (8,8,4) [2, с. 654] etc.

1.5. Дієслова, які ввели в обіг інші автори, а нового відтінку значення надали інші автори, серед яких і Ахілл Татій (12 лексем): *ἐπιπάρειμι* «бути також присутнім», *καταληρέω* «пересилювати розмовою когось», *κατελάδω* «підкорити піснею чи чарами», *κρατέω* «тримати в руці», *μέτειμι* «траплятися знову, повторюватися», *προαναίρέω* «вбивати, знищувати», *προμηνύω* «попереджати, передбачати», *ῥαπίζω* «давати ляпас в обличчя»,

σιμόω «загнути вгору, вигнути», **ὑποκρίνω** «виголошувати промову драматично», **συνοδεύω** «подорожувати в компанії з кимось», **καταμαλάσσω** «заспокоїти». Наприклад, дієслово **κατεπάρδω** «підкорити піснею чи чарами» засвідчене в словнику Лідела-Скотта двічі: із зазначенням Ахілла Татія, який надав їй нового семантичного відтінку «тішити, ублажати» (7,10,4), та із вказівкою на семантику «завжди повторюватися», що є спільним для твору механіка III–II ст. до н.е. Філона Візантійського (2.304), письменників любовних романів Геліодора (7.10) та Ахілла Татія (2,19,2) [2, с. 924] та ін.

1.6. Дієслова, які зафіксовані вперше у формі певного часу, як у творі Ахілла Татія, так і в інших письменників, серед яких був і Ахілл Татій (4 лексеми): **κερδαίνω** «здобувати, одержувати», **προανίστημι** «встати з-за столу першим», **συνήμι** «помічати, розуміти», **μοιχεύω** «чинити перелюб». Наприклад, у майбутньому часі медіального стану (у пасивному значенні) дієслово **μοιχεύω** «чинити перелюб» вжито в Ахілла Татія в метафоричному словосполученні οὐ **μεμοιχεύεσεται** μου τὰ φίληματα (4,8,4) – *її поцілунки не будуть у мене вкрадені перелюбом* etc.

1.7. Дієслова, які керують відмінком із певним синтаксичним значенням (новатор як Ахілл Татій, так й інші автори) (5 лексем): **ἐμπεριπατέω** «пройтися кілька разів туди-сюди» (cum accusativo cognato), **ἔξορχεομαι** «проговоритися» (cum accusativo rei), **λοιδορέω** «лялятися» (cum dativo personae), **μαγγανεύω** «вигадувати засоби (для обману)» (cum accusativo cognato), **μυσταγωγέω** «починати, ініціювати» (cum accusativo personae). Наприклад, дієслово **λοιδορέω** «лялятися» з давальним відмінком особи вперше зафіксоване в комедіографа V–IV ст. до н.е. Аристофана («Вершники», 1400), філософа V–IV ст. до н.е. Платона («Держава», 395d), історика V–IV ст. до н.е. Ксенофонта («Агесілай», 7.3), пізніше використане Ахіллом Татієм (**ἐλοιδοροῦμην** αὐτῶ (1,6,5) [2, с. 1060] та ін.

1.8. Дієслова, які зафіксовані в тексті у відмінному від загальноживаного стані (новатор як Ахілл Татій, так і інші автори) (5 лексем): **ἐναγκυλάω** «припасувати ремінці до списів, щоб метати їх, прицілюватися», **ξαίνω** «бити, шмагати», **πατάσσω**

«вдаряти, вражати», **πεῖρω** «проходити повз, через», **προπολέω** «говорити як пророчиця». Як наприклад, у граматичній формі медіального стану (*medium*) *προπολουμένη* дієслово **προπολέω** «говорити як пророчиця» зафіксоване лише у Ахілла Татія (4,15,1) [1, с. 1495] тощо.

1.9. Дієслова, які вживаються в поєднанні з інфінітивом (Ахілл Татій новатор) (1 лексема): **παλαίω** «намагатися, прагнути, старатися» [1, с. 1290].

2. Іменникові лексеми. У словнику Лідела-Скотта засвідчено 40 іменникових лексем, які вказують на внесок Ахілла Татія щодо збагачення словникового складу давньогрецької мови. Ми поділили їх так само, як і дієслова, на декілька груп із зазначенням ступеня авторизації. Найхарактернішими для ідіолекту Ахілла Татія вважаємо власне авторські іменникові лексеми, які вперше ввів у вжиток письменник. Проте серед них трапляються й ті іменники, які ввели в обіг інші автори, а Ахілл Татій зумів надати їм нового семантичного відтінку, подекуди переносного. Крім того, за словником Лідела-Скотта можемо простежити і відмінності в граматичних характеристиках іменників, зафіксованих у романі «Левкіппа і Клітофонт». Це іменники, що мають відмінні від загальноновживаних рід, число, відмінок, та іменники, ужиті в складі засвідчених тільки в Ахілла Татія конкретних словосполучень:

2.1. Власне авторські іменникові лексеми, які вперше ввів у вжиток Ахілл Татій (7 лексем): **ὁ διηγητής** «оповідач», **ἡ ἐφορκίς** «маленький човен, що тягнуть за кораблем», **τὸ κενούμιον** «порожній, несправжній шлюб (придуманий після *κενοτάφιον*)», **τὸ κρουμάτιον** «музична фраза», **ἡ ὄσφρα** «запах», **ὁ πρωτοκύμων** «вагітний вперше (ἔρωτος коханням)», **τὸ στενωπέιον** «вузький прохід, місце» [2].

2.2. Іменники, які ввели в обіг інші автори, а Ахілл Татій надав їм нового відтінку значення (6 лексем). Наприклад: іменник **ἡ δεῖλη** письменники використовували у своїх творах здебільшого у значенні «полудень», а для пізньої прози характерний відтінок значення «будь-який період дня» (Ахілл Татій, 3,2,2); лексема **ὁ λειμών** «луг» у тексті роману Ахілла Татія вжита метафорично для позначення будь-якої яскравої, квітчастої поверхні

«квітуче обличчя, хвіст павича» (1,16,3; 1,19,1); субстантив **τὸ μῆνιμα** «гнів» (5,27; 5,25); іменник **τὸ νεῦρον** «тятива» (3,8,5-6); лексему **ἡ παρθενεία** «незайманість» у Ахілла Татія вжито щодо чоловіків (5,20,5); субстантив **τὸ προκόλλιον** «вхід у затоку» (1,1,1).

2.3. Іменники, вжиті у складі конкретних словосполучень, засвідчених тільки у Ахілла Татія або в інших авторів, серед яких і Ахілл Татій (13 лексем): τὸ ἀγλάϊσμα «прикраса, окраса» ([τὸ ῥόδον] φυτῶν **ἀγλάϊσμα** (2,1,2) – [троянда] *прикраса рослин*), **τὸ ἔπαρμα** «щось підняте, випуклість», **ὁ θύσανος** «китиця, бахрома», **τὸ κροῦμα** «звук, що створюється ударами плектроном по струнних інструментах» (ἢ τοῦ **κρούματος** ἀρμονία (8,6,6) – *гармонія звуків (мелодія) [на сиринзі]*), **ὁ Μάγνης** «магніт», **ἡ μήρινθος** «мотузка», **ὁ μύωψ** «стимул», **ὁ ὀδοῦς** «зуб» (ὁ τῆς λύπης **ὀδοῦς** (7,4,5) – *жало смутку* (метаф.), **τὸ πρόσωπον** «фронт, перед», **ἡ στάσις** «розподіл», **ἡ ὕαλος** «вид кристалічного каменю» (**ὑαλος** ὀρωρυγμένη (2,3,2) – *гірський криштал*), **ἡ φωρά** «виявлення, викриття», **ἡ ψευδοπάρθενος** «удавана або незаймана служниця» [2].

2.4. Іменники, які вперше вжили інші автори, серед них і Ахілл Татій (4 лексеми): ἡ ἄμυξις «подряпина», **ἡ μυραλοιφία** «розтирання солодкими маслами», **ὁ πρωτομύστης** «той, що щойно розпочатий», **τὰ πλέκτρα** «плетіння». Зокрема, субстантив **ἡ μυραλοιφία** «розтирання солодкими маслами» фігурує у біографі і філософа I-II ст. Плутарха (2.662a) та Ахілла Татія (2,38,3) [2, с.1153] тощо.

2.5. Іменники, які ввели в обіг інші автори, надавши нового відтінку значення, серед них і Ахілл Татій (7 лексем): ὁ γόης у значенні «обман, омана», **ὁ ζυγός** «арка у голові щогли», **τὸ ζῶμα** «жіночий пояс, пасок», **ὁ Ὀμηριστής** «актор Гомерівських сцен», **τὰ ὄργια** «містерії (без прив'язки до релігії)», **ἡ ὀσμὴ** «запах, парфуми», **ὁ σίδηρος** «символ стійкості, непохитності». Наприклад, натрапляємо на метафоричне вживання іменника **τὰ ὄργια** із відтінком значення «містерії (без прив'язки до релігії)» у низки авторів (медика V ст. до н.е. Гіппократа («Закон», 5), комедіографа V–VI ст. до н.е. Аристофана («Лісістрата», 832), Ахілл Татій (4,1,3) та ін.), хоча здебільшого її використовували у значенні «обряди, жертвоприношення» [1, с.1246] та ін.

2.6. Іменники, зафіксовані у формі певного відмінка (із зазначенням низки авторів, серед них і Ахілл Татій) (1 лексема), наприклад, лексему **ὁ ναός** «храм» у формі знахідного відмінка νεών використав ритор, софіст II ст. Арістід («Промови», 27(16).19) та Ахілл Татій [2, с.1160].

2.7. Іменники, зафіксовані в тексті роману у відмінному від загальноживаного числі (серед низки новаторів і Ахілл Татій) (1 лексема). Іменник **τὸ λάφυρον** «здобич, забрана на війні» у історика V ст. до н.е. Гелланіка (143 J.), історика II ст. до н.е. Поллібія (2.62.12), у біографа і філософа I–II ст. Плутарха (2.330d) та в романі Ахілла Татія вжитий в однині, хоча більшість авторів дотримуються його вживання у формі множини τὰ λάφυρα [1, с. 1032].

2.8. Іменники, які мають інший рід, відмінний від загальноживаного (із зазначенням авторства Ахілла Татія) (1 лексема). Зокрема, субстантив **ἡ κωνηγέτης** «мисливиця» у тексті роману засвідчена у жіночому роді у метафоричному висловленні (8,12,5).

3. Прикметникові лексеми. У словнику Лідела-Скотта зафіксовано 25 прикметникових лексем, які увиразнюють заслуги Ахілла Татія в збагаченні словникового складу давньогрецької мови. Ми поділили їх так само, як і дієслова та іменники, на декілька груп:

3.1. Власне авторські прикметникові лексеми, які вперше ввів у вжиток Ахілл Татій (5 лексем): **ἀμαστίγωτος** «небичований», **ἀναμενετέον** «той, кого треба чекати», **ἀποστολιμαῖος** «відправлений, надісланий», **πειρατικός** «властивий для піратства», **τρίδουλος** «який є тричі раб» [1]. Порівняймо у контексті: «σὺ μὲν οὖν ἔφην ‘καὶ τρίδουλος καὶ ἐπιμανῆς καὶ μάχλος: αὕτη δὲ καὶ ἐλευθέρα καὶ παρθένος καὶ ἀξία τῆς θεοῦ’ (8,1,2) – «*отож, ти сам, – каже, – і тричі раб, і божевільний, і хтивий; а вона і вільна, і незаймана, і достойна божества*». У реченні фіксуємо три прикметники – новотвори Ахілла Татія: **τρίδουλος, ἐπιμανῆς, μάχλος**).

3.2. Прикметники, вжиті у складі конкретних словосполучень, засвідчених тільки в Ахілла Татія (11 лексем). Йдеться про прикметники **αὐτοσχέδιος** «зроблений імпровізовано, навмання, винахідливий» (ὁ Ἴερος ... **αὐτοσχέδιος** σοφιστῆς (5,27,4) – *Ерот...винахідливий мудрець*), **ἐπιμανῆς** «божевіль-

ний», **ἐπίταφος** «надмогильний», **κατάχρυσος** «позолочений», **καυματώδης** «гарячковий, нездоровий» (**καυματώδης** ἥδονή (2,37,9) – *гарячкова (нездорова) насолода* (метаф.), **προθέσμιος** «засдалегідь призначений», **πρωτόπειρος** «той, який робить першу спробу (новачок)», **ῥαδινός** «м'який, ніжний (про плющ)», **σινάμωρος** «пустотливий, розпущений», **ὑπερήμερος** «запізнілий», **ἐπιστολιμαῖος** «той, що на відстані» (**ἐπιστολιμαῖος** φίλημα (2,9,2) – *поцілунок на відстані* [1].

3.3. Прикметники, які вперше вжили інші автори, серед них і Ахілл Татій (6 лексем): **δυσέκνιπτος** «важко вимитий», **ἐγκάρσιος** «протилежний, косий», **κατάφωρος** «виявлений, знайдений, помічений», **μάχλος** «хтивий, непристойний (про жінку)», **προσάλληλος** «один з одним або один проти одного», **φυτώνυμος** «названий на честь рослини або дерева». Наприклад: прикметник **ἐγκάρσιος** «протилежний, косий» використали у своїх творах історик V ст. до н.е. Фулідід (2.76, 6.99), Ахілл Татій (3,2,6) та Геліодор (3.2) [2, с.470]; прикметник **φυτώνυμος** «названий на честь рослини або дерева» вперше використано у «Грецькій антології» («Anthologia Graeca», 14.34) та у романі Ахілла Татія (2,14,1) [1, с. 1966] etc.

3.4. Прикметники, які ввели в обіг інші автори, проте Ахілл Татій надав їм нового відтінку значення (1 лексема). Зокрема, дієслівний прикметник **ἀνακομιστέον**, що має значення «той, кому треба відновити здоров'я», у Ахілла Татія (5,11,3) набуває конотації «той, кому треба повернутися» [1, с.1282]. Наприклад: *‘ἀλλὰ σκεψώμεθα, πότερον εἰς τὴν πατρίδα σοι νῦν ἀνακομιστέον ἢ τὸν πατέρα ἐνταῦθα ἀναμενετέον’* (5,11,3) – «але давай-но подумаймо, чи тобі слід зараз повертатися на батьківщину, чи варто чекати батька тут». У реченні є два дієслівних прикметники в пасивному значенні – новотвори Ахілла Татія: **ἀνακομιστέον** та **ἀναμενετέον**, що вживаються у безособовій конструкції у формі середнього роду і не узгоджуються з жодним членом речення.

3.5. Прикметники, які ввели в обіг інші автори, нового відтінку значення надали інші автори, серед яких і Ахілл Татій (1 лексема). Йдеться про прикметник **πᾶς**, який зазвичай уживається в письменників у значенні «весь, цілий, кожний», проте в історика V ст. до н.е. Геродота (4.50), софіста II ст. Лукіана («Осел»,

22) та Ахілла Татія (5,13,3; 7,16,1) словник Лідела-Скотта фіксує значення «увесь час» [1, с. 116 (Додаток)].

3.6. Прикметники, які ввели в обіг інші автори, проте у субстантивованій формі вжиті в інших авторів, серед них і Ахілл Татій (1 лексема). Наприклад, ад'єктив **ὑπερίεργος** «невмілий, простий» у формі τὸ ὑπερίεργον використали біограф і філософ I–II ст. Плутарх (2.1144f) та Ахілл Татій (5,27,4) [1, с. 186].

4. Прислівникові лексеми (усього 4), як бачимо, мало представлені в словнику Лідела-Скотта. Це лексеми трьох груп: 1) прислівники, вжиті у складі конкретних словосполучень, засвідчених тільки в Ахілла Татія (1 лексема) – **περιβάδην** «верхи (про вершника)» [1, с.1369]; 2) прислівники, що їх уперше вжили інші автори, серед них і Ахілл Татій (2 лексеми): **ὑπρόβατος** «раніше не бачено», вжита у військового письменника, тактика I ст. Оносандра (22.1), історика філософії III ст. Діогена Лаертського (9.62) й Ахілла Татія (2,6,1), та **ὑπροφύλακτος** «неочікувано, непередбачено», що фігурує у творах історика II–III ст. Діона Кассія (38.41) та Ахілла Татія (8,1,4) [2, с.230]; 3) прислівники, які ввели в обіг інші автори, проте Ахілл Татій надав їм нового відтінку значення (1 лексема): **κατῆρῶς** «сильно, міцно, насильно», у Ахілла Татія вжита в значенні «рішуче» [1, с. 880].

5. Прийменники із вказівкою на авторство Ахілла Татія представлені лише однією лексемою **μέχρι** «наскільки, до». Вона вжита у складі конкретного словосполучення, засвідченого в тексті роману, як-от: **μέχρι πότε** ... χηρεῦομεν τῶν τῆς Ἀφροδίτης ὀργίων; (4,1,3) – *до яких пір... ми позбавлятимемо себе таїнств Афродіти?*

6. Частики. Частина **μᾶ** у словнику Лідела-Скотта із вказівкою імені Ахілла Татія зафіксована лише один раз у присязі, зі знахідним відмінком імені Артеміди, до якої звертаються (**μᾶ ταύτην τῆν Ἄρτεμιν** (8,5,2) – *клянусь в цьому Артемідіою*).

Автору роману «Левкіппа і Клітофонт» належить, як бачимо, важлива роль у збагаченні лексичної системи давньогрецької мови (у словнику Лідела-Скотта із зазначенням авторства Ахілла Татія зафіксовано 151 лексична одиниця шістьох лексико-граматичних класів). Проте Ахілл Татій не лише витворював нові сло-

ва, але й використовував уже наявні лексичні засоби, творчо їх переосмислюючи, збагачуючи новими семантичними відтінками.

Питання про вплив на Ахілла Татія його попередників особливо цікавили деяких зарубіжних дослідників. Існують різні думки щодо зв'язку Ахілла з літературною традицією, від тих, хто знаходить вплив п'єс сатирів та комедії [3], софістичної риторики та філософії [8], зокрема платонівських діалогів [11], або навіть інші стародавні романи, чи то сатиричні чи ідеальні [6]. Це спонукало багатьох вчених до думки, що, можливо, твір Ахілла Татія мав бути пародією на ідеальний романтичний роман, а не взірцевим зразком. Подібність між романом «Левкіппа і Клітофонт» і між римськими комічними / реалістичними романістами, такими як Петроній чи Нова комедія, також була відмічена дослідниками [6; 9].

Отже, мова роману давньогрецького письменника II ст. н.е. «Левкіппа і Клітофонт» Ахілла Татія, без сумніву, засвідчує неповторність його ідіолекту, що, на нашу думку, у поєднанні з непересічним художнім талантом письменника забезпечує твору довговічне життя серед пам'яток світової літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. A Greek-English Lexicon compiled by H.G.Liddell and R.Scott (With a Supplement). Oxford, 1968. 2042 p.
2. Achilles Tatius / With an English translation by S. Gaselee, M. A. Fellow and Librarian of Magdalene College. Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press; London : William Heinemann LTD, 1984. 461 p.
3. Anderson G. Eros Sophistes: Ancient Novelists at Play. Chico, CA : American Philological Association, 1982. 212 p.
4. Bartsch S. Decoding the Ancient Novel. The Reader and the Role of Description in Heliodorus and Achilles Tatius. Princeton : Princeton University Press, 2016. 212 p.
5. Bentel B. A Commentary on Book 6 of Achilles Tatius' Leucippe and Clitophon: Thesis Presented for the Degree of Doctor of Philosophy (Classical Studies) in the School of Literatures and Languages University of Cape Town, 2022. 214 p. URL : https://open.uct.ac.za/bitstream/handle/11427/36768/thesis_hum_2022_bentel%20berenice.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 01.12.2022)

6. Chew K. Achilles Tattius and parody. *Classical Journal*. 2000. № 96. P. 57–70.
7. Gammage S. M. Atticism in Second Declension Nominal Categories in the Language of Achilles Tattius. *Acta Classica*. 2019. № 62. P. 40–61.
8. Goldhill S. Foucault's Virginité: Ancient Erotic Fiction and the History of Sexuality New York : Cambridge University Press, 1995. 212 p.
9. Holzberg N. The Ancient Novel. An Introduction / Trans. by Christine Jackson-Holzberg. London and New York : Routledge, 1995. 129 p.
10. Morales H. L. Vision and Narrative in Achilles Tattius' Leucippe and Clitophon. New York : Cambridge University Press, 2004. 270 p.
11. Ní Mheallaigh K. Philosophical framing: The Phaedran setting of Leucippe and Cleitophon. *Philosophical Presences in the Ancient Novel* / ed. by J. R. Morgan and M. Jones. Groningen : Barkhuis Publishing, 2007. P. 231–244.
12. O'Sullivan J. N. Notes on the Text and Interpretation of Achilles Tattius I. *The Classical Quarterly*. 1978. Vol. 28, № 2. P. 312–329.
13. Reardon B.P. Mythology in Achilles Tattius and Heliodorus. *Mitos en la literatura griega helenística e imperial* / ed. by Juan Antonio López Férrez. Madrid : Ed. Clásicas, 2003. P. 377–389.
14. Sexauer H. Der Sprachgebrauch des Romanschriftstellers Achilles Tattius : Inaugural-Dissertation. Heidelberg : Karlsruhe, 1899. 78 s.
15. Vilborg E. Achilles Tattius Leucippe and Clitophon : A Commentary. Göteborg : Elanders Boktryckeri Aktiebolag, 1962. 140 c.
16. Whitmarsh T. Achilles Tattius. Leucippe and Clitophon, Books 1 and 2. Cambridge, 2020. 294 p.
17. Zimmermann B. Zur Funktion der Bildbeschreibungen im griechischen Roman. *Poetica*. 1999. № 31. P. 61–79.

ТЕАТРАЛЬНІСТЬ І ДРАМАТУРГІЙНІСТЬ У ДАВНЬОГРЕЦЬКОМУ РОМАНІ

Мар'яна Мокривська

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджуються засоби створення ефекту театральності та драматургійності у давньогрецькому романі. У ході дослідження встановлено, що вони по-різному проявляються на різних рівнях художнього тексту, включно з побудовою образів, його композицією і сюжетом. Драматургійність проявляється в особливому розвитку конфлікту та способі побудови інтриги, вибудовуванні сцен та характеристики персонажів, їх появи і дій в романі, який, своєю чергою, стає своєрідним сценічним майданчиком, де читач перетворюється на глядача, а автор – на режисера.

Ключові слова: театральність, драматургійність, давньогрецький роман, сценічність, театр, літературний текст.

Взаємодія театру і словесного мистецтва в культурі характеризується активним впливом естетики театру на літературу. Процес перенесення театральної семантики і лексики у сферу літератури можна назвати вербалізацією засобів театральної виразності або театралізацією літератури.

Категорія театральності, яка стала результатом взаємодії і взаємовпливу двох мистецтв, театру й літератури, її форми і способи реалізації стали предметом наукового дослідження. Оскільки сьогодні вже ні в кого не викликає заперечення твердження, що «театральність не є тотожною ані драматургії, ані театрові, і дуже часто вона навіть протиставляється їм» [1, с. 724], це поняття активно розробляються в інших дисциплінах: історія театру, культурологія, мистецтвознавство, літературознавство. В силу того, що сфери вживання даного терміну доволі сильно відрізняються, не існує єдиного загальноприйнятого визначення театральності, і даний термін набуває різних змістових відтінків. Театральність виступає

і як форма існування художнього тексту, і як специфічний процес театрального дійства. Спираючись на твердження Т. Грамматаса, що під «театром» можна розуміти драматичний текст як особливу категорію письмового художнього тексту, зверненого до глядача, а не до слухача, що складається з особливих структурних (діалог, дія, конфлікти, драматичні ситуації), морфологічних (виокремлення персонажів, «повчання») та стилістичних (зв'язний текст, паузи, тощо) елементів [8] можна стверджувати, що театральність – це категорія, що визначає особливий тип внутрішньої організації тексту на рівні структури, побудови сюжету, образної системи й конфлікту, орієнтована на створення моделі театральної/сценічної вистави або драматургічного тексту.

Дослідники літератури часто зближують поняття театральності та драматургійності. Обидва поняття є властивостями художнього тексту, який не є призначеним для постановки на сцені, і розглядаються як взаємодоповнюючі аспекти творів, що функціонують в єдиній художній модальності і пов'язані з різними гранями і площинами художнього тексту.

Театральність і драматургійність проявляються по-різному на різних рівнях художнього тексту, враховуючи систему образів твору, його композицію, сюжет, просторову і часову організацію, способи подання і мовну характеристику персонажів. Драматургійність, зокрема, виявляється в особливості розвитку конфлікту, у специфіці побудови сцени, появи персонажів і дій у романі, який, своєю чергою, перетворюється на величезний сценічний майданчик, де читач перетворюється на глядача, а автор – на режисера.

Театр і драма є невід'ємними складовими давньогрецького роману. Численні дослідники [2; 3; 4; 6] зазначали як одне з джерел його виникнення давньогрецьку трагедію, і, відповідно, вбачали у ньому драму у прозі, з тою різницею, що романісти відмовлялися від міфологічних сюжетів і будували оповідь на фактах реальної дійсності. Б. Перрі взагалі назвав давньогрецький роман «елліністичною драмою у формі розповіді» [5, с. 78]. Попри це сама специфіка драматургійності і театральності не досліджувалася окремо.

Об'єктом дослідження у даній статті стала поетика давньогрецького роману з точки зору її драматургійності та театральності,

предметом – театральність давньогрецького роману, а матеріалом – чотири повністю збережені давньогрецькі любовні романи, а саме «Ефіопіка» Геліодора, «Левкіпа і Клітофонт» Ахілла Татія, «Повість про кохання Херея і Каллірої» Харитона та «Повість про Антію і Габрокома» Ксенофонта Ефеського.

Драматизм у романах проявляється на рівні сюжету і композиції, впливаючи на просторово-часові характеристики текстів. Найбільш цікавим у плані композиції є «Ефіопіка» Геліодора. Твір починається з детального опису обстановки, яка перетворює місце дії на своєрідні декорації, які зображають залишки бенкету та наслідки кровопролитної битви. Неначе двоє акторів, що грають свої трагічні ролі у цій «драмі», посеред усього цього, перебувають головні персонажі твору – закохана пара Феаген і Харіклія. Геліодор детально описує пози і жести герої Г. Ятромаолакис зазначає, що ця сцена, яка «відкриває» твір, є «повністю продуманим і запланованим проголошенням подій, які послідують: те, що ми прочитаємо, є театром... Композиція, розташування елементів цього видовища, не можуть не бути не заплутаними, складними і непередбачуваними, оскільки містить елементи що створюють суперечність між собою» [7, с. 67]. в. Окрім читача, за цією сценою з вершини гори спостерігають кілька розбійників. Вони є глядачами, свідками сцени, яку не можуть зрозуміти. Коли Харіклія бачить розбійників, які підійшли і обступили її, вона просить убити їх разом з коханим, щоби завершити їхню драму, яка полягає в низці подій, поки що невідомих читачеві та глядачам, оскільки роман починається *in medias res*, згодом про них стане відомо з майбутньої розповіді Каласиріда. Драматизм епізоду для головної героїні полягає в тому, що вона очікує смерті. Загибель пари головних героїв привела би до катастрофи або розв'язки драми, але тоді б це означало закінчення твору, проте, оскільки ми перебуваємо на початку роману, герої рятуються від трагічної долі (Гел., I. 1-3).

Так само «Левкіппа і Клітофонт» починається з детального опису картини, яка зображає викрадення Європи. Автор описує не лише сюжет, він детально змальовує довколишній пейзаж – дерева, квіти, кущі, бризки моря. До найменших дрібниць він описує зовнішність Європи, одяг та напружене тіло дівчини (Тат., I.1). Разом

з читачем картину розглядає головний герой роману Клітофонт. Сюжет картини слугує приводом для початку діалогу автора, і з його вуст читач поступово дізнається про події, які передували появі юнака в Сідоні, і знайомиться з повною драматичних конфліктів ситуацією. І вже згодом виявляється, що опис картини виконує не декоративну функцію, вона зображає основні мотиви історії, які має почути автор. Тобто, початкова сцена є ніби прологом до дійства, яке розгоратиметься перед читачем. Такий початок традиційно інтерпретується як важливий прояв сценічності та театральності творів.

Дещо інший вид експозиції застосовують інші автори. Ксенофонт починає розповідь з характеристики та опису виховання головного героя, гординя якого спричиняє цілу низку подій, а Харитон зразу знайомить читача з героями. Слід зазначити, що романи цих письменників не багаті на описи подій чи природи. Найбільш розгорнутим описовим епізодом роману «Повість про Антію і Габрокома» є свято Артеміди Ефеської. Спочатку мова йде про святкову процесію в цілому, потім автор переходить до Антії, яка очолює групу дівчат, і детально описує її красу, що відкривається поглядам городян. Описуючи очі, волосся, одяг героїні, автор створює візуальний образ героїні, оповідач стає захопленим спостерігачем, він не просто згадує про красу, а спостерігає її і показує об'єкт спостереження читачеві. Після цього городяни, які також спостерігають за процесією, гуртом починають славити спочатку Антію, а потім Габрокома (Ксен., I.2). Властиво, вони виконують роль хору.

В «Ефіопіці» при описі подібної сцени вводиться справжній хор. Перша зустріч головних героїв, закоханої пари Феагена й Харіклії, відбувається під час урочистого жертвоприношення на честь Неоптолема. Слід зазначити, що ця сцена виписана у Геліодора значно детальніше і майстерніше, ніж у попереднього автора. Письменник словами жерця Каласиріда описує одяг виконавців жертвоприношення, волів, яких ті мають принести в жертву, кінний загін ефебів і, звичайно, об'єктами його найбільшої уваги стають головні герої твору Феаген та Харіклія (Гел., III.2-4). До найменших дрібниць він описує їх зовнішність та одяг, таке

враження, що читач має не прочитати цей епізод роману, а побачити, що підтверджується словами слухача Кнемона, який, власне, й вимагаючи цих деталей, так і каже Каласирідові: *«твоя розповідь ще не дозволила стати глядачем. Слухаючи тебе, ... я поспішив сам поглянути на це святкування...ти ж пропускаєш його, відкривши театральне видовище, ти відразу розпускаєш глядачів»*.²⁵ (Гел., III. 1). Тут сам автор розкриває свою основну мету – розгорнути перед читачем цілу виставу, яку той має побачити, а не просто прочитати, що знову ж таки підтверджує словами Кнемона, який просить жерця його *«розповіддю передати дію, як би на сцені»* (Гел., II.23).

Романи насичені різноманітними драмами персонажів творів, що зумовлює велику кількість плачів, які займають в аналізованих творах особливе місце. На певних етапах роману трапляються події, які погіршують становище героїв. У таких епізодах вони вдаються до театральності, щоби продемонструвати весь трагізм ситуації, при цьому самі головні герої сприймають такі ситуації як театральні вистави й утотожують себе з акторами, які грають роль у своєму сповненому драматизму житті, тобто, діють як *dramatis personae*. Це переважно відбувається, коли вони, зневірені й розчаровані величезною кількістю лих, які сипляться на них, вибухають плачем і звинувачують різних божеств або долю у своїх нещастях. Не можна сказати, що ці плачі тотожні плачам героїв давньогрецької трагедії, однак вони завжди мають трагічний тон. Головні герої у своїх плачах роздумують над бідною, яка з ними сталася, вони повністю розгублені перед неясним майбутнім і не знають, як далі протистояти подальшим нещастям, іноді намагаються вчинити самогубство, проте одразу з'являється якась особа, що заважає це зробити. Основними мотивами таких плачів є: нарікання на долю або божество, відповідальне за чергове лихо (Гел., I. 8, II. 3, IV. 20, V. 2, VII. 14; Ксен., I. 4, V. 2; Тат., IV. 11; Хар., IV. 1, V. 5); констатація факту, що лиха безперервно йдуть одне за одним (Гел., IV. 3; Ксен., III. 8; Тат., IV. 9); визначення зміни короткочасної радості смутком як обман божества (Гел., V. 6; Ксен., V. 11; Тат., IV. 9; Хар., III. 6); розпач через смерть/ втрату

²⁵ Тут і далі: переклад автора

коханої/коханого (Гел., II. 1, II. 3; Ксен., III. 6 - 10; Тат., III. 10, III. 16; Хар., III. 3, III. 10); оплакування нещасної долі коханого/коханої (Гел., V. 2; Тат., VI.16); згадка про весілля та весільні атрибути як протиставлення трагічній ситуації на даний момент (Гел., II.1, VI. 8; Ксен., II. 8, III. 6; Хар., III. 10); погроза/бажання вчинити самогубство (Гел., II. 1, II. 3; Ксен., II. 1, III. 5, V. 8; Тат., IV. 11; Хар., IV. 1, V. 5); претензії до вірного друга/раба, який завадив вчинити самогубство (Тат., III. 17; Хар., VI.2); проклинання своєї краси, що стала причиною нещастя (Хар., VI. 18).

У багатьох епізодах поведінка головних героїв під час плачу (б'ють себе по голові, рвуть волосся, падають на землю, деруть на собі одяг), а також спосіб ридання нагадують трагедію. Проте, на відміну від трагедії, плачі в якій стосуються смерті героя трагедії, плачі персонажів роману стосуються або розлуки, яка згодом виявляється тимчасовою, або уявної смерті. Відповідно, ці трагічні інтонації створюють «оболонку» для насправді не трагічної теми, і в дійсності головні герої не несуть, в результаті, жодних втрат. До того ж погрози вчинити самогубство або бажання смерті, які супроводжують більшість плачів, ніколи не реалізуються, оскільки в кінці завжди виявляється, що їхній песимізм і зневіра не виправдані. Згодом всі плачі й нарікання виявляються непотрібними, а трагічна ситуація перетворюється на мелодраму.

Що стосується теми уявної смерті, то це є типовою складовою майже кожного роману. Уявні смерті створюють несподівані зміни, перипетії, які закінчуються дивовижними і зворушливими сценами впізнання і радості. До того ж вони є базовими складовими сюжету, які можна визначити як майже катастрофу, оскільки виглядає так, що персонаж помирає, але згодом «воскресає» у дивний та непередбачуваний спосіб, що надає ситуації сценічності та драматургійності. Наприклад, розгляньмо уявну смерть Харіклі в «Ефіопії». Ватажок розбійників Фіамід ховає дівчину в печері, проте, побоюючись, що хтось її може вкрасти, засліплений коханням, вирішує її вбити. Він входить у печеру і вбиває жінку, яка звертається до нього грецькою (Гел. I.30). З цієї миті починається низка трюків, які є несподіваними не лише для головних героїв, але й для читача, який на даному етапі також вірить, що дівчина загинула.

Персонажі розмовляють, ридають, сумніваються, дивуються, намагаються зрозуміти, що сталося. І лише згодом виявляється, що у темряві розбійник вбив іншу жінку, афінянку на ім'я Фісба, яка за збігом обставин також опинилася замкненою в тій самій печері (Гел. II.10). Але між тим один за одним змінюються різні припущення: спочатку читач вважає, що Харіклія мертва, потім Феаген думає, що вона загинула під час пожежі, далі Кнемон впевнений, що дівчина жива і сховалася від вогню в печері, і, нарешті, Феаген з Кнемоном припускають, що Харіклія лежить мертва у печері. З усього цього випливає, що ані читач, ані герої твору не знають, що Харіклія жива. І цей проміжок між подіями, коли з'ясовується, що відбулося, зменшує значення автора, а посилює роль персонажів, які виступають ніби акторами на сцені, знову ж таки дозволяючи глядачеві спостерігати за дією, якого, як і самих персонажів, в кінці чекає радісне здивування від щасливої розв'язки.

Татій, очевидно, для розвитку сюжету і підсилення інтриги, «умертвляє» свою головну героїню аж тричі. Особливо цікавий перший епізод, оскільки автор розігрує перед героями і читачем справжнє театральне дійство. Спочатку письменник подає чіткий детальний опис місця, тобто, описує декорації, серед яких відбуватиметься принесення Левкіпи в жертву розбійниками, місце, з якого Клітофонт спостерігає за подіями, діями осіб, задіяних у дійстві, їх рухами в момент убивства, а також емоційну реакцію на цю сцену присутніх там спостерігачів. Клітофонт спостерігає на віддалі картину, як його кохану приносять в жертву і бачить меч, який розтинає її тіло від грудей до живота, з якого вивалюються нутрощі. Далі описана сцена канібалізму, після чого розбійники кладуть тіло в труну і йдуть геть (Тат. III.15). Як і в попередньому випадку, як головний герой, так і читач не знають, що смерть – це лише театр, а розповідь відбувається крізь призму бачення Клітофонта і тільки згодом, коли з'являються його друзі, Менелай і Сатир, яких, до речі, юнак теж вважав мертвими, читач дізнається разом з героєм, що це вони придумали інсценізувати вбивство Левкіпи за допомогою театрального реквізиту, який знайшли у ящику, викинутому на берег після корабельної аварії (Тат., III.20). Тут мистецтво театру утотожнюється з мистецтвом обману.

Недаремно у розповіді вживаються терміни *κίβδηλη σφαγή* (фальшиве вбивство) (Тат., III.20), *απάτη των ορώντων* (обман глядачів) (Тат., III.21), *τέχνη* (мистецтво) (Тат., III.20), *μηχάνημα* (знаряддя) (Тат., III.22). Цікавим є те, що «воскресіння» Левкіпи відбувається так само видовишно і сценічно, як і її уявна смерть, – на заклик Менелая вона встає з труни. Ця сцена, як жодна інша, у всіх аналізованих романах служить доказом того, що автор прагнув пов'язати роман з театральною традицією, а театральність і драматургійність є складовою його наративної техніки.

Тема уявної смерті розгортається також у двох інших аналізованих романах, проте їй не притаманна така театральність і сценічність, як у творах Геліодора і Татія. Здебільшого головним героям повідомляють інші персонажі про смерть коханих або вони самі це припускають, не знаючи, як склалася доля коханої/коханого в розлуці. Наприклад, Діонісій підсилає свого економа до Калірої з повідомленням про смерть її чоловіка Херея, свідком якої ніби той був особисто, з метою втримати біля себе кохану жінку (Хар., III.10), а Антія просто вважає Габрокома мертвим і, навіть, оплакує його, бо знає, що той піддавався тортурам і міг померти (Ксен., III.5), хоча насправді не має жодних доказів загибелі юнака. Як вже було сказано вище, тема уявної смерті є однією з базових складових давньогрецького роману і слугує основою для подальшого розвитку сюжету.

Ще одним важливим театральним елементом в аналізованих творах є мотив впізнавання, який створює додатковий драматичний ефект у розповіді роману. Сценами впізнавання закінчуються вже згадані нами уявні смерті Харіклії (Гел., II.6) та Левкіпи (Тат., III.17). Так само закінчується друга уявна смерть Левкіпи (Тат., V.17). Клітофонт не впізнає її спочатку, бо думає, що дівчина мертва, до того вона має обстрижене волосся й одягнена в лахміття, оскільки з неї намагалися зробити рабину. У даній ситуації додається ще мотив переодягання. Зворушливою і сповненою драматизму є сцена впізнавання Каласиріда його синами, після чого жрець помирає (Гел., VII, 7). Проте найбільш цікавою з точки зору сценічності є зустріч Габрокома та Антії. Тут ми спостерігаємо впізнавання, яке складається з трьох частин. Дія відбувається на

Родосі. У першому епізоді слуги головних героїв Левкон і Рода йдуть до храму Геліоса помолитися перед стелою, присвяченою їм господарям, і зброєю, пожертвованою ними, і бачать там «чужого» чоловіка, який плаче перед посвяченими предметами Вони його не впізнають, як і він їх. І тільки після слів героя, що це пожертвування зроблено на його честь, і по тому, що він згадав Антію, впізнають Габрокома (Ксен. V.10). У другому епізоді Антія у перший день свята Геліоса приходить до храму. Дівчина бачить зброю, плаче, обрізає волосся і присвячує його Геліосові на честь Габрокома. Після цього туди приходять Левкон і Рода і бачать посвяту Антії, а наступного дня зустрічають саму дівчину і теж спочатку не впізнають її, поки не співставляють усі факти – *«за закоханим обличчям, сльозами, принесеному в дар волосся, іменами»* (Ксен. V.12). Вони падають на коліна, розповідають, хто вони, дівчина, нарешті, теж їх впізнає, і ті розповідають Антії про Габрокома. Тут слід відзначити, що обидва впізнавання відбуваються в тому самому місці на фоні тих самих декорацій – стели та зброї у храмі Геліоса. Складається таке відчуття, що читач – це глядач, який сидить у залі, а перед ним на сцені змінюються дійові особи, тобто, створюється ефект театрального дійства. І нарешті, у третьому епізоді Габроком, отримавши радісну звістку, біжить через усе місто і зустрічається з Антією перед храмом Ісиди на очах радісного натовпу (Ксен., V.13). Складається враження, що дане впізнавання не звичайний, природний акт, особливо у другому епізоді, а воно пов'язане зі співставленням різних елементів між собою», і той той факт, що слуги спочатку не впізнали героїню, а потім почали «співставляти» ознаки – це ніби рецепт для читачів: щоби дізнатися підгрунтя подій, щоби здійснити свій акт упізнавання, читач повинен пройти таку саму процедуру.

Підсумовуючи все сказане вище, можна стверджувати, що давньогрецькі романи побудовані за принципом драматичного твору, що появляється в особливому розвитку сюжету та побудови інтриги, у специфіці вибудовування сцен і описі персонажів, їх появи і дій в романі, який перетворюється на своєрідний сценічний майданчик, де читач стає глядачем, а автор, у першу чергу, режисером. Видовищність є проявом театральності та створюється через «ефект присутності», який досягається через призму сприйняття

того чи іншого персонажа. При цьому надмірно детальний опис, завдяки якому читач перетворюється на глядача, що розглядає театральні декорації, поєднується з можливістю спостерігати ефект, який ця обстановка справляє на персонажа, який, таким чином, стає актором посеред декорацій, а численні плачі та сцени впізнання персонажів є невід’ємними складовими античного роману і посилюють драматичний ефект і сприяють створенню атмосфери театральності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Клековкін О. *Theatrika*. Лексикон. Київ: Фенікс, 2012. 800 с.
2. Bakhtin M. M. *Forms of Time and of the Chronotope in the Novel. Notes toward a Historical Poetics*// *The Dialogic Imagination* / Trans. Caryl Emerson. Austin: University of Texas, 1981. P. 84–258.
3. Fusillo M. *Textual patterns and Narrative Situations in the Greek Novel* // *Groningen Colloquia on the Novel*. Groningen, 1988. P. 17–32.
4. Hägg T. *The Beginnings of the Historical Novel*. // *The Greek Novel*. AD I-1985. Ed. By R. Beaton. London-N.Y. – Sydney, 1988. P. 169–181.
5. Perry B. E. *The Ancient Romances*. Berkeley, 1967. 399 p.
6. Rohde E. *Der griechische Roman und seine Vorläufer*. Leipzig, 1876. 568 S.
7. Γιατρομανολάκης Γ. *Εισαγωγή / Ηλιοδώρος. Αιθιοπικά ή τα περί Θαεγένην και Χαρικλείαν*. Αθήνα, 1997. Σ. 15–83.
8. Γραμματάς Θ. *Θεατρικότητα πριν το θέατρο. Οι απαρχές της θεατρικής έκφρασης στην αυγή του ανθρώπινου πολιτισμού*. URL: <https://theodoregrammatas.com/el/θεατρικότητα-πριν-το-θέατρο-απαρχε/>

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Achilles Tatius. *Leucippe and Clitophon*. Stockholm, 1955. 167 p.
2. *De Callirhoe Narrationes Amatoriae Chariton Aphrodisiensis*. // *Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*. Reardon, Bryan, 2004. 146 p.
3. *Heliodori Aethiopicorum libri decem*. Lipsiae, 1855. 312 p.
4. Ξενοφών Εφέσιος: *Άπαντα Εφεσιακά (Οι κατ' Άνθιαν και Αβροκόμην Εφεσιακοι Λόγοι)*. Εκδ. ΚΑΚΤΟΣ, 2010. 203 σ.

III. LATINA

АНТОНІМІЧНА ПАРА ДЕНЬ-НІЧ У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ

Наталія Панчишин

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена дослідженню антонімії, яка була і є темою багатьох закордонних та українських лінгвістичних праць. Піднімається питання вивчення поняття протилежності, антонімів, антонімічних пар та антонімічних біномів та їх основних ознак. Вивчення останніх публікацій показало брак досліджень присвячених вивченню антонімії на матеріалі латинської мови. Мета роботи полягає в дослідженні антонімічної пари «ДЕНЬ-НІЧ», яка репрезентується у латинській мові лексемами «DIES-NOX», дослідити семантику досліджуваних слів, порівняти семантичні структури полісемічних опозицій та виявити авторські особливості даної темпоральної пари у романі «Сатирикон» Петронія Арбітра.

Ключові слова: антонімія, поняття протилежності, антонімічна пара, антонімічний біном, полісімія.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві не можна уявити людину поза мовою. Однак, і мова без людини існувати не може. Цей зв'язок є міцним і обоюстороннім. За допомогою мови люди спілкуються, мислять. Мислячи з допомогою мови, людина пізнає навколишній світ, нагромаджує знання про нього. Багатовікове акумулювання знань ми можемо побачити у лексичному складі кожної мови.

Лексичний склад будь-якої мови являє собою певним чином організовану систему, елементи якої (слова, значення) пов'язані різноманітними відношеннями. Одним з багатьох проявів системних відношень у лексиці є антонімія. Основу антонімії складають від-

ношення протилежності між поняттями, які є своєю чергою відображенням протилежної суті предметів, явищ, дій, ознак та якостей. Цей факт зумовлює дослідження проблеми антонімії шляхом інтерпретації філософського, логічного та лінгвістичного змісту поняття протилежності, що передбачає розкриття головних принципів відношень між навколишнім світом, мисленням та мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття протилежності як семантичної основи антонімії привертало увагу ще давньогрецьких філософів (Геракліта, Платона, Арістотеля, Сократ та ін.), а також німецького філософа Гегеля. На думку Гегеля, причину, джерело розвитку абсолютного духу варто шукати в самому дусі, у протиріччі, властивому кожному поняттю, у його односторонності, що змушує його (поняття) переходити у свою протилежність [3]. Протилежності, що є виявом полярної сутності предметів і явищ об'єктивної дійсності, вербалізовані в мові антонімічними лексемами.

Останнім часом проблеми антонімії перебувають у колі інтересів багатьох науковців. У працях досліджено теоретичні питання лексичної антонімії як семантичної універсалиї на матеріалі різних мов (М. Бучкова, В. Іванова, Л. Новиков, О. Круківська, В. Круковський, Л. Паламарчук, В. Русанівський та ін.), антонімію різних лексико-граматичних розрядів слів (Н. Джафарова, О. Едельштейн, Л. Максимова та ін.), стилістичний аспект лексем із протилежними значеннями (М. Каплан, Є. Міллер, Н. Мосашвілі, А. Коваль, О. Пономарів та ін.), лексикографічний аспект антонімії (Л. Введенська, М. Колесников, В. Комісаров, В. Тимофеев та ін.).

Вивчення останніх публікацій показало брак досліджень присвячених вивченню антонімії на матеріалі латинської мови. Переважно досліджувана тема розглядається найчастіше у зв'язку із вивченням лексико-семантичного поля, концептуального бачення світу, а вивченню власне темпоральній антонімічній парі «DIES-NOX» не присвячено жодної роботи.

Тому дослідження антонімічної пари «DIES-NOX» на матеріалі латинських текстів, є **актуальним** і заслуговує на ґрунтовне вивчення.

Об'єктом дослідження став роман «Сатирикон» Петронія Арбітра. **Предметом дослідження** виступають лексеми з протилежним значенням DIES і NOX.

Мета роботи полягає в дослідженні семантики темпоральних лексем антонімічної пари «DIES-NOX», виявленні авторських особливостей даної темпоральної пари у романі «Сатирикон» Петронія Арбітра.

Виклад основного матеріалу. Антоніми в мові наявні тому, що в самій дійсності та в людських стосунках спостерігаються предмети, явища, дії, ознаки з протилежними якісними, кількісними, просторовими й часовими властивостями. Антонімія – це складне лінгвальне явище, що ґрунтується на взаємодії позамовних категорій, концептів мислення та мовних одиниць.

Визначення антонімів різними дослідниками дещо відрізняються, проте вони незмінно містять вказівку на протилежність семантики цих мовних одиниць. Антонімічними вважають слова, що протиставляються за найзагальнішою та істотною для їхнього значення семантичною ознакою, до того ж перебувають на крайніх точках відповідного семантичного поля, розташовуючись на протилежних полюсах.

Саме тому антонімами зазвичай називають слова, лексичні значення яких протиставляються одне одному. За загальноновизнаною дефініцією К. Тараненка, антонімами називають – слова (переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що тісно поєднуються тісною семантичною спільністю, розрізняються на цій же основі максимально протилежним значенням [6, с. 27]. Основними ознаками антонімів є наявність антонімічного заперечення (в опозиції антонімів – граничного) та здатність викликати асоціації за тотожністю і відмінністю значень.

Щоб зрозуміти семантику темпоральних лексем DIES і NOX, було досліджено словники різних видів: тлумачні, словники синонімів та антонімів.

Словник класичних старожитностей Г. Пека [19] та Словник грецьких і римських старожитностей В. Сміта [20] подають лише тлумачення двох словосполучень з dies:

1. *dies civilis* (*νοχθήμερον*), час, за який сонце очевидно завершило свій шлях навколо землі, включаючи, таким чином, і ніч, і день;
2. *dies naturalis* або час між сходом і заходом сонця. Цивільний день починався в афінян із заходом сонця.

Метью Бансон також зазначає, що у римській свідомості день і ніч виявилися різними відповідниками [7].

Е. Найтон у своїй праці вказує, що «*dies* і *nox* мають семантичну взаємну виключність як часові показники, так само як *day* і *night* в англійській мові, що є чуттєвим і онтологічним, тому, що години доби корисні для нормальної діяльності людини, закінчення дня є більш важливою межею, про яку слід знати» [14, с. 23-24].

Онлайн словник також відзначає, що лексема *dies* має перше значення «доба» (період з 24 годин), а у другому – «день» (частина періоду доби між сходом і заходом сонця, де насолоджується денним світлом) [8], а *nox* – «ніч» (період часу): *Nox pars obscura diei est – «Ніч – найтемніша частина доби»*[9].

Чарлтон Т. Льюїс подає багато значень *dies*, однак, в одній із позицій вказує, що *dies* – «природній день» (антонім: ніч): *cum horā diei decimā venire* – «коли має настати десята година дня»; *quantum scribam die* – «тільки пишу вдень» [17]. А на прикладі *Cic. N. D. 2, 19, 49: negat ullum esse cibum tam gravem, quin is die et nocte consoquatur* - «він заперечує, що будь-яка їжа настільки важка, що перетравлюється вдень і вночі», демонструє що вислів «*die et nocte*» має значення – «вдень і вночі, за двадцять чотири години».

Dies в латинсько-французькому ілюстрованому словнику Фелікса Гаффію отримує також протилежне значення до *nox* (найчастіше у висловах *nocte dieque, diem noctemque, dies noctesque*) [12].

Карл Мейснер у Латинському розмовнику [18] зазначає 3 пункти, де *dies* протиставляється *nox*:

de nocte, de die – «серед ночі(вночі), серед білого дня (вдень)»

vicissitudines dierum noctiumque – «мінливості днів і ночей»

noctes diesque, noctes et dies, et dies et noctes, dies noctesque, diem noctemque – «ніч і день, ночі і дні», (за добу, протягом доби)

У довіднику латинських синонімів Дедерляйна подаються лише синоніми до слова *dies*, що позначає «час у його чистій

абстрактній природі, як просте продовження та прогресування» і лише форма *diu* та *interdiu* – «вдень» вказана із протилежним *postu* – «вночі» (але *interdiu* стоїть у будь-якому зв'язку; *diu* тільки в прямому зв'язку з *postu*). Лексема *nox* не розглядається.

Отже, вивчивши семантику досліджуваних слів, можна скласти таблицю, щоб порівняти семантичну структуру полісемічних опозицій:

	DIES	NOX
1	Природний день	ніч
2	Денне світло	тінь, тьма, темрява, морок
3	24 години (доба)	(за метонімією) сон (поет.)
4	Відкрите небо, небеса , погода, повітря (поет.)	Підземне царство , пекельні місця, темрява пекла, світ мертвих(поет.)
5	Дата, число	(поет.) вічний сон, смерть
6	Встановлений день, призначений час, термін у широкому розумінні цього слова(f)	Сліпота(поет.)
7	День, що позначає подію, що відбулась (день народження, день смерті, день подорожі)	Те, що відбувається або робиться вночі, нічні забави, нічна робота (поет.) (за метонімією) ніч кохання
8	Час, простір часу, період	Душевна темрява, неуттво (поет.)
9	Свято	Ситуація незрозуміла, неясність, нерозбірливість (в переносному значенні).
10	Дієс, божество дня Гемэра (грец. Немера) — дочка Нікс та Ереба; богиня, що уособлювала день і вважалася супутницею Геліоса.	Нокс, богиня Ніч
11		Важкі обставини, смута, розруха

Порівняльна таблиця показує, що антоніми *dies* і *nox* є співвідносними й попарно полярними лише частково (1-1, 2-2, 4-4, 7-7, 10-10). У темпоральній антонімічній парі DIES-NOX компоненти, як видно із таблиці, виражають полярні прямі або символічні значення. Крім того, ці іменники мають неспіввідносні значення, які в антонімічні відношення не вступають.

Слід також зазначити, що дані контрасти утворюють антонімічний біном із відповідними значеннями – «природній день» і «ніч». Поняття *антонімічний біном* було уведено Н. М. Бобух [2] на позначення різновиду антонімічної пари, компоненти якої, об'єднані в одне лексико-семантичне ціле за допомогою сполучника і (і – і), репрезентують значення сполучення протилежностей або охоплення всього класу предметів, усього явища тощо. У латинській мові цими сполучниками виступають *et* та *que*: *noctes diesque, noctes et dies*.

Вивчивши ключові слова антонімічної пари DIES-NOX у латинській мові та виявивши їх характеристики, було проведено аналіз роману «Сатирикон» Гая Петронія Арбітра. У творі було виявлено 29 прикладів вживання *dies* та *nox*, де досліджувані лексеми мають полярні значення. З них 26 прикладів із *nox*:

Самостійне вживання *nox*:

...*non perdamus noctem*. *Petr.Satur.10* – «Не будемо даремно витрачати ночі».

Rides, Fortunata, quae soles te nocte desomnem facere? *Petr. Satur.47* – «Ти смієшся, Фортуно, яка зазвичай не дає мені спати вночі?»

Ergo illi qui sunt, qui nocte ad lunam radebantur? *Petr.Satur.104* – «Хто є ті, які сьогодні вночі при місяці голились...?»

...*aut quod purgamentum nocte calcasti trivio aut cadaver?* *Petr. Satur.134* – «...чи ти вночі на перехресті наступив на нечистоти чи на труп?»

...*subduxit mihi nocte puerum ...* *Petr.Satur.79* – «...вночі викрав у мене хлопчика...»

Is qui nocte miserorum furtum deprehenderat, Hesus nomine, subito proclamat: *Petr.Satur.104* – «Тої Гес, який побачив вночі наш злощасний проступок, несподівано закричав».

...*silentioque compositi reliquas noctis horas male soporati consumpsimus.* *Petr.Satur.103* – «...зберігаючи тишу, провели решта годин ночі, що залишились в тривожному напівсну».

Із займенниками:

Ipsa quidem illa nocte vexata tam periculoso inhorruī frigore... *Petr.Satur.17* – «Цієї ночі я сама промучилась охоплена небезпечним ознобом...»

Jacuerunt ergo una non tantum illa nocte, qua nuptias fecerunt, sed postero etiam ac tertio die... Petr.Satur.112 – «Вони провели не лише цю одну ніч обнімаючись, коли справили весілля, але також наступного і третього дня...

...ea nocte, qua te mihi Ascyrtos subduxit... Petr.Satur.133 – «...цієї ночі, коли він тебе у мене викрав».

Із займенниковими прикметниками:

...tanquam mulier secutuleia unius noctis tactu omnia vendidit. Petr.Satur.81 – «...ніби продажна жінка все продав за ласки однієї ночі».

Iacent nunc amatores obligati noctibus totis... Petr.Satur.81 – «І тепер закохані лежать обнявшись цілими ночами».

Із порядковими числівниками:

Vt tertia nox licentiam dedit, consurrexi ad aurem male dormientis. Petr.Satur.86 – «Як тільки третя ніч дала можливість, я притупився вухом до того, хто вдавав, що спить».

...prima statim nocte, in monumentum ferebat. Petr.Satur.112 – «Як тільки смеркало заносив до підземелля».

Із прикметниками:

...nec silentium noctis iam mediae promittebat occurrentium lumen. Petr.Satur.79 – «І вже тиша середини ночі не посилала на зустріч нікого зі світильниками».

...fere circa mediam noctem intellexi puerum vigilare. Petr.Satur.85 – «...майже опівночі я помітив, що хлопець не спить».

Abiecti in lectis sine metu reliquam exegimus noctem. Petr.Satur.26 – «Ми провели ту частину ночі що залишилась без страху у ліжках».

Proxima nocte cum idem liceret, mutavi optionem ... Petr.Satur.86 – «Наступної ночі, коли настав момент, я змінив прохання...»

... a qua illos proxima nocte extraxi Petr.Satur.105 – «...звідки їх минулої ночі витяг ...».

Proxima ergo nocte... notasset sibi lumen inter monumenta. Petr. Satur.111 – «Минулої ночі він побачив світло серед надгробків».

... silenti nocte remorum sonus longe refertur... Petr.Satur.89 – «...тихою ніччю розноситься далеко звук гребців»

Itane, inquit, capillos aliquis in nave praecidit, et hoc nocte intempesta? Petr.Satur.105 – «Невже, каже, хтось вирішив позбутися на кораблі волосся, до того ж цієї глибокої ночі?»

Et iam plena nox erat ... Petr.Satur.92 – «Вже стемніло».
... lineamenta evicerunt spississimam noctem... Petr.Satur.79 –
«...рисочки були помітні в непроглядній темноті...»

В двох останніх прикладах саме прикметники вказують на те, що лексема пох набуває значення «темнота».

2 випадки вживання з dies:

(1)*Veniebamus in forum deficiente iam die. Petr.Satur.12 – «Ми прибули на площу вже в кінці дня».*

(2)*...medio die solebant ab anu diaria exigere... Petr.Satur.136 – «В полудень мали звичку просити у старої щоденний пайок».*

У цих прикладах вказівниками на те, що тут іменник dies має значення «світловий день(частина доби)» виступають діеприкметник deficiens – «той, що завершується»(1) (deficiente die -коли день наближався до завершення) та прикметник medius – «середній»(2)(medio die – в середині дня, в полудень).

1 приклад використання анатомічного біному:

...corpus custodire ac flere totis noctibus diebusque coepit. Petr. Satur.111 – «...почала оберігати тіло і плакати дні і ночі».

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що у романі «Сатирикон» темпоральна антонімічна пара DIES-NOX є полярною лише у значеннях «світловий день – ніч» та «світло – темрява». Найчастіше вживаним словом є пох (що становить 89% випадків вживання), оскільки досліджувана лексема у кожному випадку має опозиційне значення «ніч, темрява». Іменник пох вживається самостійно (7 прикладів – 27%), із займенниками (3 приклади – 11%) та займенниковими прикметниками (2 приклади – 8%), порядковими числівниками (2 приклади – 8%) та прикметниками (12 – 46%). Якщо займенники, займенникові прикметники та порядкові числівники не впливають на значення лексеми, а лише дають вказівку на протяжність, кількість чи розташування в часі, то прикметники надають іменнику певної ознаки, формуючи певне уявлення, якою ж була «ніч».

Щодо лексеми dies слід зазначити, що досліджуваний іменник лише у двох випадках має опозиційне значення до пох (7%). Індифікаторами значення «світловий день» стали діеприкметник та прикметник. І лише один випадок антонімічного біному (4%), який є безсумнівним вживанням полярності dies-nox.

У межах одного дослідження складно охопити все коло питань, пов'язаних із цією проблемою. **Перспективним** убачається розширення рамок дослідження шляхом розширення обсягу матеріалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бобух Н. Парадигматична характеристика антонімічних пар. *Лінгвістика: зб. наук. праць*. Луганськ: Альма-матер, 2008. № 1 (13). С. 5–14.
2. Бобух Н. Темпоральні антонімічні біноми день – ніч, ранок – вечір у поетичному словнику. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2003. Вип. 48. С. 37-43.
3. Гегель, Г. В. Ф. Наука логіки. Енциклопедія філософський наук. Мала логіка. К. : Ліра-К, 2023. 372 с.
4. Круківська О. В. Структурно-семантичні і логіко-прагматичні особливості антонімії. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*. К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. Т. 9. № 1. С. 77-86.
5. Тараненко К. В. Теорія протилежності та антонімічності як лексико-семантичних категорій. *Український смисл*. 2012. № 2. С. 149–157
6. Тараненко О. О. Антоніми. Українська мова: Енциклопедія – 2-е вид. випр. і доп.– К. : Українська енциклопедія, 2004. Т. 1. С. 27–29.
7. Bunson Matthew. *Encyclopedia of the Roman Empire*. Revised ed. ed. New York. 2002. 352 p.
8. Definify.com. URL : <https://www.definify.com/word/dies?q=dies>
9. Definify.com. URL : <https://www.definify.com/word/nox>
10. Doderlein's Handbook Of Latin Synonyms (1874) / Ludwig Von Doderlein. Kessinger Publishing, LLC, 2010. 272 p.
11. Charles, W. G. & Miller, G. A. (1989). *Contexts of antonymous adjectives*. *Applied Psycholinguistics*, 10, 357–375.
12. Gaffiot Felix. *Dictionnaire latin-français*. 1934. URL: <http://micmap.org/dicfro/search/gaffiot/dies>
13. Jones, S. Opposites in discourse: a comparison of antonym use across four domains. *Journal of Pragmatics*, 2007. 39(6). P. 1105–1119.
14. Justeson J. S. & S. M. Katz. Redefining antonymy: the textual structure of a semantic relation. *Literary and Linguistic Computing*. 7. 1992. P. 176–184.
15. Knighton E. J. *Vertical Scales in Temporal sub Constructions* [Master's thesis, Case Western Reserve University 2014, Master of Arts, Case Western Reserve University, Cognitive Linguistics P. 52.]. OhioLINK

- Electronic Theses and Dissertations Center. http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=case1402999952]
16. Latin-English Dictionary. URL : <https://www.online-latin-dictionary.com/latin-english-dictionary.php?lemma=NOX100>
 17. Lewis Charlton T., Short Charles. A Latin Dictionary. Oxford: Clarendon Press. 1879. URL : <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059>
 18. Meissner Carl; Auden Henry William. Latin Phrase-Book, London: Macmillan and Co. 1894. URL: https://www.gutenberg.org/files/50280/50280-h/50280-h.htm#Index_A
 19. Peck Harry Thurston. Harpers Dictionary of Classical Antiquities. 1898. URL : <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0062:entry=dies-harpers>
 20. Smith William. / Ed. Wayte William, Marindin G. E. A Dictionary of Greek and Roman Antiquities. 1890. URL : <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0063:entry=dies-cn>

КАТЕГОРІЯ ГРАДАЦІЇ АТРИБУТИВНОЇ ОЗНАКИ В ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ

Андрій Савула

Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглянуто спільні граматичні ознаки, семантичні, функційні особливості категорій інтенсивності та градації в латинській мові. Проаналізовано поняття категорії інтенсивності як лексико-граматичної категорії. Встановлено, що градація є внутрішнім проявом категорії інтенсивності. Визначено поняття градації як лексико-граматичної категорії. Проаналізовано поняття градаційної шкали, міри, ступеня, норми, інтенсифікації, інтенсеми. Описано та схарактеризовано систему градації та ступенів в латинській мові.

Ключові слова: інтенсивність, градація, градаційна шкала, міра, ступінь інтенсивності, інтенсифікація, інтенсема, норма.

Дослідження питання категорії інтенсивності атрибутивної ознаки в латинській мові є невід'ємним від розгляду її одночасно з такими граматичними категоріями як оцінка, емотивність, експресивність, градація. Тісний взаємозв'язок інтенсивності та градації зумовлює потребу дуже детально висвітлити спільне та відмінне в цих категоріях. Дуже часто в загальнолінгвістичній теорії градація визначається лише в літературознавчому аспекті: від лат. *gradatio* поступове підвищення, посилення – стилістична фігура, яка полягає у поступовому нагнітанні засобів художньої виразності задля підвищення чи пониження їхньої емоційно-сміслової значущості. Проте градацію як внутрішню властивість категорії інтенсивності загальнолінгвістичні джерела не класифікують, незважаючи на те, що в такому значенні цю категорію досліджують сучасні європейські мовознавці.

В античних мовах та й в сучасних індоєвропейських існують два види інтенсивності означення (атрибутивної ознаки): релятивна (порівняльна) та абсолютна (безпорівняльна). Такий поділ

актуалізується, оскільки в мові можливі два типи порівняння: 1) конкретне – де порівняння пов'язане з співставленням предмета; 2) абстрактне – де порівняння відбувається з допомогою теоретично домислювальної ідеальної норми [2]. В першому випадку порівнюються якісні характеристики різних носіїв, в другому – інтенсивність якісної ознаки в певному носії співставляється з абстрактною «градаційною шкалою» і співвідноситься з «нормою» даної якості. Тут, таким чином, порівняння є суто технічним, або в контексті не проявлене, і виражене безвідносно. Релятивна інтенсивність в латинській мові, представлена вищим та найвищим ступенями порівняння (*gradus comparativus et superlativus*). Абсолютна інтенсивність має свої інші засоби вираження, окрему градаційну шкалу та виконує в мові інші функції. Обидві інтенсифікації пов'язані насамперед із категоріями ступеня, градації, якості, кількості, міри, норми, оцінки. Категорії релятивної інтенсивності та градації в латинській мові присвячено низку досліджень. За останніх 30 років проблематику градації прикметника в межах релятивної інтенсивності у латинському мовознавстві дослідили та досліджують такі автори: А. Бертоккі, А. Орландіні [10], П. Кузолін, Х. Леман [11], Л. Пултрова [13; 14], Г. Пінкстер [12], К. Сміт [16]. В загальному мовознавстві потрібно згадати наукові праці Е. Сепіра [15] та К. Берки [9] стосовно питань категорії градації.

Метою цього наукового дослідження є висвітлення спільних граматичних ознак та відношень між категоріями інтенсивності та градації; висвітлення поняття категорії градації в лексикограматичному аспекті.

Варто також згадати, що багатьма дослідниками термін «інтенсивність» ототожнюється (інколи розглядається у взаємозв'язку) з поняттям «градація». Проте, на думку Л. Дідуна, різниця полягає в тому, що, категорія інтенсивності виражає інтенсифіковане значення лексем, а категорія градації вивчає послідовність мовних одиниць в напрямку зростання чи зменшення ступеня прояву якості. [3]. Власне інтенсивність та градація насамперед перетинаються на лексичному рівні. Інакше кажучи, якщо для категорії інтенсивності актуально порівнювати інтенсифіковані

одиниці з певним «нормативним» взірцем, то для категорії градації важливим є розташування мовної одиниці на градаційній шкалі [5, с. 46]. Для категорії градації найважливішим стає «упорядкування (градація) якісної ознаки стосовно нульової системи виміру (норми) за шкалою градації» [6, с. 17]. Градація є внутрішньою властивістю для категорії інтенсивності. Процес якісних змін в лексемах можна кількісно визначити і виміряти з допомогою градації [8]. Загальне поняття інтенсивності, яка розглядається з погляду постійної зміни, з одного боку, і неперервності – з другого, охоплює також поняття напрямку і довжини [8]. Тому сфера дії інтенсивності в мові обмежена градаційними явищами, що мають різні ступені. Зміна інтенсивності умовно зображується у вигляді градаційної шкали, де місце нуля займає норма, що об'єднує дві основні антонімічні ознаки, які позначають відхилення від норми в протилежні боки. Інтенсифікація процесу – це посилення процесуальної ознаки, зазначення високого ступеня її вираження. Рух вгору по шкалі є інтенсифікацією. Протилежний інтенсифікації процес, – такий, який відображає рух від норми вниз по шкалі інтенсивності, – процес деінтенсифікації [4]. Таким чином, категорія інтенсивності природно розпадається на два основних складники, один з яких є субкатегорією інтенсивності і передає ступінь інтенсивності ознаки вище норми, а другий – субкатегорія деінтенсивності – виражає ступінь ознаки нижче того рівня, який мовець визнає за ординарний рівень інтенсивності.

С. Є. Олійник трактує градацію як спроможність якісної атрибутивної ознаки виступати в певному носії в тому чи іншому ступені свого проявлення порівняно з іншим носієм (іншим станом цього носія) чи з «нормою» цієї ознаки, а також перебуває в стані переходу від одного ступеня свого проявлення до другого [7, с. 16].

Шкала градації інтенсивності атрибутивної ознаки або градаційна шкала – це результат вимірювальних операцій, застосованих до системи ступенів якісної ознаки, – і, як наслідок, – засіб виміру ступенів інтенсивності ознаки. Форма будь-якої шкали, яка несе визначену інформацію про інтерпретований розподіл шкальних значень, зумовлюється, з одного боку, характером відповідного числового значення, початком (точкою відліку) шкали, – так званим

шкальним нулем, який зазвичай обмежує упорядкований діапазон шкальним значенням ліворуч, а, з другого боку, природою інтервалу між двома довільними, безпосередньо сусідніми шкальними значеннями, які залежать від одиниці виміру [9, с. 107]. Якщо шкала має більше ніж одну вісь, то упорядкований діапазон може бути обмежений шкальним значенням ліворуч (знизу), праворуч (зверху), збоку, паралельно точці відліку. Шкала інтенсивності атрибутивної ознаки за своєю природою є інтервальною. Інтервальна шкала потребує установлення одиниці виміру і певного початку [9, с. 109]. Такий початок, таку точку рівноваги на шкалі інтенсивності варто називати нейтральним ступенем інтенсивності ознаки (або слово-норма). Норма, за М. З. Гурко, в лінгвістичному плані – це певний архетиповий еталон прояву ознаки, що викликає у свідомості ті асоціації, які зазвичай відповідають усталеним етнокультурним уявленням [2, с. 5]. Така норма – центральна та найважливіша точка відліку, стосовно якої встановлюється значення антонімів у межах градаційних відношень [2, с. 23]. На шкалі абсолютної інтенсивності представники антонімічних значень, з одного боку, будуть знаходити засоби інтенсифікації, з другого, засоби деінтенсифікації; паралельно до норми і близько до неї – засоби альтернативної інтенсифікації.

Звичний стан речей в контексті абсолютної інтенсивності завжди зумовлюватимуть аксіологічні норми картини світу. *Telum acre* – гострий спис, – це нейтральний ступінь інтенсивності, оскільки для списа ознака *gostrosti* – звична, нормативна. В системі релятивної інтенсивності *telum acre* – це вже опозиційна (тобто вже не нейтральна) ознака до *telum retunsum* тупий спис.

Норма може бути двох видів: 1) норма okazionalna (на даний випадок) – точка відліку для абсолютної інтенсивності; 2) норма seredynna / oposeredkovanana – включає весь діапазон значень, тобто розмежує критичні величини або розділена антонімічними параметрами (*frigidus* ↔ *calidus*) – точка відліку для релятивної інтенсивності.

Внутрішньою характеристикою (властивістю) ступеня ознаки є міра. На градаційній шкалі інтенсивності вона буде проявлятися такою якістю, у якої її властивість вибрана у вигляді

одиниці (об'єкт розгляду) виміру. Одиницю виміру інтенсивності визначаємо як інтенсему²⁶. Інтенсема – це будь-яка дискретна одиниця, яка сигналізує позицію ступеня на шкалі інтенсивності. Градація якісної ознаки може мати щаблевий характер або виражати перехід від одного ступеня інтенсивності до другого без чітких меж між ними. Ступінь інтенсивності атрибутивної ознаки, за Л. В. Воробйовою, – це конкретизація ознаки стосовно норми її інтенсивності [1, с. 110]. Іншими словами, ступінь – це показник міри якісно-кількісних відношень певної ознаки, порівняльна величина, яка характеризує інтенсивність якісної ознаки. Таким чином, ступінь формально треба розуміти як число (засіб) виміру, а інтенсему, – як певну цифру.

Застосовуючи класифікацію ступенів інтенсивності атрибутивної ознаки Л. В. Воробйової [1, с. 114], зводимо їх до такої системи градації в латинській мові:

категорія інтенсифікації		
+2. Ступінь надмірний ↑ (Gradus immodicus)		
категорія інтенсифікації		
+1. Ступінь елативний (великий, високий) ↑ (Gradus elativus)		
категорія альтернативної інтенсифікації ≈ Ступінь приблизний (gradus approximativus)	0. Ступінь нульовий (нейтральний)	категорія альтернативної інтенсифікації ← Ступінь достатній (gradus sufficiens)
категорія деінтенсифікації		
-1. Ступінь неповний ↓ (Gradus defectivus)		
категорія деінтенсифікації		
-2. Ступінь малий ↓ (Gradus minor)		

Як бачимо, елативний та надмірний ступені інтенсивності стоять на осі інтенсифікації і тому належать до субкатегорії інтенсивності; неповний та малий ступені стоять на осі деінтенсифікації і входять до категорії деінтенсивності. Достатній та приблизний ступені не

²⁶ Поняття інтенсеми оцінюємо як синонімічне до поняття «сема інтенсивності»

належать до двох вказаних субкатегорій. Вони утворюють третю вісь на градаційній шкалі: субкатегорію альтернативної інтенсифікації.

Достатній ступінь інтенсивності: *gradus sufficiens* – це альтернативна відповідність якісної ознаки нормі цієї ознаки.

Приблизний ступінь інтенсивності: *gradus approximativus* – це мірально наближена або не зовсім точна відповідність якісної ознаки стосовно норми.

Елативний (великий, високий) ступінь інтенсивності: *gradus elativus* – це посилене перевищення міри ознаки стосовно норми.

Надмірний ступінь інтенсивності: *gradus immodicus* – це надмірне, зайве перевищення міри ознаки стосовно норми.

Неповний ступінь інтенсивності: *gradus defectivus* – це недодержання, незавершення міри ознаки стосовно необхідної норми.

Малий ступінь інтенсивності: *gradus minor* – це недодержання міри ознаки стосовно норми. Якісна атрибутивна ознака може виражати максимальну кількість ступенів інтенсивності лише тоді, коли ця ознака в конкретній мові матиме можливість позначатися такими лексичними одиницями, в семантиці яких містяться семи можливості інтенсифікації ознаки. Чим більше буде в мові засобів позначення ступенів ознаки, тим більше можливостей пересуватися по різних точках градаційної шкали матиме нейтральний ступінь інтенсивності ознаки.

Розглянувши поняття градаційної шкали, ступені інтенсивності, варто назвати ті властивості, які характеризують градацію як властивість інтенсивності: 1) міра інтенсифікації; 2) ступінь інтенсифікації; 3) шкала; 4) точка відліку (норма/шкальний нуль); 5) поділ на шкалі; 6) рух по шкалі (верх, вниз, збоку до центру, поблизу норми).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воробйова Л. В. Про деякі засоби вираження інтенсивності якісної ознаки в сучасній французькій мові / Л. В. Воробйова // Іноземна філологія. – 1967. – Вип.12. – С. 113–117.
2. Гурко М. З. Категорія інтенсивності в сучасній німецькій фразеології: автореф. дис. ... канд. філол. наук / М. З. Гурко. – Запоріжжя, 2006. – 25 с.

3. Дідун Л. Інтенсивність як градуйована семантична категорія // Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи: зб. наук. пр. / уряд. С. К. Богдан. Луцьк : Східно-європ. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. Вип. 15. С. 84–92.
4. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Вежа, 2002. – 179 с.
5. Марчук Л. М. Функціонально-семантичний аспект градації в українській мові: монографія. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2007. 304 с.
6. Удовенко І. В. Структурно-семантичні та функціональні особливості французьких інтенсифікаторів процесуальної ознаки: автореф. дис... канд. філол. наук / І. В. Удовенко – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 22 с.
7. Олійник С. Є. Парадигматика категорії безвідносної міри ознаки в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. Є. Олійник. – Дніпропетровськ, 2001. – 21 с.
8. Попенко О. М. Функціонально-семантична категорія інтенсивності дії : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Ніжин, 2005. – 211 с.
9. Berka K. Measurement. Its Concepts, Theories and Problems. L. : 1983. 320 p.
10. Bertocchi A., Orlandini A. Quelques aspects de la comparaison en latin. Indogermanische Forschungen. 1996. N 101. P. 195–232.
11. Cuzzolin P., Lehmann Ch. Comparison and gradation, in G. E. Booij et al. (eds.). Morphologie/Morphology. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung/An International Handbook on Inflection and Word-Formation. 2004. Berlin-New York : De Gruyter, P. 1212–1220.
12. Pinkster H. The Oxford Latin Syntax. Volume I: The Simple Clause. 2015. Oxford: Oxford University Press.
13. Pultrová L. Comparison and Negation in Latin. Glotta. 2020. № 96. P. 178–212.
14. Pultrová L. The category of comparison and compound adjectives in Latin. Eirene. Studia Graeca et Latina, LV. 2019. P. 67–116.
15. Sapir E. Grading. A study in semantics / E. Sapir // Philosophy of science, 1944. – Vol. II, № 2. – P. 3–12.
16. Smith K. F. Latin. The English Universities Press Limited. London. 1971. P. 178–212.

СЛОВОВІРНА ДЕРИВАЦІЯ ТАКТИЛЬНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ТВОРАХ ВЕРГІЛІЯ

Соломія Антонюк-Кириченко

*Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького*

У статті проаналізовано дериваційний потенціал тактильних прикметників на матеріалі творів римського поета Вергілія. З'ясовано, що найчастіше в аналізованих поетичних творах зустрічаються ад'єктиви із непохідною основою. Виявлено, що відприкметникові деривати характеризуються тризонною словотвірною парадигмою із такими семантичними позиціями як: в адвербіальній – адвербіалізація ознаки; у вербальній – наділяти ознакою та набувати ознаку; в субстантивній зоні – абстрагована ознака та рідко носій ознаки; та в ад'єктивній – вияв і заперечення ознаки. Найвищою частотою уживання характеризується відприкметниковий субстантив асіес. Помічено, що найбільшою кількістю дериватів відзначаються групи деад'єктивів у вербальній та ад'єктивній зонах.

Ключові слова: деривація, дериваційний потенціал, словотвірний тип, словотвірна парадигма, словотвірна зона.

Латинська мова має свою систему засобів і правил творення слів та словоформ. Саме словотвірна діяльність тактильних прикметників є важливим показником динаміки латинської мовної системи. Дериваційні процеси у кожній мові приводять до формування номінативних одиниць на основі інших слів [2, с. 93]. Тактильні прикметники поезії Вергілія не є винятком. Однак потенція їх мотивувати семантично і структурно нову лексичну одиницю, як показали результати проведеного дослідження, є не безмежною та у кожного прикметника різною.

Словотвірні можливості латинських тактильних прикметників поетичної спадщини Вергілія ще не були предметом окремого аналізу. Це й зумовило актуальність проведення дослідження словотвору прикметників дотику у латинській мові у період її

найбільшого розквіту. Мета аналізу – з'ясувати роль тактильних прикметників у латинському словотворі, обумовила постановку таких завдань як: 1) проаналізувати чи властивим було для латинських тактильних прикметників поетичних творів Вергілія породження похідних; 2) з'ясувати, які ж відприкметникові деривати були найбільш продуктивними у поезії автора; 3) виявити рівень реалізації словотворчих потенцій дотикових прикметниками в аналізованих текстах.

Серед тактильних прикметників поетичної спадщини поетів епохи принципату Октавіана Августа, які активно брали участь у породженні дериватів, найчастіше зустрічаються ад'єктиви із непохідною, або немотивованою основою. Так, у поетичній спадщині Вергілія зафіксовано 15 дотикових прикметників: *acer* (гострий), *asper* (шорсткий), *durus* (твердий), *firmus* (міцний), *gravis* (важкий), *hirtus* (жорсткий), *lenis* (ніжний), *lentus* (гнучкий), *levis* (гладкий), *levis* (легкий), *rudis* (шорсткий), *siccus* (сухий), *solidus* (твердий), *mitis i mollis* (м'який), та рідше з похідною: *acutus* (гострий), *gelidus* (холодний), *rigidus* (твердий), *uvidus* (вологий) та ін.

Творення відприкметникових дериватів у латинській мові, як показало спостереження, відбувається за словотвірними типами та підпорядковується формально-семантичній схемі побудови похідних слів, сукупність яких у науковій термінології отримала назву дериваційна парадигма [1, с. 11]. Відповідно, кожен твірний тактильний прикметник латинської мови, можна умовно вважати малою моделлю знань про світ як про складний процес його чуттєво-мисленнєвого усвідомлення людиною.

Методом суцільного обстеження поетичних творів Вергілія ми виявили 18 тактильних прикметників, які мають здатність утворювати деривати із частотою вживання 180 разів.

Аналізуючи дериваційний потенціал тактильних прикметників у латинській мові, помічаємо, що тактильні деривати у поезії Вергілія, подібно параметричним ад'єктивам гомерівського епосу [3, с. 111], не характеризуються чотиризонною словотвірною парадигмою, а тризонною. Наприклад, ад'єктив *acer* (гострий) має дериват у субстантивній: *acer* > *acies* (битва), *acer* > *acus* (голка); вербальній: *acer* > *acuo* (гострити) та ад'єктивній зонах: *acer* > *acerbus* (терпкий).

Як показало дослідження, тризонну парадигму у поезії Вергілія утворюють три тактильні ад'єктиви: *acer* (гострий), *durus* (твердий) та *gravis* (важкий). Вони мають похідні у вербальній: *aciuo* (гострити), *gravare* (обтяжувати), *gravesco* (ставати важким) та ад'єктивній зоні: *acerbus* (терпкий), *edurus* (твердий), *gravidus* (вагітний, важкий). Щодо третьої зони, то прикметники *acer* і *durus* характеризуються дериватами в субстантивній зоні: *acies* (бій, погляд), *dura* (труднощі), а *gravis* – «наділяти ознакою» – *acer* > *aciuo* (гострити), *gravis* > *gravo* (обтяжувати), *durus* > *duro* (зробити твердим, міцним), *firmus* > *firmo* (підтверджувати), *siccus* > *sicco* (сушити/ доїти), *mollis* > *mollis* і *mitis* > *mitigo* (робити м'яким). Так, у Вергілія про барана, який впав у річку, читаємо: *Ipse aries etiam nunc vellera siccat.* (Verg. Ecl. III. 94-95) – Сам баран все ще *сушить* шерсть.

«набувати ознаку» – *durus* > *duro* (тверднути), *mitis* > *mitesco* (ставати м'яким, розм'якнуту), *lentus* > *lentesco* (липнути, ставати м'яким). Про масну землю у поемі «Георгіки» автор пише: ... *pinguis item quae sit tellus, ... picis in morem ad digitos lentescit;* (Verg. Georg. II. 250) – ... так само масною буде земля, яка *липне* до пальців подібно смолі.

У результаті проведеного поділу зауважено, що деад'єктиви вербальної зони найчастіше виявляють значення «наділяти ознакою» і значно рідше у Вергілія трапляються дієслова-деривати з іншим значенням.

Окрему групу утворюють відприкметникові похідні в ад'єктивній зоні, яка складається із 10 елементів: *acer* (*гострий*) > *acerbus* (*терпкий*), *durus* (*твердий*) > *edurus* (*твердий*), *durus* (*твердий*) > *praedurus* (*дуже твердий*), *gelidus* (*холодний*) > *egelidus* (*прохолодний*), *gravis* (*важкий*) > *gravidus* (*вагітний, важкий*), *frigidus* (*холодний*) > *frigidulus* (*прохолодний*), *frigidus* (*холодний*) > *rigidus* (*жорсткий, твердий*), *hirtus* (*жорсткий*) > *hirsutus* (*кошлатий, волохатий*), *mitis* (*м'який*) – *immitis* (*не м'який, не стиглий/ ворожий*), *uvidus* (*мокрый*) > *uidus* (*мокрый*). Найбільшою частотою вживання виділяються деривати *acerbus* (6 випадків) та *rigidus* (6).

З'ясовано, що аналізованим деад'єктивам характерні 3 типи утворення похідних: суфіксальний, префіксальний, а також тип

утворення прикметника внаслідок синкопи коротких голосних у середині твірного. Прикладами суфіксального типу є відприкметникові деривати утворені шляхом приєднання до твірної основи суфікса *-idus*, який, як слушно зауважила дослідниця латинських прикметників із аналізованим суфіксом Л. Пультрова відіграє вагоме значення у латинському словотворі [9, с. 88] : *gravis* > *gravidus* і демінутивного суфікса *-ulus*: *frigidus* > *frigidulus*. Наведемо приклад із поеми «Георгіки» Вергілія у якій автор про ситих кіз пише: ... *grauido superant uix ubere limen* (Verg, Georg. III. 317). – ... із *важким* вим'ям ледве переступають поріг.

Оскільки деад'ектив *acerbus*, як припускають учені, містить той самий протоіндоєвропейський суфікс, що й у латинських прикметників на *-idus*, зараховуємо його до групи деад'ективів суфіксального типу утворення: *acer* > *acerbus* [7, с. 392; 11, с. 22].

Деривати прикметникової зони префіксального типу утворення вдалося поділити наступним чином:

шляхом додавання префікса – *prae* до тактильного прикметника: *durus* (твердий) > *praedurus* (дуже міцний). Наприклад, у Вергілія про пастухів читаємо: ... *corporeaque agresti nudant praedura palaestra*.531; (Verg. Georg. II. 531) – ... для сільських змагань оголюють *дуже міцні* тіла;

вживаючи префікс – *e* у препозиції до тактильного прикметника: *gelidus* > *egelidus*. At Venus ... *natumque in ualle reducta // ut procul egelido secretum flumine uidit* (Verg. Aen. VIII. 608-610) – Тим часом Венера бачить самотнього сина у віддаленій долині далеко від *прохолодної* річки.

за допомогою додавання заперечного префікса *-in* до тактильного прикметника: *mitis* (м'який) > *immitis*. У Вергілія про троянців, яким вдалося врятуватися з-під стін палаючої Трої, читаємо: ... *iactatos aequore toto Troas, reliquias Danaum atque immitis Achilli* (Verg. Aen. I. 29-30) – ... троянців, яких кидало по цілому морю, залишки данайців та *жорстокого* Ахіллеса.

На тій основі, що у текстах Вергілія зафіксовано вживання лексеми *uidus* – мокрий, вогкий (6 прикладів), яка утворилася внаслідок синкопи коротких голосних у середині твірного *uidus* – мокрий, нам вдалося виділити третій тип словотвору відприкметникових

дериватів. Наприклад: *Udo sub robore uiuit // stupra uomens tardum fumum*; (Verg. Aen. V. 681-682) – Під *вогкою* дубиною тліє клоччя, випускаючи повільний дим.

Спираючись на умови виникнення синкопи у латинській мові, детально описані у праці проф. Б. В. Чернюха [4], ми дотримуємося тієї думки, що дериват *udus* виник оскільки у трискладовій твірній тактильній лексемі *uividus* голосний звук –і знаходився у позиції після –v.

Окрему групу утворюють деад'єктиви субстантивної зони. Наведемо словотвірні типи відприкметникових субстантивів та їх словотвірної будови:

- 1) Словотвірний тип іменникових дериватів II відміни, утворених шляхом субстантивації тактильних прикметників, взятих в середньому роді однини або множини: *asper* (шорсткий) > *aspera n.* (труднощі; нерівна земля), *solidus* (твердий) > *solidum n.* (щось тверде); Наприклад, Вергілій про заняття різних племен пише: *Aurunci Rutulique serunt, et uomere duros // exercent collis atque horum asperrima rascunt.* (Vergil. Aen. XI. 318-319) – Аврунки і рутули сіють та плугом обробляють пагорби, а також випасають [стада], на тих, де найбільш *нерівна земля*.
- 2) Словотвірний тип іменників IV відміни, утворених шляхом додавання форманта до основи твірного, яка закінчується на голосний –u [10, с. 55]: *acer* (гострий) > *acus f.* (голка). Так, у Вергілія, про красивий плащ воїна, сина Арцента, читаємо: *pictus acu* (Verg. Aen. IX. 582) – розшитий *голкою*.
- 3) Словотвірний тип іменникових дериватів V відміни, утворених шляхом додавання до основи твірного форманта –ies: *acer* (гострий) > *aciēs f.* (вістря, бій) [8, с. 16]. Субстантив *acies f.* у поезії Вергілія характеризується найвищою частотою уживання (56 прикладів). Наприклад, Вергілія про воїнів пише: *...aeratasque acies in proelia cogunt.* (Verg. Aen. IX. 463) – ...приводять *війська* у мідних обладунках до бою.

Дериват *acies* має дуальний характер, оскільки він, як підкреслив дослідник походження іменників п'ятої відміни К. Вітчак, на відміну від іменника *acus f.* (голка), вживається лише на позначення

двогострих ріжучих інструментів [13, с. 272]. На думку філолога, саме іменники *acus* та *acies* є яскравими прикладами опозиції між давніми формами однини та двоїни.

- 4) Словотвірний тип іменникових дериватів утворений шляхом додавання до основи дотикового ад'єктива суфікса *-mentum*: *rudis* + *mentum* > *rudimentum* (початок, перша спроба). Принагідно зазначимо, що утворення цього відприкметникового субстантива було характерним лише для епохи римської імперії [5, с. 560]. Наприклад: *Primitiae iuuenis miserae bellique propinqui dura rudimenta...* (Verg. Aen. XI. 156-158) – Сумні перші починання юнака і жорстока *перша проба* близької війни...
- 5) Словотвірний тип утворений шляхом складання основи тактильного прикметника із дієсловом *capio* (тримаю): *formus* + *capio* > *forceps* (кліщі) *m.* Так Вергілій у поемі «Енеїді» пише: *...uersantque tenaci forcipe massam.* (Verg. Aen. VIII. 453) – ...вони повертають злитки міцними *кліщами*.

Важливо, що деад'єктив *forceps* є чи не єдиною лексемою класичного періоду, яка зберігає сліди давнього тактильного прикметника *formus* (гарячий) (засвідченого ще у Катона). Свідчення цього читаємо у словнику римського лексикографа Феста [6, с. 25], який тлумачить субстантив *forcipes*, або ж синонімічний йому *formuales* як те, що тримає гаряче: *formuales forcipes dictae quod forma cariant*.

Архаїчний ад'єктив *formus*, як помітив французький філолог-класик А. Ерну, був витіснений прикметником *calidus* (гарячий) [5, с. 248].

Особливістю поетичної мови Вергілія є також уживання у поемі «Георгіки» відприкметникового субстантива *uligo f.* (мокрота, волога). Так, Вергілій про ґрунт сприятливий для вирощення виноградної лози пише: *...pinguis humus dulcique uligine laeta*; – ...масна земля, багата на приємну *вологу*.

Аналізований іменник, як зазначають авторитетні етимологічні словники латинської мови, є дериватом від тактильного прикметника *ivividus* [5, с. 744; 11, с. 640]. Однак спосіб утворення ана-

лізованого деад'єктива є досі сумнівним. Учені припускають, що субстантив *uligo* утворився під впливом інших діалектних слів на *-ligo* [5, с. 744], або є результатом утворення деривата *udus* від прикметника *uvidus* зі зміною інтервокального * *-d* на *-l* [12, с. 145].

Найменша ж група відприкметникових похідних, яка складається із 3 елементів, була виділена в адвербіальній зоні. Утворення дериватів адвербіальної зони супроводжується певними синтаксичними (присубстантивна формально-синтаксична позиція ад'єктива змінюється на придієслівну) та морфологічними змінами, суть яких полягає в тому, що замість родових закінчень *-us*, *a*, *um*, які приєднуються до основи тактильних прикметників, вживаються закінчення *-e* (II відміна): *gravis* (важкий) > *grave* (важко, сильно) та *-iter* (III): *gravis* (важкий) > *graviter* (важко), *mollis* (м'який) > *molliter* (легко). Наприклад, Вергілій бога морів, який побачив, що хтось збурює води, називає такими словами: *Neptunus, graviter commotus ...* (Verg. Aen. I. 125-126) – *Сильно* розгніваний Нептун...

Наведемо також контекст із поеми «Георгіки» у якому автор пасічникові радить: *Proderit et tunsum gallae admiscere saporem // Arentesque rosas ... Cecropiumque thymum et grave olentia centaurea.* (Verg. Georg. 267-270) – Корисним буде додати і смак розтертого чорнильного горішка, висушених руж, кекропський чебрець, і золототисячник, який *сильно* пахне.

Незвичне уживання поетом у поемі «Георгіки» деад'єктива *grave*, замість традиційного *graviter*, яке не підпорядковується законам латинського словотвору прислівників, заслуговує особливої уваги, оскільки є яскравим свідченням індивідуального стилю поетичної мови Вергілія.

Отже, ми ще раз переконаємося у тому, що вивчення дериваційного потенціалу слів, зокрема тактильних прикметників, на різних етапах латинської мови є дуже важливим завданням, оскільки латинська мова постійно розвивалася, і тому доля різних лексем, зокрема дотикових, на різних часових проміжках відмінна.

Досліджуючи словотвірні парадигми, які відображають дериваційну спроможність тактильних лексем помічаємо, що значення похідних слів-дериватів у латинській мові, хоч і мотивуються завжди значенням твірного прикметника, оскільки без цього неможливо

визначити відношення словотвірної похідності між словами, проте не завжди визначаються ним та нерідко характеризуються певними значенневими відмінностями, активно залучаючись у процес метафоризації. Візьмімо для прикладу деривати від прикметника *acer* (гострий). Так, похідний іменник *acies* реалізує у контексті 3 значення: «вістря» «бій», «погляд», відприкметникові прислівники *acriter* і *graviter* мають сему «сильно, завзято», а *molliter* – «мирно, спокійно». Наведемо такий приклад: ...*molliter* ossa quiescant; (Verg. Ecl. X. 33) – нехай [мої] кістки *мирно* спочиватимуть.

Результати проведеного аналізу словотвору тактильних прикметників у поетичній спадщині Вергілія засвідчили, що потенціал до утворення похідних, частота вживання яких у творах аналізованого автора 180 разів, є властивим для 18 тактильних лексем. У породженні дериватів, найчастіше беруть участь прикметники із немотивованою основою (*acer*, *siccus*). Аналізованим дериватам характерна тризонна словотвірна парадигма. Найчастіше тактильні прикметники актуалізують свій дериваційний потенціал в однозонній словотвірній парадигмі. Більшість деад'єктивів набувають у контексті переносного або метафоричного значення. Найчисельнішою виявилася група деад'єктивів у вербальній зоні (15). Серед них найбільшою частотою вживання характеризуються деривати: *levo* (12), *firmo* (7), *асuo* (6) та *duro* (6). Найчастіше вони виявляють значення «наділяти ознакою» (*асuo*, *gravo*, *mollio*) і рідше «набувати ознаку» (*mitesco*). Другою за частотою уживання виявилася група деад'єктивів у прикметниковій зоні (10). З них найчастотнішими є: *acerbus* (6) та *rigidus* (6). Деривати прикметникової зони характеризуються суфіксальним (*frigidulus*), префіксальним (*praedurus*, *egelidus*), а також типом утворення прикметника внаслідок синкопи коротких голосних у середині твірного (*udus*). Серед виокремлених деад'єктивів у поезії Вергілія найвищу частоту уживання має субстантив *acies* (56). Крім того, похідні від тактильних прикметників характеризуються афіксальним способом творення, зокрема шляхом суфіксації та префіксації, рідко – за допомогою основоскладання (*mitigo*, *rudimentum*). Найменшу ж групу дериватів виокремлено в адвербіальній зоні (3): *grave*, *graviter*, *molliter*.

Оскільки дериваційний потенціал тактильних прикметників, не лише поетичних текстів Вергілія, але й інших періодів, не був предметом окремого аналізу вчених, то це відкриває перспективи для його подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : [Академ. граматики української мови. – Київ : Пульсари, 2004. – 400 с.
2. Кононенко І. Дієслівна деривація в українській і польській мовах // *Studia Ucrainica Varsoviensia*. № 1. S. 93-105.
3. Петришин М. Й. Семантичне поле прикметників розміру у старогрецькій мові (на матеріалі гомерівського епосу) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.14 «Класичні мови. Окремі індоевропейські мови». Львів, 2005. 234 с.
4. Чернюх Б. В. Історична граматики латинської мови. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2008. – 292 с.
5. Ernout A. Dictionnaire etymologique de la langue latine. Histoire des mots. – Paris, Klincksieck, 2001. – 833 s.
6. Festus P. S. De la signification des mots / trad. pour la première fois en français par M. A. Savagner, Panckoucke, 1846. [Електронний ресурс] : <http://remacle.org/bloodwolf/erudits/Festus/f.htm>
7. Nussbaum A. J. *Jocidus: An account of the Latin adjectives in -idus // *Compositiones indogermanicae: in memoriam Jochem Schindler (Eichner H., Luschützky H., Sadovski V.)*. – Prague : Enigma, 1999. – S. 377–419.
8. Piwowarczyk D. R. The Latin -iēs/-ia inflection : Synchronic evidence and Diachronic Origin. – Kraków : Uniwersytet Jagiellonski, 2021. – 146 p.
9. Pultrová L. The Latin adjectives with the suffix -idus // *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Studia minora Facultatis philosophicae Universitatis Brunensis*. – 2007. – № 12,. – P. 87–95.
10. Smith P. Greek and Latin roots for science and the social sciences. Part I: Latin. – Victoria : University of Victoria, 2016. – 189 p.
11. De Vaan M. A. Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages. – Leiden; Boston: Brill. Vol. 7, 2008. – 825 p.
12. Weiss M. Life Everlasting : Latin *iugis* ‘everflowing’, Greek *ὑγιής* ‘healthy’, Gothic *ajukdups* ‘eternity’ and Avestan *yauuaeji-* ‘living forever’ // *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft*. – 1995. – № 55. – P. 131–156.
13. Witczak K. T. The origin of the Latin fifth declension // *Philologia Classica*. – 2021. – Vol. 16. – Fasc. 2. – P. 262–276.

TABELLAE DEFIXIONUM HISPANICAE: СТРУКТУРА ТА МОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Богдан Чернюх

Львівський національний університет імені Івана Франка

Об'єктом дослідження слугують типологічні, структурні та мовні характеристики латиномовних заклять виявлених на території Піренейського п-ова. Здійснений аналіз дозволив виокремити тематичні групи заклять, встановити їх структуру, яка варіюється від елементарної, представлені лише іменами, до розширеної з предикатами, які вказують на бажану для автора дію, звертанням до божеств тощо, а також описати лексичні та граматичні засоби до яких вдавались автори (або виконавці) заклять з метою досягнення максимального ефекту.

Ключові слова: магія, закляття, провінція Іспанія, латинська мова, лексико-граматичні засоби.

Одним із виявів магії в античності є т. зв. «закляття» (лат. *defixiones*, гр. *κατάδεσμοι*), які у значній кількості представлені на всьому обширі античної ойкумени. Латинський термін *defixio* «чари, заклинання, прокляття» є новотвором і не зустрічається у античній традиції. В його основі лежить дієслово *defigere* «встромляти, пронизувати, приковувати, проклинати». Згідно із визначенням, яке приймається усіма дослідниками, *defixiones* становлять собою тексти на тонких свинцевих пластинках, метою яких був вплив за допомогою надприродних сил на дії або добробут осіб чи тварин всупереч їхній волі [6, с. 155]. Об'єктом таких заклять часто є супротивники у церковних змаганнях, любовних справах, опоненти на суді, або загалом вороги, а метою – завдання шкоди їхньому здоров'ю, добробуту або цілковите знищення.

Ці тексти тісно пов'язані зі сферою магії, яка була невіддільною від античної релігії, та надзвичайно популярними у античному світі магичними практиками, що знайшло своє численне відображення

у літературі, як художній (напр., Теокрит, Ідилія 2), так і фаховій (напр., у Катона, Варона чи Плінія Старшого) [див. 11, с. 5–30; 17; 18, с. 177–197].

Згадані тексти переважно написані на тонких листках свинцю, якому надавали перевагу завдяки дешевизні, легкості в обробці, тривкості та завдяки асоціаціям з холодом і підземним світом, божества якого часто виступали адресатами. Рідше з цією метою використовувались глиняні черепки, вапняк, папірус, воскові таблички. Такі свинцеві таблички згортали, проколювали цвяхом, що мало на меті підсилити їх магічну дію і завдати більшої шкоди противнику, та розміщували у могилах, колодязях, храмах тощо. Деякі із знайдених табличок поряд із текстом містять стилізоване зображення особи, якій прагнули завдати шкоди, поряд з іншими виявлені фігурки на зразок ляльок вуду.

На сьогодні відомо приблизно 1700 подібних текстів [15, с. 13], найдавніші з яких, датовані VI ст. до н.е. написані грецькою мовою і походять із Селіунту на Сицилії. Більше двох третин із них написані грецькою мовою, тоді як латиномовних налічується біля 500, хоч дані є неповними і постійно оновлюються.

Латиномовні закляття з усіх регіонів Римської держави окрім *Corpus inscriptionum Latinarum* публікувались окремими збірками та у численних періодичних виданнях. Серед найповніших корпусів варто згадати публікації О. Одолена [1], А. Кроп [8] та Н. Селія Санчез [2].

На території Піренейського п-ова (колишній провінції Іспанія) виявлено 22 тексти такого характеру, аналіз яких є метою представленої розвідки.

Тематично серед них можна виокремити наступні групи:

1) Судові

Сторона А: *Priamus l(ibertus) mutuss it omnibus modis*. Сторона Б: *hannue (=adnue), n(e) q(u)is pos(s)it de (he)reditate verbum quet (=quod) facere omnes o(b)mut(e)sq(ua)nt (=obmutescant), silient (=sileant) (dfx 2.2.3/4, Кордоба, I ст. до н.е.)*

2) Любовні

Quintula cum Fortunali sit semel et numquam (dfx.2.1.3/1, Сагунт, I ст.)

3) Агоністичні

Gregs An[t]oniani Veneta et Russea quadriga Lascivi Veri quadriga Lascivi Vetii qua[d]riga Margaritei qua[d]riga Margaritei quadriga Gelotis quadriga Urbici quadriga Ilari quadriga Eleni quadriga Basilisci quadriga Nomantini quadriga Barbarionis qua<d>riga Calidromi quadriga Lupi agitadores Piramus agi/tator[e]s et quadrigas Antoniani Patricium Martia-lem Successum Atiarionem Vaicus Narcisus Atsertor Tota grex Antoniani [НЕР 2013, с. 357] (Севілья, 2-а пол. I ст.)

Оскільки зміст деяких текстів не дозволяє з впевненістю зарахувати їх до жодної із наведених груп, ми характеризуємо їх як невизначені. Наприклад: *T(itus) noster, Fausta Fausti, Pollio filius, Casius, Clipius(?)*, *Munnitia* (dfx.2.2.3/2, Кордоба, I ст. до н.е.)

Окрему, найчисленнішу групу (8 текстів) становлять т. зв. «прохання про справедливість» (prayers for justice), які тематично є близькими до defixiones, але, водночас, відрізняються від них за певними ознаками. На відміну від defixiones sensu stricto, згідно з Г. Верселом, який і запропонував цей термін, це – адресовані божеству прохання про покарання (переважно невідомої особи), яка завдала певної шкоди автору таблички (шляхом крадіжки, обману, наклепу тощо). Часто такі прохання супроводжувались вимогою відшкодування втраченого [16, с. 278–279; 18].

З огляду на обсяг і будову аналізованих defixiones, можна виділити декілька типів:

1) Лише імена осіб у номінативі без предиката прокляття, тобто, дієслів на зразок defigo і т. п. Іноді імена можуть уточнюватися відомостями про рід занять, статус, афіліацію або стосунок до адресанта.

Veranio, Pupilius Stabilio, Apolindorus, Phulargurus Scapi, Surisca Alexae, Papis, Amphio Parnaci(s), Zodianae, omnes quei inimeici Senecae (dfx.2.1.1/1, Ампуриас, I ст. до н.е.).

Як слушно відзначає Д. Урбанова [15, с. 61, прим. 219], приналежність таких текстів до заклять та відсутність відповідного предиката підтверджується місцем їх розташування (могили чи криниці), матеріалом (свинець), діями здійсненими над табличками (пронизування цвяхом, скручування тощо). Іншим критерієм, який

за відсутності предиката дозволяє класифікувати такі тексти як закляття, є напрям письма справа наліво або знизу догори (т. зв. *averso*-формули), як, наприклад, у найдавнішому тексті з Іспанії (2-а пол. II ст до н.е.-поч. I ст. до н.е.) виявленому поблизу Кадіза. Цей текст містить тільки імена 33-х осіб написані справа наліво і знизу догори [10, с. 385].

2) Інший, розширеніший тип проклять, складається з імені особи, уточненого відомостями про афіліацію (статус тощо) та предиката, що виражає бажану для автора дію. Наприклад:

а) Сторона А: *Priamus l(ibertus) mutus sit omnibus modis*. Сторона Б: *hannue (=adnue), n(e) q(u)is pos(s)it de (he)reditate verbum quet (=quod) facere omnes o(b)mut(e)sq(ua)nt (=obmutescant), silient (=sileant?)* (dfx.2.2.3/4, Кордоба, I ст.до н.е.).

Цікавим є наступний текст, у якому чергується грецький текст (у латинській транслітерації) та латинський.

б) *Hutos apoleson* (тобто: οὗτως ἀπόλησον – Б. Ч.) *M(arcum) Domitiu(m) Nigrum Firmanae filium* (CIL II²/5, 729, Касабермежа, I-II ст.), де поєднання грецького і латинського тексту мало на меті підсилити силу прокляття.

Подібну структуру має також греко-латинська білінгва з Барчін дель Ойо.

в) : Сторона А: *ὑπὲρ ἐμοῦ κα[ί] ὑπὲρ τῶν ἐμῶν τοῖς κατὰ Ἀθῆναι δίδωμι, παραδίδωμι Νεικίαν καὶ Τειμῆν καὶ τοὺς ἄ[λλο]λλοῦς οἷς δικαίως κατηρασάμην*. Сторона Б. *Pro me pro meis devotos defixos inferis devotos defixos inferis Timen et Niciam et ceteros quos merito devovi supr[a pro] me pro mei[s] Timen Nician Nicia[n]* (dfx.2.1.2/1, Барчін дель Ойо, I ст. до н. е.).

3) Довші, розширеніші прокляття, містять імена божеств, до яких звертається адресат, ім'я особи, на яку накликають прокляття, предикат та об'єкт впливу. Серед аналізованих текстів звертання до божеств засвідчено у п'яти випадках, три з яких становлять собою прохання про справедливість. Іноді об'єктом є здоров'я особи, якій автор має наміру завдати шкоди.

а) *Dis inferis (=inferis) vos rogo utei (=uti) recipiatis (=recipiatis) nomen Luxsia A(uli) Antesti filia caput cor co(n)s(i)lio(m) valetudine(m) vita(m) membra omnia accedat morbo (=morbus?)*

cotidea (=cotidie) et sei (=si) faciatis votum quod facio solva(m) vostris meritis (dfx.2.2.2/1, Кармона, 2-а пол. I ст. до н.е.).

б) *CR Felicio Aur(eliani) rogat et mandat pecunia(m), quae a me accepit Heracla, conservus meus, ut insttetur (h)uius senus (sinus/sensus?), o(c)ellus et (v)ires, q(u)icumqui sunt, aride fiant, do pecuniam (h)onori sacricola(e)* (dfx.2.1.3/3, Сагунт, I-II ст.) Зіпсованість цього тексту зумовлює його різночитання. Тут ми дотримуємось варіанту прочитання запропонованого Д. Урбановою [15, с. 507] з посланням на Р. Томліна [13, с. 264].

в) *Domine Megare Invicte, tu qui Attidis corpus accepisti accipias corpus eius, qui meas sarcinas supstulit qui me compilavit de domo. Hispani illius corpus tibi et anima(m) do, dono, ut meas res invenia(m) tunc tibi (h)ostia(m) quadrupede(m) do(mi)ne, Attis, voveo, si eu(m) fure(m) invenero, dom(i)ne Attis, te rogo per tu(u)m Nocturnum, ut me quatprimu(m) compote(m) facias* (dfx.2.3.2/1, Алькасер до Саль, 2-а пол. I ст.)

Подібні тексти, у яких накликається прокляття на члени тіла, засвідчені і в інших частинах античного світу. Пор.: *(B)ona pu(lchra P)roserpina, Plutoni(s u)xsor, seive (me Salviam) deicere oportet, eripias salu(tem), corp(us), colorem, vires, virtutes Av(on)ia(e)... (Ni possit cogitati)onibus s(ueis hoc) quidqui(d) vit(are. Protinus tradas illanc) febrī quart(an)ae, t(ertianae, cottidianae), quas cum illa (l)ucten(t, deluctent, illanc) evincant, vincan(t, usque dum animam) eius eripiant...* (dfx.1.4.4/9, Рим, I ст. до н.е.)

Звернення до мовних засобів, які використовуються у аналізованих текстах, зокрема, семантики предикатів, їх граматичної форми, сполучуваності, дозволило виділити декілька структурних типів. При їх виокремленні ми взяли до уваги класифікації А. Кропп [7, с. 362–363], К. Фараоне [3, с. 5–6] та Д. Урбанової [15, с. 102].

1) простий перелік імен (іноді з уточненнями статусу та афіліації) у номінативі (тип 1).

а) *Veranio, Pupilius Stabilio, Apolindorus, Phulargurus Scapi, Surisca Alexae, Papus, Amphio Parnaci(s), Zodiana, omnes quei inimeici Senecae* (dfx.2.1.1/1, Ампуриас, I ст. до н.е.)

б) Сторона А: *Maturus, proqurator Augusti, consilium legati, legati Indicetanorum (consilium) Indicetanoru(m)*. Сторона Б:

Olossitan(i), Titus Aurelius Fulvus, legatus Augusti, Rufus, legatus August(ti) (dfx.2.1.1/2, Ампуриас, I ст.)

У наступному тексті, приналежність якого до заклять підтверджується на підставі напряму письма справа наліво та місцем знахідки (некрополь) в номінативі вжито лише одне ім'я (Auge), тоді як усі решта – у генетиві:

в) *Auge Glucerae Sabbinis Fausti Fortunatae Nicoclis Primae Nicerotis Macedonis Ingenui Gallae Philarguri Dionusi Chiteridis Niconis Augenis Chresti Maritumi Basili Mageiae* (Кордоба, I ст.) [5, с. 16].

Як відзначають Д. Урбанова та Ю. Франек, вживання імен в генетиві є рідкісним, наводячи як приклад дуже зіпсований текст II-III ст. із Дакії, де, на противагу до наведеного вище, фігурує іменник помен: ...*(defigo? no)men Mar(i)a, nomen Cliannes (=Cliannis?), nomen Iulies, nomen Va(le)ries, nomen Fuscentis (=Fulgentis?), nomen (S)armationi(s)/(H)armationi(s), nomen Filomin(i) (=Philumeni), nomen Ciri(aci)?/Clari?), VVIS...NIS, (nomen) PI Clini, nomen Flavies Iulies, nomen Aurioles (=Aureolus?), nomen Iulies, nomen NAV[I]NUI, nomen..., nomen..., nomen Vale(ries), nomen Fil(onis), nomen..., nomen...* [14, с. 624–625].

У нашому випадку логічним видається припущення про еліпсис іменника помен.

Лише іменами в номінативі представлене також агоністичне закляття, у якому перелічуються учасники перегонів колісниць:

г) *Gregs An[t]joniani Veneta et Russea quadriga Lascivi Veri quadriga Lascivi Vetii qua[d]riga Margaritei qua[d]riga Margaritei quadriga Gelotis quadriga Urbici quadriga Ilari quadriga Eleni quadriga Basilisci quadriga Nomantini quadriga Barbarionis qua<d>riga Calidromi quadriga Lupi agitadores Piramus agitator[e] s et quadrigas Antoniani Patricium Martialem Successum Atiarionem Vaicus Narcisus Atsertor. Tota grex Antoniani* (Єсіха-Севілья, 2-а пол. I ст.) [НЕР 2013, с. 57].

1) закляття з предикатом вираженим *verba dandi*, тобто дієсловами зі значенням «давати, вручати» (*mando, commendo, devoveo*) вжитими у 1 ос. однини *indicativus praesentis* у поєднанні з прямим додатком (тип 2).

Такий тип засвідчений у греко-латинській білінгві:

Сторона А: ὑπὲρ ἐμοῦ κα[ι] ὑπὲρ τῶν ἐμῶν τοῖς κατὰ Ἄδην δίδωμι, παραδίδωμι Νεικίαν καὶ Τειμῆν καὶ τοὺς ἄ[λδ]λῶους οἷς δικαίως κατηγοράσασθην. **Сторона Б.** *Pro me pro meis devotos defixos inferis devotos defixos inferis Timen et Niciam et ceteros quos merito devovi supr[a pro] me pro mei[s] Timen Nician Nicia[n]* (dfx.2.1.2/1, Барчін дель Ойо, I ст. до н.е.).

Цікавим є те, що у грецькій частині вжито особові форми (δίδωμι, παραδίδωμι), тоді як у латинському тексті вони відображені за допомогою participium perfecti passivi (devotos defixos).

1) заклання з предикатами вираженими verba dandi та verba rogandi (oro, rogo тощо) у 1 ос. однини індикатива супроводжуювані підрядним реченням мети зі сполучником ut (тип 3). Такий тип особливо характерний для прохань про справедливість.

а) *Dom<i>na Fons Fove[ns?] ut tu persequeris tuas res demando quiscunque caligas meas tol/luit et solias tibi dea demando ut tu illas adce<p>tor si quis puel(l)a si mulier sive [ho]mo involavit [in] illos persequaris* (dfx.2.2.4/1, Сантіпонсе (Португалія), 1-а пол. II ст.)

б) *Isis Muromem tibi conmento furtu(m) meu(m) mi fac tuto numini ma(i)estati exemplaria(!) ut tu evade(s) immedio qui fecit autulit aut (h)eres opertoru(m) albu(m) nov(um) stragulu(m) nov(um) lodices duas me(o) uso rogo domina per maiestate(m) tua(m) ut (h)oc furtu(m) reprindas* (dfx.2.2.1/1, Кадіз, 1-а пол. II ст.)

в) *Dis inferis vos rogo utei recipiates nomen Luxsia A(uli) Antesti filia caput cor co(n)s[i]lio(m) valetudine(m) vita(m) membra omnia accedat morbo cotidiea et seì faciatis votum quod faccio solva(m) vostris meritìs* (dfx.2.2.2/1, Кармона, 2-пол. I ст. до н.е.)

У останньому випадку привертає увагу властивий для юридичної мови вираз **nomen recipere**, який був стандартним на позначення урядовців, котрі погоджувались вислуховувати свідків у судовій справі (пор.: *Recipere nomen alicujus, dicitur praetor, quum ejus accusationem admittit, eumque inter reos numerat* [4, s.v. *recipio*]).

2) заклання з предикатами вираженими імперативом (тип 4).

а) *Hutos apoleson M(arcum) Domitiu(m) Nigrum Firmanae filium* (CIL II/5, 729, Касабермеха, I ст.)

б) *Quis res tunica tolid (=tulit) e Livia(?), obi eam vel ium (=eum), ite(m) is qui qu(a)estu(m) hhabeat tra(c)ta* (dfx.2.1.3/2, Сагунт, I-II ст).

5) закляття з предикатами вираженими *coniunctivus praesentis* у 2-й особі, якщо дія скерована на виконавця (божество, яке просять про допомогу) або 3-ій (при скеруванні дії на об'єкт впливу) (тип 5).

а) *Marcel(l)us Valerius mutus tacitus siet adversus C. Licinio Gallo. Quadmodum rana sene (= sine – Б. Ч.) lingua muta tacita est, sic Marcellus mutus tacitus debilitatus siet adv<e>rsus L[i]cinio Gallo* (Пеняфлор, 2 пол. I ст. до н.е., цит. за [12, с. 150]).

Цей текст, у якому виражено бажання автора перешкодити виступу Марцела Валерія на суді порівнюється з неможливістю без'язикової жаби видавати звуки (*quemadmodum rana sine lingua muta tacita est, sic Marcellus mutus tacitus ... siet*), є єдиним із засвідчених у Іспанії в основі якого лежить аналогія (т. зв. формула *similia similibus* [15, с. 71]). Принагідно звернемо увагу на словосполучення *mutus tacitus*, де поряд вжито прикметники з майже тотожним значенням. Як зауважує А. Стілов [12, с. 152], таке поєднання може бути не випадковим, а алюзією з богинею мовчанки і смерті *Muta Tacita*, яка згадується у написах з Кемптен (Німеччина, колишня провінція Реція) та Сісак (Хорватія, колишня провінція Верхня Паннонія).

б) *Domine Megare invicte tu qui Attidis corpus accepisti accipias corpus eius qui meas sarcinas supstulit qui me compilavit de domo Hispani illius corpus tibi et anima(m) do dono ut meas res inveniat unc tibi ostia(m) Quadripede(m) done Attis voveo si eas iure invenero dom(i)ne Attis te rogo per tu(u)m nocturnum ut me quam primu(m) compote(m) facias* (dfx.2.3.2/1, Алькасер до Сал, 2-а пол. I ст.)

У тексті з Луго (кінець II – початок III ст.) предикат вжитий у *futurum I* з модальним відтінком бажання, наближаючись семантично до *coniunctivus optativus*. З огляду на зіпсованість оригінального тексту ми наводимо його у реконструкції Ф. Марко Сімона.

в) *Quicumque]olla[m] Saturn[ini violaverit] habebit Duagena(m) irata(m)* [10, с. 297, прим. 29].

б) закляття з предикатом вираженим імперативом або кон'юнктивом у поєднанні з підрядним реченням мети (тип 6)

Сторона А: *Priamus l(ibertus) mutus sit omnibus modis*. Сторона Б: *hannue (=adnue), n(e) q(u)is pos(s)it de (he)reditate verbum quet (=quod) facere omnes o(b)mut(e)sq(ua)nt (=obmutescant), silient (=sileant?)* (dfx.2.2.3/4, Кордоба, I ст. до н.е.).

Варто зауважити, що доволі часто тексти містять поєднання згаданих типів, зокрема, поєднання типів 3 та 5 як у наступних випадках: dfx.2.2.2/1: *rogo utei recipiat nomen* (тип 3) + *accedat morbo (=morbus)* (тип 5); dfx.2.2.3/4: *Priamus mutus sit* (тип 5) + *hannue (=adnue), n(e) q(u)is pos(s)it* (тип 6) + *omnes o(b)mut(e)sq(ua)nt (=obmutescant), silient (=sileant?)* (тип 5); *accipias* (тип 5) + *do dono ut meas res inveniat* (тип 3) тощо.

На завершення звернемося до найменувань потойбічних сил, до яких апелюють автори закляття. Окрім узагальненої назви хтонічних божеств (*di inferi* (dfx.2.2.2/1; dfx.2.2.3/1)) у текстах, особливо у проханнях про справедливість, фігурує *dominus Megare* (dfx.2.3.2/1) «володар мегарону, тобто, Плутон», орієнтальні божества Ісіда (*Isis Muromet (=Myrionyma)* (dfx.2.2.1/1) та Аттіс (dfx.2.3.2/1) та локальні Duagena [10, с. 297], *Domina Fons* (dfx.2.2.4/1), іноді ототожнювані із властивими для греко-римського пантеону - *dea Ataecina Turibrigensis Proserpina* (dfx.2.3.1/1). Якщо не брати до уваги локальних божеств, які різнились залежно від регіону, інші згадуються у закляттях з різних частинах Римського світу.

Аналіз defixiones з території провінції Іспанія дозволив прийти до таких висновків:

1. Тематично вони представлені п'ятьма групами: судові, любовні, агоністичні, прохання про справедливість та невизначені.

2. Їх обсяг може варіюватись від простого переліку імен до текстів із складнішою структурою, які містять вказівку на бажану для адресанта дію, найменування божеств, до яких автор звертається про допомогу тощо.

3. Врахування мовних засобів дозволяє виокремити шість структурних типів закляття, серед яких найширше представленими є типи 1 (7 текстів, 32 %), 5 (6 текстів, 27 %) та 3 (5 текстів,

23 %). Поряд з цим часто трапляється поєднання різних типів, серед яких переважає комбінація 3 і 5 типів.

Якщо говорити про перспективи дослідження, то цікавий матеріал може дати аналіз грекомовних заклять, зокрема, їх зв'язок із грецькими магічними практиками, представленими у «Раругі магії Graeci», а також аналіз мовних стратегій, які вживали автори заклять для досягнення максимального ефекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Audollent A. *Defixionum tabellae quotquot innotuerunt, tam in Graecis orientis quam in totius Occidentis partibus praeter Atticas in corpore inscriptionum atticarum editas.* – Frankfurt/Main : Minerva, 1967. – CXXXVIII, 568 p.
2. Celia Sanchez N. *Sylloge of defixiones from the Roman West: a comprehensive collection of curse tablets from the fourth century BCE to the fifth century CE.* – Vol. 1–2. – Oxford: BAR Publishing, 2022.
3. Faraone Chr. A. *The Agonistic Context of Early Greek Binding Spells // Magika Hiera. Ancient Greek Magic and Religion.* – Oxford: Oxford University Press, 1991. – P. 3–32.
4. Forcellini Ae. *Lexicon totius Latinitatis.* Режим доступу: URL: <http://lexica.linguax.com/forc2.php?searchedLG=recipio>.
5. García-Dils de la Vega S., Rubio Valverde M. *Tres nuevas defixiones romanas en su contexto arqueológico. La necrópolis de Llanos del Pretorio (Córdoba) // Anales de Arqueología Cordobesa .* – 2018. – Т. 29. – P. 16–23.
6. Jordan D. R. *Defixiones from a well near the Southwest Corner of the Athenian Agora // Hesperia.* – 1985. – Vol. 54 (3). – P. 205–255.
7. Kropp A. *How does Magical Language Work? The Spells and Formulae of the Latin Defixionum Tabellae // Magical Practice in the Latin West.* Leiden: Brill, 2010. – P. 357–380.
8. Kropp A. *Defixiones. Ein aktuelles Corpus lateinischer Fluchtafeln.* Speyer: Kartoffeldruck-Verlag Kai Brodersen, 2008. – 394 S.
9. Marco Simón F. *La expresión epigráfica de la divinidad en contextos mágicos del Occidente Romano: especificidad, adaptación e innovación // Cahiers du Centre G. Glotz: Revue d'histoire ancienne.* – 2010. – Т. 21. – P. 293–304.
10. Marco Simon F. *Early Hispanic Curse Tablets: Greek, Latin – and Iberian? // Religion in the Roman Empire.* – 2019. – Vol. 5. – N 3. – P. 367–397.

11. Önnersfors A. Antike Zaubersprüche. – Stuttgart: Reclam., 1991. – 72 S.
12. Stylow A. U. Stumm wie ein Frosch ohne Zunge! Eine neue Fluchtafel aus Celti (Peñaflor, Prov. Sevilla) // Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik. – 2012. – Bd. 181. – S. 149–155.
13. Tomlin R. Cursing a Thief in Iberia and Britain. // *Magical Practice in the Latin West*. – Leiden; Boston, 2010. – P. 264–268.
14. Urbanova D., Franek J. Il campo semantico di nomen nelle tavole defixionum // *Latin vulgaire–latin tardif XI*. – Hidesheim; Zurich; New York: Olms-Weidmann, 2017. – P. 616–628.
15. Urbanova D. *Latin Curse Tablets of the Roman Empire*. – Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, 2018. – 557 p.
16. Versnel H. S. Prayers for Justice in East and West: Recent Finds and Publications // *Magical Practice in the Latin West*. – Leiden: Brill, 2010. – P. 275–356.
17. Versnel H. S. *The Poetics of the Magical Charm. An Essay in the Power of Words // Magic and Ritual in the Ancient World*. – Leiden; Boston; Köln: Brill. – 2002. – P. 105–158.
18. Versnel H. S. Some Reflections on the Relationship Magic-Religion // *Numen*. – 1991. – Vol. 38 (2). – P. 177–197.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

CIL – Corpus inscriptionum Latinarum. Режим доступу:

dfx – Kropp A. *Defixiones. Ein aktuelles Corpus lateinischer Fluchtafeln*. Speyer: Kartoffeldruck-Verlag Kai Brodersen, 2008. –394 S.

HEp – Hispania epigraphica. Режим доступу: http://eda-bea.es/pub/search_select.php.

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІПРЕФІКСАЛЬНИХ ДІЕСЛІВ У ПІЗНІЙ ЛАТИНІ

Ірина Романюк

Львівський національний університет імені Івана Франка

Питання сполучуваності є невід'ємним поняттям при дослідженні дієслівного керування. Сполучуваність – це властивість мовних одиниць поєднуватися з компонентами відповідної семантики. Семантичні особливості дієслова визначають його валентний потенціал та зумовлюють вибір актантів. Синтаксична валентність поліпрефіксальних дієслів у пізній латині зумовлена, насамперед, семантикою первинних префіксів, роль вторинних полягає в емоційно-експресивному наповненні слова. У творах пізньої латини вторинні префікси поєднуються, переважно, з композитами зі значенням руху або дії, які на синтаксичному рівні передбачають заповнення валентності транзитивна та фінітива. Морфолого-синтаксичними засобами реалізації цих валентностей є аккузатив, а також прийменникові додатки.

Ключові слова: пізня латина, поліпрефіксальні дієслова, семантична валентність, синтаксична валентність, актанти.

У вітчизняному мовознавстві помітне неухильне зростання інтересу до питання особливостей синтаксичної будови мови. Одним із вагомих напрямів синтаксису на сучасному етапі є теорія валентності мовних одиниць. Багато лінгвістів присвятили свої праці вивченню цієї категорії. Так, семантичний та синтаксичний рівні валентності були предметом дослідження вчених: І. Р. Вихованця [1], А. П. Загнітка [4], К. Г. Городенської [3], Т. Є. Масицької [5], Н. П. Гальони [2], М. Степаненка, С. Галаур [6], К.-Е. Зоммерфельдта [11], Г. Гельбіга, В. Шенкеля [7] та інших вчених. Проте аналіз валентних особливостей префіксальних дієслів у латинській мові ще не був предметом окремих досліджень.

Мета нашої розвідки – проаналізувати валентнісні особливості поліпрефіксальних дієслів та їх реалізацію у структурі речення на матеріалі творів пізньої латини.

Валентність – це «категорія міжрівневого ... характеру», [1, с. 218], яка формує семантико-синтаксичну структуру речення. Вона виступає і внутрішнім потенціалом, реченневотвірною силою слова (семантична валентність) і реалізацією цієї здатності у реченні (синтаксична валентність) [2, с.135].

Валентність, за визначенням Л. Теньєра, – це «здатність дієслова заповнювати «порожні місця» іншими словами, визначеними як кількісно, так і якісно» [13, с. 102]. Валентність дієслова є категорією міжрівневого, семантико-синтаксичного характеру [1, с. 269], тому, аналізуючи дієслово, слід розглядати його семантико-синтаксичну валентність. Синтаксична валентність визначає синтаксичну роль, морфологічну форму і приналежність актантів дієслова до мінімуму речення [4, с. 276]. Семантична валентність відіграє функцію сумісності; її роль полягає в тому, що слова вимагають певних контекстних партнерів з певними значеннями та усувають інших контекстних партнерів з іншими значеннями [7. S. 121].

Семантико-синтаксичну валентністю вчені [5, с. 9] визначають як категоріальну одиницю, яка відображає той факт, що ознакові слова як єдині носії валентності вимагають певних контекстних партнерів (іменників) із відповідними семантичними ознаками і виключають інших контекстних партнерів з іншими семантичними ознаками. Валентне сполучення здійснюється на основі сумісності або несумісності семантичних ознак обох поєднуваних контекстних партнерів, тобто їхнє сполучення не є довільним.

У творах пізньої латини неодноразово зустрічаємо дієслівні форми з приєднанням кількох префіксів (*verba decomposita*). Таке підсилення композитів архаїчному та класичному періодах було рідкісним, проте з кожним століттям ставало дедалі вживанішим, – зазначають мовознавці [9, S. 92; 12, S. 634; 14, S. 267]. Подвійної префіксації зазнають, насамперед, дієслова руху як найактивніші зі словникового фонду. Приєднання двох префіксів до дієслів дії та процесу відбувається рідше. Префіксальні дієслова

руху є багатозначними. Аналізуючи синтаксичну валентність ми брали до уваги семантику композита, адже нерідко різні префіксальні дієслова руху, утворені за допомогою однакового префікса, мають різні синтаксичні валентності.

Семантика поліпрефіксальних дієслів у пізній латині – багатоаспектна: лексеми описують і протікання дії, і її спрямованість на досягнення результату. Значення таких дієслів орієнтоване на характеристику не тільки суб'єкта, а й об'єкта.

Семантику поліпрефіксальних дієслів визначають не лише складові частини композита, вона є поєднанням значення однопрефіксального дієслова з семантикою вторинного префікса (префікса, віддаленого від основи). Аналіз вторинних префіксів показав, що вони мають окремі семантичні та синтагматичні особливості. Дослідження особливостей синтаксичної сполучуваності дієслів з кількома префіксами засвідчило, що не тільки префікси формують відповідне синтаксичне оточення дієслова, але й це оточення пов'язане з вибором певної групи префіксів, а іноді лексичне значення актанта може впливати на вибір того чи іншого префікса.

У текстах пізньої латини вторинні префікси відрізняються від первинних обмеженим інвентарем та семантичними можливостями. Вторинні префікси поєднуються з дієсловами з просторовою семантикою, здебільшого, з фінитивним значенням. Найчастіше вторинними префіксами виступають *per-*, *super-*, *ge-*, *in-*. Переважно вони приєднуються до дієслівних композитів з префіксами *de-*, *sub-*, *trans-*, *in-*, *ad-*, *ex-*.

Найпродуктивнішим вторинним префіксом виступає *per-*. У більшості випадків він поєднується з композитами на позначення руху чи дії з префіксами *ex-*, *sub-*, *trans-*, *ad-*. При таких дієсловах на синтаксичному рівні обов'язковим є заповнення валентності фінитива, а для префікса *trans-* – валентності транзитива. Так, наприклад, префікс *ad-* надає поліпрефіксальній лексемі *peraccedo* значення наближення, має валентність кінцевої точки руху (фінитива) і живається з прийменниковою формою: *peraccessimus ad locum ipsum* (Peregr. Aether. 14, 41), *ми прийшли до цього місця*. Ймовірно, префікс *per-* жодним чином не впливає на синтаксичну кореляцію композита, адже при дієслові з одним префіксом вис-

тупає аналогічний актант: *ad loca desiderata accedere volebamus* (Peregr. Aether. 10, 41), *ми хотіли прийти до певних місць*. К. Імберт [8, р. 51] слушно зауважує, що у поліпрефіксальних конструкціях префікс, розташований далі від основи дієслова виявляє синтаксичну поведінку більш реляційного характеру, властиву прийменникам, а префікс, ближчий до дієслова завжди функціонує як його супутник.

При композитах зі значенням переміщення у пізній латині кількість актантів скорочується. При цьому префікс бере на себе функцію просторового маркера, скорочуючи тим самим кількість прийменниково-відмінкових форм імені. Так, просте неперехідне дієслово *eo* є шестивалентним (хто? куди? звідки? з ким? з якою метою? на який термін?). Композит *persubire*, утворений приєднанням первинного префікса *sub-* і вторинного *per-* змінив значення простого дієслова *i*, відповідно, скоротив кількість актантів. З семантикою імені корелює один із префіксів. Розглянемо приклади: *...ut cum subissemus in illo* (Peregr. Aether. 2, 32), *коли ми зійшли на неї*. В однопрефіксальному дієслові *subeo* префікс *sub-*, який вказує на рух знизу догори, корелює з семантикою імені, валентність фінітива виражена іменником в аблативі, що можемо пояснити особливістю мови автора. В іншому прикладі виступає поліпрефіксальна лексема *persubire*: *persubissemus in ipsa summitate* (Peregr. Aether. 3, 32), *ми зійшли на саму вершину*. Правобічна валентність фінітива при цьому композиті заповнена прийменниковим додатком в аблативі. Очевидно, префікс *per-* не впливає на кореляцію дієслова, а лише підкреслює кульмінацію процесу сходження і надає лексемі значення завершення дії.

Дієслівні композити з префіксом *trans-* здебільшого позначають дію чи рух через щось. Вони, незалежно від своєї семантики, на синтаксичному рівні передбачають заповнення валентності транзитива. Так, наприклад, при композиті *pertransio* валентність кінцевого пункту (фінітива) часто є невираженою, вона заповнена дійктивно, кінцевий пункт переміщення ми можемо лише передбачити; проте чітко виражена валентність транзитива: *Spiritus pertransiit ab homine* (G.T.H.F. X, 13), *Дух перейшов від людини; in imagine pertransit homo* (Vulgata, Psalm. 38), *людина ходить, як*

примара. Майже всі префіксальні дієслова зі значенням «зміни положення у просторі певним шляхом (способом)» мають два способи вираження валентності транзитива: з іменником в акузативі: *osculantes Crucem pertranseunt* (Peregr. Aether. 37, 67), *поцілувавши хрест, проходять* або з прийменниковими додатками: *Ille... ad Childebertum regem pertransiit* (G.T.H.F. IX, 24), *він перейшов до короля Гільдеберта*. У цих прикладах із семантикою імені корелює префікс *trans-*, який позначає напрям руху і зв'язок між суб'єктом та об'єктом дії. Вторинний префікс *per-* не впливає на семантичну валентність композитів, у багатьох випадках вона залишається невираженою.

Композит *perexeo* з приєднанням двох префіксів змінює значення простого дієслова та скоротив кількість актантів. При цьому більший вплив на семантику мав префікс *ex-*, який надав лексемі значення руху зсередини (*exeo* – «виходити»), проте зміну валентності спричинив префікс *per-*, який надав композиту перехідності та об'єктної валентності, але при цьому зменшив кількість інших актантів. У класичній латині зазвичай дієслово *exeo* поєднувалось з прийменниковим сполученням в аблативі з прийменником *de* [10, р. 56]. Вживання аккузатива при декомпозиції *perexeo* можна пояснити появою префікса *per-*, який позначає маршрут прибуття. Такий аккузатив на синтаксичному рівні кодифікований як прямий додаток, а на когнітивно-референційному рівні виступає перлятивною фразою на позначення руху від місця до місця [10, р. 56]. Правобічними синтаксемами композита виступають словосполучення *montes ipsos*, *iter nostrum*, що позначають просторову сутність, яку можна чи необхідно обійти: *ut perexiremus montes ipsos* (Peregr. Aether. 4, 34), *щоб ми здолали (досл. перейшли) ті гори*; *perexivimus iter nostrum* (Peregr. Aether. 16, 46), *ми пройшли наш шлях*. В інших місцях твору «*Peregrinatio Aetherae*» зустрічаємо: *perexivimus ad montem* (Peregr. Aether. 11, 41), *ми пішли до гори*; *per ostium perexiens* (Peregr. Aether. 37, 67), *проходячи у двері*.

У складених композитах префікс *per-*, приєднаний до дієслів з семантикою напряму руху, визначив межу цього руху. М. Серрано [10, р. 281] зазначає, що у дієсловах *pertranseo* та

регехео подвійна префіксація позначає об'єднання траєкторій руху і відображає поєднання трьох фаз переміщення, а саме: початок, напрямок і кінцевий пункт руху.

У «*Peregrinatio Aetheriae*» засвідчено гапакс, у якому дієслово отримує чотирьохкратний префікс – *perdiscoperuissent*: ...*quet lapidem perdiscoperuissent* (*Peregr. Aether.* 16, 47), коли знайшли цей камінь. Таке нагромадження префіксів не впливає на поєднуваність дієслова. Семантика лексеми визначає її синтаксичну валентність: дієслово вимагає об'єктного актанта. Префікс *per-* вживається, очевидно, для підсилення, доповнення значення.

Високою продуктивністю у творах пізньої латини відзначаються композити з вторинним префіксом *ge-*, який поєднується як з дієсловами руху, так і з лексемами, що позначають перебіг дії, спрямованої на відновлення вихідного стану. Вербальні деривати з вторинним префіксом *ge-* найчастіше приєднуються до композитів з префіксами *in-*, *sub-*, *pro-*, *con-*. Поява об'єктного актанта при поліпрефіксальних лексемах з вторинним префіксом *ge-* зумовлена семантикою первинних префіксів. Композити з префіксами *in-*, *sub-*, *pro-*, *con-* вимагають об'єкта чи адресата, який бере участь у дії. На морфо-синтаксичному рівні при таких дієсловах виступають прийменниково-іменникові конструкції або іменники в акузативі: *Adpraehensum autem et Ioseph, qui eum aromatibus conditum in suo monumentu recondedit* (G.T.H.F. I, 21), *схопили також Йосипа, який, обмазавши його (Христа) пахощами, поклав у своєму гробі; His promissionibus hi inlecti suam voluntatem facere repromittunt* (G.T.H.F. III, 11), *Вони, спокушені цими обіцянками, зобов'язуються сповнити його бажання; Atque sequenti die apparuit illis litigantibus et reconciliabat eos in pacem...* (Vulgata, Act. Apost. 7, 26), *А наступного дня з'явився, коли вони сперечалися і схилив їх до миру...*

У складі поліпрефіксальних дієслів префікс *ge-* втрачає більшість відтінків значень, зберігаючи лише семантику повторення дії, її підсилення. Зіставлення словникових дефініцій окремих твірних та похідних дієслів показало, що у значеннях твірних основ міститься компонент «виконання дії знову, по-іншому». Так, у дефініціях дієслів *repromitto*, *reconcilio*, *resurgo* існує вказівка на

якісну зміну об'єкта у результаті повторної дії: ... *ubi Dominus resurrexit...* (Peregr. Aether. 48, 74), ...коли Господь воскрес...

Про послаблення семантики вторинного префікса ге- свідчить паралельне вживання форм з одним та двома префіксами: *reingressi sumus via, qua veneramus, inter montes illos, quos superius dixeram...* (Peregr. Aether. 5, 36), *ми повертались шляхом, яким прийшли, поміж тими горами, про які я раніше сказала; Nos ergo sabbato sera ingressi sumus montem* (Peregr. Aether. 3, 1), *ми пізно в суботу підійшли до гори.*

У пізній латині нашарування з кількома префіксами властиве також дієсловам з префіксом *super-*. Дослідження виявило, що у похідних дериватах твірна основа здебільшого сполучається з префіксами *ad-*, *com-*, *ex-*, *in-*, *pro-*. Такі композити найчастіше позначають дію чи процес: *superabundo*, *superaccipio*, *superaccumulo*, *superadduco*, *superadhibeo*, *superadicio*, *superadluo*, *superaffero*, *superalligo*, *superappareo*, *supercomedo*, *supercorrigo*, *supereffero*, *superefficio*, *superemineo*, *supererogo*, *superexresco*, *superexprimo*, *superextendo*, *superincreso*, *superinduco*, *superinvaleo*, *superoperio*, *superproicio* та інші.

Синтаксична валентність поліпрефіксальних дієслів зумовлена, насамперед, семантикою первинних префіксів. Наприклад, дієслова *erogo*, *extendo*, *induco* вимагають об'єктного актанта, тому й валентні позиції композитів з вторинним префіксом *super-* заповнені об'єктними синтаксемами в аккузативі: *et quodcumque supererogaveris ego cum rediero reddam tibi* (Vulgata, Luc. 10:35), *і що більше витратиш, я, коли повернуся, віддам тобі; et superextendam in vobis cutem et dabo vobis spiritum...* (Vulgata, Eze. 37:6), *і натягну на вас шкіру, і дам вам духа...; superextendimus nos usque ad vos* (Vulgata, 2Co. 10:14), *ми досягли вас; idcirco superinduxit eis principes exercitus* (Vulgata, 2Pa. 33:11), *тому навів на них очільників війська.*

На синтаксичному рівні композити з одним префіксом *induco*, *extendo*, *inpendo*, *abundo* реалізують інструментальну валентність та валентність бенефактива. Такі актанти засвідчуємо й при поліпрефіксальних дієсловах: ...*superabundo gaudio in omni tribulatione* (Vulgata, 2Co. 7:4), *я сповнений радістю у будь-якій скорботі; libentissime inpendam et superinpendar ipse pro animabus vestris* (Vulgata, 2Co. 12:15), *я охоче витрачу й себе за душі ваші.*

Вторинний префікс *super-* у поліпрефіксальних утвореннях не впливає на семантику дієслів і свідчить про прагнення авторів надати мові експресивності, вишуканості. Про це свідчать також випадки паралельного вживання однакових лексем з одним та кількома префіксами: *supercreasco*, *superexcreasco* та *superincreasco*; *supergridior* і *superingredior*; *superfero*, *superinfero* та *superaffero*; *superduco*, *superinduco*, *superadduco* і *superobduco*.

Групу декомполітів з первинним префіксом *in-* і вторинним *ad-* у пізній латині утворюють дієслова на позначення дії, процесу. Семантична валентність об'єкта при таких композитах заповнена іменниками / займенниками в аккузативі: *alterius onera portate et sic adimplebitis legem Christi* (Vulgata, Gal. 6:2), *Носить тягарі один одного й так сповните закон Христа; et adimpleo ea quae desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius quod est ecclesia* (Vulgata, Col. 1:24), *і доповнюю те, чого бракує стражданням Христовим на моєму тілі для його тіла, що (ним) є Церква; qui adimplet quasi Eufrates sensum* (Vulgata, Ecl. 24:36), *який наповнює, наче Евфрат, розумом; et adincrescant ignorantiae meae et multiplicentur delicta mea* (Vulgata, Ecl. 23:3), *щоб не зросло незнання моє і не помножилися провини мої*. Вживання об'єктного актанта при цих дієсловах зумовлене семантикою префікса *in-*, вторинний префікс *ad-* лише додає дієслову значення додаткової дії.

Отже, поліпрефіксальні дієслова у пізній латині представлені, переважно, лексемами з семантикою руху, кількість предикатів на позначення процесу є незначною. Взаємодія вторинного префікса з дієслівною основою зводиться, насамперед, до взаємодії вторинного та первинного префіксів. Валентне наповнення дієслівних композитів визначають первинні префікси, роль вторинних полягає у наданні дієслову повноти, інтенсивності, виразності.

Семантичні особливості композита зумовлюють вибір актантів та впливають на способи їх синтаксичного вираження. Предикатам руху властива широка валентна сполучуваність, а для предикатів процесу вона обмежена. Правовалентними компонентами при поліпрефіксальних дієсловах виступають об'єктний, інструментальний та фінітивний актанти. З-поміж морфолого-синтаксичних засобів вираження валентності об'єкта найпоширенішими є аккузатив або прийменникові додатки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вихованець І. Р., К. Г. Городенська. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики української мови / за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. К. : унів. вид-во «Пультарі», 2004. 400 с.
2. Гальона Н. П. До питання про семантико-синтаксичну валентність та її різновиди. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: збірник наукових праць / відп. редактор М. Я. Плющ. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. Вип. 5. с. 132–136.
3. Городенська К. Реченневотвірний потенціал предикатів якості. Лінгвістичні студії : Зб. наук. праць. Випуск 7 / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : ДонНУ, 2001. С. 27–31.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
5. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. 204 с.
6. Степаненко М., Галаур С. Префіксально-приймникова кореляція дієслівного предиката в сучасній українській мові : монографія / Микола Степаненко, Світлана Галаур. Полтава : Дивосвіт, 2019. 231 с.
7. Helbig G., Schenkel W., Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. Leipzig, 1969. 311 S.
8. Imbert C. Multiple oververbation in Homeric Greek: A typological insight revue de l'association française de linguistique cognitive. Unison in multiplicity: Cognitive and typological perspectives on grammar and lexis. Université Stendhal – Grenoble. 2010. Vol. 4.
9. Löfstedt E. Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetariae. Oxford, Uppsala, Leipzig, 1936. 359 S.
10. Serrano M. C.. Verbos de desplazamiento horizontal en Latin. Marcos predicativos y valores funcionales. Ruiz Tesis doctoral dirigida por el Dr. Agustín Ramos Guerreira presentada en el Departamento de Filología Clásica e Indoeuropeo, Facultad de Filología. Universidad de Salamanca, 2015. 327 p.
11. Sommerfeldt K. E. Zur Valenz der Adjektive // Deutsch als Fremdsprache, 1971. – №2. – S. 113–120.
12. Stolz F., Schmalz J. H. Lateinische Grammatik: Laut- und Formenlehre, Syntax und Stilistik. 5-e Aufl. / Bearb. von M. Leumann und J. B. Hofmann. München: Beck, 1926- 1928. 924 S.
13. Tesnière L. Éléments de syntaxe structurale. Paris 1959. 670 p.

14. Wölfflin E. Über die Latinität der Peregrinatio ad loca sancta // Archivum für lateinische Lexikologie und Grammatik. – 1887. – Bd. IV. – S. 259–276.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. G.T.H.F. – Gregorii Turonensis Opera / Ed. W. Arndt et Br. Krusch. Hannoverae, 1855. Gregor von Tours. Zehn Bücher Geschichten / Ed. R. Buchner. B. : 1956. Einleit. S. XXIX.
2. Peregr. Aether. – Peregr. Aether. – Silviae vel potius Aetheriae Peregrinatio ad loca sancta / Hrsg. v. H. Haeraeus. Heidelberg, 1908.
3. Vulgata (Novum Test., Act. Apost., 2Co., Col., Vet. Test., Psalm., Ecl., Eze., 2Pa.) – Itala und Vulgata / Herausg. H. Rönsch. 2. Auflage. Leipzig, 1875.

З ІСТОРІЇ РИМСЬКОЇ ГРАМАТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ІІІ-V СТОЛІТЬ: ДІЕСЛІВНІ СПОСОБИ

Олексій Сафроняк

Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглянуто вчення римських граматиків ІІІ-V століть про способи дієслова. Показано їхні основні здобутки у висвітленні цієї дієслівної акциденції, подано і потрактовано терміни, якими тогочасні римські грамматики позначали як сам дієслівний спосіб, так і його види. У граматичних трактатах ІІІ-V століть, акцентовано у статті, є наявний діонісієвсько-палемонівський вплив. Водночас помітно великий самостійний вклад римських граматиків пізніших поколінь у трактуванні способів дієслова.

Ключові слова: дієслівний спосіб, граматик, граматичний термін, трактування, акциденція, визначення.

Донат (IV, 381, 17...)²⁷ на першому місці розглядає *qualitas* як акциденцію дієслова. Під цим терміном він об'єднує два поняття – способи і види дієслів (*Qualitas verborum in modis est et in formis*). Він пише, що багато граматиків налічують сім способів: *indicativus*, який також називається *pronuntiativus*, наприклад, *lego*; *imperativus* – *lege*; *promissivus* – *legam*, який не приймається; *optativus* – *utinam legerem*; *coniunctivus* – *cum legam*; *infinitivus* – *legere*; *impersonalis* – *legitur*. Ширше Донат пояснює безособовий спосіб. Він вказує, що дехто трактує цей спосіб як стан.

Під «*qualitas*», як згадувалось, Донат також розумів види дієслів, які він назвав «*formae*». Тут він зазначає, що деякі грамматики плутають види дієслів зі станами. Однак інші грамматики, наприклад, Сацердот (VI, 429, 25), Харісій (I, 164, 16), Ехс. Воб. (I, 561, 23), Вікторін (VI, 197, 24) під терміном «*qualitas*» розрізняли означені дієслова (*finita*) і неозначені (*infinita*). Під означеним видом дієслів

²⁷ Спадщину римських граматиків ІІІ-V століть подано за виданням: *Grammatici Latini* (G LK). Vol. I-VII, ed. H. Keil. Lipsiae, 1855–1880.

вони розуміли дієслова, які виступають у певному граматичному числі, часі, особі, і неозначений вид – це дієслова, які не мають нічого означеного, тобто неозначені форми дієслів.

Донат під «qualitas» розумів «modus», очевидно, не випадково, бо в Палемона термін «qualitas» означав дієслівний спосіб. Палемон також користувався дублетною назвою «modus» (Хар., I, 169, 7–9). Про «qualitas» замість «modus» є згадка у Квінтіліана (I, 0., I, 5, 11). Граматик Діомед (I, 338) замінює назву «modus» на «inclinatio». Трапляється термін «status», що вживається на означення «modus». Терміни «qualitas» і «status» згодом були витіснені терміном «modus».

Діомед (I, 338, 14) писав: «майже всі граматики погоджуються, що є п'ять дієслівних способів: finitivus, imperativus, optativus, subiunctivus, infinitivus (дійсний, наказовий, бажальний, умовний, неозначений). Ті, що з певних міркувань приймають шість, додають «обіцяльний» (promissivus), інші – «безособовий» (impersonalis), ті, що приймають сім способів, додають названі до попередніх, а хто приймає ще більше, то додає «питальний» (percontativus), хто подає дев'ять способів – відділяє «підпорядковуючий» від «об'єднуючого» (subiunctivus від coniunctivus), а хто десять – долучає ще «заохочувальний» (adhortativus).

Граматик Сацердот (III ст.) розглядав тільки п'ять способів, але дав їм різні дублетні назви: pronuntiativus (розповідний), або indicativus (дійсний), або finitivus (означальний), imperativus (наказовий), optativus (бажальний), subiunctivus (підпорядчий), або adiunctivus (прилучний), або coniunctivus (об'єднуючий), infinitivus (неозначений), або perpetuus (загальний) (VI, 432).

У Проба (IV, 155) є вісім способів: indicativus або pronuntiativus, promissivus, imperativus, infinitivus або perpetuus, optativus, coniunctivus або adiunctivus (з'єднуючий), impersonalis, m. gerundi (герундний).

Вікторін розглядав аж десять способів, а саме: indicativus, imperativus, promissivus, optativus, coniunctivus, concessivus (допустовий), infinitivus, impersonalis, gerendi з прикладом «legendo», hortandi (заохочення) (VI, 199). Тут він також зауважує, що деякі граматики додавали ще modus percunctativus (питальний).

Серед римських граматиків III–V ст., по суті, тільки Діомед робить спробу визначити способи. На його думку (I, 338, 17), дійсний спосіб є тоді, коли користуються мовби конкретним і простим описом і передають зміст без зв'язку з іншим виразом. На означення дійсного способу він вживає термін *finitus modus* (I, 338, 14), Харісій (I,168,2), Досіфей (VII, 406, 4), Ехс. Вов. (I, 562, 21), Вікторін (VI, 199, 17) – *indicativus*, Донат (IV, 381, 18), Проб (IV, 155, 39), Консентій (V, 374, 12) – *indicativus, qui et pronuntiativus*, Сацердот, (VI, 432, 18) – *pronuntiativus* або *indicativus* або *finitivus*.

Imperativus modus Діомед (I, 338, 27) визначає як спосіб, яким повідомляємо, що, наказуючи, згадуємо про чужий обов'язок. Термін *imperativus* на означення наказового способу вживають усі римські грамматики, починаючи від Реммія Палемона і до Прісціана.

Діомед (I, 340, 4) вважає, що *optativus* користується тоді, коли просимо щось у богів, і *optativus* бере свою назву від *optandi*.

Сервій (IV, 411, 31) визначає *optativus* за бажальним прислівником (*optativus quoniam habet adverbium optantis*). Так само пробить і Помпей (V, 215, 18). На означення бажального способу у римській граматиці був загальноживаним термін «*optativus*».

Кон'юнктив у римських граматиків зазвичай посідав четверте місце. Назвою «*coniunctivus*» на означення цього способу користуються: Харісій (I,168), Донат (IV,381), Досіфей (VII, 406), Консентій (V, 374), Вікторін (VI,199); *coniunctivus qui est et iunctivus* – Проб (IV, 155); *subiunctivus* – Діомед (I, 340); *subiunctivus* або *adiunctivus* або *coniunctivus* – Сацердот (VI, 432), *modus adiungendi subiungendique* (Ехс. Вов., I, 562).

Діомед (I, 340, 24) зауважує, що суб'єктив сам по собі не відображає поняття (змісту), якщо не додано ще інше висловлювання, яким розкривається попереднє.

Про неозначений спосіб Діомед (I, 340, 34) пише: «*infinitivus, qui est perpetuus, numeris et personis deficit, ideo dictus infinitivus ex eo, quod parum definitae habet personas et numeros*». На означення неозначеної форми дієслова Проб (IV, 156, 9) користується терміном *infinitus* (*qui est et perpetuus*), Консентій (V, 375, 14) – *infinitus modus*, а також підкреслює, що цей спосіб дехто називав *perpetuus*.

Виділення *modus promissivus* в окремий спосіб заперечували деякі грамматики, вони вважали його за дійсний спосіб. Логічно він не повинен належати до способів, а як означення виду дієслова за значенням стосуватися майбутнього часу. У такому розумінні Сацердот (VI, 432, 21) говорить: «*quidam modus dicunt promissivus, sed errant, nam tempus est futurum specie promissiva*». Донат (IV, 381, 19), як ми бачили, обмежився тільки зауваженням: «ми такого способу (*promissivus*) не приймаємо». Деякі грамматики відрізняли *modus subiunctivus* від *coniunctivus*, а ще виділяли *modus percontativus* (питальний), наслідуючи при цьому, очевидно, своїх попередників, які користувалися цим терміном у риторичному значенні. В окремих граматиків є *modus hortativus, concessivus*, функцію яких виконував *coniunctivus hortativus, con. concessivus*. У багатьох граматиків бачимо виділення безособових дієслів у *modus impersonalis*. Крім Доната, *modus impersonalis* зустрічається у Вікторіна (VI, 199), анонімного коментатора Харісія (I, 168), у Проба (IV, 156), Сервія (IV, 412) та ін. Майже у всіх граматиків є трактування *verba impersonalia*, але тільки деякі з них вважають їх способом. Цікаво, наприклад, що Сацердот (VI, 436, 30) називає *impersonalia* або *supina* з прикладами *amandi, amando, amandum*. Харісій (I, 170) під *passiva impersonalia* називає приклади: *amatus, amatu*, у Проба (IV, 163, 29) – *modus impersonalis* або *gerundi*. Відомий також спосіб під назвою *gerundi* у Діомеда (I, 352) і *gerendi* – у Вікторіна (VI, 199). Діомед (I, 342, 4) ще допускає *participialis*, під яким він розуміє дієслова, які подібні до дієприкметників, але не є дієприкметниками, наприклад: *legendi, legendo, legendum, lectum, lectu*. Отже, питання кількості дієслівних способів граматики III – V ст. розв'язували по-різному. Кількість цих способів, як ми бачили, коливалася від 5 до 10. Дуже часто синонімічні назви автори трактували як різні способи. Однак усталених було п'ять способів. Виходить, що трактування про п'ять способів римська граматична наука завдячує Діонісію Фракійцю, за яким пішов Реммій Палемон, який переклав його терміни на латинську мову. (Пор. Палемон-Харісій, I, 167, 7–9 – Діон. Фр., 47).

Отже, у граматиці III–V ст. є наявним діонісіївсько-палемонівський вплив. Водночас помітно великий самостійний вклад

римських граматиків пізніших поколінь. У різних граматиків є назви-терміни відповідно до збільшення кількості способів. Крім того, подано дублетні назви способів. Треба сказати, що термінологія на означення способів у граматичних трактатах III–V ст. була дуже різноманітна, і це можна пояснити хіба що тим, що граматика, збільшуючи кількість способів до десяти та даючи різні дублетні чи синонімічні назви на означення різних способів, добре не розуміли внутрішньої суті природи способів.

IV. POST-CLASSICA

КОНЦЕПТ «РИТОРИКА» І ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛІ КУЛЬТУРИ В АНТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ЛІТЕРАТУРНО-ЛІГВІСТИЧНИЙ, ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-ТЕМПОРАЛЬНИЙ І КОМУНІКАТИВНИЙ ДИСКУРСИ (ЛІТЕРАТУРНА РЕЦЕПЦІЯ АНТИЧНОСТІ В ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ)

Вячеслав Ціватий

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Анотація. Доба трансформаційних змін і переходу від Античності до Середньовіччя була часом інституціональних, соціокультурних, політичних, соціальних, політико-дипломатичних і економічних потрясінь, що торкнулися різних верств римського та варварського населення. Однак для пізньолатинської риторичної традиції характерне прагнення сховатися від дійсності за витонченими формулюваннями. Намагання відповідати певним зразкам і компліментарним формулюванням абсолютно переважають над реаліями достовірності та точності опису подій у сфері державотворення, культури, політики та дипломатії. На матеріалах пізньоримських творів можна спостерігати, як міметична традиція класичного періоду поступається місцем традиції символіко-алегоричної, яка є характерною для літератури Середньовіччя та Ранньомодерного часу. У статті проаналізовано поняття «рецепція», яке останнім часом набуло популярності, проте залишається дискусивним у дослідженнях з історії філософії, інституціональної історії, історичної комунікології та компаративного літературознавства.

Ключові слова: Античність, Середньовіччя, Ранньомодерний час, інституціоналізація, історична комунікологія, література, риторика, античний поліс.

Актуальність проблеми концепту «риторика», у моделях культури Античного та Середньовічного суспільств, обумовлена зростаючим інтересом до розвитку історичної комунікології, мовленевих комунікацій (зокрема публічного мовлення та міжкультурної комунікації) і до сучасних неориторичних концепцій, що у свою чергу потребує більш докладного ознайомлення із основами Античної риторики. Ораторське слово в античний період інституціонально презентує свої літературні якості та насиченість художніми прийомами. Концепт «риторика» інституціонально відображає літературно-лінгвістичний аспект комунікології та культури комунікації доби Античності, а також характеризує особливості процесу рецепції античності в комунікативно-мовленнєві моделі доби Середньовіччя та Ранньомодерного часу.

Мова й літературна спадщина є звичним для нас феноменом, проте ми досі недостатньо повно й всеціло знаємо про їх природу, витоки і риторично-інституціональну функцію. Антична риторика, уособлена в інтелектуально-літературній спадщині таких непересічних особистостей як – Антифон, Платон, Демосфен, Аристотель, Марк Тулій Цицерон – була першоосною для становлення стилістики як науки. Розквіт риторики розпочинається в добу Античності, з подальшою рецепцією її унікальної спадщини в інтелектуальне й ментальне середовище доби Середніх віків. Саме греки зробили значний внесок у становлення та інституціональний розвиток риторики. Це відкриття греків ще не було досконалим мовленням, але стало потенціалом і комунікативним фундаментом для інституту політики, і тим самим – однією з підвалин для заснування Античного полісу.

Інститут полісу якнайкраще розкривається в історичній ретроспективі та в контексті інституціонального розвитку держави й процесів соціокультурної рецепції [10, с. 24–36; 11, с. 168–173]. Феномен полісу в різні історичні епохи, як надбання історико-культурної спадщини, привертая увагу науковців у різних напрямках науки – історії, літературознавстві, мовознавстві, міжнародних відносинах, юриспруденції, філософії, політології та ін. [9].

Поліс – як феномен античного суспільства, визначав його специфіку і становив основну форму політичної, соціальної та

інституціональної організації античного суспільства. Особливістю античного політичного устрою була також невіддільність державного апарату управління від суспільства, а всі форми управління в античних державах забезпечували своїм громадянам значно більшу свободу участі в політичному та соціокультурному житті, ніж інституціональні системи інших стародавніх держав [4, с. 35–38; 13, с. 38–43].

Феномен полісу як соціально-політичного утворення полягав в тому, що вперше світ людини – індивідуума – винайшов інституціональний механізм єдності на засадах публічності та сформував інституціональну структуру і функції демократії, як грецької громадянської общини [15, с. 153–157; 24, с. 196–209].

Проблема полісу, його виникнення, інституціонального розвитку та функціонування залишається дискусійним питанням сучасного антикознавства, при тому, що феноменальність полісу як суспільно-інституційного явища є загально визнаним історичним фактом. Водночас трактування суспільно-політичної, економічної та інституціональної сутності полісу, його структури й функцій, процесу його кризи та рецепції є предметом наукових дискусій [14, с. 271–278].

Поліс як теоретичне поняття, сутнісно розкриті стародавньою філософією і знову рецепційовані та озвучені наукою Середніх віків, раннього Модерного і Нового часу, характеризується безумовною визначеністю в тому сенсі, що всі методологічні підходи більшою мірою характеризують роль і місце цього інституту в житті античного суспільства як спрямовуючу і системну складову. Поліс – це феномен тогочасного античного світу, який визначав його соціополітичну індивідуальність та інституціональну унікальність [17, с. 98–103].

Саме через вербальні образи та мовні моделі відбувається додаткове бачення світу: формуються літературні образи та культурні моделі суспільства. Лагінська риторична традиція і концепт «риторика» на межі Античності та Середньовіччя набувають свого нового інституціонального звучання в контексті літературних, комунікативно-мовленнєвих, політико-дипломатичних і соціокультурних практик.

Навіть найдоречніші аргументи не могли вплинути на супротивника, якщо він добре володів стилем мовлення та риторичними прийомами, літературним даром красномовства і техніками публічного переконування. Епоха переходу від Античності до Середньовіччя була часом політичних, економічних, ментальних і соціокультурних потрясінь, що торкнулися різних верств римського та варварського населення. Однак для пізньолатинської риторичної традиції характерне прагнення сховатися від дійсності за витонченими формулюваннями. Намагання відповідати певним зразкам та компліментарним формулюванням абсолютно переважають над реаліями достовірності й точності опису подій у сфері культури, державотворення, політики та дипломатії. На матеріалах пізньоримських творів можна спостерігати, як міметична традиція класичного періоду поступається місцем традиції символіко-алегоричній, інституціонально більш характерній для літератури та епістолярного жанру доби Середньовіччя та Ранньомодерного часу (Кассіодор, Боецій, Григорій Турській та ін.), і яка представляє собою альтернативу мімезису [2; 10, с. 24–36].

На початку третього тисячоліття історичний і культурний досвід людства змушує нас неодноразово звертати погляд до переломних, трансформаційних епох в історії, зокрема до протяжної хронологічної лінії переходу від Античності до Середньовіччя. Падіння Римської імперії достеменно було найбільшим переломним моментом в історії Європи, яка вступила у IV ст. античною цивілізацією, а вийшла із VI ст. вже тим комунікативно-ментальним світом, що в найближчій перспективі стане цивілізацією Середньовіччя. На зміну монолітній і стабільній політичній системі римської державності заступали розрізнені та політично відокремлені варварські королівства, які, постійно ворогуючи між собою, вели римський світ та античну культуру до занепаду. У свою чергу нова інституціональна реальність вимагала нової мови, літератури, менталітету, світогляду та оновленого світосприйняття.

Новий інституціонально-ідеалізований образ реальності ніколи не був утілений у суспільне життя, але й ніколи не був їй абсолютно чужим. Цей образ інституціонально формувався і фіксувався, насамперед – у риторично організованому слові, бо лише

ясна, естетично досконала форма мови робить зміст висловлювання суспільно значущим, зрозумілим оточуючим, а тому єдино реальним і дієвим. У римському світі, із його приматом суспільно-історичного цілого над індивідуальним буттям, риторика була не тільки частиною освіти, а й невід'ємним елементом суспільного і соціокультурного життя, необхідним компонентом державної влади і втіленням моралі, культури, права, політики і дипломатії.

Інтерпретація численних літературних свідчень, що залишилися від V–VI століть, пов'язані з певними численними труднощами, яких стає тим більше, чим частіше дослідники абстрагуються від світогляду авторів цих творів. У даний час у широкий науковий обіг виявилася залучена лише незначна частина літературної спадщини досліджуваного періоду. Вона представлена обмеженим фондом уривків, які переходять із однієї роботи в іншу та піддаються різноманітним інтерпретаціям – у залежності від позиції та індивідуального сприйняття вченого. Основною складністю для дослідників зазвичай ставала риторична природа джерела. Намагаючись вилонити історичні факти в хитромудрих риторичних потоках, пробираючись крізь лабіринти штучних стилістичних конструкцій, антикознавці та медієвісти, які виявляли інтерес до творчості авторів V–VI ст., як правило, зазначали недостатню змістовність творів, що ми маємо в наявності [10, с. 24–36; 5].

Варто акцентувати увагу на тому, що в дослідженні науковця, який прагне співвіднести абстрактне мислення із особливостями тогочасної конкретно-історичної ситуації та суспільно-ментальним характером, системою цінностей, які притаманні для того суспільства, саме риторика відіграє роль сполучної інституціональної ланки. Єдина система освіти, основою якої й була риторика, давала пануючим соціальним верствам Римської імперії спільну мову та публічно-мовленнєву майстерність, що сприяла консолідації правлячої еліти. Риторика, як важливий аспект політичного і соціокультурного життя пізньої античності, в умовах посилення центральної влади, стає основою мови переконування, якою користувалася аристократія в спілкуванні з імператором. Риторика створювала образ суспільно-емотивного світу, що був інституціонально об'єднаний давньою магією грецьких слів і літературними творами [22].

В античному світі риторика мала не тільки естетичне та літературно-лінгвістичне значення. В античному світі концепт «риторика» відігравав також роль певної моделі культури. Тогочасна риторична система норм і правил була інструментально придатною до оформлення будь-якого матеріалу, і могла комунікаційно обслуговувати представників різної типології професійних і творчих індивідів (їх прояви індивідуальності), підпорядковуючи пошуки, прагнення й інтелектуальні знахідки кожного єдиному канону. Тим самим риторика виражала наріжну тезу античної культури: примат єдино-індивідуального над всезагальним, норми над примхою, знання над інтуїцією, закону над приватністю тощо. Усе це створює неповторний риторичний образ культурно-історичної та літературної епохи [6; 7].

У роботі з риторичними джерелами найважливішим аспектом для дослідника, і навіть основою дослідження – є саме аналіз стилю. Стиль відображає ментальність, стійку систему поглядів, «систему фраз», яка набагато ширша, ніж той чи інший твір, створений у даному стилі. Семантика стилю надійніша за семантику слова, бо розкриває весь світогляд, що змодельовано в цілому, сутнісну природу риторики і риторику слова.

Вивчаючи історію культури різних епох, неможливо обійтися без дослідження накопичених цією культурою способів сприйняття та осмислення власного досвіду. У мові тією чи іншою мірою фіксуються результати пізнання дійсності, що не може не впливати на наступні етапи пізнавальної діяльності, на сам підхід суб'єкта, що пізнає, до об'єктів дійсності, зокрема – у зв'язку з категоризацією світу в мові та літературі.

Мова відбиває певний спосіб сприйняття та інституціональну організацію світу. Ця організація складається в інституціонально єдину систему цінностей і поглядів, що формують увесь комплекс уявлень про внутрішній світ автора та про навколишню дійсність. Сучасна наука не задовольняється аналізом тексту як прямим наслідком життєвого досвіду автора. Між цими двома об'єктами ставиться третій об'єкт – інваріантний і неповторний мовний світ автора, що опосередковує його практичний досвід та формує його індивідуальні тексти. Мова пов'язується з фактами

дійсності не прямо, а через посилання до певних деталей та інституціональних зв'язків моделі світу, який вона представляє та інтерпретує в мові.

Через вербальні образи та мовні моделі відбувається додаткове бачення світу. Ці моделі виступають як побічні джерела пізнання, осмислення реальності та доповнюють нашу загальну картину знання, коригуючи її. Словесний образ поєднується з понятійним, лінгвістичне моделювання світу – з логічним його відображенням, створюючи передумови відтворення повнішої та всебічної картини навколишньої дійсності у свідомості людей, відображає їх менталітет і соціокультуру історичної епохи [5; 8].

В одному з листів VII книги «*Variae*» Кассіодор докладно зупиняється на описі двох придворних короля Теодоріха – рідних братів Кіпріана та Опілія. Брати постають зразками фізичної та моральної досконалості, що знаходить своє відображення в композиції листа, оскільки характеристики героїв даються паралельно, і вони практично тотожні: «...він, Опілій, настільки увібрав у собі всі переваги свого брата, що невідомо... хто з них був більш гідний похвали іншого. Якщо один щиро відданий своїм друзям і свято шанує дружні стосунки, то й інший також чесно виконує ці обітниці. Якщо одному з них невідомо, що таке жадібність, то й іншому не менш чужою виявляється жадібність. ...Таким чином, вони знають, що означає бути лояльними своїм королям, бо ніколи не чинили віроломних вчинків і віроломства по відношенню до своїх колег...» [23, Var. VI, 9].

Іншу інформацію можна отримати з творів Боеція. Обидва брати, як стверджує філософ, виступили проти нього з хибними звинуваченнями, причому якщо Кіпріан просто називається донощиком, то про Опілія сказано, що він був засуджений судом до вигнання за численні службові зловживання і навіть міг би піддатися тавруванню, немов рядовий злочинець, якби не залишив Равенну в призначений королем день [23, Var. VI, 9].

Якщо Кассіодор, малюючи портрети Кіпріана та Опілія, свідомо спотворював дійсність, переслідуючи певні політичні цілі, то подібна інтепретаційна діяльність явно не зустрічала засуджень при дворі: однією з головних установок пізноримських літераторів було

прагнення надати формальний блиск всім своїм кореспондентам [27]. Уже в передмові до «*Variae*» Кассіодор каже, що його мета – віддати «гідну хвалу» вищим сановникам і при цьому описати їх у «світлі історичної реальності». Далі він називає «*Variae*» дзеркалом своєї душі, зазирнувши в яке, нащадки зможуть уособити його, адже навряд чи може існувати твір, що суперечить характеру автора, оскільки найпотаємніші серцеві виливи, виражені в досконалій художній формі, розкажуть про нього більше і правдивіше, ніж його власні діти [23, Var. IV, 19–27].

В іншому місці «*Variae*» Кассіодор говорить про себе як про прихильника «прозорого» ораторського мистецтва, тобто такого красномовства, яке є виразом щирих почуттів і переживань оратора, яке йде безпосередньо з глибини його душі, бо тоді в красномовстві, як у дзеркалі, відбиваються моральні підвалини автора. Таким чином, ніщо не може служити надійнішим свідченням внутрішнього світу людини, ніж ті слова, якими вона висловлює свої думки [23, Var. V, 22, 3].

Не меншою мірою характер мовця проявляється й у змісті та тоні мови, тональності публічної промови і публічного виступу [23, Var. 21, 2].

Навіть поза і манера поведінки індивідуума можуть повідомити дуже багато: людина завжди буде користуватися пошаною і повагою, якщо не тільки її голос залишається спокійним, а й весь її зовнішній вигляд, манера тримати себе незмінно слугуватимуть взірцем незворушності та благородної стриманості [23, Var. VIII, 14, 3–4].

Упевненість у тому, що кожен текст орієнтований на певну аудиторію і лише в її свідомості може повністю реалізуватися, перестав бути новим. Будь-який текст містить у собі те, що ми хотіли б називати образом аудиторії, публічної аудиторії, і цей образ активно впливає на реальну публічну аудиторію, стаючи нормою її власних уявлень про себе. Цей образ практично переноситься із сфери тексту – у середовище реальної поведінки індивідуума і комунікативно-поведінкової моделі соціокультурного колективу. «Якщо такого роду текст розходиться з очевидною та відомою аудиторії життєвою реальністю, то сумнівається не він, а сама ця реальність, аж до оголошення її неіснуючою... Уподобання, мораль

і звички чиновників, які нас оточують, ми дізнаємося з виразу їхнього обличчя та тональності голосу. Якщо вираз обличчя особи спокійний, якщо справа викладається голосом стриманим і рівним, то тоді ми вважаємо, що факти, що повідомляються, заслуговують на довіру, бо все сказане в стані сум'яття не може братися до уваги, оскільки, на нашу думку, ніколи не буває правдивим...» [23, Var. VI, 9, 3-4].

Кіпріан і Опілій, мабуть, опанували це мистецтво придворного спілкування досить досконало. Кіпріан принаймні мав би в ньому особливо відзначитися, оскільки відомо, що він був направлений Теодоріхом до Візантії з дипломатичною місією [Var. V, 40, 5].

Така звичайна для «*Variae*» увага до зовнішньої складової справи, до ритуалізованих форм прояву почуттів, є однією із основних прикмет часу, характерною рисою даного історичного періоду. Багато в чому це пояснюється відірваністю освіти від соціальної реальності, адже освіта була заснована на вивченні класичних зразків. Любов автора до стереотипів, звичка користуватися готовими штампами, призводили до того, що будь-яка людина, незалежно від її моральних якостей, у його трактуванні була зразком досконалості.

У цих соціокультурних умовах єдина мова, яку чули навколо себе вищі представники державної влади та найзнатніші аристократи, була мова безперервного славослів'я, постійних вихвалянь: благо набір відповідних слів, що були в розпорядженні середньовічної риторики, був достатньо численним: *lux, splendor, jubar, , claritas, radius, coruscare, rutilare, fulmen, aura, fax, lampas, lumen, gloria, laus, praeconia, tituli, insignia, micare, ornamentum*. Постійне вживання наведених слів є однією із найхарактерніших рис як «*Variae*», так і для всієї пізньої римської літератури.

Про одну зі згадуваних подій автор «*Variae*» пише: «Це велике свідчення життя людини не може бути названо просто «славним» (*clarum*), а лише, безумовно – тільки «славнішим» (*clarissimum*), оскільки вважається, що практично все чудово в того, до кого звертаються настільки блискучим ім'ям у найвищому ступені (*tanti fulgoris superlativo nomine vocitatur*)» [23, Var. VII, 38]. Можна

сміливо сказати, що кут заломлення в кассіодорівській риторичі залежить від матеріального статку, статності та статусності героя в державній ієрархії [23, Var. VII, 20].

Характерною стилістичною рисою латинської літературної прози класичного періоду є пристрась до гіпотаксису. Існують кілька взаємопов'язаних факторів, що зумовили відчутне зростання кількості абстрактних іменників у пізній латині. Насамперед, латинська мова класичного періоду прагнула до цілком зрозумілого, чіткого формулюванню раціональних аргументів і апелювала до розуму більшою мірою, ніж до емоцій. Тепер естетичні та ментальні установки змінюються. З певною часткою умовності естетичну концепцію, що склалася, можна було б назвати «новою чуттєвістю». Багато нових слів і висловлювань знаходять смислові аналоги в словниковому складі мови «золотого століття». Однак вони, тим не менш, створюють навколо себе бароковий наддостаток. Відмова від принципу словесної економії в пізній латині реалізується як виконання центрального естетичного завдання – ментальне відсторонення і відгородження від реального світу. Звідси поява і часте вживання таких слів, як *districtio*, *interminatio*, *nimietas*, *oblocutio*, *depraedatio*, *hostilitas*, *incivilitas*, *indisciplinatio* і т. д. Усі ці слова є в «*Variae*».

Особливо зауважимо, що заміна особистих займенників на утворені від них абстрактні найменування, зокрема титулами та численними почесними званнями (наприклад, *imitari Deum* – *imitatio Dei*), передбачає «інституціоналізацію, ґрунтовність, значущість». «Перехід до утворення дієслівних іменників означає, що з'явилася тенденція до абстрагування, систематизації, можливо, класифікації; віддієслівний іменник стає новою інституцією, що володіє вищим ступенем рефлексії та формалізації, ніж відповідне дієслово» [26, р. 45].

Але не лише віддієслівні іменники фіксують увагу на впорядкованому, інституціоналізованому, статичному світові. Утворені від прикметників абстрактні іменники на *-tas* (наприклад, *caritas* і *puritas* у сфері моралі, *Trinitas* у релігійній сфері, *spectabilitas* – у соціополітичній) також можуть бути елементами цього світу.

Присудки кожного такого уривку недвозначно показують, що людина виявляється вже не службовцем інтересів *pax* або *securitas*,

а їх безпосереднім втіленням, символом, емблемою. Емблематика – це одна із форм самовираження, яку створює для себе риторична культура. Риторичне слово містить у собі деяку певну матеріальність, отже – візуальність і наочність. Емблема – це завжди поєднання слова та образу, образ – схема, образ – сенс, за нею стоїть цілий світ, і вона є репрезентацією цього світу. Суть емблеми полягає в безпосередньому поєднанні графічного та словесного, унаочненого образу та моралістичного змісту, думки. Емблематика творить апофеоз алегоричного: емблематичне мислення знаходить в алегоричних образах своєрідну аксіоматику, набір вічно істинних аргументів, воно поживляє традиційну топіку та метафорику, убаचाючи за нею моральний, абстрактний зміст. Емблематичний образ не піддається рефлексії, а тому певною мірою містить у собі істину [21].

Як й інші особистості, і навіть ще більшою мірою, особистість государя – має бути «схематизована», безособова. У цьому все буття монарха стає церемоніалом. Загальновідомо, що придворне життя та придворна естетика римських імператорів IV–V ст. (що являли собою норму та зразок для всього, що в Середні віки вважатиме себе «імперським») вимагали чуттєвого пізнання та інституціонально-почуттєвого ставлення до всього атрибутивного, зокрема – інсигніям, регаліям, а також уніформам. Естетика уніформи принципово схематизує образ людини.

У пізній античності міметична (наслідувальна) традиція відображення і розуміння реальності, яка домінувала протягом всієї класичної ери в Греції та Римі, поступово поступалася місцем традиції символіко-алегоричній, що представляє собою альтернативу мімесісу [31, р. 331–351].

Комунікологія є новим напрямом гуманітаристики, зокрема в наукових політичних, історичних і лінгвістичних дослідженнях. Комунікація як соціокультурний та інституціональний феномен охоплює весь спектр взаємодії людей, починаючи від міжособистісного спілкування і закінчуючи взаємодією великих спільнот та інституцій у сфері політики, культури, дипломатії та права. Незаперечність фундаментального значення комунікації дає підстави для різнопланового вивчення й з'ясування цього феномена в історичному процесі, його ролі й значення в історії людства,

історії дипломатії, зовнішньої політики і міжнародних відносин [1, с. 2–18]. У кожному суспільстві формується і функціонує комплекс базових типів, структур, інститутів, принципів, форм і засобів комунікативних відносин, які можна позначити терміном комунікативність. У свою чергу, комунікативність визначає характер культури комунікації суспільства на тому чи іншому етапі його історичного розвитку, що актуалізує тему даного дослідження. Питання культури, політики і дипломатії будуть недостатніми, якщо вони не включені в комунікативний простір. Комунікативний підхід відкриває нові можливості для вивчення інституціональної історії, історії дипломатії та історії міжнародних відносин [16, с. 53–57; 20].

В останні десятиліття спостерігається тенденція до вивчення й компаративного аналізу дипломатичної комунікації, механізмів досягнення згоди між державами. У світлі такого підходу війни сприймаються скоріше, як аномалії, а ніж звичайна практика, для якої не було альтернативи. Прикладом такого дослідження можна назвати монографію Христини Луттер, присвячену вивченню політичної комунікації в епоху переходу від Середньовіччя до Нового часу [3; 28]. Дослідниця показує «дипломатичну комунікацію не тільки як ансамбль різноманітної практики і техніки інформативного посередництва, а і як багатогранний процес політичного спілкування за допомогою символіки», дипломатичних норм протоколу та етикету, майстерності публічного спілкування, публічних виступів і мистецтва переговорів [18, с. 160–170].

Інтерес до комунікативних відносин у сфері культури, політики і дипломатії обумовлюється особливістю людської психіки, прагненням людини спостерігати все, що відбувається на політичній і політико-дипломатичній сцені, як спектакль, драму і трагікомедію, учасниками якої є реальні персонажі, колективні та індивідуальні актори.

У політичному процесі людей часто мало цікавлять принципи, програми, ідеологічні погляди, з якими виступає політик або дипломат, – набагато більший вплив і інтерес має те, як він виглядає, говорить, спілкується, поводить себе в публічному і приватному житті. До головних завдань історичної комунікології входить

вивчення комунікативного простору, в якому реалізуються відносини між людьми, їх контакти і спілкування, відбувається обмін інформацією між особистостями, між державами, між міжнародними організаціями, між дипломатами тощо [19].

Політико-дипломатична культура комунікації в європейській цивілізації доби Античності, Середньовіччя та Ранньомодерного часу мала свої інституціональні етапи становлення й розвитку. Попри всю різноманітність комунікативних відносин можна простежити їх довготривалі цикли, які визначаються характером політичних, дипломатичних, соціальних, економічних, буденно-побутових процесів, і наявністю відносно короткочасних «кризових» періодів революцій, соціальних катаклізмів, релігійних конфліктів, трансформацій, політичних конфліктів і дипломатичних переговорів [12, с. 338–348].

Флоренція, столиця італійського Відродження, на рубежі Середньовіччя та раннього Модерного часу, як, мабуть, і всяке місто-комуна в Італії, не була бюрократичною державою і не мала апарату професійних управлінців, у тому числі й спеціального професійного дипломатичного корпусу, також не існувало й постійної акредитації повноважних представників у будь-яких державах або при дворах князів церкви і феодалських володарів.

Особа, що посилається із зовнішньополітичною місією, називалася «оратором», оскільки красномовство вважалося головною якістю повноважного представника республіки. Дипломатичні доручення покладалися на громадян республіки, які виїжджають у філії своїх сімейних компаній, розсіяних по різних державах Європи та за її межами, тому майже завжди вони поєднувалися з торговельно-банківськими функціями. У Сіньюорії – свого роду уряді Флорентійської республіки – перша канцелярська реформа була проведена 1431 року канцлером Леонардо Бруні та нотаріусом Філіппо Перуцці. Вона наказувала у визначені способи забезпечити зберігання в канцелярії Сіньюорії дипломатичних документів, що реєструвалися в спеціальних книгах дипломатичних місій, а також отриманих і надісланих Послами листів (дипломатичне листування).

До цієї реформи подібна документація часто зберігалася вдома у тих, хто функціонально діяв на зовнішньополітичних теренах, а

звіти про виконання місій потрапляли в таке своєрідне джерело, як сімейні книги [30, 1883 s., XI; 883 s., XII; 1884 s., XIII; 1 884 s., XIV]. Займаючи в них чимало сторінок, вони ставали невід'ємним інституціональним «органом» «політичного тіла сім'ї» [29, p. 785–804].

Ця комунікативна практика і культурна практика були показниками високої оцінки дипломатичної діяльності, котра становила предмет законної гордості як самого флорентійського «оратора», так і його нащадків, тому приватні реєстри мають значну документальну цінність. А для сучасних дослідників проблем комунікології ця цінність подвоюється, оскільки вони отримують неоцінений матеріал для співставлення, порівняння і верифікації. Зокрема, зіставлення реєстрів Мікеле Каstellани із записами його сучасника Рінальдо дельї Альбіцці дозволяє переконатися в їх високого ступеня точності та інформативності, насиченості персональними зауваженнями і цікавими деталями з тогочасної політико-дипломатичної сфери діяльності.

У більшості громадян, які постійно виконують дипломатичні місії комуни, оцінки й сприйняття дипломатичної роботи поділялися на два полярних реєстра. Негативні висловлювання відображали ризик і небезпеку для їх життя, які часто супроводжували багатоденні поневіряння і вимагали напруженої праці, а інколи й неймовірних зусиль, а також укладали ламентачії з приводу того, що місії займають багато часу і відволікають від занять торгівлею, банком і основною професійною діяльністю. Зокрема, дипломатичній службі присвятив чимало сторінок своєї «Домашньої хроніки» суддя та купець Донато Веллуті (1314–1370). Зовнішньополітична діяльність займала половину його життя – із початку 40-х рр. до 1363 року.

Яскравою фігурою на дипломатичному олімпі Флорентійської республіки був Бонаккóрско Пітті (1354–1430 / або в 1432 році) – дипломат, політик, ділова людина, мандрівник. Час політико-дипломатичної діяльності Бонаккóрско Пітті – це період формування нової комунікативної та політико-дипломатичної культури й нового кола ідей, які отримали назву ренесансний Гуманізм.

У цей період з'являється і гуманістична дипломатія, засновником якої прийнято вважати Франческо Петрарку (1304–1374 рр.).

Знаменитий поет, автор багатьох вчених латинських праць і листів, політик і дипломат. Як дипломат він виконував доручення правителів міст і високих духовних осіб, складав промови і вітання, брав участь у дипломатичних переговорах. З нього можна написати «портрет» дипломата-гуманіста. Для прикладу доречно проаналізувати «Хроніку» Бонаккорсо Пітті (1354–1430 рр.), яку він, за звичаєм багатьох флорентійських ділових людей, взявся писати, сказавши по-дантівські, «...Земне життя пройшовши наполовину», уносячи туди відомості й міркування практично до кінця днів своїх. У результаті народився автобіографічний наратив, що створювався, як зрозуміло з початкових і кінцевих записів, близько сімнадцяти років. У записах перших років більш детальний і докладний, ближче до кінця – більш швидкий і сухий, але так само цінний на всьому «просторі» виклад із точною фіксацією дат, фактів, у тому числі й дипломатичного характеру [25]. Твір містить багато матеріалу, що дозволяє зрозуміти, якими якостями за часів Бонаккорсо Пітті повинен був володіти дипломат, яка була роль дипломатії як інструмента у відносинах між Флоренцією і заальпійськими країнами, перш за все Францією [32, с. 241–251].

Бонаккорсо Пітті як дипломат вирізнявся майстерністю і дипломатичним хистом. Результати його переговорів, наскільки дозволяють судити скупи свідчення його «Хроніки», характеризуються тверезим відчуттям обстановки, розумінням кордонів можливого і вмінням ці кордони розширити, завдяки особистим якостям, політичній культурі, комунікації та знанням декількох мов. Він озброєний багатьма знаннями, і озброєний у прямому сенсі, мав можливість захистити себе в небезпеці. Ясно, що саме Бонаккорсо Пітті, як губка, з одного боку, активно вбирав нові ідеї новонародженого гуманізму про людину і суспільство, з іншого – підживлював їх, наповнював силою і практиками, робив затребуваними, що і дозволяло європейським гуманістам крок за кроком формулювати етику та комунікацію доби Нового часу.

Зазначимо, що місто-держава – Флорентійська республіка впливала на створення нових ідентичностей, особливо помітних при інституціональній комунікації із монархами, папським двором, феодалними сюзеренами і могутніми володарями за його

межами, перед якими громадяни Флоренції, будь то гранди або пополани, відчували себе якимось цілим, єдиним «ми» у протистоянні або діалозі із чужими, а іноді й явно ворожими – «вони». Специфіка представлених дипломатичних практик і комунікативних дискурсів, що представляють саморепрезентації своєї діяльності та ідеальні образи життєписів, не дозволяють використовувати їх як джерело точних і достовірних фактів. Об'єктом дослідження в даному випадку виступали стійкі вербальні моделі, комунікативні практики, що відображають соціально-культурні та ментальні установки, за допомогою яких рефлексувалися і оцінювалися зовнішньополітичні відносини, що встановлюються з коронованими владиками, римським понтифіком і феодалними синьйорами. Доблесть Посла вимірювалася його красномовством і риторичною вправністю в демонстрації відважної до нерозсудливості й безглуздості зухвалості, а також його непідкупності і безкорисливості у ритуалізованих жестах відмови від винагороди і подарунків [25, р. 96–103].

Отже, через дослідження проблем політичної та історичної комунікології, інституціонально-політичних процесів у сфері комунікології, науковці спробували з'ясувати характер античної, середньовічної та ранньомодерної відкритості, комунікативності, у тому числі й публічності влади, шляхом аналізу риторики, практик ораторської майстерності, емблематики, символіки, семіотики, ритуалів, жестів, норм етикету та протокольних унормувань як комунікативних засобів. Однією з найулюбленіших тем, яка сьогодні актуалізувалася під новим кутом комунікативного аналізу, є тема влади і суспільства, політики і дипломатії, комунікативно-мовленнєвої культури.

Особливості розвитку цивілізацій, дипломатії та комунікативно-риторичних практик в усьому своєму просторово-часовому різноманітті зберігають для нас – сучасників – багато цікавих фактів, а часом і політико-дипломатичних або життєвих практик, які не втратили своєї актуальності й в умовах нашого з вами поліцентричного (постбіполярного) світоустрою XXI століття.

Рецепція є соціокультурним надбанням суспільства. Темпоральний вимір концепту «рецепція» у добу Античності, Середньо-

віччя та Ранньомодерного часу (раннього Нового часу) є дороговказом у системі людських цінностей, ментальних установок і комунікології. Поліс (Інститут полісу) – це феномен тогочасного світу, який визначав його специфіку і становив основну форму політичної, соціальної та інституційної організації античного суспільства.

Концепт «Риторика» став тим концептом, який і в наступні історичні епохи згадувався або порівнювався із тогочасними державними інститутами, як в добу Середньовіччя і раннього Модерного часу (XVI–XVIII ст.), так і в наступні періоди історії. Інтерпретації інституту полісу мають свої витoki й у Новий та Новітній час. Протягом століть їх інтерпретаційна сутність змінювалася разом зі зміною характеру відповідних інститутів, інституціоналізувався в модель риторики з притаманними їй особистими характерними рисами і національними особливостями майстерності публічних виступів та ораторського мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бистрицький Є. Вступ. Є. Бистрицький, Р. Зимовець, С. Пролеев. Комунікація і культура в глобальному світі. К. : Дух і Літера, 2020. С. 2–18.
2. Боецій Северин. Розрада від філософії / Пер. з латин. А.О. Содомора. К.: Основи, 2002. 146 с.
3. Дятлов В. О. Історична комунікологія та культура комунікації доби Середньовіччя і Ранньомодерного часу. Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2016. 160 с.
4. Рогожа М. М. Домодерні моделі громадянського життя: античний поліс як простір громадянської моралі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія»*. 2009. № 91–93. С. 35–38.
5. Содомора А. О. Жива античність. 2-ге вид., зі змінами. Львів: Срібне слово, 2009. 184 с.
6. Содомора А. О. Наодинці зі словом. Львів: Центр гуманітарних досліджень Львівського національного університету ім. І. Франка, 1999. 480 с.
7. Содомора А. О. Сивий вітер. Львів, 2002. 270 с.
8. Содомора А. О. Студії одного вірша. Львів: Літопис, Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 364 с.

9. Ставнюк В. В. Становлення та еволюція Афіньського поліса (від занепаду ахейської цивілізації до реформ Ефіяльта і Перікла). Автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.02. – всесвітня історія. К., 2006. 32 с.
10. Терлецький В. Концепт «дослідження рецепції» у контексті методології історії філософії. *Філософська думка*. 2020. № 2. С. 24–36.
11. Ціватий В. Європейський вимір інституту полісу: політико-дипломатичний і теоретико-методологічний аспект. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія*. 2014. Вип. 2 (1). С. 168–173.
12. Ціватий В. Г. Дипломатичний протокол і етикет міжнародної ввічливості в умовах мондіалізованого світоустрою ХХІ століття: теоретико-методологічний і практичний дискурси наукової та освітньої дипломатії. *Сучасне суспільство: кол. моногр.* Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2022. Розділ 3.12. С. 338–348.
13. Ціватий В. Г. Інститут полісу: політико-дипломатичний прообраз субсидіарної моделі управління в сучасній Європі (історична ретроспектива). *Зовнішні справи*. 2014. № 11. С. 38–43.
14. Ціватий В. Г. Інститут полісу: політико-дипломатичний феномен (від Античності до раннього Нового часу). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 40. С. 271–275.
15. Ціватий В. Г. Комунікативні практики італійської дипломатії: інституціональний дискурс доби Ренесансу. *LAUREA III. Античний світ і Середні віки : Читання пам'яті професора Володимира Івановича Кадєєва. Збірник наукових статей*. Харків: «Контраст», 2021. Вип IV (4). С. 153–157.
16. Ціватий В. Г. Переговори і модель переговорного процесу в міжнародних відносинах і світовій політиці ХХІ століття: теоретико-методологічний, психолого-комунікаційний та політико-дипломатичний дискурси. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії*. Вінниця–Київ: «ТВОРИ», 2022. Вип. 47. С. 53–57.
17. Ціватий В. Г. Інституціональний розвиток полісу: політико-дипломатична рецепція в Європі доби Середньовіччя та раннього Нового часу. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2013. Вип. 20 (1). Частина I. Серія «Історичні науки». С. 98–103.
18. Ціватий В. Г. Теорія і практика дипломатії Ранньомодерної Європи (ХVI–ХVIII ст.): інституціонально-регіональний дискурс. *Гу-*

- маніт–арний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії. Випуск 39. Вінниця: ТОВ Нілан-ЛТД, 2021. С. 160–170.*
19. Alcalá-Zamora J. España, Flandes y el mar del Norte (1618–1639): La última ofensiva europea de los Austrias madrileños. Barcelona, 1975. 556 p.
 20. Barbiche B. Les institutions de la monarchie française à l'époque moderne. XVI-e – XVIII-e siècle. Paris: Presses Universitaires de France, 2012. 448 p.
 21. Bremer D. Licht und Dunkel in frühgriechischer Dichtung. Bonn, 1976.
 22. Brown P. Power and Persuasion in Late Antiquity: Towards a Christian Empire. Madison, 1992. P. 30.
 23. Cassiodori Senatoris Variarum. VII, 17. (Classic Reprint. 2018. 788 p.) (Latin Edition).
 24. Chaniotis A. The Ritualised Commemoration of War in the Hellenistic City: Memory, Identity, Emotion. Cultures of Commemoration: War Memorials, Ancient and Modern / Ed by P. Low, G. Oliver, P. Rhodes. Oxford, 2012. P. 196–209.
 25. Compagni D. Cronica di Dino Compagni delle cose occorrenti ne'tempi suoi. A cura di F. Martini. I. 3. Milano, 1995. 270 p.
 26. Daube D. Roman Law: Linguistic, Social and Philosophical Aspects. Edinburgh, 1969.
 27. Enantiophanon seu legum conciliatarum centuriae X. Giulio Pace. 766 p.
 28. Lutter Ch. Politische Kommunikation an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. Die Beziehungen zwischen der Republik Venedig und Maximilian I. (1495-1508). München, 1998. 262 s.
 29. Mordenti R. Les livres de famille en Italie. Annales. Histoire, Sciences, Sociales. Paris, 2004. № 4. P. 785–804.
 30. Palla di Nofri Strozzi. Diario. Archivio Storico italiano. Firenze. 1883. XI; 1883, XII; 1884, XIII; 1884, XIV.
 31. Sillars A. L., Vangelisti A. L. Communication: Basic properties and their relevance to relationship research. In A. L. Vangelisti & D. Perlman (Eds.). The Cambridge Handbook of Personal Relationships. New York: Cambridge University Press. 2006. P. 331–351.
 32. Tsviatyi V.Hr. Theory, History and Practice of Diplomacy: International Affairs of Early Modern and Modern Europe (a Personal Model of Diplomacy and Negotiations of Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord (1754–1838)). *Соціально-гуманітарний вісник: збірник наукових праць*. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2022. Вип. 39. С. 52–57.

ЗДОРОВ'Я У СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ (на матеріалі «REGIMEN SANITATIS SALERNI» АРНОЛЬДА З ВІЛЛАНОВИ)

Марта Петришин

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

Галина Загайська

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Здоров'я у системі цінностей впродовж століть належало до пріоритетних питань суспільств. Початок ХХІ століття характерний не лише інтенсивним розвитком світової економіки, підвищенням рівня життя, а й поширенням пандемій, які забирають життя мільйонів людей. Профілактика захворювань, формування навичок здорового способу життя допомогли б людству уникнути багатьох хвороб, зберегти генофонд націй. Важливими є напрацювання попередніх поколінь, зокрема, цікавим є досвід середньовічної Європи. У статті інвентаризовано, систематизовано та комплексно досліджено рекомендації і рецепти збереження здоров'я на основі оригінального тексту «Regimen sanitatis Salerni» знаменитого каталонського лікаря Арнольда з Вілланови (біля 1235 – 1312 рр.).

Ключові слова: «Салернський кодекс здоров'я», Арнольд з Вілланови, дієтика, режим харчування, гігієна.

Здоров'я, гігієна, раціональне харчування впродовж століть належали до ключових питань суспільств. Низький рівень життя, недоброякісна вода та їжа сприяли виникненню отруєнь, різних захворювань, травм, високої і ранньої смертності. Початок ХХІ століття характерний не тільки потужним розвитком світової економіки, підвищенням рівня життя, а й поширенням

пандемій (SARS, Ebola virus, Covid-19), які забирають життя мільйонів людей, уповільнюють науково-технічний прогрес, спонукають до значних матеріальних затрат для їх подолання. У руслі викликів сьогодення важливими є турбота про здоров'я, профілактика захворювань, формування навичок здорового способу життя, що допомогло б людству уникнути багатьох хвороб, продовжити тривалість життя, зберегти генофонд націй. Бажання бути здоровими спонукає нас повертатися до досвіду попередніх поколінь («ad fontes») й адаптувати їх напрацювання до наших реалій. Такою неоціненною скарбницею знань є «Regimen sanitatis Salerni» знаменитого каталонського лікаря, іспанця за походженням, одного з найвідоміших професорів у Барселоні й у Монпельє Арнольда з Вілланови.

Впродовж століть «Салернський кодекс здоров'я» користувався неймовірною популярністю, був перекладений багатьма мовами, витримав понад 300 видань.

Огляд наукової літератури засвідчує, що різноманітні дослідження «Салернського кодексу здоров'я» неодноразово були предметом наукових студій. Історико-культурні і літературно-мистецькі якості були предметом наукового зацікавлення сучасного українського вченого, відомого перекладача, письменника, професора кафедри класичної філології ЛНУ імені Івана Франка Андрія Содомори. Йому належить перший в Україні переклад твору українською мовою (вперше твір був надрукований у 1975 році у журналі «Всесвіт»). Свіжим підходом відзначився новий переклад «Салернського кодексу здоров'я», який побачив світ у 2011 році і акцентував увагу на тих поетичних якостях, які роблять його цікавим і популярним [1]. Питання взаємозв'язку гігієни та передачі інфекційних захворювань, а також гігієнічних настанов, які сприяли революційним відкриттям у медицині, порушено в статті М. Біфулько та інших [2]. Специфіку неврологічних захворювань на матеріалі «Regimen sanitatis Salerni» досліджували А. Гверреро Пераль і В. Де Фрутос Гонзалес [3]. Незважаючи на попередні напрацювання, вважаємо, що додаткового висвітлення потребують питання дієтики, санітарії та гігієни, спрямовані на масове поширення знань щодо збереження здоров'я дітей та дорослих, оскільки досвід багатьох поколінь, середньовічної Європи, зокрема, який

накопичився в цих спостереженнях, поступово сприяв розумінню пріоритетної ролі профілактичних заходів для збереження здоров'я людства.

Метою нашої статті є інвентаризація, систематизація та комплексний аналіз рекомендацій і рецептів збереження здоров'я на основі середньовічного трактату «Regimen sanitatis Salerni» Арнольда з Вілланови.

Матеріалом дослідження слугувало перше видання «Салернського кодексу здоров'я» (1479) Арнольда з Вілланови, яке налічувало 364 вірші (103 глави). Ми свідомо оминаємо при дослідженні пізніші видання «Кодексу», оскільки вони містять доповнення, які не належать автору.

У середньовічній Європі найпопулярнішою з усіх навчальних медичних закладів була школа у Салерно, старовинному місті Кампанії, заснована у IX столітті. До неї прибували з різних країн ті, хто хотів опанувати високе мистецтво лікування. Лише Салернська школа давала дозвіл на лікування. Стати хірургом міг лише той, хто пройшов відповідний курс у Салернській школі. Славу школи творили Іоанн Платеарій, автор медичного посібника, Кофо, фахівець з лихоманки, Урсо, автор робіт про пульс, Троктула, фахівець з жіночих захворювань та інші відомі лікарі [1, с. 7]. Надзвичайну популярність здобув «Салернський кодекс здоров'я» як своєрідне медичне кредо, що увічнило славу цієї школи [1, с. 7]. Рецепти і поради викладені у творі в поетичній формі.

Арнольд з Вілланови рекомендує англійському королю дотримуватися спокою, міри в їжі та вині, рухатися після прийому їжі, уникати гніву, не зловживати післяобіднім сном. Запорукою здоров'я вважалися гарний настрій, відпочинок, помірність у їжі: *Si vis incolumem, si vis te reddere sanum, / Curas tolle graves: irasci crede profanum / Parce mero, coenato parum: non sit tibi vanum / Surgere post epulas: somnum fuge meridianum: / Non mictum retine, nec comprime fortiter anum. / Haec bene si serves, tu longo tempore vives. / Si tibi deficiant medici, medici tibi fiant / Haec tria: mens laeta, requies, moderata diaeta* (4, I, 2-9)²⁸. На основі цих рекомендацій

²⁸ Римська цифра позначає главу «Салернського кодексу здоров'я», арабська – номер віршового рядка.

можна стверджувати, що для збереження здоров'я, уникнення багатьох захворювань ключовими є три фактори: дієтика, режим дня, гігієна.

Правильне харчування та здоров'я є нероздільними. Склад їжі, її кількість і властивості визначають фізичний розвиток та ріст людини, схильність до захворювань, працездатність, тривалість життя, нервово-психічний стан. У Середні віки вчення про дієтику занепадало. Лише в «Кодексі» Салернської медичної школи зустрічаємо поради щодо лікувального і правильного харчування. Особливості прийому їжі, на думку середньовічних лікарів, залежать від пори року: весною не потрібно наїдатися, шкідливою є надмірна їжа літом, восени бажано не переїдати плодів, а зимою вживати все, що хочеш: *Temporibus veris modicum prandere juberis; / Sed calor aestatis dapibus nocet immoderatis / Autumno fructus caveas, ne sint tibi luctus / De mensa sume, quantum vis, tempore brumae* (4, XIX, 54-57). Причину усіх захворювань вбачали в продуктах і неналежному харчуванні: *Omnibus assuetam jubeo servare diaetam: / Approbo sic esse, ni sit mutare necesse: / Est Ypocras testis, quoniam sequitur mala pestis. / Fortior est meta medicinae certa diaeta, / Quam si non curas, fatue regis et male curas* (4, LV, 164-168). Лише лікар міг підібрати збалансований раціон, який дозволяв покращити стан здоров'я пацієнта, сприяв лікуванню різних захворювань: *Quale, quid et quando, quantum, quoties, ubi dando, / Ista notare cibo debet medicus dictando* (4, LVI, 169-170). У «Кодексі» рекомендовано також споживати помірний обід, тоді легким буде сон, надмірний же шкідливий для шлунка: *Ex magna coena stomacho fit maxima poena. / Ut sis nocte levis, sit tibi coena brevis* (4, V, 20-21). На ранніх етапах розвитку людства населення не так упереджено ставилося до смаку їжі. Головним завданням було визначати їстівні і неїстівні продукти. Проте вже середньовічні медики знали, що солодка і жирна їжа є необхідною для збагачення організму енергією, вживання солоних, гірких і гострих страв сприяло зігріванню організму, а квасних і терпких – гіпотермії: *Hi fervore vigent tres: salsus, amarus, acutus. / Alget acetosus, sic stipans, ponticus atque. / Unctus et insipidus dulcis dant temperamentum* (4, LIII, 159-161).

Важливою запорукою здоров'я є режим харчування. Люди часто споживають їжу понад міру. На думку Арнольда з Вілланови,

лише голод є голос природи, який сигналізує, що організму потрібна їжа: *Tu nunquam comedas, stomachum nisi noveris esse / Purgatum, vacuumque cibo, quem sumseris ante. / Ex desiderio poteris cognoscere certo: / Haec tua sunt signa, subtilis in ore diaeta* (4, VI, 22-25).

Важливу роль відігравали й продукти харчування. У «Салернському кодексі здоров'я» детально описано вплив харчових продуктів рослинного, тваринного походження, напоїв на здоров'я людини.

Хліб здавна вважався невід'ємною частиною раціону людини, оскільки забезпечував організм клітковиною, вуглеводами, вітамінами груп В, РР, мінеральними сполуками (солі кальцію, заліза, фосфору), необхідними для здоров'я. У добу Середньовіччя хліб був одним з основних продуктів харчування. У зв'язку з цим Арнольд з Вілланови подає рекомендації щодо якості хліба. На думку автора, хліб (*panis*) повинен бути ані гарячим, ані надмірно черствим, в міру посоленим, добре замішаним, спеченим з найдобірнішого борошна, тоді він буде додавати сил, неякісний же – відбиратиме їх. Не рекомендують вживати скорину, оскільки вона має холеретичний ефект: *Panis non calidus, nec sit nimis inveteratus, / Sed fermentatus, oculatus sit, bene coctus, / Modice salitus: frugibus validis sit electus. / Non comedas crustam, choleram quia gignit adustam. / Panis salsatus, fermentatus, bene coctus, / Purus sit sanus, quia non ita sit tibi vanus* (4, XXIV, 67-70).

Незамінним продуктом харчування були овочі, які мали лікувальне і дієтичне значення, а також попереджали інфекційні захворювання. У трактаті зацентровано увагу на вживанні капусти, цибулі, гороху, ріпи, порею. Медики Салернської школи розуміли користь споживання овочів, адже вони збуджували апетит, посилювали процес травлення, що сприяло кращому засвоєнню організмом жирів, білків, вуглеводів.

Унікальним продуктом вважалася капуста (*brassica*), до складу якої входять різноманітні вітаміни і мінерали (вітамін К, вітаміни групи В (В1, В2, В6), кальцій, калій, ніотинова кислота). На думку автора, юшка з капусти мала очищувальну дію, а свіжа капуста – скріплюючу: *Jus caulis solvit, ejus substantia stringit: / Utraque quando datur, venter laxare paratur* (4, LVII, 171-172).

Не оминає увагою Арнольд з Вілланови і цибулю (*cepa*), яка завдяки вмісту фітонцидів має бактерицидні й антисептичні

властивості, бореться з вірусами, а також позитивно впливає на процес травлення, додає рум'янцю обличчю. Крім того, цей продукт містить біологічно активні вітаміни і мінерали, які зупиняють випадіння волосся, стимулюють його ріст, повертають пишність і блиск. Для відновлення волосся автор рекомендує розтерту цибулину втирати в облісілі місця: *Contritis cepis loca denudata capillis. / Saepe fricans, poteris capitis reparare decorem* (4, LXII, 194-195).

На сторінках трактату знаходимо чимало рекомендацій щодо боротьби з отруєннями. Антидотами вважалися часник (*allia*), теріак (*theriaca*), горіх (*nux*), редька (*raphanus*) (4, CXIII, 41-42).

Багато уваги в «Салернському кодексі здоров'я» приділено користі споживання фруктів, оскільки вони уповільнюють процес старіння, забезпечують правильну роботу шлунково-кишкового тракту, є сорбентами, а також сприяють виробленню ендорфінів.

Груші (*pyrum*), наприклад, рекомендовано запивати вином, інакше вони є отрутою. Слід надавати перевагу вареній груші, яка є легкою для травлення і має антидотну дію, сира ж, на думку лікаря, є шкідливою для шлунка.

Згадує Арнольд з Вілланови і про яблука (*malum*). Клітковина, яку містять ці плоди, розріджує вміст кишківника і посилює його перистальтику: *Adde potum pyro: nux est medicina veneno, / Fert pyra nostra pyrus, sine vino sunt pyra virus: / Si pyra sunt virus, sit maledicta pyrus. / Si coquis, antidotum pyra sunt, sed cruda venenum. / Cruda gravant stomachum, relevant pyra cocta gravatum. / Post pyra da potum: post poma vade cacatum* (4, XXXIX, 117-122).

Корисним є вживання м'якоти вишень (*cerasum*), оскільки вони очищають кишківник, стимулюють гемопоєз, а вишневі кісточки мають антилітогенну дію: *Cerasa si comedas, tibi confert grandia dona: / Expurgant stomachum, nucleus lapidem tibi tollit, / Et de carne sua sanquis eritque bonus* (4, XL, 123-125).

Персики (*persica*) рекомендовано вживати з молодим вином (мустом), а виноград – з горіхами. Крім того, сушений виноград лікує кашель і нирки, але не селезінку: *Persica cum musto vobis datur ordine justo. / Sumere, sic est mos nucibus sociando racemos. / Passula non spleni, tussi valet, est bona reni* (4, XLII, 127-129).

Спеції та приправи не тільки додають смак і аромат стравам, а й приносять велику користь здоров'ю. З-поміж спецій у «Кодексі» увагу приділено лікувальним властивостям чорного перцю (*piper nigrum*), який, на думку лікаря, очищає організм від слизу, покращує травлення, засвоєння поживних речовин. Білий перець (*leucopiper*) лікує захворювання шлунка, кашель, больовий синдром, має профілактичну дію при гіпертермічному синдромі й переохолодженні: *Quod piper est nigrum, non est dissolvere pigrum, / Phlegmata purgabit digestivamque juvabit. / Leucopiper stomacho prodest, tussisque dolori / Utile, praevieniet motum febrisque rigorem* (4, LXXV, 227-230). Корисною для організму вважали суміш перцю, шавлії, солі, вина, часнику і петрушки: *Salvia, sal, vinum, piper, allia, petroselinum, / Ex his fit salsa, nisi sit commixtio falsa* (4, XXII, 62-63).

Здавна сіль використовували для збереження їжі, оскільки велика кількість приправи запобігає розмноженню бактерій. Арнольд з Вілланови рекомендує постійно на столі тримати сіль (*sal*) у сільниці, оскільки вона не тільки додає смаку їжі, а й є антидотом. Проте лікар застерігає, що надмірне вживання солі шкодить зору, спричиняє свербіж: *Sal virus refugat et non sapidumque saporat, / Nam sapit esca male, quae datur absque sale. / Urunt persalsa visum, spermaque minorant, / Et generant scabiem, prurimum, sive rigorem* (4, LII, 155-158).

Важливими для збереження здоров'я вважає відомий лікар лікарські рослини, які в оптимальному балансі містять велику кількість різних вітамінів, кислот, макро- і мікроелементів. Уже в найдавніші часи було помічено користь мальви (*malva*), що мала пом'якшувальний ефект, а вживання її кореня є помічним при пологах і в критичні дні: *Dixerunt malvam veteres, quia molliat alvum. / Malvae radices rasae dedere feces: / Vulvae moverunt, et fluxum saepe dederunt* (4, LVIII, 173-175).

М'яту (*mentha*) вважали антигельмінтним засобом: *Mentitur mentha, si sit depellere lenta / Ventris lumbricos stomachi vermesque nocivos* (4, LIX, 176-177). Різновид м'яти пулій (*pulegium*) з вином мав ефективну холекінетичну дію, а також застосовувався для лікування подагри: *Cum vino choleram nigram potata repellit: / Adpositam viridem dicunt sedare podagram* (4, LXIX, 213-214).

Шавлію (*salvia*) використовували як загальнозміцнюючий, нейропротекторний та антипиретичний засіб, а також для зменшення симптомів тремору.

Фіалка (*viola*) допомагала при головному болю, епілепсії, проганяла хміль: *Crapula discutitur, capitis dolor atque gravedo, / Purpuream violam dicunt curare caducos* (4, LXIV, V.198-199).

Кропивою (*urtica*) лікували безсоння, нудоту, кашель, метеоризм, артралгії: *Aegris dat somnum: vomitum quoque tollit ad usum. / Compescit tussim veterem, colicisque medetur. / Pellit pulmonis frigus ventrisque tumorem, / Omnibus et morbis subvenit articularum* (4, LXV, 200-203).

Багато уваги в «Салернському кодексі здоров'я» приділено не тільки рекомендаціям щодо зміцнення здоров'я, а й етіологічним чинникам. Шкідливими для зору, на думку медиків Салернської школи, купання, вина, Венера, вітер, перець, часник, дим, порей з цибулею, сочевиця, плач, біб, гірчиця, сонце, вогонь, удар, гострий кінець, пилюка: *Balnea, vina, Venus, ventus, piper, allia, fumus, / Porri cum cepis, lens, fletus, faba, sinapi. / Sol, coitus, ignis labor, ictus, acumina, pulvis, / Ista nocent oculis: sed vigilare magis* (4, LXXVIII, 235-238). Зустрічаємо й рецепти лікування окремих захворювань. Так, наприклад, зубний біль тамували зернами порею. Також практикували обкурити хворий зуб спаленим з блекотою ладаном,: *Sic dentes serva: porrorum collige grana, / Ne careas jure, cum jusquiamo simul ure: / Sique per embotum fumum cape dente remotum* (5, LXXX, 241-243). Ефективним методом виведення слизу з організму вважалися піст, тепла їжа, напружена праця, загальне зігрівання, помірне пиття, дихальна гімнастика

У «Кодексі» подано поради щодо вживання м'яса, оскільки воно містить увесь склад незамінних амінокислот, залізо, цинк, вітаміни групи В. Уже середньовічні медики розуміли, що користь м'яса залежить від виду продукту. Поживною і корисною вважали телятину і птицю: *Sunt nutritivae multum carnes vitulinae* (4, XXVIII, 80), *Sunt bona gallina, capo, turtur, sturna, columba, / Quiscula, vel merula, phasianus, ortyometra, / Perdrix, frigellus, orex, termulus, amarellus* (4, XXIX, 81-83). Не рекомендували вживати серце і шлунок, натомість вбачали користь у споживанні язика, легенів, курячого мозку: *Egeritur tarde cor, digeritur quoque*

dure / Similiter stomachus, melior sit in extremitates, / Reddit lingua bonum nutrimentum medicinae / Digeritur facile pulmo, cito labitur ipse. / Est melius cerebrum gallinarum reliquorum (4, XLVIII, 145-149). У м'ясі риби знаходиться набір мікроелементів, необхідних для оптимального функціонування організму людини. Поживними і корисними для збалансованого харчування вважали окуня, щуку, лосося, піскаря, прісноводну форель, камбалу, коропа, тріску: *Lucius et perca, saxaulis et albica, tinca, / Gornus, plagitia, cum carpa, galbio, truta* (4, XXX, 84-8)]. Надмірне ж вживання вугрів викликало, на думку лікарів, охриплість: *Vocibus anquillae pravae sunt, si comedantur* (4, XXXI, 91).

Невід'ємною частиною здорового раціону були молочні продукти, зокрема молоко ослиці: *Ac nutritivum plus omnibus est asininum* (4, XXXIV, 99). Високо цінували детоксикаційні властивості сироватки: *Incidit atque lavat, penetrat, mundat quoque serum* (4, XXXVI, 102). Сир з хлібом вважали корисним продуктом лише для здорових людей: *Caseus et panis bonus est cibus hic bene sanis* (4, XXXVII, 104).

Не оминає увагою Арнольд з Вілланови корисні та шкідливі властивості вин. Поживними для організму вважали білі, солодкі вина: *Sunt nutritiva plus dulcia candida vina* (4, XI, 38). Молоде ж вино (муст) мало антидіуретичний ефект, гепато- і спленотоксичну дію: *Impedit urinam mustum, solvit cito ventrem. / Hepatis emphraxin, splenis generat, lapidemque* (4, XXVI, 76-77). Вживання червоного вина викликало диспепсію і дисфлюенцію: *Si vinum rubeum nimium quandoque bibatur, / Venter stipatur, vox limpida turbificatur* (4, XII, 39-40). У Середньовіччі цінували лікувальні властивості вин. Рекомендували вживати вино зранку, оскільки споживання цього напою перед сном вважалося шкідливим: *Si tibi serotina noceat potatio; vina / Hora matutina rebibas, et erit medicina* (4, XV, 45-46). Для боротьби з кінетозом застосовували суміш вина з морською водою і сіллю: *Nausea non poterit quemquam vexare marina, / Antea cum vino mixtam si sumserit illam* (4, XXI, 60-61). Корисним вважали добре вистояне пиво, оскільки цей напій мав не тільки діуретичний ефект, а й давав силу, сприяв збільшенню ваги тіла: *De qua potetur, stomachus, non inde gravetur* (4, XVIII, 53).

Цікавими, на нашу думку, є в «Кодексі» загальні рекомендації щодо культури харчування. Важливим компонентом раціону вважали рідкі страви, з яких рекомендували починати обід. Якщо виникала потреба запивати їжу, то слід було якомога менше пити. Після вживання яєць потрібно було зробити ковток вина, після риби – з'їсти один горіх, після м'яса – сир: *Inter prandendum sit saepe parumque bibendum: / Ut minus aegrotas, non inter fercula potes. / Ut vites poenam, de potibus incipe coenam. / Singula post ova pocula sume nova./ Post pisces nux sit: post carnes caseus adsit* (4, XXXVIII, 111-116). Корисними вважали лише зварені на м'яко яйця: *Si sumas ovum, molle sit atque novum* (4, XXXII, 92-93). Середньовічні медики стежили за калорійністю продуктів. Поживними вважалися пшениця, молоко, молодий сир, свинина, мозок, яйця, смокви, виноград: *Nutrit et impinguat triticum, lac, caseus infans, / Testiculi, porcina caro, cerebella, medullae, / Dulcia vina, cibus gustu jucundior, ova / Sorbilia, maturae ficus, uvaeque recentes* (4, IX, 31-34). Харчування мало відповідати темпераменту. Так, наприклад, меланхолікам не рекомендували харчуватися персиками, яблуками, грушами, молоком, солоним, а також оленьчим, заячим, козячим, воловим м'ясом: *Persica, poma, pyra, lac, caseus, et caro salsa, / Et caro cervina, leporina, caprina, bovina, / Haec melancholica sunt infirmis inimica* (4, VII, 26-28).

Важливими в контексті рекомендацій збереження здоров'я є дотримання режиму дня і гігієни. Для активізації розумової діяльності «Салернський кодекс здоров'я» рекомендує уникати переохолодження, снідати після холодних гігієнічних процедур, зберігати рухову активність: *Lumina mane manus surgens gelida lavet aqua. / Hac illac modicum pergat, modicum sua membra / Extendat, crines pectat, dentes fricet: ista / Confortant cerebrum, confortant caetera membra. / Lote cale, sta paste vel i, frigescit minute* (5, II, 10-14). Запорукою здоров'я вважали чисті руки і свіже повітря: *Si fore vis sanus, ablue saepe manus* (4, XXIII, 64-66); *Aër sit mundus, habitabilis, ac lutosus / Nec sit infectus, nec olens foetore cloacae* (5, XIV, 43-44). Упереджено ставилися до післяобіднього сну, оскільки він провокував головний біль, млявість, катар, лихоманку: *Febris, pigrities, capitis dolor atque catarrhus / Haec tibi proveniunt ex somno meridiano* (4, III, 15-17).

«Regimen sanitatis Salerni» Арнольда з Вілланови є цінним джерелом інформації про рівень медичних знань Середньовічної Європи, свідченням уваги людства до питань збереження і зміцнення здоров'я. Рекомендації відомого лікаря ґрунтуються на трьох підвалинах: дієтиці, гігієні, режимі дня. Санітарно-гігієнічні поради, терапевтичні практики, приписи дієтики, аналіз впливу продуктів рослинного і тваринного походження на організм людини, рецепти застосування лікарських рослин – це не тільки шлях до міцного здоров'я, а й базові стандарти санітарного та епідемічного благополуччя. Середньовічний трактат став основою сучасної дієтології і здорового способу життя.

Перспективи подальших студій полягають у необхідності подібних досліджень творів й інших авторів. Результати таких досліджень були б корисними для суспільства як скарбниця знань про збереження здоров'я, уникнення пандемій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Салернський кодекс здоров'я. Переклад з латинської, передмова і коментарі А. О. Содомори. Львів, ЛОБФ Медицина і право. 2011. 64 с.
2. Bifulco M, Capunzo M, Marasco M, Pisanti S. The basis of the modern medical hygiene in the medieval Medical School of Salerno. *J Matern Fetal Neonatal Med.* 2015;28(14):1691-3. doi: 10.3109/14767058.2014.964681. PMID: 25212979.
3. Guerrero Peral AL, de Frutos González V. La neurología en el Regimen Sanitatis Salernitanum [Neurology in Sanitatis Salernitanum Regimen]. *Neurologia.* 2009 Apr; 24(3):194-9. Spanish. PMID: 19418296.
4. Regimen Sanitatis Salerni <http://www.academiajr.it/bibvirt/regimen.html>

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АЛЕГОРІЙ SEPTEM ARTES LIBERALES В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ

Наталія Корольова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Олеся Лазер-Паньків

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Використання латинських написів як невід'ємної частини фресок, картин і гравюр із алегоричними зображеннями *Septem Artes Liberales* було зумовлене особливостями зародження, формування та зміни тлумачення самого поняття «семи вільних мистецтв». У статті простежується історія формування поняття «вільні мистецтва» у епоху Античності та трансформація уявлень про них протягом наступних століть. Латинські написи, які супроводжують алегоричні образи «семи вільних мистецтв», ідентифікують зображення, пояснюють або уточнюють їх зміст. У якості субскрипцій до художніх творів вживаються як однослівні *tituli*, так і оригінальні, автентичні висловлювання митців, цитати з творів античних письменників, актуальні для різних епох, нерідко з граматичними помилками та неточностями.

Ключові слова: жанр алегорія, сім вільних мистецтв, латинськомовні написи, європейське мистецтво.

Алегоричність художнього мислення пронизує мистецтво всіх стилів і напрямів, алегоричні образи присутні у творах різних жанрів – релігійного й міфологічного, натюрморту, пейзажу тощо. Вони були орієнтовані насамперед на людей освічених, здатних розпізнати таємний зміст, прихований в образах людей, тварин, предметів чи атрибутів, що супроводжують основних персонажів полотна. Усі елементи алегоричного полотна були «словами».

Зображення, значення якого подекуди важко встановити лише за атрибутами, часто розкривається за допомогою супровідних написів до малюнків і гравюр, а тому їх дослідження вимагає пильної уваги. *Tituli*, походження яких пов'язують з пояснювальними написами на різних предметах часів античності, становлять єдине ціле з елементами алегоричного живопису: вони розкривають або коментують зображене й сприяють переведенню картини зорової в картину словесну.

Теоретико-методологічною основою нашого дослідження стали фундаментальні наукові праці з історії мистецтва, а також статті та монографії [7; 8; 9; 17; 18; 19; 21; 23; 24; 26]. Наявні на сьогодні роботи, присвячені *Septem Artes Liberales*, висвітлюють їх сприйняття й трактування в різні епохи, творчість окремих шкіл живопису та конкретних майстрів [4; 5; 10; 11; 14; 15; 20; 25 etc.]. Однак вчені фокусують увагу читачів переважно на невербальному рівні зображень, а досліджень про супровідні написи до алегорій «вільних мистецтв» на сьогодні не існує, що доводить важливість нашого доробку.

Метою нашого дослідження є введення у науковий лінгвістичний обіг латинських інскрипцій з художніх творів алегоричного жанру із зображеннями *Septem Artes Liberales*, аналіз та опис функціональних і мовних особливостей цих написів.

Джерелом добору матеріалу дослідження (а саме картин, гравюр та фресок із зображеннями *Septem Artes Liberales*) були довідкові видання та каталоги великих музейних зібрань, які дають докладну фактичну інформацію щодо твору того чи іншого майстра, онлайн-каталоги музеїв²⁹, а також матеріали, представлені на сайтах *WikiArt*, *DeviantArt*, *GettyImages*.

Свою довгу подорож *Septem Artes Liberales*, науки, які називали переважно мистецтвами, починають за часів античності. Уже в творі *Πολιτικά* Аристотель наводить чітко сформований перелік тих предметів, яких має навчатися вільна людина: «ἔστι δὲ καὶ τῶν ἐλευθερίων ἐπιστημῶν μέχρη μὲν τινὸς ἐνίων μετέχειν οὐκ

²⁹ British Museum, Galleria Borghese, Louvre Museum, Metropolitan Museum of Art, Prado Museum, State Hermitage Museum, State Tretyakov Gallery, Uffizi Gallery, Vatican Museums etc.

ἀνελεύθερον [...] ἔστι δὲ τέτταρα σχεδὸν ἃ παιδεύειν εἰώθασι, γράμματα καὶ γυμναστικὴν καὶ μουσικὴν καὶ [25] τέταρτον ἔνιοι γραφικὴν» (Aristot. Pol. 8.1337b) (Із числа «вільних» наук вільній людині можна вивчати тільки деякі до певних меж [...] Нині звичайними предметами є чотири: грамати́ка, гімнастика, музика і, як додає дехто, малювання³⁰). Філософ наголошує, що «ὄτι μὲν τοῖνυν ἔστι παιδεία τις ἣν οὐχ ὡς χρησίμην παιδευτέον τοὺς υἱεῖς οὐδ' ὡς ἀναγκαίαν ἀλλ' ὡς ἐλευθέριον καὶ καλὴν, φανερόν ἐστιν» (Aristot. Pol. 8.1338a) (є й таке виховання, яке батьки повинні давати своїм синам не тому, щоб воно було практично корисним для них, а тому, що воно гідне вільної людини і саме по собі прекрасне).

У Давньому Римі терміном *artes liberales* називалися взагалі заняття наукою й мистецтвом, не пов'язані з професійною діяльністю, тобто розумова праця, якою могли займатися лише вільнонароджені громадяни [2, с. 455–456].

Розуміння певного переліку навчальних дисциплін як обов'язкового освітнього циклу остаточно сформувалося у працях письменників часів пізньої Античності та раннього Середньовіччя. Вчення про «вільні мистецтва» було систематизовано в V ст. Марціаном Капеллою (?–425/428) у трактаті *De nuptiis Philologiae et Mercurii*³¹. Класифікація Марціана використовувалась протягом усього Середньовіччя, а деякі з її первісних елементів збереглися в епоху Ренесансу і пізніше.

Римський богослов Ісидор Севільський (560–636), спираючись на вчення Марціана Капелли про «вільні мистецтва», наводить детальне роз'яснення програми навчання та тлумачення матеріалу

³⁰ Переклад тут і далі наведено за виданням *Аристотель. Політика* / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К. : Основи, 2000. – 239 с.

³¹ *De nuptiis Philologiae et Mercurii* складається з дев'яти книг, з яких перші дві містять власне романічний сюжет про кохання Меркурія до прекрасної діви Філології, про піднесення її на небо і наступне весілля. Філологія отримує у подарунок сім служниць, кожна з яких втілює одне з «вільних мистецтв». Енциклопедичному опису цих мистецтв і присвячені решта сім книг. Відповідно до смаку епохи, їх уособлюють жінки, які відрізняються одна від одної вбранням, атрибутами та зачісками. Твір Марціана став найпопулярнішим підручником Середньовіччя й послужив основою для розвитку *trivium* та *quadrivium*.

з кожного предмета у книзі *Etymologiarum libri viginti sive Origines* (Етимології або Початки у XX книгах), перші три томи якої присвячені «семи вільним мистецтвам».

Septem Artes Liberales стали традиційною програмою світської освіти у Середні віки. Формальний поділ системи «семи вільних мистецтв» на два ступені було завершено Боецієм (480–524): нижчий ступінь (*trivium*) передбачав вивчення граматики, діалектики або логіки й риторики; вищий ступінь (*quadrivium*) – арифметики, геометрії, музики й астрономії. Опанувавши ці мистецтва, людина може впоратися з усіма труднощами життя: граматика навчає висловлювати думки досконалою мовою; риторика – приховувати думки під невизначеністю; логіка розвиває інтелектуальні та раціональні здібності; арифметика відкриває доступ до розуміння і обчислення гармонії Всесвіту; геометрія розкриває красу світу у формах і конструкції; музика нагадує про гармонії звучання і вібрації небесних сфер; астрономія навчає розуміння властивостей простору і часу, співвідношення акту творіння світобудови, космосу, планет, часових можливостей людини [3, с. 89].

Septem Artes Liberales були базовими для університетської освіти протягом кількох століть, і лише в XIII ст. зайшла мова про те, що цих знань недостатньо, щоб продовжити навчання в університеті.

Вивчення «семи вільних мистецтв» мало підводити до сприйняття вищої мудрості – філософії, а в Середні віки – теології. Кассіодор (бл. 487- бл. 578) у другій книзі *Institutiones divinarum et saecularum litterarum* (*Saeculares* або *Humanae litterae*), своєрідному вступі до вивчення світських і церковних наук, у семи розділах представив сім визнаних наук (граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію і музику), які він вважав необхідним доповненням теології.

Популярний енциклопедичний трактат Грегора Райша (1467(?)-1525) *Margarita Philosophica* містив дванадцять розділів, сім з яких були присвячені «вільним мистецтвам». Кожен розділ ілюструвався відповідною гравюрою по дереву. Відкривалось видання зображенням Філософії та «семи вільних мистецтв» з відповідними *tituli* під наглядом чотирьох Отців Церкви – Августина, Григорія, Ієроніма та Амвросія.

Візуально «вільні мистецтва» втілювалися в образах жінок – кожна з відповідним атрибутом і нерідко в супроводі когось із представників її сфери. Подекуди історичні постаті представників окремих мистецтв могли виступати в якості самостійних символів; у таких випадках вони мали ті самі атрибути, що й у відповідних жіночих постатей, які уособлюють ці мистецтва [8, с. 287]. Риторика зазвичай символізує Цицерон, римський юрист, оратор і державний діяч I ст. до н. е.; Логіку – Аристотель, грецький філософ IV ст. до н. е., який винайшов формальну логіку; Граматику – або Прісціан, грамастик імператорського двору в Константинополі (поч. VI ст.), або Донат (IV ст.), чий трактат *Ars grammatica* став основою середньовічної граматики; Геометрію – Евклід, грецький математик III ст. до н. е. (його підручником користувалися протягом 2000 років); Арифметику – Піфагор, грецький філософ і математик VI ст. до н. е., який може також служити уособленням Музики, вказуючи на її математичні основи; Музика іноді представлена образом Тувал-Каїна (Книга Буття, 4:22), нащадка Каїна, з ковадлом у руках, якого середньовічна традиція вважала винахідником музики; Астрономію – Птолемей, александрійський астроном II ст., чия система домінувала до Коперника (його нерідко плутають із представниками єгипетських царських династій, які мали те саме ім'я, і який через це може зображуватися з короною на голові) [8, с. 287]. Зокрема, передня частина весільної скрині-кассоне роботи Джованні дель Понте (1385 – с. 1438) прикрашена зображеннями «семи вільних мистецтв» та їх традиційних представників: у центрі – Астрономія і Птолемей; праворуч – Геометрія та Евклід, Арифметика та Піфагор, Музика з Тувал-Каїном; ліворуч – Риторика та Цицерон, Діалектика та Аристотель; Граматика та Донат або Прісціан.

Однак можна побачити й інших видатних представників відповідної сфери діяльності, які супроводжують алегоричні жіночі фігури *Septem Artes Liberales*. Так, на фресці «Тріумф святого Томи Аквінського» Андреа Бонайуті (1365–1367) в іспанській каплиці в Санта-Марія-Новелла (Флоренція) образ Арифметики зображено у супроводі Піфагора, Геометрію супроводжує Евклід, Астрономію – Птолемей, Музику – Тувал-Каїн, Діалектику (Логі-

ку) – П'єтро Испана, Риторика – Цицерон, а Граматику – Прісціан³².

Як зазначалося вище, протягом декількох століть головною метою опанування *Artes Liberales* була підготовка до вивчення теології. Зокрема, таке уявлення втілено у алегорії «семи вільних мистецтв» з мініатюри «Пагорб знань» Б'яджо д'Антоніо (1445–1516): на ній зображено пагорб з крутою гірською стежкою, що йде вгору: вона символізує важку працю, яка є запорукою оволодіння знаннями. На вершині гори – алегорична фігура Теології, одягнена в золоту сукню з символом Трійці, у супроводі святого Томи Аквінського. До алегоричної постаті Теології прямують «сім вільних мистецтв» у вигляді жіночих фігур з відповідними атрибутами та у супроводі історичних осіб – представників певних видів знань: біля підніжжя гори – Граматика у супроводі Доната або Прісціана, далі йде Арифметика у супроводі Піфагора, Логіка у супроводі Аристотеля або філософа Зенона, після Логіки – Музика у супроводі Тувал-Каїна, Астрономія у супроводі Птолемея, Геометрія супроводжується Евклідом, і нарешті Риторика з Цицероном.

Крім парціальних зображень «семи вільних мистецтв», можна побачити й їх сукупне відтворення, як, наприклад, на гравюрі Луки Чіамберлано (1589–1641) за Францом Флорісом *Сім вільних мистецтв у храмі* з відповідними атрибутами.

Іноді алегоричні образи «семи вільних мистецтв» були частиною більш складної композиції. Наприклад, на естампі Ганса Буркмайра Старшого *Aquila Imperialis* (1507) міститься зображення імператора Максиміліана в оточенні різноманітних алегоричних фігур, зокрема й *Septem Artes Liberales*. На гравюрі TEMPERANTIA з циклу *Сім добродійностей* (за Пітером Брейгелем Старшим, 1560) навколо фігури Поміркованості зображені «сім вільних мистецтв», якими вона керує. Цікаво, що центральну фігуру (Поміркованість) репрезентовано жіночою постаттю, натомість мистецтва представлені в образах осіб чоловічої статі³³.

³² Імена на зображеннях подаються за офіційною інформацією із супровідної таблички на каплиці.

³³ Більш детально про алегоричні зображення чеснот і вад див. Korolova N., Lazer-Pankiv O. Latin Inscriptions on Fine Art Works of «Allegory» Genre // Acta Linguistica Lithuanica. №86. 2022. pp. 258–285.

Переважає більшість алегоричних фігур *Septem Artes Liberales* супроводжувалась однослівними *tituli*, які допомагали ідентифікувати зображення, як, наприклад, на картині Франческо Пезелліно (1422–1457), створеній близько 1450 р., нанесено латинські написи: ARISMETRICA, GEOMETRIA, MVSICA, ASTROLOGIA, LOGICA, RETHORICA, GRAMMATICA.

Зображення *Septem Artes Liberales* могли супроводжуватись написами *Septem Artes Liberales* (Корнеліс Схют. *Allegorical scene on the seven Liberal Arts*, 1635) або *Septem Liberales* (Ганс Буркмайр Старший. *Aquila Imperialis*, 1507).

На гравюрі Луки Чіамберлано (1589–1641) за Францом Флорісом *Сім вільних мистецтв у храмі* алегоричні образи супроводжуються відповідними *tituli*: Rhetorica, Grammatica, Arithmetica, Dialectica, Geometria, Musica, Astrologia.

Гравюри Франциса Клейна, датовані 1645 р., мають *tituli* GRAMMATICA, RHETORICA, DIALECTICA, ARITHMETICA, GEOMETRIA, ASTRONOMIA, MVSICA.

На гравюрах Ганса Зебальда Бегама (1500–1550) та Георга Пенца (1500–1550) крім *tituli* вказано також порядковий номер дисципліни: GRAMMATICA (1), DIALECTICA (2), RHETORICA (3), ARITHMETRIA (4)³⁴, MVSICA (5), GEOMETRIA (6), ASTROLOGIA (7).

Часто майстри брали за зразок роботи більш ранніх століть. Нюрнберзький гравер Віргіль Золіс (1514–1562) керував друкарською майстернею, яка створила велику кількість відбитків та книжкових ілюстрацій, переважно скопійовано з робіт інших художників. Серед його продукції є серія *Septem Artes Liberales*, представлена як окремими гравюрами, так і груповим зображенням. Алегоричні фігури мають *tituli* GRAMMATICA (1), DIALECTICA (2), RHETORICA (3), ARITHMETRIA (4), MVSICA (5), GEOMETRIA (6), ASTROLOGIA (7).

Безіменні жіночі фігури-алегорії *Septem Artes Liberales* можна побачити на фресках вілли Леммі під Флоренцією авторства Сандро Ботічеллі (*Лоренцо Торнабуоні перед алегоричними фігурами семи вільних мистецтв*, 1486–1490), на полотнах Мартена

³⁴ На гравюрі Георга Пенца ARITHMETRIA.

де Воса (*Алегорія Семи вільних мистецтв*, 1590), П'єра Міньяра (*Алегорія Семи вільних мистецтв*, 1612–1695), Франческо Слетера (*Репрезентація вільних мистецтв: Проект стелі для державної їдальні в замку Грімсторп, бл. 1724*) та Джованні Баттіста Тьєполо (*Меценат представляє Августу вільні мистецтва*, 1743).

Згаданий вище Корнеліс Схют (1597–1655), учень Пітера Пауля Рубенса, є більш відомим завдяки втіленню його робіт у декоративно-ужитковому мистецтві. Гобелени за ескізами Схюта були надзвичайно популярними, особливо серед ткачів м. Брюгге, та виготовлялися в тамтешніх майстернях у період із 1655 по 1675 рік. Їх також ткали у брюссельських майстернях; у архівах зафіксовано, що в 1661 році Ян Лейнірс (1628–1687) отримав право на створення таких виробів. Судячи з кількості збережених гобеленів, ця серія, вірогідно, була однією з найуспішніших. Цикл складався з 8 гобеленів: на семи з них були окремі алегоричні зображення «семи вільних мистецтв», а на восьмому – сукупне³⁵. Зображення *Septem Artes Liberales* Корнеліса Схюта також містить *tituli* над алегоричними фігурами та напис під ними: NON EST VLLVM HVMANI INFORTVNII SOLATIVM DVLCIVS IN VITA QVAM ARS «Немає розради, яка б приносила більше полегшення життєвим турботам, ніж мистецтво», що є скороченим варіантом цитати з *Othonis Væni emblemata Horatiana* і приписується афінському поету IV ст. до н. е. Амфіцу (*Amphis Comicus*) [22, с. 140]: *Non est ullum humani infortunii solatium dulcius in vita quam ars: dum enim animus disciplinae vacat suae, laetanter praeternavigat, et obliviscitur calamitates*. Усі гобелени цієї серії мають надзвичайно сильний мілітаристський підтекст: *Septem Artes Liberales* не тільки прославляють науку й мистецтва, але також є застереженням від наслідків війни, яка кладе кінець будь-якій культурі³⁶. Гобелен, який поєднує «сім вільних мистецтв», має девіз ARTES DEPRIMIT

³⁵ Згідно з деякими джерелами, існували принаймні ще два гобелени, один із зображенням «наслідків війни» за мотивами картини Пітера Пауля Рубенса, а інший – на тему «пробудження мистецтва».

³⁶ Тема війни в контексті зображення «вільних мистецтв» піднімається також на картині Лукаса де Хіра (*Lucas de Heere. The Liberal arts in time of war*, 1568–1569): поки на задньому плані йде битва, «вільні мистецтва» сплять у стародавніх руїнах, а їхні атрибути лежать поруч.

BELLVM A QVIBVS SVSTINETVR «Війна пригнічує мистецтва, що її підтримують» [6, с. 300].

У латинських написах, які супроводжували алегоричні зображення *Septem Artes Liberales*, трапляються окремі помилки, серед яких, зокрема:

- спрощення в написанні подвоєних приголосних унаслідок усталеної з часом вимови їх як звичайних: GRAMMTICA (GRAMMATICA);
- заміна грецьких придихових φ (=ph), χ (=ch), θ (=th) і ρ (=rh) латинськими монографічними еквівалентами *f*, *c*, *t*, *r* та інша тенденція, пов'язана з гіперкорекцією – літера *h* з'являється там, де її вживання не є етимологічно виправдані: RETHORICA (RHETORICA).
- непослідовність у написанні голосних: GEOMATRIA (GEOMETRIA).

Наявні помилки часто можна пояснити нестабільністю орфографічних норм пізньосередньовічної латини, а також недосконалим знанням її граматики та етимології окремими авторами й митцями.

З точки зору етимології особливу увагу слід звернути на слова ARISMETRICA (= Ars Metrica, утворене за аналогією з Ars grammatica) і ARITHMETRIA (грец. ἀριθμός число + μέτρον міра). У середні віки через помилкове уявлення про його походження слово «арифметика» отримало додаткове *r*, ніби воно мало відношення до «метрики»; це додаткове *r* зазвичай зустрічається в італійській літературі до часу друку, у німецьких книгах XVI ст. та пізніше (значно рідше) у Франції [16, 8]. Також засвідчено вживання *titulus* ARTIMMETRIA. Зауважимо, що традиційною є назва ARITHMETICA (грецьк. ἀριθμητική).

Можна також побачити алегоричні зображення з назвами ASTROLOGIA і ASTRONOMIA. Томас Кун зазначає, що астрологія була нерозривно пов'язана з астрономією протягом 1800 років, разом вони становили єдине професійне поле й ті, хто досягав популярності в одній галузі, зазвичай були відомі також і в іншій [13, 93–94] (зокрема, астрономи Галілей і Кеплер були водночас майстерними астрологами).

Отже, *Septem Artes Liberales*, перелік яких було сформовано ще в часи Античності, становили основу базової освіти протягом кількох століть. Попри те, що ці мистецтва не були мистецтвами у нашому сучасному розумінні, вони служили джерелом натхнення для творців наступних століть.

Алегоричні зображення *Septem Artes Liberales* були широко представлені в образотворчому мистецтві Середньовіччя та Відродження. До цієї теми зверталися і в наступні епохи, коли «вільні мистецтва» як основа базової освіти вже втратили своє первісне значення. Популяризація *Septem Artes Liberales* була викликана інтелектуальною модою, існуванням запиту суспільства чи влади, адже саме дисципліни, які входили до переліку «вільних мистецтв», мали особливе значення в освіті еліти.

Як переважна більшість алегорій, зображення *Septem Artes Liberales* є не до кінця зрозумілими для сучасного глядача, оскільки їх сприйняття залежить від загального рівня набутих раніше знань і знайомства з історичним контекстом. Супровідні написи подекуди несуть основне смислове навантаження й безпосередньо пов'язані з ідейним світом автора, а тому їх розуміння є вкрай важливим для усвідомлення закладеного митцем у твір сенсу. Без уточнюючої назви чи латинської субскрипції вони цілком можуть залишитися загадкою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арістотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ : Основи, 2000. 239 с.
2. Енциклопедичний словник класичних мов / Л. Л. Звонська, Н. В. Корольова, О. В. Лазер-Паньків [та ін.]; За ред. Л. Л. Звонської. 2-ге вид. випр. і допов. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. 552 с.
3. Шариков Д. І. Філософія танцювального мистецтва за Платоном та Лукіаном // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Мистецтвознавство». Дрогобич: ДДПУ імені Івана Франка, 2014. No. 10. С. 88–93.

4. Ancona P. d'. Le rappresentazioni allegoriche delle arti liberali nel Medioevo e nel Rinascimento // *Arte V*. Roma, 1902. Pp. 137–155, 211–228, 269–289, 370–385.
5. Crawford Volk M. On Velazquez and the Liberal Arts // *The Art Bulletin*. 1978. Vol. 60. № 1 (March). P. 69–86.
6. Delmarcel G. *Flemish Tapestry: From the 15th to the 18th Century*. Translated by Alastair Weir. Tiel: Lannoo, 1999. 387 p.
7. Gombrich E. H. *The Story of Art*. London, New York : Phaidon, 2007. 688 p.
8. Hall J. *Dictionary of Subjects and Symbols in Art* (2nd ed.). New York : Routledge, 2018. 410 p.
9. Honour H., Fleming J. *A World History of Art*. London: Laurence King, 2009. 984 p.
10. Joseph Sister Miriam. *The Trivium: The Liberal Arts of Logic, Grammar, and Rhetoric*. Philadelphia : Paul Dry Books Inc, 2002. 292 p.
11. Kimball B. A. *The Liberal Arts Tradition: A Documentary History*. Lanham, Md: University Press of America, 2010. 511 p.
12. Korolova N., Lazer-Pankiv O. Latin Inscriptions on Fine Art Works of «Allegory» Genre // *Acta Linguistica Lithuanica*. № 86. 2022. pp. 258–285.
13. Kuhn Th. *The Copernican Revolution*. New York: Random House, 1957. 297 p.
14. Lindgren U. *Die Artes liberales in Antike und Mittelalter: bildungs- und wissenschaftsgeschichtliche Entwicklungslinien*. Augsburg : Rauner, 2004. 162 p.
15. Parker H. *The Seven Liberal Arts* // *The English Historical Review*. Vol. V. No. 19. 1890. pp. 417–61.
16. Smith D. E. *History of Mathematics*, Vol. 2, New York : Courier Corporation, 1958. 736 p.
17. Smith T. B., Steinhoff J. *Art as politics in late medieval and renaissance Siena*, London: Routledge, 2016. 248 p.
18. Spanily C. *Allegorie und Psychologie. Personifikationen auf der Bühne des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit*. Münster : Rhema, 2010. 440 p.
19. Stokstad M. *Art History*. Third Edition. Upper Saddle River, NJ : Pearson/Prentice Hall, 2008. 1256 p.
20. Stolz M. *Artes-liberales-Zyklen: Formationen des Wissens im Mittelalter*. 2 Bde. (Bibliotheca Germanica). Tübingen : Francke, 2004. 992 p.
21. Thuillier J. *Histoire de l'art*. Paris : Flammarion, 2002. 720 p.

22. Van Veen O. *Othonis Væni emblemata Horatiana: imaginibus in æs incisus atque Latino, Germanico, Gallico et Belgico carmine illustrata*. B. 1. Amstelaedami apud Henricum Wetstenium, 1684. URL : <https://cutt.ly/s053iZ7> (дата звернення: 03.12.2022).
23. Vandendorpe Ch. Régimes du visuel et transformations de l'allégorie. *Protée*, 33 (1). 2005. 25–38 pp.
24. Vasari G. *Le vite de' più eccellenti pittori, scultori ed architettori* 1, Firenze: G. C. Sassoni, 1878. URL : <https://cutt.ly/XABryYu> (дата звернення: 03.12.2022).
25. Wagner D. L. *The Seven liberal arts in the Middle Ages*. Bloomington: Indiana University Pres, 1983. 282 p
26. Warncke C.-P. *Symbol, Emblem, Allegorie. Die zweite Sprache der Bilder*. Köln : Deubner Verlag, 2005. 192 p.

«ЛІСІСТРАТА» АРІСТОФАНА: КІНОРЕЦЕПЦІЯ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ КОМЕДІЇ У ХХІ СТОЛІТТІ

Олександра Литовська

Харківський національний медичний університет

Анотація. Популярність «Лісістрати» Арістофана у ХХ столітті визначалася близькістю комедії до європейського драматичного канону й історико-культурним контекстом: жіноча емансипація, популяризація античності, пацифістські рухи, легалізація ЛГБТ спільнот тощо.

У ХХІ столітті чинниками інтересу до п'єси постали світова театральна ініціатива «Lysistrata project» та протестні рухи у країнах Африки, що мали серед гасел заклик до секс-страйку. Висвітлення цих рухів у світових медіа нерозривно пов'язувало їх із «Лісістратою».

Для аналізу своєрідності впливу такого історико-культурного контексту на рецепцію арістофанівської спадщини вважаємо доцільним звернутися до кіноадаптацій «Лісістрати» у ХХІ столітті: «Lisistrata» (2002), «Chi-raq» (2015), «Lysistrata» (2017), «Lysistrata 2.0» (2019).

Ключові слова: Арістофан, давньоаттична комедія, кіноадаптація, «Лісістрата», театр, фемінізм, «Lysistrata project», «Chi-raq».

Згідно зі статистикою Archive of Performances of Greek and Roman Drama з початку ХХІ століття було більше вісімдесяти театральних постановок «Лісістрати» у різних куточках світу [13].

На сайті Internet Movie Database бачимо, що із 63 кіно- та телефільмів, які спираються на комедії Арістофана, 25 – створені за мотивами «Лісістрати», комедії поставленої Арістофаном у 411 році до н.е. на Лінеях [2].

Інтерес до п'єси – надбання ХХ століття. Г. ван Стін, Е. Голл, М. Катцмані, А. Г. Мітчел, Д. Статгард, Л. Хардвік, Е. Хендлі та ін. – доводять, що у ХХ столітті саме арістофанівська «Лісістрата»

з усієї його спадщини найчастіше ставилася у театрах світу [5; 6; 7; 9; 15].

Винесення «Лісістрати» театрами у центр драматичного канону обумовлено соціо-політичними та історико-культурними зрушеннями ХХ століття. Серед них феміністичні рухи, анти-воєнні протести, популяризація класичної спадщини у широких соціальних колах, боротьба сексуальних та національних меншин за свої права.

На наш погляд, популярність п'єси визначають також її власне драматургічні особливості: близькість п'єси до європейського театрального канону (послідовність викладу, трьохактна структура, конфлікт); яскраві активні персонажі; помірна інтертекстуальність порівняно з іншими комедіями Арістофана; можливість сприймати поза античним історичним та культурним контекстом.

Під впливом цих чинників склалися основні підходи до інтерпретацій арістофанівської комедії. Як влучно формулює Лорна Харвік «Ключові аспекти сучасних відповідей Арістофану знаходяться на перетині логічного та фантастичного ... та між гендером й політикою» [7, с. 80].

А. Мітчелл аналізуючи афіші до театральних вистав виокремлює мейнстрім у інтерпретації «Лісістрати», який «передбачає посилення на мир, жіночу відмову у сексі та маніпулюючих жінок» та інший підхід: «повний спектр феміністських репрезентацій – від об'єктивізації жінок до фемінізації чоловіків» [15, с. 333].

Сучасні дослідники античної драми та театру (Е. Голл, К. Руссо, Н. Слейтер, Г. ван Стін, О. Теплін та інші) усе більше уваги приділяють власне сценічному втіленню п'єси та рецепції античності сучасним мистецтвом [5; 19; 20; 23; 22]. Рецепція класичної спадщини розглядається у найширшому плані: театр, кіно, література, образотворче мистецтво, перформанс, музика, політика, освіта тощо.

Аналізуючи рецепцію «Лісістрати» у ХХІ столітті не можна ігнорувати кінематограф. За останні 20 років з'явилася низка кінотворів, що уособлюють динаміку трансформацій в осмисленні «Лісістрати» Арістофана.

У нашій доповіді звернемося до чотирьох фільмів: повнометражних «Lisistrata» Ф. Бельмонта (2002) [10] та «Chi-raq» С. Лі

(2015) [3] й короткометражних «Lysistrata» Х. Істман (2017) [11] і «Lysistrata 2.0» К. Соремекун (2019) [12].

Наприкінці ХХ століття за образом Лісістрати затвердилися ознаки жіночого лідерства, емансипації, girl power. Поступово стаючи анекдотичним, він вимагав оновлення. Протестний пафос постановок переважно мав утопічний, нереалістичний, навіть абсурдний характер. В художньому плані акцент робиться на комічності світу навиворіт. Експлуатується еротизм, коміка тілесного низу, екзотичність побуту античності.

Пародіювання такого канону знаходимо в іспанському фільмі «Lisistrata» Франсеска Бельмонта за мотивами п'єси Арістофана та коміксами відомого німецького художника та ЛГБТ активіста Ральфа Кьоніга.

Вплив коміксу відзначається на певних трансформаціях історії: сама Лісістрата палає пристрастю до спартанки Лампіто, а у їхні плани щодо досягнення миру втручається афінська гей-спільнота.

Класичний сюжет – Лісістрата із жінками займають Акрополь, відмовляють чоловікам у сексі, намагаючись змусити спартанців і афінян заключити мир – розгортається у обрамленні другої сюжетної лінії, що є пародійним віддзеркаленням першої.

Якщо жінки протистоять чоловікам, то афінські гомосексуали співчують гетеросексуалам. У змові із радикальним гей-рухом Спарти геї Афін розробляють план, який передбачає не відмову від сексу, а досягнення миру через секс і пристрасть. Вони пропонують воїнам вимушений гомосексуалізм, аби зняти сексуальне напруження воїнів та відновити їхню спроможність воювати.

Дивним чином «вимушений гомосексуалізм» прийшовся до смаку як воєначальниками, так і простим містянам, і афінянам, і спартанцям. Колишні вороги починають закохуватися у супротивників прямо на полі бою. Тож мир між Спартою та Афінами встановлено, та не за планом Лісістрати, а за планом гея Гепатікуса. Гасло «Влада жінкам» замінюється на «Влада – геям» [10].

Центральним візуальним образом фільму стають ерегovanі чоловічі члени – що є парафразою епізоду із комедії Арістофана. У ньому вісники зі Спарти приходять до Афін домовлятися про мир,

яскраво демонструючи фізіологічні ознаки тривалого утримання від статевих відносин:

Вісник

Клянусь тобі, молодче, Зевсом, — вісник я!
Із Спарти я прийшов — про мир домовитись.

Афінянин

юоо Тому-то списа під пахвою ти приніс?

Вісник

Та ні-бо, Зевсом свідчусь!

Афінянин

Що ж ти крутишся?
Ще й плащ нап'яв? Чи не обсіли опухи
З дороги?

Вісник

Ну, й причепа ж ти! О Касторе!

Афінянин

А що це настовбурчилось, негіднику?

Вісник

Нічого, Зевсом свідчусь! От дурниці ще!

Афінянин

А це ж у тебе що?
(Обмацує).

Вісник

Лаконське берло то.

Афінянин

Таке лаконське берло і у мене є!
Ну, а тепер розповідай по правді все,
Як вам ведеться нині в Лакедемоні?

Вісник

Повстав весь Лакедемон, і союзники
Всі піднялися, — не стає лиш цебрика! [1, с. 365]

Дотримуючись образності оригіналу – із відвертістю еротичністю, зображеннями тілесного низу, їжі, побуту, обговоренням фізіологічних подробиць та хвороб – фільм виголошує рівноправність

усіх сексуальних вподобань. Водночас іронізуючи та провокуючи на роздуми про жіночі рухи, права жінок та сексуальних меншин.

Попри епатажність та нішевість самого фільму, основна ідея – перемога кохання над війною – досить традиційна «make love not war». І це можна сприймати як своєрідний підсумок пов'язаних із «Лісістратою» ідейних та художніх пошуків ХХ століття.

У 2003 році відбулися дві історичні події, які внесли докорінні зміни у парадигму сприйняття та адаптації «Лісістрати». Мова йде про «Lysistrata project» та протестні рухи у Ліберії.

«У понеділок, 03.03.03, у 59 країнах відбулося 1,029 читань «Лісістрати» Арістофана, метою яких був протест проти розпочатої адміністрацією Дж. Буша війни в Іраці» – так описують «Lysistrata project» його ініціаторки Катрін Блум та Шарон Бовер [14]. Більше трьохсот тисяч людей зі всього світу взяли участь у постановках, читаннях, переказах сюжетів, радіовиставах тощо. До заходу приєднувалися як відомі актори, так і пересічні громадяни.

Саме з цієї події варто вести відлік перезавантаження інтересу до комедії Арістофана «Лісістрата» у ХХІ столітті.

Організатори та учасники подій не дуже розгорнуто коментують вибір п'єси, переважно вказуючи на її «антивійсьну» спрямованість [9; 14]. Тож, зрозуміло, що метод Лісістрати – відмова від сексу – не розглядався як реалістичний.

Цього ж 2003 року у Ліберії завершилися довготривалі громадянські війни з численними жертвами, особливо серед мирного населення. Величезну роль у досягненні миру відіграли протести жінок на чолі з політичною активісткою Леймою Гбөөе, яка у 2011 році одержала Нобелівську премію миру.

Одним із методів протесту був секс-страйк. Як зазначає Хелен Моралес у статті «Aristophanes' Lysistrata, the Lyberian 'Sex strike', and the politics of reception», сама Гбөөе «Лісістрату» прочитала значно пізніше і не надихалася нею [16, с. 295]. На думку політичної діячки, секс-страйк як такий не був запорукою успіху протестів, але «був надзвичайно цінним у приверненні уваги медіа» [16, с. 295].

Роль медіа важко переоцінити: журналісти підхопили порівняння з Лісістратою і створили певного роду феномен перенесен-

ня літературного персонажу античності у сучасний контекст, причому план Лісістрати втратив свою комічну утопічність, а став розглядатися як дієвий метод боротьби [4; 17; 18].

Медіа апелює до Лісістрати на різних рівнях: заголовки статей, назви сайтів, порівняння у статтях, банери, хештеги, безпосередні згадки про сюжет тощо.

Така ситуація мала і зворотній ефект – адже унеможливило прочитання комедії Арістофана в іншій парадигмі.

Хелен Моралес звертає увагу на те, що «сучасний міф про Лісістрату спрощує античну п'єсу до усталеного рівняння Лісістрата=секс-страйк, ігноруючи її міфо-поетичний та ритуальний аспекти» [162, с. 294].

Успішною спробою акумулювати нові сенси, набуті у ХХІ столітті, та вивести діалог з античним першоджерелом на новий рівень здійснив афроамериканський режисер Спайк Лі у 2015 році [3].

Фільм має назву «Chi-rag» і переносить дію у чорні квартали сучасного Чикаго, де діти гинуть внаслідок зіткнення вуличних банд. Число загиблих від збройних сутичок банд зрівнялося із жертвами під час військових операцій в Афганістані та Іраці.

Конфлікт між бандами Спартанців та Троянців постає частиною більш широкої проблеми – тяжінням американців до насильства, зубожінням населення, безробіттям, свавіллям можновладців.

З метою протистояння усім проблемам до молодих жінок на чолі з дівчиною ватажка троянців Лісістратою, які бажають зупинити насильство з гаслом «No peace, no pussy», приєднується і старше покоління жінок із слоганами «Save our babies», а згодом і загалом уся чиказька спільнота з вимогами «Put the guns down» [3].

Принциповим видається пряме посилання на події у Ліберії: Спайк Лі монтує кадри з документальних інтерв'ю ліберійської активістки та підготовки Лісістрати до протестів [3].

Афроамериканський режисер, акцентуючи антивоєнну спрямованість, як і його давньогрецький попередник, демонструє глобальність конфлікту – у фільмі ініційовані Лісістратою протести охоплюють весь світ: від Токіо до Канади.

Версія Спайка Лі дуже близька арістофанівській «Лісістраті» і за формою. Від музичності, адже речитатив репу нагадує ямбічні

розміри, до композиції, де є і агон, і зіткнення хорів чоловіків і жінок; від відвертого еротизму і обсценної лексики до глобальності проблематики та складних інтертекстуальних посилань.

Емілі Кляйн у статті «Seductive Movements in *Lysistrata* and Spike Lee's *Chi-Raq*: Activism, Adaptation, and Immersive Theatre in Film» підкреслює театральність фільму Спайка Лі, який створює свій варіант «політичного театру», залучає глядача до безпосередньої реакції, руйнує четверту стіну, співставляє реальний та фікціональний хронотопи тощо [8].

Так абсурдна у 2003 році ідея секс-страйку у 2015 році перетворилася на загальновідомий історичний факт. Особливістю версії Спайка Лі було нове розширення контексту: від виключно відмови від сексу задля досягнення певної мети (до якої ЗМІ звузили дискурс) до загального надетнічного і наднаціонального руху за мир, рівні права, контроль над насильством.

На наш погляд, саме у цьому глобальному повороті і полягає значущість фільму. «*Chi-Raq*» Спайка Лі закріплює у художньому світі ідеї секс-страйку як уособлення боротьби та волевиявлення у найширшому сенсі. Утопічність і абсурдність змінюється історичною детермінованістю та практичною спрямованістю. Сучасна кіноестетика демонструє свій театральний потенціал та спроможність виконувати об'єднуючу і оновлюючу функцію, при-таманну давньогрецькому театру.

Після складного та багатовимірного фільму Спайка Лі аптаціям «Лісістрати» не вдається вийти на нові ідейні та художні сенси. Автори кінорецепцій лише експлуатують уже винайдені прийоми. Характерно, що ідеї Лісістрати переносяться у соціо-політичну, публіцистичну площину.

«*Lysistrata*: X. Істман була створена у 2017 році на замовлення Грецького міністерства культури і спорту із метою популяризувати античну драму серед користувачів інтернету. Парадигма прочитання задається уже в описі відео; «Лісістрата надихає жіночий протест» [11].

На перших кадрах короткометражного фільму героїня перед дзеркалом декламує репліки Лісістрати з агону арістофанівської комедії, у яких описується важка доля жінок під час війни. Із

зростанням емоційності промови на екрані з'являються інші жінки, що приєднуються до Лісістрати. Спочатку це мовчазні жіночі постаті, поступово вони починають говорити, наче хор. І нарешті – у кадрі демонстрація із транспарантами, на яких написано «*πλόημος δὲ γυναιξὶ μελήσει*» [11]. Акцентується протиставлення: жіноча справа – чоловіча справа.

Наступні кадри показують жінок, які плетуть щось із рожевої вовни. За кадром – Лісістрата викладає розв'язати усі проблеми так само, як жінки розплутують клубки з вовною. Виявляється, що сплели рожеві трусики, які, наче символ, одягають жінки різного віку і національностей.

Хоча ці трусики натякають на пояси вірності, але саме тема секс–страйку ніяк не зачіпається, тож маємо низку образів–кліше.

Якщо у грецькому варіанті жіноча солідарність не має конкретної спрямованості, то в хронологічно останній американській кіноверсії «*Lysistrata 2.0*» К. Сореекун маємо чітке соціальне повідомлення. «Кохаяся лише з тими, хто голосує» [12]. Короткометражка з'явилася під час президентських виборів у США в 2019 році. Сюжет фільму – жінки відмовляють своїм партнерам у сексі, якщо ті не зареєструються на вибори.

Текстовий опис до короткометражного фільму «*Lysistrata 2.0*» такий: «Час для революції у спальні та у полісі. Коли низька явка на вибори загрожує послабленням демократії, жінки усюди беруть справи у свої руки і йдуть на секс–страйк. Натхненням постали класична грецька п'єса Лісістрата та гілка розмови у секретній фейсбук групі для жінок» [12].

Отже новітні кіноадаптації переміщуються у царину соціального, публіцистичного, водночас їм бракує принципово нових ідей чи художніх прийомів. Ідейний план комедії стає одновимірним.

Протягом двох десятиліть XXI століття спостерігаємо динаміку кінорецепції «Лісістрати»: пародіювання канону ХХ століття з фантастичністю жіночого секс–страйку на початку нульових; розвиток концепції протесту Лісістрати як дієвої соціо-політичної стратегії; затвердження кліше «Лісістрата=секс-страйк»; піднесення осмислення сюжету та художніх засобів на глобально–світоглядний рівень у фільмі Спайка Лі «*Chi-raq*»; есте-

тична вичерпаність та спрощення сюжету до ідеї «Лісістрата= протест=соціальні права» у короткометражних стрічках.

Множинність підходів до потрактування «Лісістрати», успішна адаптація твору кінематографом, вплив масмедіа на формування сучасного сприйняття образу Лісістрати й сюжету п'єси – вимагають подальших мультидисциплінарних досліджень та свідчать про парадоксальну актуальність й затребуваність спадщини Арістофана сучасною культурою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арістофан Лісістрата. Комедії / пер. Бориса Тена. Харків, 2002. С. 311–378.
2. Aristophanes. Internet Movie Database : web-site. URL: https://www.imdb.com/name/nm0034922/?ref_=nv_sr_1 (access date 11.12.2022).
3. Chi-raq [Film]. Lee S. (Director). 2015.
4. Colombian gangsters face sex ban (2006, September 13). BBCNews. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/5341574.stm> (access date 14.12.2022).
5. Hall E. The English-Speaking Aristophanes 1650–1914. Aristophanes in Performance. 421 BC–AD 2007. Peace, Birds and Frogs / Eds. Hall E., Wrigley A. Oxford, 2007. P. 66–92.
6. Handley E. W. Comedy. The Cambridge history of classical literature. Vol. 1. Greek literature / Ed. Handley E. W. Cambridge, 2003. P. 355–425.
7. Hardwick L. Lysistratas on the modern stage. Looking at Lysistrata. Eight Essays and a NewVersion of Aristophanes' Provocative Comedy / Ed. Stuttard D. London, 2010. – P. 80–89.
8. Klein E. Seductive Movements in Lysistrata and Spike Lee's Chi-Raq: Activism, Adaptation, and Immersive Theatre in Film. Adaptation, 2020. Volume 13, Issue 1. P. 59–76.
9. Kotzamani, M. Artist Citizens in the Age of the Web: The «Lysistrata project» (2003–present). Theatre. 2006, 36 (2). P. 103–110.
10. Lisistrata [Film]. Bellmunt F. (Director). 2002.
11. Lysistrata [Short film]. Helen Eastman (Director). URL : <https://youtu.be/QHC2STY0zZA>.
12. Lysistrata 2.0. [Short film]. Kai Soremekun (Director). URL: <https://vimeo.com/364856898>.
13. Lysistrata. *Archive of Performance of Greek & Roman Drama* : web-site. URL: <http://www.apgrd.ox.ac.uk/productions/scripts/460> (access date 14.12.2022).

14. Lysistrata project (2003, January) : web-site. URL: <http://lysistrataprojectarchive.com/lys/> (access date 09.12.2022).
15. Mitchell A. G. Classical Reception in Posters of Lysistrata: The Visual Debate Between Traditional and Feminist Imagery. Brill's Companion to the Reception of Aristophanes / Ed. Walsh P. Leiden, 2016. P. 331–368.
16. Morales H. Aristophanes' Lysistrata, the Lyberian 'Sex strike', and the politics of reception. *Greece & Rome*. 2013, 60 (2). P. 281–295.
17. Otis J. Colombian women on 'crossed legs' sex strike over crumbling highway (2013, November 5). NBC News : web-site. URL: <https://www.nbcnews.com/news/world/colombian-women-crossed-legs-sex-strike-over-crumbling-highway-flna8c11531725> (access date 09.12. 2022).
18. Pflanz M. Kenyan women go on sex strike to force politicians to talk. (2009, April 29). *Telegraph.co.uk* : web-site. URL : <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocan/kenya/5245040/Kenyan-women-go-on-sex-strike-to-force-politicians-to-talk.html> (access date 09.12.2022).
19. Russo C. F. Aristophanes : The author for the stage. London, NY, 1994. – 280 p.
20. Slater N. W. Spectator Politics. Metatheatre and Performance in Aristophanes. Philadelphia, 2002. – 363 p.
21. Stark C. Lysistrata(s): Aristophanes and Spike Lee. *Classical Receptions Journal*. 2018, 3 (10). P. 249–274.
22. Taplin O. Greek Tragedy in Action (2nd edn.). London, 2003. – 222 p.
23. Van Steen G. A. H. Venom in Verse. Aristophanes in Modern Greece. Princeton, 2000. – xx, 284 p.

V. UCRAINICA GRAECO-LATINA

АНТИЧНІ ТІНІ В УКРАЇНСЬКИХ ВІРШАХ XVI-XVIII СТ.

Богдана Криса

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті зроблено спробу простежити функцію та характер оприявлення античних чинників в українських віршованих текстах XVI–XVIII ст. – від номінації ступенів освіти й словесности зокрема до іменної символіки на позначення риторичної вмілости чи морально-етичних цінностей і до античних алюзій як одного з факторів багатозначности художнього висловлювання та барокового підтексту загалом. Античні імпульси, опосередковані візантійською рецепцією, з одного боку, посилюють резолюційно-вказівну функцію вірша, а з іншого, – мотивують гру на впізнаваність, коли мінливі форми послідовної присутности нагадують тіні, що затуляючи співвідношення між словом і сенсом, інспірують новий досвід прочитання. Наявність такого досвіду дозволяє за зовнішньою формою віршованого письма впізнавати його внутрішній сенс.

Ключові слова: античний чинник, шкільництво, топос, номінація, словесність, підтекст, алюзія.

Відчуття непомітної присутности того, що ставало імпульсом думки й слова чи, навпаки, відчуття якоїсь прозорості й водночас неперехідної межі на шляху до ідеалу – так приблизно можна визначити функцію античности в розвитку українського віршування. А що цей процес розпочався лише в останній чверті XVI ст. і мав різні періоди, то рецепція античности так чи інакше змінювалася навіть при незмінному, здавалось би, візантійському посередництві, завдяки якому в українських текстах появилися античні мотиви. Очевидно, немає особливих підстав говорити

про виразність творчих принципів там, де триває становлення, а водночас перейнятість власною культурною ідентичністю, відкритість перед візантійською спадщиною та усвідомлення її інтегральної сутності щодо духовних надбань передхристиянської доби поширюється насамперед на античність. Власне, історія українського віршування заховає в собі особливі моменти, характер яких формується у співдії з античним чинником. І завдання цієї статті – спостереження над етапами розвитку віршованого письма крізь призму античних рефлексій, які, формуючись під знаком тієї чи іншої школи, набувають внутрішнього виміру та співвідносяться з метафізикою присутності-відсутності, з грою тіні і світла або з грою на впізнавання.

Греко-римське відлуння, хоч далеке й глухе [1], відчувається передусім у давньоруських літописних текстах. Уже за перекладними хроніками Йоана Малали й Георгія Амартоли українські книжники могли пізнати немало поетів, філософів, імператорів, полководців, міфологічних персонажів, топонімів, що позначали контури античної культури [16, с. 4–6]. У цьому плані йшлося здебільшого про символічне значення античного чинника, що проєктується не лише на літописний жанр, а загалом на загальний рівень цивілізації, коли імена Гомера, Платона чи Арістотеля означали, скажімо, освіту на візантійський кшталт [16, с. 6]. А попри те, старокиївська традиція у своїх перших авторських творах, зокрема у «Слові про Закон і Благодать» митрополита Іларіона [18, с. 161–162] чи в житіях препод. Нестора [9], засвідчує не лише символічну, але й практичну функцію античної риторики.

Коли через кілька століть в українській рецепції античності виразнішою постає опозиція Схід – Захід, то це не завжди приводить до явища, яке в сучасному світі називають «конфліктом інтерпретацій» (Поль Рікер). Навпаки, така опозиція виявляє здатність існувати у стані хай і нетривкої, зате можливої рівноваги прозахідних освітніх ідей і східної патристики, що впливала зі скомплікованості історичних, релігійних і літературних обставин, в яких народжується ранньобароковий український текст.

У книзі Герасима Смотрицького «Ключ царства небесного и нашеє христианское духовное власти нерушимий узел» передмова-присята молодшому Острозькому «замикалася» віршованою

кінцівкою на основі однієї з апофегм «Плутархуса», як його тут названо:

*Такіє нехай у тебе мѣсце мѣвають,
Которыє не ради на все зезволяють,
А которым мылиша роскош, ниж цнота –
Предъ такими кажи замикають ворота [13, с. 65].*

Не знаючи оригіналу, важко говорити про переклад. Однак можна не сумніватися, що, по-перше, авторитет Плутарха дозволяв Герасимові Смотрицькому на фігуру «дорадчої риторики», по-друге, стверджував резолюційну функцію віршованого тексту щодо всієї присвяти. А про те, що острозькі вчителі зберігали за собою право радити князеві свідчать рядки одного з геральдичних віршів Дем'яна Наливайка: *Домовых звад утѣкай, приватных кривд занедбай* [13, с. 154]. І якщо тут обійшлося без Плутарха, то це означало, що таке право було вже визнаним.

Загалом у віршованих текстах острозьких авторів репліки щодо античного досвіду мали завжди позитивний характер. Дем'яна Наливайка в окремії подяці Йову Борецькому, «вихованому в Парнасе на лоне муз», трактує його переклад листа патріарха Олександрійського, «авсонски начертаного», на руську мову, немов дарунок Аполлона [13, с. 156].

Зрештою, на античному досвіді був сформований глибокий підтекст аскетичних епіграм Віталія Дубенського, що, по-перше, спостеріг Іван Франко, зауваживши в одному з оповідань «Діоптри», яку переклав о. Віталій і яка послужила джерелом для його віршів, аналогію з персонажами Гомерової Іліади [17, с. 166]. А по-друге, такий погляд підтверджує і сам о. Віталій, який, подібно до Сковороди, закликає вчитися на чужому досвіді [15, с. 237]. Приховані античні алюзії надають Віталієвій «критиці світу» особливої актуальності й діалогічності [4, с. 40], засвідчуючи, крім загальної спрямованості, ймовірність реальних адресатів.

Утім, варто зауважити, що навіть заперечення ваги античності, чи протиставлення греки й латини, як це бачимо в полемічному дискурсі, виказують незмінну присутність античного чинника. Власне, цікаво, що у віршованій «Скарзі нищих до Бога», виразно

пов'язаній з Острогом 80–90 рр. XVI ст., прикрі оцінки тогочасного Риму не переходять на поле античної культури, як це бачимо в загорівському збірнику, що постав на основі тієї ж «Скарги»:

*Ни Платон, ни Пифагор, ниже Аристотель,
не обрѣтается духовный сказатель,
Съ которых латины наук ся повчаютъ
и безумную Русь къ собѣ потягають* [13, с. 131].

Якщо розглядати віршований бароковий текст як синтез ренесансу й середньовіччя, то досвід перших шкіл може бути прикладом ранньої стадії такого синтезу. Інша річ, що тут треба розрізняти твори, спроектовані на «спільне благо» й адресовані князям, як в Острозі, і твори, написані для учнів, в яких образи античного світу адаптовано до школярського, так би мовити, рівня. Утім, цей процес був, очевидно, дуже динамічним, а судити про нього доводиться на основі зафіксованих на письмі ментальних стереотипів, що сформувалися на основі загальноєвропейської освітньої традиції.

Значною мірою про це свідчить львівська «Просфонема», яка вийшла через десять років після Острозької Біблії, засвідчуючи той неповторний інтертекст, в якому Святе Письмо і книги християнських першовчителів, насамперед Івана Золотоустого, якого перекладали в Острозі, у Львові, згодом у Києві, породжують відчуття прихованих глибин сенсу, до яких ведуть античні сліди, часом такі малопомітні, що потребують спеціальних наукових експедицій.

Зокрема на основі аналізу грецьких фрагментів «Просфонемі» німецький дослідник Гартмут Трунте виявив ряд алюзій з Гомера, Вергілія, Гесіода, Піндара [12, с. 305–306], які засвідчують мовний і культурний рівень львівської братської школи [12, с. 318]. Наталія Пилип'юк розглядає «Просфонему» на тлі привітального виду okazійної літератури, пов'язаної з відновленням в Західній Європі античних традицій, акцентуючи на функціях гортикулярної та кліматичної метафор, «які часто зустрічаємо в тогочасних європейських панегіриках, пізніше в могилянських композиціях» [7, с. 6–7], а також на «молочній дієті для початківців» учителя Квінтіліяна, на яку покликалися педагоги гуманістичних шкіл, щоб виправдати філологічний аспект тривіюму, початкової час-

тини програми вільних наук (*artes liberales*) [7, с. 8]. За цими спостереженнями, гуманістичний профіль твору проявляється не лише в його інтертекстах, але й у вірші на герб Львова, де протиставлення безсловесного звіра й промовляючого Христа відповідає гуманістичному розумінню мови та нагадує метафору «безсловесного звіра» в Гомера, Есхіла й Платона [7, с. 9–10]. Характерно, що «реторичний мінімалізм» щодо самого адресата, незважаючи на напругу настроїв, що зумовили появу Просфонемі, Наталія Пилип'юк порівнює зі ще строгішим мінімалізмом 27-ої Пісні Сковороди, написаної майже через два століття [7, с. 7].

Водночас дещо «затінений» інтертекстуальний характер Просфонемі міг бути зумовлений і середньовічною трансмісією античних джерел, і неоднорідністю стилістики, коли мимовільне може бути потрактоване як зумисне. Тим паче, що вірші раннього бароко засвідчують явище своєї онтологічної валентності: характер більших композиційних структур, впливаючи з певних оказійних інтенцій, підпорядковує собі менші жанрові форми, які часто входять до їх складу, і надає їм додаткових функцій. У цьому контексті античні мотиви у перших українських віршах, написаних під знаком школи, дозволяють, крім літературної моди чи «польського впливу» [21, с. 73], бачити право «третього рівного» в «Речі Посполитій Двох Народів» – польського й литовського, що є важливим «для розуміння специфіки передмодерної української ідентичності у її політичному вимірі» [19, с. 231].

Утім, попри можливість звести прояви того чи іншого явища до спільного знаменника, важливо пам'ятати, що кожний твір – це щоразу інший вимір того самого джерела. Йоаникій Волкович у присвяті свого «Розмышляння о муцѣ Христа, Спасителя нашего» Гавріелю Марковичу Ланкгишу пише: «Найпреднѣйшій а праве гетман и вож всѣх красномовцов рымских, сладкомовный Цицero, ласкавый добродѣю, знаменитую цноту вдячности улюбивши, и в оной роскохавшись, овыи слова в одной с книг своих написал: «Хочу же бы-м был и всѣ мене мѣли за вдячного» [14, с. 147]. Зважаючи на цей головний мотив присвяти, в якому через античний ідеал стверджується цінність вдячности, що мимоволі стає проєкцією на розуміння жертовної смерті Ісуса Христа, твір львівського учителя створює подвійну метафізичну аналогію – вдячности

людині і вдячності Богови, фактичну аналогію античності й християнства, для якої однаково важливими є емпіричний та духовний досвіди особистости.

Окремо в цьому плані варто згадати такий жанр братської традиції як віршовані твори (ляменти) на смерть відомих осіб. Один з цього жанрового ряду, лямент Мелетія Смотрицького, найбільш витриманий у стилі візантійської поетики, подає розлогу фацецію про трьох давньоримських богинь долі як про тих, які мали опікуватися життям Леонтія Карповича. Володимир Кречетень зауважує «розвиток міфологічного образу парок»: *«Що вам єго от смерти боронить пристало,/ То сте єго выдали, от всюлю опустили,/ и нам есте, сестрички, вь том не подружили»* [3, с. 211].

Насправді античні мотиви присутні в усіх ляментах. Це може бути ряд прикладів («синхронна поетика»), як у віршах Касіяна Саковича на смерть Петра Конашевича Сагайдачного, на підтвердження того, що видатні люди у всі часи готувалися до смерті [13, с. 327–329]. Чи згадка автора «Острозького ляменту» 1636 року про те, що й «люде поганскыи» шанували своїх Богів, яка стає одним з контраргументів у вирішенні релігійного протистояння та водночас спонукою до читання Ціцерона, Ясона, Марцера [14, с. 191].

Особливий рівень засвоєння античності засвідчує «Євхаристиріон» Софронія Почаського, де під знаком нової школи зібрано систему античних наук з акцентом на потребі їх розуміння й тлумачення. Власне, патос цього програмного твору впливає з уявлень про інтерпретаційний рівень античності, що має бути оновлений і збагачений джерелами Одкровення. І античним музам належить тепер оспівувати, звеличувати та супроводжувати процес оновлення: цю несподівану транслокацію – появу біля підніжжя київських гір «кастальських джерел поезії», уможливлену творчими ініціативами й наполегливими зусиллями Петра Могили [5, с. 89].

Очевидно, професори Києво-Могилянської колегії були краще освічені, ніж їх попередники. І попри те, що з якогось часу біля підніжжя нового Парнасу й Гелікону почала грітися імперська наука, значення цієї школи важко переоцінити. Утім, йдеться про те, наскільки при проведенні нової освітньої реформи могла зберігатися-розвиватися попередня традиція, у якій античність набула своїх інтерпретаційних ознак. З одного боку, колегія

сповідувала програму, відповідно до якої антична лектура відігравала функцію потужного мосту, який єднав і з минулим, і з майбутнім, а з іншого – на тому мосту могла з'являтися охорона, до обов'язків якої, добровільних і недобровільних, належало розрізняти бажаних і небажаних представників античного світу. Так у різний час і різними професорами до лав «єретиків» було залучено не лише Епікура, але й Платона, Овідія, Сенеку та інших [16, с. 14]. І якщо хтось любив ходити не мостом, а кладкою чи навіть бродом, як, скажімо, Сковорода, то його античні рефлексії помітно відрізнялися від «шкільної» науки.

І тут варто згадати «Зерцало богослов'я» Кирила Транквіліона Ставровецького, де автор у посвяті своєму «вибраному» адресатові звертає увагу, що «мудрость свѣта того поганьскихъ философвъ» лежить під ногами Божої Премудрости [11]. Ця згадка, власне, потрібна для розуміння зв'язку між домогилянським і могилянським періодами не у лінійному чи освітньому плані, а як продовження й оновлення процесу християнізації, зорієнтованого на безпочатковість істини, що постає у співвідношенні античності та християнства, демонструючи і певну паритетність цих понять, і розширення на їх основі палітри барокового письма.

Зрештою, відомо, що з-поміж двох напрямів філософування в Києво-Могилянській академії: науково-сцієнтистського й етико-антропософського, – Сковороді був ближчим якраз другий, той, що розвивався не так у лекційних курсах і наукових трактатах могилянських професорів, як у літературних творах, проповідях і бесідах, а також в особистому житті» [6, с. 15-19], так би мовити, «поза школою». У цьому сенсі Сковорода, як жоден інший автор, поєднав домогилянську й могилянську традиції, засвідчивши неофіційне чи неформальне сприйняття останньої. Це помітно насамперед у його рецепціях античності. Знати, розуміти й запровадити у свої тексти античних поетів і філософів так, що навіть називаючи їх імена, він не залишає читача насолоди вгадувати й пізнавати їх. І передусім цей момент дозволяє погодитися з думкою, що його «Сад божественних пісень» несе виразну печатку християнського епікурейства постренесансної епохи» [8, с. 186].

Процес гармонізації етичних настанов Епікура з християнською етикою сходиться у вірші Сковороди на вершині Божого

імені. І якщо у його діалогах можна помітити сліди історичної реконструкції «богослов'я імені» та свідомої пропозиції дечого «на Стол из языческих Закровов» [10, с. 656], то ця тема впливає з послідовності його філософії: Бог постає у Творінні безліччю своїх образів і безліччю імен, тому що Боже ім'я сутність тотожні, і якщо їх не розділяє людська «ложь», то називання дорівнює присутності: «как только назвал, так вдруг и естество дал» [10, с. 678]. І останній рядок Пісні-30 «Епікур – Христос» варто прочитувати не лише в плані парадоксальності бароко - як фігуру або мішечок «на Золото и Шелуху для Зерна Божія», але в плані такої послідовності, коли тема Божого імені, яка тісно єднає Сквороду зі всією попередньою традицією, стає безпрецедентним і найповнішим втіленням його філософії. Зрештою, і про це свідчать різні студії, не один Епікур запрошений до саду Сквороди: згадано, перекладено, переспівано багатьох, але якраз його ім'я відіграє особливу функцію в складному символічному мисленні українського поета.

Античні тіні в українських віршах XVI–XVIII ст. – це пам'ять про наближення до себе самих, навіть, коли ці вірші здаються недосконалими чи наївними. Вони теж належать до саду, маркуючи його межі. Коли пересвідчуємося, що людські покоління, немов листя дерев, як каже Горацій у перекладі Андрія Содомори, то знаємо, що «лист не падет» в Божому саду, як каже Скворода. Словами Ціцерона та Йоаникія Волковича, це означає, що хочемо бути вдячними тим, які нас навчили пересвідчуватися, і хочемо, щоб вони знали про нашу вдячність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барвінський Б. Гомер в Галицькій літописі // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – 1913. – Т. СХVII–СХVIII. – С. 55–63.
2. Возняк М. Історія української літератури. Т. I. До кінця XV віку. – Львів, 1020. 344 с.; Т. II. Віки XVI–XVIII. Перша част. Львів, 1921. 416 с.; Т. III. Віки XVI–XVIII. Друга частина. Львів, 1924. 562 с. Накладом Товариства «Просвіта».
3. Кречотень В. Вибрані праці. Київ, «Обереги», 1999. – 343 с.
4. Криса Б. Епіграми Віталія Дубенського, або метафізика світла // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». Вип. 65. – Острог, 2017. – С.40–46.

5. Криса Б. Метафізичні мотиви в українських віршах кінця XVI – 30-их років XVII століття // У пошуках єдиної основи. Метафізичний спектр українського письменства XI–XVIII століть. *Львівська медієвістика*. Вип. 6. – Львів, 2020. – 195 с.
6. Нічик В. Києво – Могилянська академія: основні напрями філософування і Г. Сковорода / Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність. – Київ. 2003. – С. 19–22.
7. Пилип'юк Н. «Просфонема» у світлі гуманістичної думки Європи в XVI ст. // *ΠΡΟΣΦΩΝΗΜΑ: текст і контекст / Львівська медієвістика*. Вип. 4. – Свічадо, 2013. – С. 5–25.
8. Пилип'юк Н. Християнські епікурейці пізнього бароко: Ендрю Марвел (Andrew Marvell) і Григорій Сковорода // Київська Академія. Випуск 6. 2008. С. 182–199.
9. Сироїд Д. Риторика житійного жанру та її входження в давньокіївську літературу // Наукові записки УКУ. – Львів, 2020. – Серія «Філологія». – Вип. I. – С. 63–73.
10. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів. За ред проф. Леоніда Ушкалова. – Харків : «Майдан». – 2010. – 1400 с.
11. Ставровецький К. Т. Зерцало богословії. Почаїв, 1918. Без пагін.
12. Трунте Г. Двомовні частини «Просфонемі». До проблеми авторства і створення львівського панегирика 1 лютого 1591 року / Пер. з нім. Дарія Сироїд // *ΠΡΟΣΦΩΝΗΜΑ: текст і контекст / Львівська медієвістика*. Вип. 4. – Свічадо, 2013. – С. 293–318.
13. Українська поезія. Кінець XVI XVII ст. Упорядники В. П. Колосова, В. І. Кречотень. Київ : Наукова думка, 1978. – 431 с.
14. Українська поезія. Середина XVII ст. Упорядники В. І. Кречотень, М. М. Сулима. Київ : Наукова думка, 1992. – 680 с.
15. Ушкалов Л. Література і філософія: доба українського бароко. – Харків, «Майдан», 2014. – 414 с.
16. Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. Харків, 1997. – 179 с.
17. Франко І. Забутий український віршописець XVII віку. Франко І. Твори у 50-ти т. – Т. 31. – Київ: «Наукова думка», 1981. – С. 156–173.
18. Чапля О. *Слово про Закон і Благодать* митрополита Іларіона: риторичне і поетичне підґрунтя // *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*, vol. X/2: 2022, pp. 159–174.
19. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – Київ : Критика, 2002. – 415 с.

ПОТРЕБИ КРИТИКИ ЛІТУРГІЙНОГО ПЕРЕКЛАДУ В УКРАЇНІ³⁷

Тарас Шмігер

Львівський національний університет імені Івана Франка

Анотація. Статтю присвячено питанням малодослідженого виду критики перекладу, хоча корпус наявних літургійних перекладів може надати багатий матеріал і вдумливому критику, і перекладачеві-практикові. Автор розглядає користь залучення інших дисциплін для цілей критики літургійного перекладу, представляє теперішній стан із перекладом цих текстів, визначає типові труднощі, окреслює новочасні тенденції у літургійному мовленні та висловлює окремі побажання щодо культури видання літургійних перекладів. Утім, він також вважає, що така критика має бути нормативною та нормотворчою.

Ключові слова: критика перекладу, літургійний переклад, текст, історія перекладу, творчий метод.

Минулого року, коли я тільки починав працювати над темою літургійного перекладу України та Польщі, мені випала щаслива нагода брати інтерв'ю в о. д-ра В. Рудейка. На питання, що, на його думку, найбільше потребують практичні літургійні перекладачі, відповідь була лаконічна: бракує критики. Бракує отої уважної до деталей дискусії щодо найменших рис і окремих слів перекладного тексту. На сучасному видавничому просторі є достатньо видань, зокрема богословських, які могли би надати місце для критичних оглядів і відгуків на наявні літургійні переклади. Більшою проблемою могли би бути кадри: таких критиків не готує ні одна катедра перекладу, і вона їх не готуватиме, бо на них насамперед немає запиту від церковних інституцій. Церкви та їхні літургійні

³⁷ Статтю написано під час стажування на кафедрі англійської мови й цифрової лінгвістики Технічного університету Хемніца під опікою проф. Кристини Санчез-Штокгамер, за що їй складаю сердечну подяку.

комісії зазвичай дуже закриті від зовнішнього спілкування. Мені доводилося чути, що лише римо-католики активно залучають філологів для ширших мовних консультацій. Проте матеріали цих консультацій ніде не оприлюднюються, отже в інших церквах ними скористатися не можуть, і їм доводиться «винаходити велосипед» заново. Водночас виховати критика літургійного перекладу не є надскладним завданням при сучасних інформаційних можливостях доступу для фундаментальних довідників і словників, а співпраця літургіста й філолога дасть однозначно позитивний результат. Розгляньмо ж, які нагальні потреби й хороші засоби має українська критика літургійного перекладу, щоб підняти літургійні тексти до ідеалів естетичного мовлення й догматичної точності.

Критика літургійного перекладу – як і будь-якого іншого виду перекладу – перебуває на перехресті суміжних дисциплін. Добру формулу запропонував Е. Стайнер: оцінка перекладу стосується до антропології, історії, літературної критики з одного боку та психології й мовознавства з іншого [7, с. 87, 98–100]. Названі дисципліни – ключові для достовірної інтерпретації літургійного тексту (та й релігійного загалом):

- антропологія пояснює ідентичність тексту як відображення колективної пам'яті конкретної спільноти у певних обставинах буття;
- історія розкриває контекст описаних подій і об'єктів, які дуже часто спотворюють завдяки прикладанню власного модерного досвіду;
- літературна критика вказує на поетологічні, риторичні та жанрові риси тексту, який виник не лише внаслідок одухотвореного натхнення, але як результат естетичного розвитку літературної громади в цілому та окремого автора як її представника;
- психологія вказує на такі категорії, які викликають реакцію (позитивну або негативну, етичну, *numinosum* та ін.) від прочитання, або не викликають реакції (і чому?), або викликають небажану чи непередбачувану реакцію;
- мовознавство визначає, як можна подолати асиметрію вираження дійсності у вихідній та похідній мовах, а

в літургійному перекладі особливо треба враховувати асиметрію між давніми і новими мовами.

Такі параметри насправді допомагають зформулювати розуміння рис літургійного тексту, які є обов'язковими для відтворення, а також «підводних каменів», об які може спіткнутися кожен перекладач.

Стан літургійного репертуару українською мовою. Станом на сьогодні можна говорити про наявність в українській культурі повного репертуару літургійних книг. Найбільша заслуга в цьому – колишньої Української православної церкви Київського патріархату. Хоча про хорошу якість цих перекладів подекуди можна обґрунтовано сперечатися, сама подія – знакова, оскільки є база, на основі якої можна дедалі удосконалювати тексти. Очевидно, це було вольове рішення патріарха Філарета Денисенка, що новостворена інституція забезпечила себе абсолютно всім корпусом текстів за 20 років. Українська Греко-Католицька церква спромоглася на цікаві, але спорадичні нові й новаторські видання, хоча має і добру основу (маю насамперед на увазі Український католицький університет), і тяглість перекладацьких традицій.

На жаль, у наших Церквах відсутня «політика пам'яті»: жодна Церква не дбає належно про збереження, вивчення й популяризацію власної спадщини за методичною, ґрунтовною схемою. Одна з нещодавніх дискусій показала, що наші священники готові більше змагатися за спадщину М. Булгакова, аніж за церковну музику О. Кошиця чи К. Стеценка. УГКЦ працює над вивченням нашої духовної спадщини, але недостатньо. Приміром, 1878 р. вийшов перший офіційний українськомовний молитовник у трьох версіях – повній, скороченій і для дітей. Сьогодні цих видань немає у жодній солідній українській бібліотеці, немає їх і за кордоном. Складається враження, що вони вже втрачені для української культури. Вдалося розшукати лише повну версію випадково у приватній бібліотеці одного монастиря. Така сама історія із українським перекладом Літургії св. Івана Золотоустого, який зробив о. д-р Я. Левицький 1928 р.

Підводні камені літургійного перекладу. Першим каменем спотикання у літургійному перекладі, як не дивно, є оригінал, а точніше – його відсутність. Якщо говорити про всю суму грецько-

мовних літургійних текстів, то є брак академічних видань. Є шерег офіційних видань з кінця XIX сторіччя, але критичних, еталонних текстів не видано. У Римсько-Католицькій Церкві є «взірцеві видання», які є повноцінними й безсумнівними оригіналами. Натомість у православних церквах існує ще авторитет церковнослов'янських текстів, які не тільки можуть відрізнятися від грецьких прототекстів, але й різняться між собою. Так є відмінності між літургійними текстами сучасної Російської церкви та Київської церкви 1620–1640-х рр. Видання свт. Петра Могили можуть бути оригіналами для сучасної літургії Української церкви, хоча вони подекуди відходять від відомих грецькомовних текстів, а подекуди є навіть перекладами текстів Римської церкви.

Зрозуміло, що серцевиною літургійного перекладу є культурна проблематика відтворення. Л. Вайт окреслює три базові складники культурної системи – технічний, суспільний та ідеологічний [8, с. 17]. На ідеологічний аспект, тобто на поняття й вірування, насамперед звертають увагу. Також не обминають увагу й суспільний аспект, тобто звичаєві, інституційні та традиційні зв'язки. Натомість технічний аспект, тобто знаряддя та їхнє використання, часто недооцінюють. Саме тому, оцет, який був позитивним символом римської армії, перетворився на негативний символ у сцені Розп'яття.

Корисною для текстового аналізу буде класифікація Г. Флороса, який виділив три риси культурних комбінацій – кількість, якість і цінність [4, с. 69–71]. Йдеться про співвідношення параметрів фізичного словесного наповнення (не усічення й не ампліфікація) й точного відтворення (не узагальнення і не уточнення). Але якщо навіть знайдемо такий відповідник «один до одного» за кількісно-якісними параметрами, треба пам'ятати про категорію цінності. За кожним знаком лежить історія, яка породжує особливе ставлення мовця до цього знаку, характерні асоціації. Саме ціннісний параметр уможливило інколи радикальні текстові заміни, що унеможливають кривотлумачень. А це важливо з погляду закладання запобіжника, щоб у майбутньому із інтерпретації тексту не творилися нові ересі й секти.

Пошук стратегій перекладу. З історичної перспективи культура українського літургійного перекладу мала два орієнтири –

орієнтацію на церковнослов'янську традицію (на ній наголошували патр. Йосиф Сліпий і патр. Філарет Денисенко) та орієнтацію на живу українську мову (таку позицію найкраще видно у перекладах митр. Іларіона Огієнка та архиеп. Ігоря Ісиченка). Зрозуміло, що ці тенденції не завжди доповнюють одна одну, а інколи навіть конфліктують. Зоною конфлікту є «фальшиві друзі перекладача» або міжмовні омоніми. Так, П. Чамізо-Домінгез вказує на дві ситуації, коли мовець продукує ситуацію, де неправильно вжив слова під впливом мовної інтерференції: 1) текст-результат має сенс попри наявну помилку; 2) текст-результат не має сенсу внаслідок наявної помилки [3, с. 134]. Виникає питання, куди віднести ситуацію, коли у тексті-результаті виникає сенс, відмінний від бажаного. Один такий приклад – це літургійна фраза «від усякої скорби, гніву й нужди». У ній лексема «гнів» недоречна. Ще 500 років тому вона ще позначала і «кару», і «мúку». Тепер мовець переважно розуміє «гнів» лише як емоцію, що не відповідає змісту й намірам цього висловлювання.

Переклад інколи розглядають як двостороннє явище, яке поєднує естетичну й етичну тематику [пор. 1, с. 184–229]. На естетичну сторону звертали достатню увагу, а от етичну переважно обмежували судженнями, наскільки можна або варто скорочувати чи видозмінювати похідний текст. Натомість тут можна глибше подивитися на цю тематику крізь призму асиметрії стосунків до тексту (від літургіста, філолога, вірника), а така асиметрія може привести до конфлікту між бажаним і реальним способом інтерпретувати текст. Тут варто наголосити на цікавій думці, що будь-який теоретичний конструкт можна розуміти як інструмент для мислення, що викликає одні думки і блокує інші [2, с. 13]. Отака межа, яка стримувала би вірників від надмірної і надалі викривленої інтерпретації, є кардинально важливою у літургійному перекладі.

Тенденції. Про потребу нових і уніфікованих літургійних текстів говорили одразу після того, як Україна відновила свою Незалежність. 1992 р. Синод єпископів УГКЦ постановив: «У сучасних умовах життя нашого народу наша Церква в Україні і поза нею МУСИТЬ мати тільки ОДИН текст всіх літургійних книг. Це буде

об'єднувати нас по всьому світу з Церквою-матір'ю на рідних землях» (Рішення і постанови Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся у Львові в днях 16–31 травня 1992 р.). Така настанова дуже добре визначає роль Церкви у майбутньому розвитку української нації та власний позитивний вплив на збереження національної ідентичності. Ще вагомішою була постанова про ті самі тексти для всіх українських православних церков: «Якщо на одній території існують різні Східні Католицькі та Православні Церкви, що належать до однієї літургійної родини і послуговуються тією самою мовою, потрібно уникати відмінностей між їхніми літургійними текстами. Радше, треба заохочувати до використання, по змозі, спільних видань літургійних книг» («Інструкція про впорядкування книговидавання в УГКЦ», яку затвердив Синод Єпископів УГКЦ 29 вересня 2020 р.). Таке розуміння заповідає спільну працю над вироблення уніфікованої терміносистеми, але також воно має гарантувати спільну працю, що дійсно дасть цікаві та рясні плоди. Водночас, варто констатувати, що декларації залишаються наразі лише деклараціями.

З кардинальною ініціативою виступила Рівненсько-Волинська єпархія УПЦ (ПЦУ) у листопаді 2022 р. Насамперед вони звернули увагу на правильне вживання термінів згідно з правилами української мови: замість «матушок» (росіянізм) повернули у релігійний вжиток слово «матінки». Також вони відмовилися від фрази «раби Божі», яку замінили на «діти Божі» (навіть для 90-річних вірян). Це вже богословська зміна, яку теж можна обґрунтувати як реакцію на перекладацьку невдачу. Хочеться вірити, що невдовзі дійде черга і для подальших змін, зокрема і в релігійному мовленні (варто замінити неоковирне і неіснуюче в українській мові слово «бдіння» на милозвучне й біблійне «чування»), і в церковних юридичних документах (дуже незграбно й цілком по-російськи (а початково по-французьки) звучить вислів «мали місце міркування»).

Насправді ці тенденції дуже важливі, адже саме через таку мовну політику в перекладі і мовленні Церква може керувати й творити нову релігійну дійсність, свою церковну субкультуру, користуватися владою [пор. 6, с. 34–38]. Нема нічого дивного, що в час великих перемін Церква формує і переформатовує суспільну

свідомість. Саме тому перенесення текстів, текстових об'єктів, знаків повинно корелюватися із використанням належних мовних реєстрів, які чітко структуруватимуть відносини між мовцем і символічною ерархією, наблизатимуть літургійні тексти до його сприйняття, визначатимуть успіх у його засвоєнні догматичних і поетикальних цінностей із цілісного корпусу богослужбових книг.

Фінальні роздуми. Серед перекладознавців подекуди виникає питання, наскільки і теорія перекладу, і критика перекладу повинна бути описовою чи нормативною [пор. 7, с. 101]. Для дослідника описовість видається вагомішою, глибшою, багатофункційною; натомість для літургіста та для конкретного використання схвалення норм дозволяє утримати єдність і уніфікованість шеругу текстів, надати їм однакової догматичної та поетикальної тяглости, оберегти їх від кривотлумачень і єресеї.

У нас літургійні тексти переважно виходять у дуже ошатних виданнях. Хочеться, щоб ця ошатність була не лише естетична, але й наукова. Маю на увазі потребу у виданнях з ґрунтовними паратекстами – передмовами й коментарями. Деякі дослідники звертають увагу на смислову різноаспектність таких паратекстів [напр. 5]: представлення ідентичности, гібридність, правда й пам'ять, вагомість перекладачевих передмов і післяслів тощо. У наших виданнях переважно вміщують вельми коротке слово про потребу таких книг, зрідка згадують про оригінали для цих самих перекладів. Такі передмови цілком відрізняються від передмов початку XVII ст., коли автори розлого писали і про мову церковних книг, і про виховання читача, і про філософію читання. Літургійні тексти треба вміти читати, а ще більше їх треба вміти поцінувати. Без добре розроблених паратекстів – насамперед коментарів – читач полишений на себе й власну ерудованість, яка зазвичай не має навіть приблизного розуміння естетики античного чи середньовічного тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Babel R. Translationsfiktionen: Zur Hermeneutik, Poetic und Ethik des Übersetzens. Bielefeld : transcript, 2015. 417 S.

2. Baynham M., Lee Tong King. Translation and Translanguaging. London; New York : Routledge, 2019. 199 p.
3. Chamizo-Domínguez P. J. Semantics and pragmatics of False Friends. London; New York : Routledge, 2008. xiv, 186 p.
4. Floros G. Kulturelle Konstellationen in Texten: Zur Beschreibung und Übersetzung von Kultur in Texten. Tübingen : Gunter Narr, 2003. 206 S.
5. Peligra C. Representing Cultural Hybridity in Translation Paratext: A Comparative Analysis of how Selected Works by Hella S. Haasse are Introduced and Framed in English and Italian // *Translating Boundaries: Constraints, Limits, Opportunities* / ed. by S. Barschdorf and D. Renna; Foreword by J. Munday. Stuttgart: ibidem, 2018. P. 145–169.
6. Resch R. Translatorische Textkompetenz. Frankfurt am Mein : Peter Lang, 2006. 183 S.
7. Steiner E. Translated texts: properties, variants, evaluations. Frankfurt am Mein : Peter Lang, 2004. [5], 192 p.
8. White L. A. The concept of cultural systems: A key to understanding tribes and nations. New York : Columbia University Press, 1975. xiii, 192 p.

ОЛЕКСАНДР ДОМБРОВСЬКИЙ ТА ЙОГО КОНЦЕПТ «АНТИЧНА УКРАЇНА»

Дмитро Гордієнко

*Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України*

У статті розкривається сторінка творчої біографії провідного історика-класика української еміграції ХХ ст. Олександра Домбровського (1914–2014). Безпосередньо розкривається та аналізується запропонований дослідником концепт «Антична Україна», його хронологічні рамки та змістове наповнення. Історик досліджував історію Античної України в контексті світової історії, вбачає в тогочасній Україні невід’ємну складову античної цивілізації, водночас хліборобське населення Скітії вважає праукраїнським, тим самим стверджує неперервну тяглість населення в Україні від трипільської культури, літописних племен, відтак і до сучасної України. Таким чином, у візії О. Домбровського античність стає складовою україністики, «нашою античністю».

Ключові слова: Олександр Домбровський, антикознавство, Антична Україна, НТШ, УВАН.

Попри непоодинокі концептуальні прориви української історіографії часів незалежності, про неї ще не можна говорити як про цілісне, широке явище, що охоплює все поле української історичної науки. Певним чином зберігається й акцентована дослідниками двоколіїність української історичної науки, коли вітчизняна і діаспорна історіографії йдуть своїми паралельними шляхами. З іншого боку, в історіографії історії української історичної науки залишається й етнопідхід, з якого випадають «нетрадиційні» для україністики теми, зокрема історія українського класицизму.

Однією з ключових постатей історії української класики є діаспорний український історик Олександр Домбровський, член Наукового товариства імені Шевченка, дійсний член Української

Вільної Академії Наук, голова їхніх античних секцій, відтак вже за посадою – головний історик-класик української діаспори. На сьогодні постаті вченого присвячені низка статей та дисертація Галини Клинової [27–31], праці Любомира Винара [4; 5], Алли Атаманенко [1–3], Олега Купчинського [32] та низки інших науковців. Однак всі ці дослідження підготовлені в руслі біографістики та діаспорних студій. При цьому історик подається як філолог-класик [32, с. 256, 260] та дослідник «давньої історії України» [3, с. 240, 246; 27, с. 223, 228; 28, с. 251–262; 31, с. 107], а не «Античної України» чи історик-класик³⁸.

Говорячи про завдання української історіографії на еміграції, О. Оглоблин наголошував на «обов'язку її щодо української історичної науки взагалі й української історіографії на батьківщині зокрема» [34, с. 59]. О. Домбровський вірив, що з часом «наша наука на Рідних Землях діждеться ренесансу студій над античністю» [22, с. 49], і «скромний доробок» діаспорних класиків знайде в ній своє місце і пошанування. Однак в історії української класики постать О. Домбровського все ще відсутня, як і відсутні його праці серед історіографічних джерел у сучасних дослідженнях. Наприклад, у другому томі «Давньої історії України» (Київ, 1998) [7] чи першому томі серії «Історія цивілізації. Україна» за редакцією Михайла Відейка (Харків, 2020) [26], що охоплює проміжок часу від кіммерійців до русі, немає навіть згадки про О. Домбровського. І це при тому, що починаючи з 1990 р. дослідник неодноразово бував в Україні, виступав з доповідями на різноманітних наукових форумах [27, с. 230], а в 1998 році у Львові та Нью-Йорку вийшла збірка праць дослідника «Студії з ранньої історії України».

Олександр Домбровський народився 8 вересня 1914 р. у Львові у родині Михайла та Софії з Угринів, середню освіту здобув в Академічній гімназії, де захопився історією та класичними мовами. Найбільший вплив на юнака справили історики О. Терлецький та Ст. Томашівський, тоді ж з'явилися й перші публікації О. Домбровського літературно-мемуарного характеру у гімназійних *Звідомленнях* [3, с. 240; 4, с. 61]. По закінченні гімназії в 1934 р.

³⁸ Лише О. Купчинський як синонім до «давньої» називає ще Домбровського істориком «стародавньої (античної) історії» [32, с. 259].

юнак вступив на гуманістичний факультет Львівського університету. Хоча О. Домбровський обрав своєю спеціалізацією германістику, здобув він і ґрунтовну підготовку з античної історії, прослухавши курс лекцій керівника катедри античної історії К. Хилінського, який загалом «ставився прихильно до українських студентів» [4, с. 61]. Українську ж історію молодий дослідник опанував на zorganizованому Т. Кострубою в 1936–7 академічному році при Науковому товаристві ім. Шевченка семінарі з історії України для студентів-українців Львівського університету. Серед викладачів семінару були такі визначні історики, як І. Крип'якевич, М. Андрусяк, О. Терлецький та сам Т. Коструба. Секретарем семінару обрали О. Домбровського. Тоді ж, у 1937 р., молодий історик став і секретарем Історико-джерелознавчої комісії НТШ [24, с. 124; 31, с. 107–108; 3, с. 241] – так розпочалася його багатолітня співпраця з цією поважною науковою інституцією³⁹.

По закінченні Львівського університету в 1939 р. О. Домбровський був залишений докторантом при університеті та асистентом-волонтером катедри Античної історії професора К. Хилінського. Останній, як віце-міністр освіти Польщі, здобув для О. Домбровського та його старшого товариша М. Думки докторантську стипендію від Міністерства освіти, а в подальшому планував «примістити їх обох на Віденському університеті, де на загал не доходили україножерні впливи поляків з Галичини» [4, с. 62]⁴⁰. Отримання стипендії давало можливість молодому досліднику поринути в наукову працю, однак повній реалізації цих задумів завадила смерть професора К. Хилінського та розгортання Другої світової війни.

З советською окупацією Львова О. Домбровський переходить асистентом на новостворену катедру історії України, керівником якої був призначений Іван Крип'якевич, та згодом дослідник повертається на катедру античної історії, яку очолив згаданий Микита Думка. Це не був випадковий чи вимушений перехід, радше

³⁹ Детально про цю співпрацю див.: [31].

⁴⁰ Проте А. Атаманенко та Г. Клинова пишуть про план перейти не у Віденський, а у Віленський університет [3, с. 242], однак вірогіднішим видається Віденський університет.

це був пошук молодим істориком свого місця в історичній науці. Його творчий шлях – це шлях українця і класика в одній особі, він стане фактично першим «співцем Античної України», дослідником античних колоній південної України та античної історіографії історії України. Найглибше поєднувала україністику та класику скитська тематика, відтак Геродотова Скитія стане темою магістерської дисертації та магістральним напрямком студій О. Домбровського. Ще в 1937 р. дослідник підготував вступ до першого повного українського перекладу Геродотової Скитії Теофіла Коструби. Це взагалі була перша опублікована наукова праця О. Домбровського. Під час Другої світової війни він підготував і власний переклад IV-ої книги *Історії* Геродота на українську мову, опублікований лише в 2003 р. [6], хоча вступна стаття як окрема праця під заголовком «Геродотова Скитія» була опублікована ще наприкінці 1980-х рр. у часописі «Український історик» [13]. Тоді ж, у 1930-ті роки, було заплановано й видання тритомової хрестоматії «Джерел до історії України», перший том якої мав охоплювати витяги з творів античних авторів про Україну. Завдання підготувати цей том покладалося на О. Домбровського. На жаль, цей проєкт так і не був зреалізований [25, с. 266; 31, с. 108], як не реалізований він і досі.

Перші успіхи молодого історика були помічені науковою спільнотою і Ярослав Пастернак запросив О. Домбровського взяти участь в археологічній експедиції на південь України для дослідження пам'яток скито-сарматської доби, проте советський наступ і окупація наддніпрянської України червоною Москвою перервали ці наміри. Не вдалося реалізувати й пропозицію професора Василя Сімовича написати шкільний підручник античної історії, зі спеціальним оглядом історії античної України [4, с. 64; 16, с. 68]. Ідея підручника актуалізувалася знову в еміграції. О. Домбровський сподівався, що доля дозволить «закінчити розпочате колись діло чи то для наших приватних шкіл у Діяспорі, а може (що дай, Боже!) на звільнених від ворога Рідних Землях» [16, с. 68].

На початку 1943 р. О. Домбровський виїхав до Праги з метою захистити докторат при Карловому університеті, однак за радою Вадима Щербаківського та Дмитра Дорошенка захистив

його при Українському Вільному Університеті. Темою дисертації стала згадана Геродотова Скитія, а саме «Похід Дарія на скитів». Рецензентами виступили професори Вадим Щербаківський та Федір Слюсаренко. Тоді ж дослідник став членом Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі [3, с. 243]. Згодом, на початку 1970-х рр. декан Філософічного факультету Українського Вільного Університету Наталія Полонська-Василенко на засіданні факультету порушить питання запрошення О. Домбровського на посаду професора античної історії університету, однак її прохання не знайшло підтримки серед колег [27, с. 228].

Советська окупація Чехословаччини позначилася черговим погромом української культури, освіти та науки. Всі українські установи були ліквідовані, частина науковців потрапила в руки МГБ і загинула в російських концтаборах, решта врятувалася втечею на Захід. Так О. Домбровський опинився в Західній Німеччині, де викладав у старших класах української таборової гімназії історію та латинську мову, а в 1949 р. переїхав до США, до Нью-Йорка [4, с. 63; 3, с. 244], де й провів решту свого життя.

У США О. Домбровський відновив співпрацю з Історично-Філософічною секцією НТШ, дійсним членом якого став у 1963 р. Вже в 1950 р. на одному із засідань НТШ дослідник виголосив доповідь «Загальна характеристика Скитії Геродота» [37, р. 48–51]. Водночас історик налагоджує співпрацю з Українською Вільною Академією Наук, ініціює створення Секції Античної історії (1954 р.), першим головою якої став А. Коцевалов, а секретарем – О. Домбровський. По смерті А. Коцевалова у 1960 р. секцію очолив О. Домбровський, він керував нею до самої своєї смерті у 2014 р. За висновками Л. Винара, «секція Античної історії належить до найбільш діяльних секцій Академії» [4, с. 63]. Дійсним членом Української Вільної Академії Наук дослідник був обраний лише в 1966 р.

Окремою сторінкою наукової біографії О. Домбровського є його діяльність в Українському Історичному Товаристві в США, одним із отців-засновників якого він був [27, с. 223 та інш.]. Брав активну участь дослідник і в редколегії друкованого органу Товариства – часописі «Український історик», який завдяки публікаціям

О. Домбровського водночас став і провідним часописом українського антикознавства. Підсумовуючи наукову активність товариша й колеги, Л. Винар наголошував, що «Олександр Домбровський належить до нечисленного гурта ідеалістів, які без огляду на життєві перешкоди, присвятилися розвиткові української історичної науки поза Рідними Землями. Цій праці він віддавав повністю й жертовно» [4, с. 63; 3, с. 245].

Поєднуючи українські та класичні студії, О. Домбровський на той час був одним з небагатьох істориків, хто досліджував українську історію в контексті всесвітньої. Важливим напрямком досліджень О. Домбровського була проблема періодизації та термінології ранньої історії України.

Так, на початку 1950-х рр. дослідник вводить у науковий обіг концепт «Антична Україна», що мав повернути дослідження південної України зі сфери Чорноморських студій, в яких Україна розглядається як північне Причорномор'я, до сфери україністики, власне історії України. Першою публікацією, в якій вжито зазначений термін, стала стаття «Антична Україна жде своїх співців», опублікована у філадельфійському часописі «Київ» (ч. 3 (1950)). Дослідник не дає чіткого визначення концепту «Антична Україна», лише в одному місці зазначає, що це «популярна назва» території північного Причорномор'я [20, с. 43]. Україну як предметне поле дослідження історик розуміє широко: «Головним акордом тематики українського творчого духа на літературно-мистецькому відтинку була й є Україна – синтеза етнографічного, географічного й історичного поняття, оживлена найідеальнішими почуваннями повного посвяти патріотизму та зрошена кров'ю величезних гекатомб усіх поколінь українства» [10, с. 169].

Хоча О. Домбровський і проголошує головною темою історичних студій української історіографії сучасну йому добу, добу героїчної боротьби за українську державність, закликає не забувати й інших, «старіших розділів нашої бувальщини». І якщо княжа доба знайшла своє висвітлення в українській історичній літературі, то Антична Україна «осягнула в тій же тематиці дослівно *numeros nullus*» [10, с. 169], – наголошує історик.

Хронологічно Античну Україну дослідник визначає досить великим хронологічним проміжком часу – «від Гомерової доби до

початків Київської держави» [10, с. 169], а інколи й ширше, починаючи відлік Античної України від неоліту та енеоліту [19, с. 40].

Цей період у візії О. Домбровського є невід'ємною складовою історії України, і не лише у територіяльному вимірі, як історичний процес на території України, як то представлено у схемі української історії Михайла Грушевського, а й етногенетичному. Дослідник стверджує, що вже в праісторичній добі України знаходимо «автохтонне праукраїнське населення, осіле ще десь з часів Трипілля й прив'язане до своєї землі, маємо багато моментів, які надаються до оспівання і можуть послужити світлими прикладами для національної педагогії. Замережана грецькими колоніями й оживлена культурою гелленського генія Антична Україна стала сама **Степовою Гелладою, замінюючи поступово шатрономада на плуг, а космополітичні почування номадизму на патріотизм осілої людини**, прив'язаної до своєї землі й готової боронити її, а в разі поневолення сильнішим наїзником, задержати своє національне, духовне обличчя й передати його дальшим поколінням, продовжуючи таким чином історичну традицію» [10, с. 169].

На світанку своєї історії Україна була частиною античної греко-римської цивілізації, в українській культурі «наявна печать середземноморсько-чорноморської культури і вдачі» [14, с. 51]. Не лише варварська периферія тієї цивілізації сприймала ідеї та поняття греко-римської культури, а й варвари впливали на формування духовного простору Греції й Риму. Тісний зв'язок України з центрами античної цивілізації знайшов своє відображення в грецькій літературі. При цьому з часом уявлення про Україну під впливом грецьких філософських течій поступово трансформувались «від міту до реалізму» [12, с. 336]. Симбіоз «двох культурних елементів – гелленського з праукраїнським», наприклад, дослідник вбачає у відомій легенді про походження скитів (Herod. IV, 5-7), в якій Зевс виступає в образі Бористену.

Україна в грецькій культурі – «гіперборейська країна». Постання ж античної «гіпербореології» О. Домбровський пов'язує з розвитком пітагореїзму. Гіпербореологія пов'язана з культом Аполлона, «який на час зими від'їздив на північ, де тоді мав бути довший день». На думку греків, як зауважує автор, гіпербореї були

«народом щасливим, ідеальним, посвяченим Аполлонові» [12, с. 340]. Розвиток аграрного культу Аполлона на Делосі дає підстави досліднику припустити вплив аграрних культів праукраїнського населення, що в делоському культі виступає під назвою «гіперборейського». Парний аполлонівському культ Артеміди також має українські сюжети: «коли греки не бачили місяця..., Артеміда перебувала головно за Таврійськими горами», отже в «південній смузї Античної України» [12, с. 341–342]. Окрім культу Аполлона та Артеміди з Україною пов'язаний цілий ланцюг мітів про Одисея, Прометея, Іфігенію в Тавриді, Аргонавтів, Арімастів та Амазонок. Значне місце Україна займає і в красному письменстві та історіографії античності. Окрім Гомера та Геродота, відомості про Україну містяться в Гезіода, Арістея Проконезького, Анакреонта, Сапфо, Піндара, у грецьких трагіків Есхіла, Софокла та Еврипіда, в Аристофана, Каллімаха, Лікофрона, Аполлонія Родоського, Лукіяна Самосатського тощо, а також у римських поетів Публія Вергілія Марона, Квінта Горація Флака та Публія Овідія Назона та істориків Діодора, Аппіяна, Кассіяна Діона, Арріяна та інших [17, с. 30–41; 18, с. 47–48]. До заслуг грецьких логографів – Гекатея з Мілету, Гелляніка з Лесбосу, Дамастеса – вчений відносить «видобування» античної України з темряви мітів «кіммерійського туману» [18, с. 47–48; 17, с. 32], першим же «антропологом античної України» дослідник називає Гіппократа [17, с. 39].

У наступних публікаціях О. Домбровський розвиває тему й наповнює запропонований концепт історичним змістом. Він публікує такі статті, як «Землі України в античній літературі» (*Київ*, ч. 1 (1951)); «Лінгвістичні реманенти Античної України» (*Київ*, ч. 5 (1951)); «Мистецтво Античної України» (*Київ*, ч. 1 (1952)); «До антропології Античної України» (*Гомін України* (Торонто), ч. 47 (22 лист. 1952)); «Економічне значення Античної України» (*Вісті*, Український Технічний Інститут в Нью-Йорку, ч. 9-10-11 (1958–1959–1960)); «Вплив ранньої грецької духовності на розвиток поняття Античної України» (*Записки НТШ*, т. 169 (1962)) та інші. Залученню античної тематики в український національний історичний наратив мали сприяти й дослідження О. Домбровського античних сюжетів у творчості провідник українських поетів, що

в античних ремінісценціях зображували сучасну ним Україну, – Тараса Шевченка [9], Івана Франка [11] та Лесі Українки [8]⁴¹ – української «Кассандри й Тірци» з її «Іфігенією в Тавриді», сюжетно пов'язаною з Античною Україною.

Антична Україна входить у коло економічних інтересів Геллади вже в Гомерову добу. Україна була включена в тогочасну світову економіку торгівлею збіжжям та рибою. На основі даних Геродота, дослідник приходиться до висновку, що грецькі купці досягали північноукраїнських земель і навіть Галичини [14, с. 48]. У геополітику Україна вперше була втягнена під час цивілізаційного, за Геродотом, протистояння Заходу і Сходу в ході греко-перських війн. При цьому Антична Україна виступає як частина Заходу, а не Сходу, чи якогось буферу. Вдруге Україна стає ареною міжнародної політики, коли «в першому столітті до нашої ери Ганнібаль Понту – Мітридат Евпатор рішає виступити проти вічного міста над Тибром» [10, с. 170]. Розширює дослідник і поняття «скитське мистецтво», в якому важливу роль відігравали грецькі майстри, що на сьогодні є загальноприйнятим, а також «майстри з посеред автохтонного населення». Відтак історик пропонує замінити термін «скитське мистецтво» на запропонований Вадимом Щербаківським термін «північно-понтійське мистецтво» [15, с. 13], або ж «геллено-праукраїнське мистецтво», що на думку О. Домбровського найбільше відповідав би історичній правді [19, с. 41].

«В такому стані античної духовності гелленський світ почав цікавитися ближче Античною Україною як колонізаційним тереном і приступати до колонізаційної акції на широку скалю. Аналогічно до міту про аргонавтів і золоте руно Язона економічні зв'язки Античної України з гелленським світом окутуються субтельним павутинням мітологічних концепцій, постають перші грецькі факторії, перші тисячі медимнів українського збіжжя пливають до берегів Йонії. Багата українська земля манить грецьких купців, а разом з тим займає відповідне місце в тематиці античної літератури, стає географічним тлом античних мітів, предметом ідеалізування і,

⁴¹ При написанні цієї статті автор консультувався з сестрою Лесі Українки – Ісидорою Косач-Борисів, яка на той час мешкала у США.

вкінці, на тлі гібербореології, зв'язаної з культом Аполлона, місцем надземного євдаймонізму. Чим більше греки пізнавали праукраїнський терен, тим реальніший ставав він для них» [12, с. 343], – підсумовує О. Домбровський.

Якщо у зазначених публікаціях О. Домбровський наповнював концепт «Антична Україна» історичним змістом, то в 1975 році, в часописі «Український історик» (ч. 3-4) дослідник публікує спеціальну статтю, завданням якої є аналіз періодизації та термінології ранньої історії України.

Як було зазначено, О. Домбровський в основу своєї схеми історії України кладе не лише територіальний чинник, а й етногенетичний – формування протослов'янського, зокрема українського, етносу. Дослідник наголошує, що в давнину етногенез ішов не шляхом уніфікації етносів, а навпаки – шляхом їх диференціації. Так, із єдиного германського етносу виокремились окремі німецькі народності, відповідно слов'янський етнос диференціювався у слов'янські народності. Таким чином, дослідник проводить лінійну схему українського етногенезу від трипільців до виникнення літописних племен. Для доби античності, протослов'янське населення О. Домбровський вбачає, наприклад, у Геродотових калліпідах, скитах-орачах та скитах-хліборобах [13 (1988), с. 111]. Що ж до узагальненої назви «скити», вона, на думку вченого, була зовнішньою, нав'язаною автохтонному, «праукраїнському субстрату та його території» завойовниками зі Сходу – скитами [20, с. 42]. Ототожнює історик і територію Скитії з етнографічними українськими землями, відомими в античній літературі як «землі гіперборейські» [13; 21, с. 248]. Подібно «Савроматію» О. Домбровський відносить до понять територіальних, що як і «Скитія» у книжній культурі використовувалося на позначення України до кінця Середніх Віків, натомість місцеве населення в своїй основі залишалось тим самим, себто праукраїнським [17, с. 33; 18, с. 47–48; 21, с. 253; 23, с. 17]. Водночас, дослідник зауважує, що поняття «ἡ ἀρχαία Σκυθία» відповідає поняттю «ἀρχαία Ἑλλάς» та пізнішому «Μεγάλη Ἑλλάς» [12, с. 343].

Таким чином, говорячи про етнічний чинник античного періоду історії України, О. Домбровський виділяє три складники:

автохтонно-протослов'янський, тобто праукраїнський, гелленський і номадсько-іранський [15, с. 18].

Однак з часом дослідник перестає вживати концепт «Антична Україна», замінюючи його такими конструктами, як «землі України в античну добу», «Україна в античну добу», врешті «античне Північне Причорномор'я». Видається, що ці терміни для дослідника були синонімічними, про що промовляють англomовні статті О. Домбровського, в яких він користується поняттям «Ancient Ukraine» [36] та «Ukraine in Antiquity» [38], замість очікуваного «Classical Ukraine». З іншого боку, цей «відхід» міг бути зумовлений і критикою західних колег, які сприймали і на сьогодні ще сприймають історію Східної Європи в російських наративах, поняттях і схемах. Натомість, для О. Домбровського була зовсім неприйнятна російська і загалом советська історична номенклатура, в якій південь України часто подавався як «юг Росії», або ж як «юг европейской часті ССРСР». Дослідник сподівався, що питання періодизації та термінології ранньої історії України «має об'єктивні дані стати матеріалом до академічної дискусії в цілі остаточного її сформулювання» [15, с. 21].

Така дискусія відбулася в Західноонтарійському університеті в Лондоні (Канада) 29-31 травня 1978 р., в якій взяв участь і О. Домбровським [29, с. 339]. Це була відповідь українських діяспорних істориків на термінологічні конструкції російських та советських істориків на маркування української минувшини. У ході дискусії український історик Іван Лисяк-Рудницький наголосив, що до історії України можна цілком застосовувати загальноєвропейську модель: античність, середньовіччя, новий час. Однак у власному університетському курсі дослідник виділив такі періоди: «стародавня і середньовічна Україна, Україна у ранньоновітній час, Україна ХІХ століття й Україна ХХ століття» [33, с. 42]. Відтак, хоча історик і вважав «доречним ретроспективно застосовувати сучасне національне поняття «Україна» до минулих епох у житті країни й народу, коли цей термін ще не існував або мав інше значення» та відносив Україну до «стародавньої грецької та еліністично-романської цивілізації» [33, с. 43, 42], він не наважився використати відомий вже йому концепт О. Домбровського «Антична

Україна», а вживав термін «стародавня Україна», в оригінальному англійському варіанті «Ancient Ukraine» [39, р. 238]. Дискусія 1978 року, на жаль, не мала продовження, зокрема не відбулося жодної дискусії серед істориків незалежної України, і «Антична Україна» як та діва на виданні все ще чекає на своїх співців...

Російська агресія, як зовнішня, так і внутрішня, актуалізує розвиток і збереження української культури та науки, ствердження України як невід'ємної складової європейської цивілізації. Засіяне Андрієм Содоморою «античне слово, «зерно правди молоді», проростає на українському, національному, ґрунті...» [35, с. 11], відроджує й підносить античність, нашу рідну – українську античність у національній історії, культурі та ідентичності. Настав час почути й Олександра Домбровського та повернути Античну Україну в національну пам'ять та історію українців, «спопуляризувати той світлий розділ нашої бувальщини, так мало або майже взагалі невідомий широким кругам нашого суспільства, а узурпований історіографією і письменством наших ворогів єдиноділімців» [10, с. 170]. І хоча дослідник відійшов від запропонованого ним же концепту «Антична Україна», як не дав і ширшого, чіткішого його розуміння, цей концепт видається перспективним для розвитку українського класицизму, принаймні заслуговує на його осмислення й дискусію, на повернення класицизму в україністику, в український національний історичний наратив, в українську історичну пам'ять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Атаманенко А. Д-р Олександр Домбровський – лауреат медалі М. Грушевського. *Український історик*. 2000. Ч. 4. С. 171–172.
2. Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність. Острог, 2010, 672 с.; іл.
3. Атаманенко А., Клинова Г. Д-р Олександр Домбровський (До 90-ліття від дня народження). *Український історик*. 2005. Ч. 1. С. 240–251.
4. Винар Л. Олександр Домбровський (З нагоди сорокліття наукової праці). *Український історик*. 1977. Ч. 3–4. С. 60–68.
5. Винар Л., Атаманенко А. До 90-ліття від дня народження Олександра Домбровського. *Вісті УВАН*. Нью-Йорк, 2004. Ч. 3. С. 155–161.

6. Геродот. Четверта книга – Скитія / Переклад з грецької Олександра Домбровського. *Український історик*. 2003. Ч. 1–4. С. 350–385.
7. Давня історія України / С. С. Бессонова, Н. О. Гаврилюк, В. М. Зубар та ін.; ред. В. О. Коваленко. К., 1998. 495 с.
8. Домбровський О. Антична тематика в Лесі Українки. *Київ*. 1963. Ч. 5–6. С. 7–20.
9. Домбровський О. Антична тематика в поетичній творчості Шевченка. *Записки НТШ*. 1962. Т. 176: *Тарас Шевченко. Збірник доповідей Світового конгресу української вільної науки для вшанування сторіччя смерти патрона НТШ*. С. 68–76.
10. Домбровський О. Антична Україна жде своїх співців. *Київ*. 1950. Ч. 3. С. 169–170.
11. Домбровський О. Відношення Івана Франка до проблеми античної історії. *Записки НТШ*. 1957. Т. 166: *Збірник філологічної секції на пошану сторіччя народин Івана Франка*. С. 133–142.
12. Домбровський О. Вплив ранньої грецької духовності на розвиток поняття Античної України. *Записки НТШ*. 1962. Т. CLXIX. *Праці філологічної та історично-філософичної секції. Збірник на пошану Зенона Кузеля*. С. 336–344.
13. Домбровський О. Геродотова Скитія. *Український історик*. 1987. Ч. 1–4, С. 54–66; 1988. Ч. 1–4, С. 106–118.
14. Домбровський О. До питання антропогеографії й геополітики території України в античній добі. *Український історик*. 1976. Ч. 1–4. С. 48–56.
15. Домбровський О. До питання періодизації й термінології ранньої історії України. *Український історик*. 1975. Ч. 3–4. С. 5–21.
16. Домбровський О. За нову схему підручників античної історії. *Український історик*. 1965. Ч. 1–2. С. 68–71.
17. Домбровський О. Землі України в античній історіографії. *Новий літопис*. Вінніпег, 1965. Ч. 15. С. 30–41.
18. Домбровський О. Землі України в античній літературі. *Київ*. 1951. Ч. 1. С. 46–48.
19. Домбровський О. Мистецтво Античної України. *Київ*. 1952. Ч. 1. С. 38–43.
20. Домбровський О. Північне Причорномор'я в грецькій логографії. *Український історик*. 1971. Ч. 3–4. С. 36–43.
21. Домбровський О. Проблеми пра- і ранньої історії України. *Український історик*. 2001. Ч. 1–4. С. 245–253.

22. Домбровський О. П'ятнадцятиліття секції античної історії. *Вісті УВАН*. Нью-Йорк, 1970. Ч. 1. С. 47–49.
23. Домбровський О. Ранньоісторичні передумови постання Київської Русі. *Український історик*. 1977. Ч. 1–2. С. 5–36.
24. Домбровський О. Семінар з історії України при НТШ у тридцятих роках. *Український історик*. 1973. Ч. 1–2. С. 119–129.
25. Домбровський О. Традиції школи М. Грушевського у Львівському НТШ в 30-х роках. *Український історик*. 1996. Ч. 1–4. С. 259–267.
26. Історія цивілізації. Україна / Н. С. Абашина, М. Ю. Відейко, О. В. Гопкало та ін.; упоряд. М. Ю. Відейко. Т. 1: Від кіммерійців до русі (X ст. до н. е. – IX ст.). Харків : Фоліо, 2020, 586 с.
27. Клинова Г. Діяльність Олександра Домбровського в Українському Історичному Товаристві. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Острог, 2007. № 9. С. 223–236.
28. Клинова Г. Проблеми давньої історії України у творчості Олександра Домбровського. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Острог, 2008. № 11. С. 251–265.
29. Клинова Г. Участь Олександра Домбровського в наукових дискусіях 70–80 рр. XX ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Острог, 2008. № 10. С. 336–350.
30. Клинова Г. Д. Внесок Олександра Домбровського в розвиток української історичної науки в діаспорі: автореф. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2007, 20 с.
31. Клинова-Дацюк Г. Діяльність Олександра Домбровського в Науковому товаристві ім. Шевченка. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Острог, 2013. № 21. С. 107–111.
32. Купчинський О. На 85-ліття О. Домбровського. *Український історик*. 1999. Ч. 2–4. С. 256–262.
33. Лисяк-Рудницький І. Проблеми термінології та періодизації в українській історії [в:] Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том I / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицак, А. Дешиця, Г. Киван, Е. Панкєєва. К. : Основи, 1994. С. 41–46.
34. Оглоблин О. Завдання української історіографії на еміграції. *Український історик*. 1978. Ч. 4. С. 59–63.

35. Содомора Андрій. Жива античність. Львів: Срібне слово, 2016. 200 с.
36. Dombrowsky O. The Economic Relations of Ukraine and the Ancient world. *The Ukrainian Quarterly*. 1950. Vol. VI. P. 352–358.
37. Dombrowsky O. The General Characteristics of the Scythia of Herodotus. *Proceeding, Historical-Philosophical Section, Shevchenko Scientific Society*. New York; Paris, 1951. Vol. I. P. 48–51.
38. Dombrowsky O. The Spiritual Trend of Ukraine in Antiquity. *Proceedings, Shevchenko Scientific Society. Historical-Philosophical Section*. New York; Paris, 1951. Vol. I. P. 52–55.
39. Rudnytsky I. L. Periodization and Terminology. *Rethinking Ukrainian History* / Ed. by Ivan L. Rudnytsky with the assistance of John-Paul Himka. Edmonton, 1981. P. 237–242.

КОНЦЕПТ АНТИЧНОСТІ У ТВОРАХ ІВАНА ГНАТЮКА ЯК ОРИГІНАЛЬНИЙ ВИЯВ ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ АВТОРА

Марта Зьола

Львівський національний університет імені Івана Франка

Анотація. Лірику Івана Гнатюка розглянуто крізь призму античної концептуалізації через дослідження власних та загальних номінацій із значенням античності. Здійснено спробу простежити художню майстерність автора у створенні «власного» образу античності шляхом синтезу рис, властивих минулому та сучасності поета. Зроблено висновок про те, що у творчій спадщині Івана Гнатюка виразно проглядається проекція античного концепту, його поетична трансформація, авторський, відмінний від інших, підхід до інтерпретації античності у індивідуальному літературному обрії. Сукупність номінацій з колоритом Класичної епохи, зафіксованих у поезіях Івана Гнатюка, утворили чітку концептуальну систему творчості митця, об'єднану загальною інтегральною семою «античний».

Ключові слова: Іван Гнатюк, «власний» образ античності, античний концепт.

Античність посідає особливе місце у минулій і сучасній світовій культурі, є першоджерелом, живим культурним фактором, у якому закладені перший досвід і фундамент європейської цивілізації. До античності Європа зверталася щоразу, коли переживала період підйому та розквіту. XX і XXI століття теж не були байдужими до античної спадщини [10, с. 9]. Мотивами та образами давньої Греції і Риму пронизана багатогранна літературна творчість поетів-шістдесятників: Івана Драча, Миколи Вінграновського, Ліни Костенко, Івана Гнатюка. У мистецьких обрядах Івана Гнатюка проекція античного концепту проглядається виразно, спостерігається своєрідна трансформація античних художніх елементів,

власний підхід до інтерпретації класичної тематики на літературному полотні. Концепт розуміється як стійка мовна чи авторська ідея, що має традиційний вираз; основне поняття концептуальної картини світу. Останню можна визначити як певну глобальну систематику нагромаджених усією земною цивілізацією знань про весь світ у комплексному вимірі.

На позначення античності у своїх творах Іван Гнатюк використовує епітети, метафори, різноманітні лексико-стилістичні засоби: топоніми, антропоніми, етноніми. Образи античної доби, у творах Івана Гнатюка, наповнені винятковим звучанням, чуттєво-емоційними інтенціями автора, суголосні із сучасністю поета. Зокрема, у вірші «Рим», однойменне прадавнє місто постає у тривожному образі, у площині часопростору, де «Брут ще в колиці, а Цезар, мовляв, без штаняв», та «час катастрофи уже дозріває, як овоч». Автор «вдягнувшись у тогу», крокує містом «як патрицій в сенат» і бачить, що «Рим благоденствує, й римляни прагнуть видовищ». Але сприйняття такої дійсності за благо є хибним, бо «утратило слово ціну», «ніхто не чує філософів», «скрізь зрада й непевність». В окресленій поезії, у просторі античного концепту, простежуються мотиви безвиході та самотності, що слугують способом втілення екзистенційного стану автора. Одвічно присутня у творах Івана Гнатюка тривога «атомної» епохи виразно прочитується в останній строфі тексту, створюється ефект двовимірності – поєднання ретроспекції і реального часу, античності та сучасності з негативною семантикою авторського сприйняття сьогодення:

Ще ніби спокійно у Римі, та щось так незримо
І тихо, мов шашіль, вже точить його до основ...
...Я в атомнім віці читаю історію Риму,

Тривожний, мов щойно з античного світу прийшов [3, с. 102].

Портрет стародавнього Риму асоціюється із сучасною поетові Батьківщиною, де нав'язана радянською пропагандою вуаль уявного благоденства, закриває очі українцям на гірку дійсність. У образі «філософів», яких «ніхто не чує» автор акумулює колективний силует розстріляних та заборонених, цькованих і переслідуваних представників українського літературно-мистець-

кого П'ємонту ХХ століття. Цю думку Іван Гнатюк розвиває й у поезії «Овідій»:

«Наука любові?» – така безборонна
Й наївна, а мусить Овідій за неї,
Немовби за слово супроти Нерона,
Сконати – далеко від слави своєї.

Вже звук він до всього, лиш душу, як рану,
Роз'ятрює згадка про рідні пенати, –
Усі, хто невгодний тупому тирану,
У Римській імперії мусять сконати [8, с. 86].

У зрізі аналізованого тексту простежуємо проектування античності у площину авторського сьогодення. Іван Гнатюк виводить образ безборонного митця, що приречений «сконати» далеко від рідного дому, душу якому «роз'ятрює згадка про рідні пенати». Такий сюжет дуже близький автору й болючий до щему. Пенати, за словником античної міфології – боги-охоронці дому, родини, в переносному значенні символізують рідну домівку [11, с. 164-165]. У наведеному вірші доля поета «золотої доби» схожа з фатумом Івана Гнатюка та багатьох інших українських митців – в'язнів сталінських концтаборів, силоміць відірваних від «рідних пенатів». Римська імперія ототожнюється з радянською Україною.

Вірш «Брюллов. Останній день Помпеї» наділений аллюзіями, інтертекстуальністю, інтеграцією мистецтва у художні пласти поезії. Величне давньоримське місто Помпеї, яке одвічно асоціюється з полум'ям невиситимої стихії, автор зіставляє з Хіросімою – містом, що теж набуло символіки моторошної трагедії новітнього часу, пов'язаної із спустошливою силою «вогню». Вогонь – символ перетворення та переродження, руйнівної і водночас народжуючої сили, очищення від зла [12, с. 47]:

Від всяких вад очистив їх вогонь,
І нині ми німієм перед ними, –
Усі були красивими, либонь,
В останній день Помпеї-Хіросіми [8, с. 97].

Художника, який витворив картину «конаючого міста», Іван Гнатюк прирівнює до несамовитого вулкана, що «вогнями

фарби вивергнув Помпею» [2, с. 15]. Митець змалював картину незбагненності і строгості життя, від споглядання на яку у ліричного героя «тремтить душа». Синкретизм мистецтв проявляється у вигляді триєднання: живопис – образ – слово, майстерно виведеного пером поета та оприявленого макрообразами Помпеї-Хіросіми, тотальної катастрофи, вогню.

Місто Помпеї виступає наскрізним античним образом, що пронизує поезії: «Везувій», «Така ти ніжна і правдива», «Брюллов. Останній день Помпеї», «Запізніле каяття», «Хатинь», «Гете. «Трилогія пристрасті». Іван Гнатюк розгортає образ Помпеї як символу хаосу та руйнувань, так і символу непереборної стихії почуттів, кохання. Примітно, що покровителькою міста була Венера Помпейська – давньоримська богиня кохання та краси. Віршем «Везувій» автор засвідчує, що сила високих почуттів, на відміну від будь-яких сил матеріального світу, існує у метафізичному вимірі, що невідладний природним катаклізмам. Художньо скомпонований троїстий синкретизм: ліричні герої – спустошливастихія – взаємне кохання, наповнює поезію неймовірною експресивністю. Першочерговим постає почуття закоханих, які «під захистом тонюсінських тунік, приречені й щасливі до нестями» [4, с. 319]. Стосунки ліричних героїв автор підносить на вищий щабель буття, наділяє їх особливою місією, що важливіша та дужча від апокаліпсису:

Вони згоряли в пристрасті життя,
В любові, що скипілася в сльозу їх,
І та сльоза в екстазі забуття
Стократ була страшніша за Везувій [4, с. 319].

Поезія «Така ти ніжна і правдива» – напрочуд відверта, щедра на емоції, увиразнена почуттями і міркуваннями ліричного героя, уособленням якого є сам автор, приречений жити «згоряючи дотла» у вогні палких почуттів «наче в полум'ї Помпеї» [8, с. 37].

Концепт «античність» крізь призму інтертекстуальності у творах митця набуває філософського значення. Вдале поєднання античних образів, відтворення їх на рівні алюзій, ремінісценцій, інтертексту, вказує на художню майстерність автора, його захоплення Класичною епохою. До прикладу, метафоричний епітет «річка небуття», що

вміщений у сонеті «Як вутлий човен», уособлює міфологічний архетип та виступає інтертекстуальним елементом:

Четвертий рік, у немочі й зажурі,
Не чуючи людського співчуття,
Перепливаю річку небуття,
Де видно тільки бескиди похмурі [4, с. 378].

Небуття – онтологічна категорія, що заперечує поняття буття, неіснування взагалі; стан, коли припиняється існування, життя, буття [1, с. 591]. Річка – символ шляху, дороги [9, с. 502]. В окресленому катрені слід виокремити епітет «бескиди похмурі». За великим тлумачним словником сучасної української мови «похмурий» – такий, що створює враження непривітності; викликає неприємні емоції, гнітючий настрій тьманими кольорами, відсутністю світла; який свідчить про тяжкі переживання [1, с. 909]. Таким способом безпорадність та приреченість, художньо оздоблені авторськими номінаціями «річка небуття», «бескиди похмурі», набувають питомих екзистенційних рис, характерних для поетичної спадщини Івана Гнатюка.

Уведені митцем у художній контекст метафори античного походження стають смисловими ланками, що додають віршам органічності, насиченості, виразності. Відома метафора «Дамоклів меч», художньо вплетена автором у низку поетичних творів: «Думка про віру», поему-диптих «Дім і час», сонет «Мені цей день – крутий, мов перевал», постає традиційним образом, запозиченим із античної культури. Як відомо, метафора «Дамоклів меч» несе в собі негативний відтінок і в переносному значенні є символом повсякчасної небезпеки, вираз слугує нагадуванням про те, що щастя крихке та, неодмінно, є тимчасовим.

Мотив тривоги, увиражений античним символом «меч Дамокла» має своє продовження у сонеті «Мені цей день – крутий, мов перевал». У цьому творі, за аналогією до сонету «Як вутлий човен», простежується своєрідна вказівка на самотність, нагнітання її навколо героя, наявне підсилення нестерпності:

Я з нетерпцю, напнутого до краю,
Мов під мечем Дамокла, завмираю,
Боюся щастя більше, ніж біди.

Мій крок стає тривожніший дедалі.
А день – як перевал, – не доведи
Спіткнутися на тому перевалі [8, с. 45].

Трагічного звучання окреслена метафора набуває і в поемі-диптиху «Дім і час»:

Дні чекання висіли над нами,
Як мечі Дамокла – день при дні, –
Похоронні звістки й по війні
Йшли до нас трикутними листами [3, с. 132].

Перший рядок наведеного текстового відрізка проектує специфічне смислове наповнення античного концепту «меч Дамокла», дозволяє виділити в структурі поезії семи «пригнічення», «неспокій» – те, що виходить за межі кодифікованого значення.

На противагу вищезгаданим поетичним творам, вірш «Думка про віру» має зовсім іншу емоційну тональність. Концепт «Дамоклів меч» зазнає помітної змістової трансформації та набуває цілком протилежного забарвлення, проектуючи позитивну конотацію на текстове полотно:

Дамоклів меч над головою,
Важкий, як вирок правосудь, –
Ачей же, воїни й до бою
Під ним упевнено ідуть.
Чи щось міцнить його, чи віра
В той волосок така міцна? –
Сто тисяч верст я перемірвав,
А міцність в ньому – як струна.
Я ним, мов шаблею, прикрию
Себе, потрапивши в біду,
Як маг, над шалом чорторию
По волоску я перейду,
Аби лиш віра і над виром
Була – як сон у сповитку,
Я вірю в щастя як у виграш –
Дамоклів меч на волоску [3, с. 16].

У зазначеному творі спостерігається розгортання ключового макрообразу «Віра», що пронизує всі сегменти тексту. «Віра», за

словником символів Віталія Жайворонка – це упевненість у чомусь, у здійсненні чогось, служба ідеалам, довір'я, а також система вірувань, зв'язків людей з Богом чи богами, релігійне вчення, віровизнання; разом з тим духовна сила людини, що, як сказав Христос, «зрушує гори», бо «усе можливе тому, хто вірує!» [9, с. 98]. Над головою ліричного героя височіє Дамоклів меч «важкий, як вирок правосудь», але віра «міцнить його (волосок)». Автор вірить у щастя, як у «Дамоклів меч на волоску» і цим мечем, як шаблею, прикріє себе, потрапивши в біду. У такий спосіб автор доводить, що символіка концепту «Дамоклів меч» амбівалентна, оскільки уособлює як небезпеку, страх, так і захист, заслону від життєвих злигоднів. Образ віри, як зв'язку людини з Богом, у поєднанні із номеном «шабля», що символізує захист, дозволяє виділити в тексті незримую асоціацію Дамоклового меча із мечем Архистратига. Таку думку підсилюють наступні рядки вірша: «Ачей же, воїни й до бою / Під ним упевнено ідуть», що містять завуальоване співвіднесення колективного образу воїнства у творі з ангельським військом небесним на чолі з Архистратигом Михаїлом. У колі цієї загальної проблематики слід зазначити, що термін «архистратиг» позначає також титул головнокомандувача у Стародавній Греції. Тож розгалужена сітка образів-символів досліджуваної поезії є потужним асоціативно-образним підґрунтям для рівноцінного сприйняття читачем поетичного тексту. Можемо також припустити, що вірш «Думка про віру» слугує своєрідним «прологом» до пізніше виданої збірки Івана Гнатюка «Меч Архистратига».

Звернення до античності фіксуємо й на рівні заголовків, з допомогою яких Іван Гнатюк вводить у текст постаті філософів та митців давньої доби: «Сократ», «Ціцерон», «Овідій», а використання поетом міфічних античних образів у власній художній палітрі продовжує змістову лінію в освоєнні греко-римської спадщини. Автор подає постаті міфічних персонажів: Тантала («Доля») [3, с. 96], Антея («Дім і час») [3, с. 131], Пегаса («Покровителям мистецтва») [5, с. 56], Януса, Прокруста («Між нами є вони...») [7, с. 20–21], Еола, пенатів («Овідій») [8, с. 86] і в такий спосіб доводить багатство міфів давньої Греції і Риму, створює свій специфічний міфологізований концепт античності.

Поезія «Покровителям мистецтва», написана у спецтаборі «Холодний» наскрізно пронизана надією ліричного героя – незламного та непримиренного страдника радянської каторги. Він звертається до покровителів мистецтва: Аполлона (Феба) та Музи з благанням не покидати його самого в чужому краю й на крилах занести на Парнас: «Не кидай самого мене, Аполлоне.../...Зігрій у неволі хоч душу мою», «Молнося й до тебе як посестри Феба / Навідайся, Музо, до мене хоч раз, / Злети невидимкою з рідного неба / Й на крилах мене занеси на Парнас» [5, с. 55]. Ця глибинна інтенція виводить читача за межі існуючих дефініцій і сприяє більшому заглибленню у зміст зображуваного. Одночасно зі зверненням до античних образів, автор оприявнює перед очима читача нестерпну табірну дійсність і цим досягає можливості зображати світ, якому протистоїть, з його жахливими атрибутами і виявами:

Не бійся, що тут стосибірські морози,
Вівчарки, і грати, й колючі драти, –
Прилинь хоч на мить – обітри мої сльози
І словом од смерті мене захисти [5, с. 55].

Отже, порятунок від смерті митець вбачає у праці над Словом і демонструє яскравий приклад, як завдяки рідному поетичному слову людина здатна піднятися над будь-якими життєвими негараздами та своїм безсиллям проти них.

Застосування античного інтертексту виводить автора на новий рівень у творенні власних метафор. У поезії «Осінній рубікон» Іван Гнатюк обіграє відомий крилатий вислів створенням однойменної індивідуально-авторської метафори, яка наповнює античний концепт новим значенням та мистецьки опоетизовує текст:

І навіть думи зграями ворон
З тривожним криком падають на поле...
Я перейшов осінній рубікон:
Життя назад не вернеться – ніколи [5, с. 5].

За великим тлумачним словником сучасної української мови, вислів «перейти рубікон» означає зробити рішучий крок, приймати остаточне рішення [1, с. 1088]. Можемо, отже стверджувати, що

метафора «осінній рубікон», органічно влита автором у поетичне русло, символізує «точку неповернення», сприймається як нещадний закон життя та виступає прикладом смислової насиченості слова у системі художнього мислення митця. Зазначена фраза як заголовок і як експозе у тексті розгортає філософське тлумачення пори року, як особливого часового відтинку, що довелося перейти ліричному герою, та назад вороття немає. Метафора «осінній рубікон» у поєднанні із образом-символом «згряя ворон», що уособлює лиховісність, негоду [9, с. 116–117], виражає екзистенційний стан поетової душі, роздуми над невідворотним плином часу та над вічністю.

Особливістю авторського трактування античного тексту є його осмислення крізь призму індивідуальних переживань, страждань й сподівань митця, сконцентрованих у слові, виразі образному, глибоко особистісному. Із вірша «Мамина скриня» черпаємо:

Все у тій скрині було чарівне:
Вельон, коралі, і пряжа, і рядна, –
Щось, мов сезам, чарувало мене,
Вводило в казку, мов нить Аріадни.
Ціле життя я ту нитку волік,
Та не потрапив у казку й донині, –
Як похоронну в жалобі, навік
Доля ту казку сховала у скрині [6, с. 7].

Привертає увагу використання фразеологізму «нитка Аріадни», що має античне походження та є інтертекстуальним елементом. Нашарування античних, автентично-українських та східних мотивів розкриває мозаїчність символіки поетичної тканини, дозволяє розгледіти авторський, відмінний від інших, підхід до інтерпретації античності на власному літературному полотні.

Здійснені спостереження та узагальнення дають змогу зробити висновок, що проєкція античного концепту виразно проглядається у творчості Івана Гнатюка, набуває поетичної метаморфози та нового художнього оздоблення. Моделювання реальності в поезіях митця невіддільне від традиційної народної основи, національної рецепції буття, абсолютах добра та гармонії. Через алюзії та ремінісценції античних мотивів, Іван Гнатюк формує параметри

індивідуального художнього світу, лірика якого тісно пов'язана зі створенням нового образу античності як невід'ємної складової сучасності поета і як функції трансформації світу. Мистецько-художнім осмисленням явищ історії та сьогодення Іван Гнатюк утверджує вічні загальнолюдські й національні, історичні, моральні, естетичні й духовні цінності та змушує замислитися над буттям окремишньої особистості, призначенням, змістом життя. Автор створив своєрідну доповнену реальність – художні образи античності, які, у свою чергу, викликають у свідомості читачів низку своїх уявних образів. Відтворенням специфічної рецепції античності поет-шістдесятник вийшов за межі існуючих історичних та просторово-часових обмежень, художньо втілюючи моделі людського мислення у всій можливій повноті, акцентуючи на миттєвостях часу і на вічності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / авт.-уклад. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2001. 1440 с.
2. Гнатюк І. Ф. Барельєфи пам'яті : Поезії. Львів : Каменяр, 1977. 202 с.
3. Гнатюк І. Ф. Благословенний світ : Вірші та поеми. Київ : Радянський письменник, 1987. 174 с.
4. Гнатюк І. Ф. Вибрані вірші та поеми. Львів : Червона калина, 1995. 670 с.
5. Гнатюк І. Ф. На тризні літа : Поезії. Харків : Майдан, 2002. 112 с.
6. Гнатюк І. Ф. Осіння блискавка : Поезії. Львів : Каменяр, 1986. 142 с.
7. Гнатюк І. Ф. Повнява : Поезії. Київ : Радянський письменник, 1968. 96 с.
8. Гнатюк І. Ф. Турбота : Поезії. Київ : Радянський письменник, 1983. 106 с.
9. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
10. Коршунова С. І., Тереховська О. В. Антична література : навчально-методичний посібник для практичних занять. Івано-Франківськ : Гостинець, 2009. 95 с.
11. Словник античної міфології / уклад. І. Я. Козовик. 2-ге вид. Київ : Наукова думка, 1989. 240 с.
12. Словник символів культури України / ред. В. П. Коцур та ін. 2-ге вид. Київ : Міленіум, 2002. 260 с.

РИМОВАНІ ПЕРЕКЛАДИ ТА ПЕРЕСПІВИ ДАВНЬОРИМСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ТА GAUDEAMUS СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПИСЬМЕННИЦІ ТА ПЕРЕКЛАДАЧКИ ОЛЬГИ СТРАШЕНКО (1950–2015)

Сергій Лучканин

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Навчально-науковий інститут філології*

Традиція римованих перекладів-переспівів античної літератури в українській літературі чимала (Григорій Сковорода, Петро Гулак-Артемівський, Левко Боровиковський, Степан Руданський). У ХХ-ХХІ ст. скарбниця українського художнього перекладу античної літератури збагатилася такими перекладацькими геніями як Іван Франко, Борис Тен, Григорій Кочур, Віталій Маслюк, Тарас Лучук, неперевершений Андрій Содомора. Їхні переклади віртуозні, бездоганні, з дотриманням «духу й букви» оригіналу. Чільне місце серед перекладів сучасної української письменниці й перекладачки Ольги Страшенко (1950–2015), матері автора статті, займають римовані переклади давньоримської лірики (окремих фрагментів із Вергілія, Горація, Овідія, Катулла, а також середньовічного Gaudeamus). Антична література рими не знала, краса давньогрецької та давньоримської поезії – у внутрішній ритмомелодиці, глибинності змісту. Однак у першій третині ХХ ст. Микола Зеров уперше продемонстрував широкі можливості «українського» гекзаметру, часто вводив римування для підсилення емоційного звучання вірша. Ольга Страшенко пішла його шляхами у відтворенні скарбів давньогрецької і давньоримської лірики українською мовою з допомогою римування, яке прикрашає переклад, робить його піднесенішим, легшим для сприйняття. Окремі переклади та переспіви з греки й латини Ольги Страшенко позначені знайомством із 1987 р. та спілкуванням із плідним трудівником на перекладацькій ниві Андрієм Содоморою, якому письменниця присвятила кілька власних оригінальних поезій і присвят.

Ключові слова: Андрій Содомра, Ольга Страшенко, рима, давньоримська поезія, *Gaudeamus*

Загальноновизнано, що художній переклад – міст, що єднає народи, серця людей, сприяє взаєморозумінню, духовному збагаченню. Український художній переклад має тисячолітню історію, починаючи від перекладної літератури часів Київської Русі й аж до скарбів перекладацького світу ХХ-початку ХХІ ст. – Миколи Зерова, Михайла Драй-Хмари, Максима Рильського, Миколи Бажана, Леоніда Первомайського, Сави Голованіського, Миколи Лукаша, Василя Мисика, Григорія Кочура, Андрія М'ястківського, Андрія Содомори, Володимира Коломійця, Дмитра Чередниченка, Петра Осадчука, Віктора Баранова, Всеволода Ткаченка, Сергія Борщевського, Григорія Півторака, Анатолія Мойсієнка, Олександра Астаф'єва, Мойсея Фішбейна, Максима Стріхи, Івана Мегели та багатьох інших. Уся історія поетичного перекладу, починаючи з крилатих висловлювань Цицерона, Горация, Квінтіліана й закінчуючи сучасністю, – це, по суті, відкрита чи прихована боротьба двох протилежних начал – буквалізму (перекладу *ad litteram*) і вільного поводження з оригіналом. Про історію українського перекладу можна прочитати в ґрунтовних дослідженнях докторів філологічних наук Ісає Заславського, Віктора Коптілова, Роксолани Зорівчак, Олександра Чередниченка, В'ячеслава Карабана, Лади Коломієць, Івана Мегели, Максима Стріхи, Тараса Шмігера, Юрія Мосенкіса та ін., знайомство з теоретичними працями яких виробило в сучасній українській письменниці й перекладачки Ольги Страшенко (1950–2015), моєї матері, підвалини власного розуміння особливостей художнього перекладу.

Якщо українські перекладачі ХVІІІ–ХІХ ст. – Григорій Сковорода, Петро Гулак-Артемівський (йому належать переспіви од Горация українською мовою), Левко Боровиковський (вірш «Подражание Горацию», що являє собою переспів чи вільний переклад дуже відомої в російській літературі 11-ї еподи Горация «*Vitae rusticae Laudes*» («Хвала сільському життю») із книги «*Erodon Liber*», Степан Руданський (йому належить повний по-своєму навіть точний, бо опущено лише гомерівські складноскомпоновані

епітети, віршований, але не розміром оригіналу, переклад «Іліади» – «Омирова Ільйонянка» [5]) – культивували вільне поводження з оригіналом, то вже з Івана Франка виробляються наукові принципи перекладу. Перекладачі ХХ ст. прагнуть передати цілі комплекси елементів оригіналу (лексичні, стилістичні, історико-культурологічні), витворюючи з них великі ансамблі національною (українською) мовою, жертвуючи лише малозначущим і витримуючи перспективу цілого.

Чільне місце серед перекладів Ольги Іванівни займають переклади античної лірики, яку вона дуже любила. Зокрема, у своєму 46-му зошиті щоденникових записів (на жаль, останньому), Ольга Страшенко 10 жовтня 2014 року занотувала: «О 12 годині виступала в Центральній бібліотеці Голосіївського району міста Києва імені Миколи Некрасова (на той час мала таку назву – С. Л.). Уперше в мене така унікальна тема – Гомер у перекладах українських майстрів слова!» Загальновідомо, що антична література рими не знала, краса давньогрецької та давньоримської поезії – у внутрішній ритмомелодиці, глибинності змісту. Рима спорадично почала з'являтися лише наприкінці античної літератури, розквітнувши за Середньовіччя (пісні вагантів). Окремі скарби античної літератури були відомі ще в Київській Русі, античних авторів вивчали в класах піітики й ораторії Києво-Могилянської академії XVII–XVIII ст., початок активного засвоєння всієї різноманітності давньогрецьких і давньоримських поетів своїми перекладами в Україні поклали Григорій Сковорода, Ізмаїл Срезневський, Петро Гулак-Артемівський. Їхні переклади (швидше – переспіви) часто були вільними – із пропусками, скороченнями, із видозмінами тих чи інших образів, імен, явищ, реалій. І. Срезневський, П. Гулак-Артемівський часто вдавалися до рими, адже римований текст сприймається легше, краще запам'ятовується (за Середньовіччя набули поширення навіть віршовані граматики латинської мови, найвідоміша з них, написана поганеньким гекзаметром – «Доктрінал» Александра Вілладейського 1199 р.), що, за умов неписьменності найширших народних мас (це в XVII ст. в Україні вміли писати навіть жінки, у XIX ст. ситуація змінилася на гірше), виконував і загальнопросвітницьку функцію. Ось рядки з Горацієвої оди «До Ліцінія» в перекладі Ізмаїла Срезневського:

*Кто средней держится дороги,
Спокойно тот в дому живет.
Не топчет у царей пороги,
Где зависть яд на всех лиет.*

Думки Горація про невідворотність смерті, його скепсис щодо збагачення з оди «До Постума» Петро Гулак-Артемівський українською мовою відтворює наступним чином:

*А все брідня!.. Покинеш любу жінку,
Чумацьку снасть, волів і кілька пар плугів,
І вірне наймиття, і дрібную дитинку, –
Покинеш все, кажу, на радість ворогів.*

Ми не говоримо про ідейно-змістовий бік цих перекладів, які, безумовно, не є досконалыми, однак завдяки римі читаються легко й невимушено, сприймаються не лише фахівцями-античниками.

Микола Зеров (1890–1937) як український достойник честі заслуговує на глибоку пошану як блискучий перекладач, як конгеніальний відтворювач світових поетичних і драматичних шедеврів українською мовою, передусім творів давніх римлян – Лукреція, Катулла, Вергілія, Горація, Тібулла, Овідія, Марціала, Ювенала, Клавдія Клавдіяна та деяких інших. Перекладаючи, Зеров уперше продемонстрував широкі можливості «українського» гекзаметру, часто вводив римування для підсилення емоційного звучання вірша:

*Мій пам'ятник стоїть триваліший від міді.
Піднісся він чолом над царські піраміди.
Його не сточить дощ уїдливиий, гризький,
Не звалить налітний північний буревій,
Ні років довгий ряд, ні часу літ невпинний...
(Горацій, «До Мельпомени»).*

Отже, традиція римованих перекладів в українській літературі чимала. ХХ ст. принесло нові принципи відтворення давньогрецьких і давньоримських поетів, скарбниця українського художнього перекладу античної літератури збагатилася такими перекладацькими геніями як Борис Тен, Григорій Кочур [зокрема: 1], Віталій Маслюк, Тарас Лучук, Андрій Содомора. Їхні переклади віртуозні, бездоганні, з дотриманням «духу й букви» оригіналу.

Ольга Страшенко, змалку закохана в античну поезію, пішла шляхами Зерова у відтворенні скарбів давньогрецької і давньоримської лірики українською мовою з допомогою римування, яке прикрашає переклад, робить його піднесенішим, легшим для сприйняття. У наш час загального занепаду культури, особливо серед найширших верст населення, наступу «споживацької цивілізації» можна і треба говорити про римовані переклади (іноді – й переспіви) з античної літератури, які, слід гадати, змусять вдумливого читача з часом звернутися й до ґрунтовнішого ознайомлення з вічними рядками давніх еллінів та римлян. Окремі переклади з греки й латини Ольги Страшенко свого часу були опубліковані у виданні «Хист і Глузд: теорія і практика перекладу» (Харків, 2012 рік, с. 114–130). Додамо, що кілька перекладів античної лірики Ольга Страшенко виконала наприкінці 1980-х-1990-х рр., активно спілкуючись із незабутніми Титанами Григорієм Кочуром (1908–1994) і професорами Станіславом Володимировичем Семчинським (1931–1999) та Феонілою Олексіївною Нікітіною (1929–2019). А також із Андрієм Олександровичем Содоморою, якого вперше побачила і почула в Києві далекого 1987 р. на одному з перших заходів у Спільці письменників України, присвячених київським неокласикам. Ось ще фрагменти зі спогадів Ольги Страшенко «Мій шлях у цех перекладачів»: “Мені здається, що він почався від батька Івана Івановича Страшенка, який дуже любив поезію, він сам писав вірші, а також виразно, з душею їх читав. Батько народився на Житомирщині в селі Ставищі і змалку був першим учнем у школі, і вже йому вбачався університет, але голодні роки, поневіряння-наймитування, а згодом служба в армії та численна сім’я унеможливили його високий задум.

Батько розповідав мені, що в його рідному селі працювала вчителька Ганна Костівна, її прозивали Рафічкою. Донька вчительки вийшла заміж і проживала в Житомирі. Якось коли батько гостював у Ставищах у свого молодшого брата Василя, вчителька попросила:

– Іване, а чи не зміг би ти мені підсобити, я маю їхати до Житомира, в гості до дочки, то треба дещо підкинути їй із харчів.

– Аякже, Ганно Миколаївна, поїхали, я й сам давно в Житомирі не бував.

А ще Ганна Миколаївна пообіцяла: «Якщо пощастить – побачиш самого Бориса Тена!»

І от коли вже прибули до Житомира та завітали до дочки, то проходили по вулиці Кашперівській.

– Тут живе наш уславлений земляк Борис Тен, – мовила вчителька й показала на будиночок, який дивився веселими вікнами з-поміж дерев та квіток.

– Я такого ще не чув, – зацікавився молодий Іван Страшенко.

– Він себе назвав Борисом Теном, а по паспорту – Микола Васильович Хомичевський, – стала розказувати вчителька. А ще він знає і музику, й історію, тут у Будинку культури веде лекції. Великий знавець!

Вони стояли вдвох на затишній житомирській вулиці, а Ганна Костівна розказувала Іванові, як колись на уроці. Тим часом на ганок вийшов і сам господар, учителька привіталась, видно, що вони були давніми знайомими.

– А це хто з вами? – запитав Борис Тен.

– Мій колишній сільський учень – Іван Страшенко. І сам же поет.

– А прочитай-но щось для візитної карточки, – мовив видатний письменник.

Батько спершу зняковів, а потім став по пам'яті читати вірші, ясна річ, про рідне Ставище, про матір, про свою сирітську долю...

– У тебе є душа, – задумливо мовив Борис Тен, – а там випишешся.

Великою подією в нашій родині було, коли батько приніс куплену в книгарні ошатну «Одіссею» в перекладі українською Бориса Тена, це було в 1967 році. Він її читав запалом, щось декламував матері й мені, його найстаршій дочці. А якось, повернувшись з нічної зміни (батько працював машиністом тепловозу) і трохи перепо-чивши, він пішов у мою школу № 156, що на Вітряних Горах. Ми прийшли в кабінет фізики до Василя Савича Гненюка. То був мій учитель він же й хрещений. Я з радістю дивилась як батько та хрещений гортають «Одіссею» та її тлумачать.

– Ви мені й самі, наче двоє олімпійських богів, – сказала я, наслуховавшись їхньої розмови. А вже потім, після 1977 року, коли

з'явилася й «Іліада» у перекладі Бориса Тена, то я вже батькові з усім юнацьким палахкотінням читала натхненні рядки про «гнів Ахілла»!

Нове наближення до перекладацького цеху сталося вже в зрілих літах завдяки спілкуванню з Андрієм Содоморою, Григорієм Кочуром під час відпочинку в Будинку творчості письменників в Ірпені в серпні 1988 року з моїм сином-школярем Сергієм. Золоті миттєвості спілкування з Григорієм Порфіровичем дало мені настанови в царині художнього перекладу» [8, с. 143–144].

Ще одне наближення до античності відбулося в Ольги Іванівни вже на початку ХХІ ст. завдяки подвижницькій праці професора Івана Мегели, який і опублікував частину її перекладів-переспівів в упорядкованій ним (разом з О. Левком) антології «Давньогрецька класична лірика» (2006), а також у двох виданнях свого фундаментального підручника «Історія римської літератури» (2009 і 2012 роки). Римування поетичних перекладів Ольги Страшенко не перешкоджає адекватно сприймати невмирущі ідеї Алкея, Сапфо, Анакреонта, Феокріта, Каллімаха, доволі маловідомих давньогрецьких поетів римської та візантійської епох, зокрема, Агафія (VI ст. н.е.), сучасника візантійського імператора Юстиніана (527–565). До речі, історія Візантії, однієї з наймогутніших держав Середньовіччя, що залишила багатющі культурні скарби («Візантію після Візантії») завжди приваблювала Ольгу Страшенко, у 1988–1993 рр. вона написала розлогий історичний роман «Візантійський лукавець» про одного з найкolorитніших візантійських імператорів Андроніка Комніна (1182–1185); цей роман побачив світ у двох томах (2005–2006). У цьому романі, до речі, представлено уривок із поеми «Про Трістана та Ізольду».

При перекладах давньоримської поезії Ольга Страшенко продовжувала традиції Миколи Зерова для демонстрування широких можливостей «українського» гексаметру, це виявляється при відтворенні заспіву до «Енеїди» Вергілія («Зброю вславляю та мужа, найпершого з берега Трої...»), а також кількох найвідоміших «Скорботних» та «Любовних елегій» Овідія: «Спражився день. Проминала саме пора полуднева», «Зброю та битви суворі так оспівать намагався...», «Кожний коханець – вояк, є в Купідона

стан ратний...», «Зима в Скіфії» («Може, вигнання мене римляни ще пам'ятають...»), «Остання ніч у Римі» («Спогад прощальний встає, він із усіх найсумніший...»).

Візьмемо для прикладу переклад X елегії третьої книги «Сумних елегій» (*Tristia*) Овідія, якого у 8 р. н. е. вислав імператор Октавіан Август на берег Чорного моря в місто Томи (сучасне румунське місто Констанца). На засланні в наддунайських степах Скіфо-Дакії, забутий учорашніми друзями й шанувальниками, старий, самотній Овідій створює «Скорботні елегії» («*Tristia*») та «Послання з Понту» («*Epistolae ex Ponto*»). У зворушливих віршованих рядках виливає він свої почуття (тугу за батьківщиною й рідними, відчай приреченого, ненависть до ворогів), хоча й уважно приглядається до місцевого побуту і пейзажу, ставши (як відзначають в «Антології румунської поезії» 1974 р.) першим в історії великим поетом, який написав визначні поетичні рядки на нинішній румунській землі і про цю землю [див.: 9, р. 1]. Андрій Содомора, який блискуче переклав українською мовою «Скорботні елегії» [3] (поряд з «Метаморфозами»), зазначає в «Живій античності»: «У румунському місті Констанца, на території давніх Томів, стоїть, одначе, пам'ятник. На високому постаменті – струнка постать поета в довгому римському одязі. В руці, на яку він опирається вольовим підборіддям – стилос. І здається, що слова внизу на постаменті тільки-но накреслив сам поет:

*Я, що лежу тут, Назон, оспівувач любовців ніжних,
Марно зі світу пішов через свій хист до пісень.
Ти, що проходиш (чи сам не кохав?) – не лінуйся
шепнути:
«Праха Назона нехай буде легкою земля!»* (*Tristia*, III,
73-76)

Стоїть Овідій і дивиться в новий світ. У світ, який палко полюбив поета. У світ, про який так часто думав «співець ніжної любові», для якого виплекав свої «Метаморфози» – золоту легенду античності» [6, с. 178].

Цю елегію блискуче відтворив українською мовою і Григорій Кочур, особливо дбаючи про історико-пізнавальну вартість вірша [див.: 1, с. 52–53]. Його переклад відображає реалістичність

образів (передано жах від раптових нападів варварських племен, що проживали за Істром – савроматів, бессів, гетів або даків, як називали гетів римляни), щирий і правдивий переклад позбавлений, як і оригінал, будь-якої зайвої манірності. Грунтовну розвідку «Овідій в інтерпретації Григорія Кочура (крізь призму двох рядків: Овідій, Трістії, III, 10, 23-24» також написав свого часу Андрій Содомора [7]. Десята елегія III книги «Скорботних елегій» у перекладі Г. Кочура включена до всіх україномовних антологій («Золоте руно», 1985) і хрестоматій з античної літератури (1938, 1968). Для звичного до «мармурового Риму» Овідія заслання «на край світу» було справжнім потрясінням. Перші три слова сентенції *Gutta cavat lapidem, consumitur anulus usu* «Крапля довбає камінь, частим вжитком стирається кільце», що становить рядок із «Листів з Понту» (бл. 12 н. е.) Овідія, де, як і в «Скорботних елегіях», домінує смуток, звучать нарікання на долю й прохання про помилування, на яке особливо сподівався поет після смерті Октавіана Августа (його наступник Тиберій не повернув митця із вигнання), наводив Тарас Шевченко в листі до Анастасії Толстої (лист від 22 квітня 1856; роком раніше помер цар Микола I). Цікаво, що великий Кобзар, перебуваючи на засланні на півострові Мангішлак, постійно відчував спільність долі своєї і римського вигнанця; у листі до художника-портретиста Миколи Осипова (1825–1901) від 20 травня 1856 р. він писав про римського поета як про «наисовершеннейшее создание». Римська влада на Добруджу поширилася лише 28 р. до н. е., близько 6 р. н. е. (за два роки до заслання Овідія) Верхню Мезію (*Moesia superior*) було перетворено на самостійну провінцію, а Добруджу включено до царства Одрисів, що перебувало у васальній залежності від Риму. Лише за правління імператора Тиберія (14-37), пасинка Октавіана Августа, римляни поширили своє володарювання і на грецькі колонії, включивши їх до «Префектури Приморського краю», що входила до провінції Македонія. Ще пізніше, 46 р. вся Добруджа стала частиною провінції Мезія, поділеної 86 р. на Верхню і Нижню (*Moesia inferior*). Дакські царі усвідомлювали величезну небезпеку, що полягала в проникненні римлян на береги Дунаю, тому раз по раз аж до кінця I ст. н.е. здійснювали набіги на римські володіння південніше від

Дунаю. Так, узимку 85 – 86 рр. військо місцевого царя Дураса проникло до Мезії, правитель якої Опій Сабій поліг у битві. Тому слід вірити словам Овідія про спустошливі раптові набіги варварських племен, які проживали за Істром у неозорих «скіфських» (дакських) степах – гетів (даків), бесів (*bessi*, фракійське плем'я, що вчинило жорсткий опір римським військам і переселене наприкінці I ст. до н.е. з Родопських гір на територію Добруджі, де їхню присутність засвідчують й епіграфічні документи), сарматів. Ольга Страшенко зберігає при перекладі назви племен:

У варварства тьмі пробуваю, де полчищ сарматський розор.

Гети ще й бесси довкіл, важко мені з моїм хистом,

Адже оточення це ганьбить родовід мій і честь.

Ви живете у добрі, під повіом теплого Істру,

Хвилі під захист беруть вас від ворожих нашеств.

[8, с. 39]

«Контраст був разючий: багатолюдний Рим, світова столиця і дикі степи Скіфії; блискучий придворний поет – і вбогий, немічний вигнанець. Уродженець півдня, Овідій особливо страждав узимку. Описуючи зиму в Скіфії, поет передає найхарактерніші деталі місцевого побуту та пейзажу» [4, с. 174–175]. Яскраві картини суворої природи з погляду теплолюбного римлянина так відтворюють Григорій Кочур [1, с. 52–53], Андрій Содомора [3, с. 221–223] й Ольга Страшенко [8, с. 39–41]: користуються власне українськими незбитими постійними епітетами або порівняннями, які підсилюють семантичне поле «холоднечі»: *tristis hiems* (букв. «скорботна зима») – *понура зима, суворий Бореї* (у Григорія Кочура); *кошлата зима, лютий Бореї* (в Андрія Содомори); *Тут як повіє зима, брови насупивши гнівно; А як задмуха Бореї – сніг застеляє всю Північ...* (в Ольги Страшенко) (в оригіналі просто *Boreas*); *mala frigora* (букв. «погані холоди») – *холоду злого, як тільки надмірна Бореєва сила повіє* (Григорій Кочур) (в оригіналі: *et quatvis Boreas iactabit insonet alis*, що майже буквально передав Андрій Содомора як «*Хоч і шаліє Бореї, аж свистять його крила потужні...*»), пор. в Ольги Страшенко: *Хоч як лютує Бореї, крила здійма войовничі*. Знахідки Григорія Кочура,

Андрія Содомори й Ольги Страшенко в перекладі латинських фразеологічних сполучень є дуже важливим семантичним і стилістичним засобом відтворення картини лютої зими, оскільки передають довершеною україномовною формою розпач Овідія від непривітної і холодної «скіфської» (даккської) природи, що так гармоніює з відомою картиною «Овідій серед скіфів» французького художника-романтика Ежена Делакруа (1798–1863). Для відтворення картини поривчастого вітру перекладачі вдаються до стягнених («коротких») форм дієслів: *І Аквілону бурхливого сила така, що високі Башти з землею рівня, дахи з будівель зрива* (Григорій Кочур); в оригіналі: *Tantaque commoti vis est Aquilonis, ut altas Aequet hinc turres tectaque rapta ferat* (III, 10, 17-18); в Андрія Содомори: *Та навіть сам, не вужчий папіродайного Нілу / Той, що не тільки одним гирлом у море впада...*; в Ольги Страшенко: *Хоч як лютує Борей, крила здійма войовничі / Не піддається вода в морозостійкій гнuzді*. Як не згадати тут знамениті Шевченкові рядки: шаленство розбурханої, грізної природи передано стягненими формами 3-ї особи однини теперішнього часу дійсного способу: *Рече та стогне Дніпр широкий, Сердитий вітер завива, Додолу верби гне високі, Горами хвилю підійма*. У перекладі цієї елегії (як й інших) Овідія, Ольга Страшенко неодноразово вдається до створення таких властивих античній поезії складних прикметників-епітетів: *І по морознім мосту, льодам оцим міцнозбитим...; А тут ось не зміг би й дельфін перестрибнуть гнучкобокий...; Тільки-но Істр Аквілон погладить теплом суховітрим...; Пишноузорі хустки левади вдягли і галузки, / Горлоспівучі пісні чути в пташиній юрмі*.

Ольга Страшенко також римовано переклала кілька найвідоміших поезій Катутла й од Горація: «Питаєш, Лесбіє, а скільки поцілунків...?», «Будемо, Лесбіє, жити в коханні...»; «Люблю й ненавиджу її, питаєш ти: чому? / Не знаю й сам. І муки знов прийму» (з Катутла); «До Хлої», «До корабля-республіки», «До Мельпомени», «Вікова пісня (ювілейний гімн)» Горація. Пам'ятаю, що римовано відтворювати ці твори було складніше, і все-таки римовані знахідки Миколи Зерова давалися взнаки, як-от при перекладі невмирущого «Пам'ятника» Горація:

*Пам'ятник я воздвиг, мов дзвінкудужа мідь,
Буде стояти він вище від пірамід,*

*Доц не роз'їсть його, не скопиртне зима,
Вітер їдкий Аквілон також йому дарма!
Довгий колобіг літ так от і я не боюсь,
Бо коли прийде смерть, я їй не підкорюсь!
Краще з єства мого не відцвіте внівець,
Поки з весталкою йде мудрий понтифік-жрець
У Капітолій значний службу святу здійснить
Й неподалік десь там – річка Авфід бурлить.
Тут ще міфічний Давн суд між селян вершив
І научав життю поміж спекотних нив.
Всі будуть знать що я, (хоч і простий мій рід),
Та еолійські пісні вклав в італійський ритм.
О Мельпомено, йди, там де дельфійський гай,
І за мої пісні лавром мене звінчай!*

У перекладачки був іще чорновий варіант: *О Мельпомено, жду – лаврів дельфійських дай // І за мої пісні гарним вінком звінчай!*

Що ж до відтворення веселої пісеньки середньовічних вільних студентів-вагантів «*Gaudeamus*» («Веселімося!»), якій судилося стати міжнародним студентським гімном, то впадає в очі його ритмомелодійна піднесеність, співучість:

*Хай загине вся печаль,
Все, що нас дратує,
І сам дідько в позументах,
Що колошкає студента,
Всяк, хто з нас глузує!*

Додам, що Ольга Страшенко не могла не оминати своєю перекладацькою увагою й могутню постать Данте, окремі пісні його невмирущої «Божественної комедії» в перекладі українською мовою Євгена Дроб'язка знала напам'ять. На чергове наближення до Данте письменницю надихнув той-таки Григорій Кочур в один із Ірпінських вечорів серпня 1988 р., автор відомої статті «Данте в української літературі» («Дантовские чтения», 1971). А у вересні 2011 р. в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка на святі Дня перекладача

Ольга Страшенко поспілкувалася з видатним перекладачем і теоретиком українського художнього перекладу Максимом Стріхою, уважно опрацювала його оригінальну поетичну версію «Божественної комедії» і вирішила подати власну. На жаль, Ольга Страшенко переклала лише кілька пісень із «Пекла», «Чистилища» та «Раю», при цьому прагнула дотриматися гранично чітких дантівських рим.

Упевнений, що віршовані переклади Ольги Страшенко вражають, впливають на читача естетично, оскільки виконані в реалістичній манері адекватності з одночасним прагненням відтворити українською мовою дух першотвору, а не його букву. А її посмертна книга «Поетичні переклади та присвяти світочам зарубіжної літератури» познайомить із новою гранню таланту сучасної письменниці, донесе нові широковідомі (Саффо, Алкей, Петрарка, Шекспір, Гюго) й маловідомі (поети-олександрійці, Цьотка, Умберто Саба, Бануш, Бенюк, Корнеліу Вадім Тудор) поетичні скарби світу в одежі українського слова. У цій книзі подано всі наявні її поетичні переклади і більшу частину присвят видатним перекладачам і корифеям-«зарубіжникам» української філології, і серед них чільне місце займають три поезії-присвяти незрівнянному Андрієві Содоморі...

Vita brevis, ars longa «Життя коротке – мистецтво вічне»...

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кочур Григорій. Трете відлуння: поетичні переклади / упоряд. А. Г. Кочур; авт. вступ. слова І. М. Дзюба; авт. передм. М. О. Новикова. К., 2000. 551 с.
2. Лучканин С. «Tristia» (III, 10) Овідія та «La steaua» і «Ce te legeni, codrule...» Міхая Емінеску в перекладі Григорія Кочура // Творчість Григорія Кочура в контексті української культури XXI віку: до 100-річчя від дня народження Майстра: матеріали IV Міжнародної наукової конференції (Львів, 15–17 листопада 2008). Львів, 2009. С. 158–165.
3. Овідій. Любовні елегії. Мистецтво кохання. Скорботні елегії. / Пер. з латини, передмова, коментарі Андрія Содомори. К., 1999. 299 с.
4. Підлісна Г. Н. Про красу та античну літературу. – К., 1998. 192 с.
5. Руданський С. Омирова Ільйонянка // Руданський С. Твори в 3-х т. Т. 3. К., 1973. С. 7–405.

- 6 Содомира А. Жива античність. – Львів, 2003. 184 с.
7. Содомира Андрій. Овідій в інтерпретації Григорія Кочура (крізь призму двох рядків: Овідій. Трістії, III, 10,23-24) // Григорій Кочур і український переклад: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ-Ірпінь, 27–29 жовтня 2003 р. / [редкол.: О. І. Чередниченко (голова) та ін.] К., 2004. С. 131–135.
8. Страшенко Ольга. Поетичні переклади та присвяти світочам зарубіжної літератури, перекладачам і фахівцям-«зарубіжникам». – 2018. – 156 с.
9. Antologia poeziei românești / Zoe Dumitrescu-Bușulenga (red.). București, 1974. 470 p.

МОВНЕ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ «ВІЙНА» В ГРЕЦЬКОМУ МЕДІАПРОСТОРИ (НА МАТЕРІАЛІ ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ВОЄННИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ – 2022)

Роксоляна Оліщук

Львівський національний університет ім. І. Франка

Христина Куйбіда

Львівський національний університет ім. І. Франка

Статтю присвячено аналізу лінгвостилістичної реалізації концепту «війна» у медіатексті грецькомовного відомого видання CNN Греесе на основі подій в Україні починаючи з 24 лютого 2022 року. Розглянуто такі засоби як домінантна номінація концептуалізованого поняття «війна», споріднені одиниці, деривати, парадигматичні зв'язки між вербалізаторами концепту, їх семантична специфіка в складі синтагм, у сполученні з мовними одиницями різних лексико-граматичних класів. Розглянуто найчастотніші тропи, а саме: метафоричний епітет, метафора, метонімія, персоніфікація, перифраз. Доведено, що концепт «війна» – складний і багатогранний, в медіатекстах вербалізується різнорівневими мовними засобами з негативною оцінною маркованістю, особливо по відношенню до держави-агресора.

Ключові слова: концепт, війна, вербалізатор, маркованість, медіатекст.

Ранок 24 лютого 2022 року зустрів Україну страшним словом «війна». У мешканців нашої держави залежно від їх віку та життєвого досвіду воно, очевидно, викликало різні асоціації. Але з певністю можна сказати, що ні в кого з українців від старого до молодого слово «війна» не викликало жодних позитивних вражень. Бо що таке війна?

Війна – це організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо; стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимсь; боротьба [4].

При цьому треба підкреслити, що відношення до війни є дво-яке. Багато вважають, що війна – це зло. Інші – що війна – це неминучість, яка супроводжує людство, а навіть духовна й священна справа. Цей останній погляд веде свій початок ще від античних греків, буття яких було буквально просякнuto війною та ворожнечею. Згадаймо слова філософа Геракліта: «Війна – батько всіх» і долі. Треба знати, що війна загальноприйнята, що ворожнеча – звичайний «порядок речей, і що все виникає через ворожнечу...»

В багато чому такий підхід характерний для багатьох ранніх суспільств. Війна в них – один з видів повсякденної праці.

Погляд на війну як неминучість існує і зараз. Особливо цей останній погляд набрав поширення у порівняно недовгі часи. Визначаючи неминучість війн, особливо ті, що їх розв'язують, всіляко намагаються прикрити, завуалювати непривабливий бік війни. Згадаймо «наших любих друзів», які вперто називають розв'язану в Україні війну військовою спецоперацією.

Війна як феномен привертала і продовжує привертати увагу політиків, філософів, соціологів, а також лінгвістів.

У роботі розглядатимемо війну як концепт, під яким вслід за О. Селівановою розуміємо «інформаційну структуру свідомості, що являє собою структуровану сукупність знань про об'єкт концептуалізації, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії різних пізнавальних механізмів» [3, с. 261–262]

Ядром мовного концепту є стрижневе слово, смислова домінанта, що у процесі осмислення «обростає» новими семами, які в тексті реалізуються через мовні одиниці. З огляду на це в сучасному мовознавстві учені прагнуть з'ясувати систему мовних засобів, що виступають вербалізаторами концептів [1, с. 21].

Метою дослідження є спроба дослідити лінгвостилістичні засоби вербалізації концепту «війна» в грецькому медіа-інформаційному просторі, що не було предметом подібного дослідження.

Об'єктом дослідження є тексти статей інформаційного видання CNN Greece, які стосуються російсько-української війни. Загалом

проаналізовано всі випуски, починаючи від 24 лютого по 24 листопада 2022, що складає більш як 550 статей.

Предметом аналізу – різнорівневі мовні засоби вербалізації концепту ВІЙНА, а саме окремі лексеми різних лексико-граматичних класів, метафори, епітети, явища метонімії, персоніфікації, перифрази тощо. При цьому зауважимо, що специфіка вербалізації у ЗМІ концептуальних фрагментів, проявляється в тому, що з великої кількості характеристик акцентуються ті, які пов'язані з впливом на органи сприйняття та нервову систему, що обумовлено природою ЗМІ [5, с. 116].

До складу воєнної лексики, пов'язаної з концептом ВІЙНА у грецькомовному CNN входять іменникові, прикметникові та дієслівні лексеми, що разом утворюють номінативне поле концепту ВІЙНА. Домінантою серед них є лексема πόλεμος – війна. Навколо неї групуються інші лексичні одиниці, утворені від того самого кореня. Насамперед, це суфіксального чи префіксального походження ад'єктиви πολεμικός, εμπόλεμος (воєнний, військовий, бойовий) та дієслово πολεμάω (воювати), складні іменники καταπολέμηση (боротьба), ανταρτοπόλεμος (партизанська війна), πολεμοφόδια (боєприпаси), прикметник ψυχροπολεμικός (що стосується холодної війни). Простежимо функціонування деяких з них.

У виданні CNN Greece знаходимо такі загальні висловлювання щодо війни, яку розпочала Росія в Україні: Σταματήστε τώρα τον πόλεμο. Άμεσα σταματήστε κάθε πράξη βίας, οτιδήποτε σκορπάει πόνο και θάνατο (10 Μαρτίου 2022 09:27)⁴². η Ουκρανία δεν πρόκειται να παραδώσει τα ανατολικά εδάφη της χώρας για να τερματιστεί ο **πόλεμος με τη Ρωσία** (17 Απριλίου 2022 23:35). Στην 71η ημέρα του βρίσκεται ο **πόλεμος στην Ουκρανία** χωρίς να διαφαίνεται από πουθενά ελπίδα για κατάπαυση του πυρός σύντομα (05 Μαΐος 2022 17:35). Η Μόσχα στρατολογεί εθελοντές για τον **πόλεμο** στην Ουκρανία με μισθό 3.000 ευρώ (18 Σεπτεμβρίου 2022 17:53).

Ад'єктив πολεμικός характеризує іменники: επιχείρηση (операція), σύρραξη (конфлікт), μηχανή (машина, схема), προσπάθεια

⁴² В наведених дужках тут і надалі вказано дату і час публікації в CNN Greece.

(зусилля), συνθήκες (умови), μέτωπο (фронт), αεροπορία (повітряний флот), αεροσκάφος (літак), πλοίο (корабель), ναυτικό (φлот) та ін.

Το χρονικό της **πολεμικής σύρραξης** στην Ουκρανία:...βρισκόμαστε στην τέταρτη ημέρα των **πολεμικών επιχειρήσεων** στην Ουκρανία με τους Ρώσους να προσπαθούν να καταλάβουν τους στόχους που εξ αρχής έχουν προσδιορίσει και τους Ουκρανούς να προβάλλουν σθεναρή αντίσταση (27 Φεβρουαρίου 2022 11:00)

Σε δήλωσή του την Πέμπτη στη Σύνοδο του NATO, ο υπουργός Εξωτερικών της Ουκρανίας, Ντμίτρο Κουλέμπα, τόνισε πως τα δυτικά κράτη που εξακολουθούν να αγοράζουν ρωσικό πετρέλαιο και φυσικό αέριο «υποστηρίζουν την Ουκρανία από τη μια πλευρά, ενώ την ίδια στιγμή στηρίζουν και την ρωσική **πολεμική μηχανή**» (14 Οκτωβρίου 2022 20:43). ..οι ρωσικές δυνάμεις απειλούν να πυροβολήσουν στρατιώτες που υποχωρούν ή λιποτακτούν από τα **πολεμικά μέτωπα** της Ουκρανίας (04 Νοεμβρίου 2022 10:15).

Ад'єктив εμπόλεμος вживається здебільшого у сполученні з іменниками Ουκρανία (Україна), χώρα (країна), ζώνη чи περιοχή (в значенні зони бойових дій). Відповідні атрибутивні синтагми в ширшому медіа-контексті допомагають відобразити хід військових дій в Україні. Наприклад:

Μαζικός ξεριζωμός από την **εμπόλεμη Ουκρανία**: Χιλιάδες στα σύνορα της Πολωνίας (03 Μαρτίου 2022 21:42). Από τη μια μέρα στην άλλη, η πρωτεύουσα μετατράπηκε σε **εμπόλεμη ζώνη** (13 Μαρτίου 2022 09:00).

Дієслово полемάω вживається найчастіше в контексті українського протистояння: «Αν χρειαστεί **να πολεμήσω, θα πολεμήσω**. Θα το κάνω για την χώρα μου, τους συγγενείς μου, τους φίλους μου» (16 Μαρτίου 2022 11:22).

До вказаного номінативного поля належать також інші лексеми, серед яких найбільш чисельним вживанням відзначаються: σύγκρουση, σύρραξη (конфлікт), επίθεση (напад), εισβολή (вторгнення), επιχείρηση (операція), μάχη, αγώνας, πάλη (βίη, боротьба), αντεπίθεση, αντίσταση, αντίδραση (відбиття, контратака, опір) та ін.

У словнику грецької мови поняття πόλεμος (походження з давньогрецької мови від πολλούς + αμαν (θερίζειν) або від πόλις

чи πέλω (κινούμαι) + ε + μο [6, с. 628–629]) тлумачиться таким чином: 1. ένοπλη σύγκρουση μεταξύ κρατών, λαών, ομάδων· ευρείας έκτασης στρατιωτική σύρραξη, που διαρκεί ένα σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα (збройний конфлікт між державами, народами, угрупованнями; широкомасштабний воєнний конфлікт, що триває відносно тривалий період часу). 2. έντονος, σκληρός αγώνας, πάλη για επικράτηση, ανταγωνισμός (напружена, жорстка боротьба, боротьба за першість, конкуренція). 3. έντονη προσπάθεια, εκστρατεία ενάντια σε κт. ή σε κп (інтенсивні зусилля, кампанія проти когось/чогось) [7]. Читаємо в медіа:

Σε σημείο καμπής ο πόλεμος στην Ουκρανία (27 Σεπτεμβρίου 2022 22:03). Όπως γράφουν οι The Times η πλειοψηφία των εκπροσώπων της ρωσικής ελίτ, ακόμη και μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας της Ρωσίας, δεν γνώριζαν για την απόφαση του Πούτιν να αρχίσει τον πόλεμο έως και την 21η Φεβρουαρίου (04 Νοεμβρίου 2022, 19:30).

Часто в лексичне значення слова входить такий його елемент як конотація (емоційно-експресивне забарвлення, що може поєднуватися з авторською оцінкою). В аналізованих текстах ЗМІ лексеми пов'язуються лише з негативною конотацією. Це можна простежити на рівні синтагматичних зв'язків імені концепту ВІЙНА. Наприклад, епітети ιερός (свята) та δίκαιος (справедлива) начебто несуть позитивну конотацію, в контексті, однак, вживаються з за_переченням та відповідно негативною оцінкою: Ο Αρχιεπίσκοπος Αμερικής καταδίκασε απερίφραστα τη ρωσική εισβολή: «Κανένας πόλεμος δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ιερός, ούτε καν δίκαιος...» (10 Μαρτίου 2022 09:27).

Отож, у сполученні з мовними одиницями різних лексико-грамматичних класів (прикметники, іменники, дієслова) лише підсилюється негативна оцінна семантика концепту ВІЙНА. Порівняймо це на прикладах.

Найбільша конкретизація загального ім'я концептуалізованого поняття відбувається в складі атрибутивного сполучення через виділення його основних ознак. Саме ад'єктиви найкраще розкривають зміст поняття «πόλεμος», в цьому випадку характеризують війну в Україні, як: βάρβαρος (варварська), αιματηρός (кровопролитна), επιθετικός (нападницька), ιμπεριαλιστικός (імперіаліс-

тична), αδικαιολόγητος (невиправдана), αδελφοκτόνος (братовбивча), αστραπιαίος (блискавична), παράνομος (незаконна), καταστροφικός (руйнівна).

Από πλευράς του, ο γενικός γραμματέας του ΝΑΤΟ, Γενς Στόλτενμπεργκ, μίλησε για «νέα κλιμάκωση του πολέμου του Πούτιν», σημειώνοντας ότι «ουδεμία νομιμότητα» έχουν τα σχεδιαζόμενα δημοψηφίσματα και «δεν αλλάζουν τη φύση του **επιθετικού** πολέμου της Ρωσίας εναντίον της Ουκρανίας» (20 Σεπτεμβρίου 2022 18:45). «Η πάλη του λαού μπορεί να σταματήσει την εμπλοκή και συμμετοχή της Ελλάδας στον **μπερριαλιστικό** πόλεμο για να μη γίνει η χώρα μας θύτης άλλων λαών» (17 Μαρτίου 2022 23:41). Ο **αστραπιαίος** πόλεμος του Πούτιν απέτυχε, αντιστεκόμαστε (24 Μαρτίου 2022 12:13). Το πασχαλινό μήνυμα του Αρχιεπισκόπου Αλβανίας: Πόνος από τον **αδελφοκτόνο** πόλεμο της Ρωσίας (20 Απριλίου 2022 23:04). Ο **αδικαιολόγητος** πόλεμος της Ρωσίας στην Ουκρανία οδηγεί τα ουκρανικά συστήματα υγείας σε οριακό σημείο. (05 Αυγούστου 2022 19:53). Έξι μήνες **αιματηρού** πολέμου και δεν φαίνεται να υπάρχει τέλος (24 Αυγούστου 2022 07:05). «Ο Πρόεδρος Πούτιν αποτυγχάνει στην Ουκρανία, αλλά δεν έχει εγκαταλείψει τον **βάρβαρο** πόλεμο», τόνισε ο Γενικός Γραμματέας του ΝΑΤΟ Γενς Στόλτενμπεργκ. (20 Οκτωβρίου 2022 13:36). Συνεχίζουν τον αδιάκριτο **βομβαρδισμό τους σε αμάχους και τις επιθέσεις σε μη στρατιωτικές υποδομές**. Αυτό είναι το δικό μας σημείο εστίασης, και θα συνεχίσουμε να προσφέρουμε στήριξη προκειμένου να χάσουν αυτόν τον **παράνομο** πόλεμο», υπογράμμισε (01 Νοεμβρίου 2022 17:41).

Знаходимо також загальні характеристики війни в контексті подій в Україні, а саме πόлеμος: νέος (нова), Β' Παγκόσμιος αδο Δεύτερος Παγκόσμιος (Друга Світова), Γ' Παγκόσμιος αδο τρίτος παγκόσμιος (Третя Світова), πυρηνικός (ядерна), Ψυχρός (Холодна).
Читаємо в CNN:

Ο Λάρι Φινκ... δήλωσε ότι η εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία έχει ανατρέψει την παγκόσμια τάξη πραγμάτων που ίσχυε από το τέλος του **Ψυχρού** Πολέμου. (24 Μαρτίου 2022 18:02). «Εντατικοποιούνται αναχρονιστικές συγκρούσεις, επανέρχονται ακραίοι, κλειστοί, επιθετικοί εθνικισμοί, με **νέους** πολέμους που πλήττουν ηλικιωμένους, παιδιά και αρρώστους και οι οποίοι προκαλούν παντού καταστροφές»,

πρόσθεσε ο Φραγκίσκος, (10 Σεπτεμβρίου 2022 23:40). Απειλές Μεντβέντεφ για Γ' **Παγκόσμιο Πόλεμο** σε περίπτωση ένταξης της Ουκρανίας στο ΝΑΤΟ (03 Οκτωβρίου 2022 09:25). «Η Ρωσία γνωρίζει ότι ένας **πυρηνικός** πόλεμος δεν μπορεί ποτέ να κερδηθεί και δεν πρέπει ποτέ να γίνει» διεμήνυσε Γενς Στόλτεμπεργκ...(12 Οκτωβρίου 2022 13:27).

Μια πρακτική που μάλλον θυμίζει τις σκοτεινές εποχές του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου φαίνεται πως επαναφέρει στο προσκήνιο η Ρωσία... Μοιραία, η συγκεκριμένη τακτική των ρωσικών δυνάμεων παραπέμπει σε ιδιαίτερα σκοτεινές εποχές του Β' **Παγκοσμίου** Πολέμου (04 Νοεμβρίου 2022 10:15).

За характером ведення війни в Україні, згадуються: οικονομικός πόλεμος (εкономічна війна), κυβερνοπόλεμος (кібервійна) або ж синонім κυβερνοεπίθεση (кібератака): «Η δομή της G20 είναι σημαντική, όμως υπό τις παρούσες συνθήκες, όταν οι περισσότεροι συμμετέχοντες βρίσκονται σε κατάσταση **οικονομικού** πολέμου με εμάς, τίποτα φοβερό δεν θα συμβεί», είπε ο Πεσκόφ σε δημοσιογράφους, απαντώντας σε ένα ερώτημα σχετικά με την πιθανή *αποβολή της Ρωσίας*. (25 Μαρτίου 2022 14:15). ...η ομάδα των χάκερ ανέφεραν πως «βρίσκονται σε **κυβερνοπόλεμο** κατά της ρωσικής κυβέρνησης» και έχουν πλήξει δεκάδες ιστοσελίδες ως απάντηση για την εισβολή στη Ουκρανία (25 Φεβρουαρίου 2022 08:16).

Номінативні синтагми з πόλεμος суттєво доповнюють інформативно-мовну картину щодо ходу війни в Україні. А саме: κλιμάκωση του πολέμου (εσκαλαція війни), περίοδος πολέμου (військовий час), παραλογισμός του πολέμου (абсурд війни), εγκλήματα πολέμου (військові злочини), θύματα του πολέμου (жертви війни), λαίλαπα του πολέμου (полум'я війни), κατάσταση του πολέμου (стан війни), οι σειρήνες του πολέμου (сирени війни), φρίκη του πολέμου (жах війни), ορφανά κουτάβια του πολέμου (цуценята-сироти війни), та ін. Читаємо в медіа: Στον **παραλογισμό του πολέμου** οι λέξεις χάνουν το νόημά τους (13 Μαρτίου 2022 09:00). ...«να βοηθήσει τα **θύματα του πολέμου**, για παράδειγμα τους άμαχους ή τους τραυματισμένους στρατιώτες» (27 Μαρτίου 2022 20:22). Οι ανακοινώσεις για τα δημοψηφίσματα έρχονται, δε, την ίδια ημέρα που η κρατική Δούμα ενέκρινε νομοσχέδιο, το οποίο εισάγει στον Ποινικό Κώδικα τις

έννοιες «επιστράτευση», «στρατιωτικός νόμος» και «**περίοδος πολέμου**» (20 Σεπτεμβρίου 2022 18:45). ... ο γενικός γραμματέας του ΝΑΤΟ, Γενς Στόλτενμπεργκ, μίλησε για «**νέα κλιμάκωση του πολέμου του Πούτιν**» (20 Σεπτεμβρίου 2022 18:45). Πόρισμα ερευνητών ΟΗΕ: Στην Ουκρανία διαπράχθηκαν εγκλήματα πολέμου (23 Σεπτεμβρίου 2022 16:41). Το Instagram αποτελεί το μέσο ώστε παιδιά από την Ουκρανία που βιώνουν τη **λαιλάπα του πολέμου**, να εκδηλώσουν την αντίθεσή τους με τις ζωγραφιές που δημιουργούν (23 Μαρτίου 2022 21:11). Κατά τον Καβαλιέρε: «ο Πούτιν, όταν οι δυνάμεις του έφτασαν στην Ουκρανία, βρέθηκε αντιμέτωπος με μια **απρόβλεπτη κατάσταση, με αντίσταση των Ουκρανών**, οι οποίοι από την τρίτη ημέρα άρχισαν να λαμβάνουν όπλα και χρήματα από την Δύση. **Κα ο πόλεμος, αντί για επιχείρηση δύο εβδομάδων, έγινε ένας πόλεμος διακοσίων ημερών και πλέον**. Αυτή είναι η **κατάσταση του πολέμου** στην Ουκρανία» (19 Οκτωβρίου 2022 23:42). «... Από την αρχή του **αιματηρού αυτού πολέμου του Πούτιν** κατά της Ουκρανίας, τα μέσα ενημέρωσης της Ιταλίας λειτουργούν με απόλυτα άμεμπτο τρόπο και καλύπτουν όλα τα συμβάντα με απεσταλμένους στις διάφορες περιοχές», τόνισε ο αρχηγός της ιταλικής διπλωματίας (05 Ιουνίου 2022 16:10)

Важливі властивості концептів часто визначаються предикатами, що їх характеризують. Дієслова, які в цій ролі обслуговують ім'я концепту, є достатньо різноманітними. Роль предикатів виконують дієслова з семами «нападати, атакувати, вторгатися»: επιτίθεμαι, εισβάλλω, επιχειρίζω; «руйнувати знищувати, вбивати» καταστρέφω, ισοπεδώνω, αιματοκυλίζω; «боротися, чинити опір, протистояти»: πολεμάω, παλεύω, μάχομαι, αγωνίζομαι, στέκομαι, αντιστέκομαι; «захищати, звільняти, перемагати»: προστατεύω, απελευθερώνω, υπερασπίζομαι, κερδίζω, νικάω та ін. Розглянемо контексти.

«Θα παλέψουμε μέχρι τέλους στη θάλασσα, στον αέρα, θα συνεχίσουμε να παλεύουμε για τη γη μας, όποιο κι αν είναι το κόστος. **Θα πολεμήσουμε** στα δάση, στα χωράφια, στις ακτές, στους δρόμους» (08 Μαρτίου 2022 20:31).

«Ας διατηρήσουμε την ενότητά μας, ας **προστατεύσουμε** την Ουκρανία, ας απελευθερώσουμε τα εδάφη μας κι ας μη δείξουμε καμία αδυναμία» (21 Σεπτεμβρίου 2022 07:56). «Δεν υπάρχει στρατηγική,

πρέπει να **υπερασπιστούμε** την πόλη μας, τις οικογένειές μας, τα παιδιά μας, το μέλλον μας» (14 Μαρτίου 2022 20:10).

Знаходимо випадки, коли концепт ВІЙНА персоніфікується:

...ζωγραφίες που εστάλησαν από παιδιά που βιώνουν έναν **πόλεμο που έχει καταστρέψει τη χώρα...** (23 Μαρτίου 2022 21:11). Ο επιθετικός πόλεμος αποτελεί την τραγικότερη και σκληρότερη προσβολή και άρνησή της (αγάπης) (20 Απριλίου 2022 23:04).

У текстах грецьких ЗМІ привертає увагу широкий спектр асоціацій та перелічень, пов'язаних з досліджуваним концептом, як от: «Σταματήστε τώρα τον πόλεμο. Άμεσα σταματήστε κάθε πράξη βίας, οτιδήποτε σκορπάει πόνο και θάνατο» (10 Μαρτίου 2022 09:27) – Зупиніть війну негайно. Негайно припинити всі акти насильства, все, що несе біль і смерть.

Οι εικόνες είναι σκληρές: Ανελέητοι βομβαρδισμοί, σφοδρές μάχες, άνθρωποι τρομαγμένοι που κρύβονται σε καταφύγια, σημεία ελέγχου, ξεριζωμός, κύμα προσφύγων, νεκροί και τραυματίες (13 Μαρτίου 2022 09:00) – Картини жорсткі: Нещадні бомбардування, запеклі бої, перелякані люди ховаються в укриттях, блокпости, викорчовування, хвиля біженців, загиблих і поранених.

Можна простежити у текстах ЗМІ парадигматичні зв'язки між вербалізаторами концепту ВІЙНА. У мові ЗМІ номінативне поле концепту ВІЙНА об'єктивується через мережу синонімів та антонімів.

Синоніми до слів зі значенням «війна» можна об'єднати в синонімічні ряди зі значенням:

- 1) наступ, атака, вторгнення – σύγκρουση, σύρραξη (конфлікт), еліθεση (напад), εισβολή (вторгнення), αιματοχυσία (кровοпролиття) та ін. Ці слова, а також їх деривати, вживаються в контексті російської агресії.
- 2) боротьба, битва, захист – μάχη, αγώνας, πάλη (бій, боротьба), ανεπίθεση, αντίθεση, αντίσταση, αντίδραση (відбиття, контратака, опір), υπεράσπιση (захист) вживаються на позначення українського протистояння.

Найбільшою частотою вживання відзначається лексема еліθεση (напад, атака) з дериватами – еλιθητικός (нападницький), еλιτίθемαι (нападати), κυβερνοεπίθεση (кібератака). В аналізованому медіа-

контексті слово вживається в складі таких синтагм як: ρωσική επίθεση (російська атака), πυραυλική επίθεση (ядерна атака), σκληρή επίθεση (жорстокий напад), μεγάλη χερσαία επίθεση (масштабна наземна атака), толμηρή επίθεση (зухвала атака), στρατιωτική επίθεση (військовий напад), θανατηφόρα επίθεση (смертельний напад), πιθανή επίθεση (можливий напад), απρόκλητη στρατιωτική επίθεση (неспровокований військовий напад) та ін. Атаку на Маріупольський театр, наприклад, охарактеризували як: **η πιο θανατηφόρα γνωστή επίθεση στον πόλεμο** εναντίον αμάχων μέχρι σήμερα (14 Οκτωβρίου 2022 20:43).

На початку війни часто фігурувала лексема επιχείρηση (операція), здебільшого у складі синтагми «ειδική στρατιωτική επιχείρηση» (спеціальна військова операція), яка також є πολεμική, στρατιωτική, ρωσική. В жовтні, однак, читаємо: **...ο πόλεμος**, αντί για **επιχείρηση** δύο εβδομάδων, έγινε ένας πόλεμος διακοσίων ημερών και πλέον (19 Οκτωβρίου 2022 23:42).

Боротьба українського народу здебільшого реалізується лексемою μάχη, зокрема в синтагмах: σφοδρές μάχες (запеклі бої), στρατιωτική μάχη (військова битва), σκληρή μάχη (важка битва), μεγάλη μάχη (велика битва), ενεργειακή μάχη (енергетична битва). Деривати μάχιμος (бойовий), μαχητικός (винищувальний), μαχητές (бійці), άμαχοι (мирні жителі), συμμαχία (альянс), σύμμαχοι (союзники), дієслово μάχομαι (боротися) і звичайно ж його форма дієприкметника у свого роду ключовій синтагмі - η μαχόμενη Ουκρανία (воююча Україна).

Наприклад, російський гросмейстер з шахів Каспаров зробив порівняння між боротьбою у шахах та протистоянням в Україні, зазначивши: **...δεν είναι μια μάχη** μεταξύ αντίθετων χρωμάτων, αλλά αντίθετων αξιών... (20 Ιουνίου 2022 18:10).

Антоніми до війни в контексті російської війни в Україні – це ειρήνη (мир), та ειρηνευτικές προτάσεις (мирні пропозиції), екеχειρία (перемир'я), κατάπαυση του πυρός (припинення вогню), διευθέτηση της ουκρανικής διένεξης (врегулювання українського конфлікту), συνομιλίες, διαπραγματεύσεις (переговори), συμφωνία (угода), διπλωματία (дипломатія). Однак, таке припинення війни уявляють лише представники інших країн, закликаючи до дипломатичного

вирішення конфлікту. Наприклад, читаємо: «Лέω ότι μια δίκαιη **ειρήνη** μπορεί να επιτευχθεί μέσω της **διπλωματίας**. Δεν υπάρχουν νικητές στον πόλεμο και ηττημένοι σε μια δίκαιη ειρήνη» (13 Οκτωβρίου 2022 10:15). – «Я кажу, що справедливого миру можна досягти дипломатичним шляхом. Не буває переможців у війні і переможених у справедливому мирі». «Χωρίς κατάπαυση του πυρός δεν θα είναι δυνατό να συζητηθούν αυτά τα θέματα με υγιή τρόπο: βιώσιμη **εκεχειρία** και δίκαιη **ειρήνη**» (11 Οκτωβρίου 2022 13:36) – «Без припинення вогню неможливо обговорювати ці питання у здоровий спосіб: стійке припинення вогню та справедливий мир».

Україна не бачить шансів мирного завершення війни через неприйнятні умови нападника, тому антонімічними поняттями до концепту ВІЙНА можуть бути лише: **νίκη** (перемога), **αποβολή** της Ρωσίας (витіснення Росії), **υποχώρηση** (відступ/ворога/), **ανακατάληψη** (відвоювання, повернення), **αποκατάσταση** (відновлення). Знаходимо в медіа такий коментар щодо відвоювання Херсону:

Την αξιοσημείωτη **νίκη** του ουκρανικού στρατού χαιρέτισε η αμερικανική κυβέρνηση για την **ανακατάληψη** της Χερσώνας, υποχρεώνοντας τον ρωσικό στρατό σε **υποχώρηση** (12 Νοεμβρίου 2022 07:54) – Уряд США привітав визначну перемогу української армії за відвоювання Херсона, що змусило російську армію відступити.

Як слушно відмічає А. Н. Приходько [2, с.147] слід також звернути увагу і на структурний момент вербального аранжування концептів, зокрема на той факт, що вони не завжди мають однослівне втілення, а можуть мати і вигляд словосполучення: **στρατιωτική επιχείρηση** (військова операція), **στρατιωτική επέμβαση** (військова інтервенція), **στρατιωτικές δραστηριότητες** (військова діяльність), **επιθετική ενέργεια** (наступальні дії), **ρωσική οργή** (російський гнів), **επιχείρηση-προβόκατσια** (операція-провокація), **αγώνας επιβίωσης** (боротьба за виживання), «**ηρωική**» **προσπάθεια** (героїчні зусилля).

Відрізняльною рисою мовних репрезентацій концепту «війна» є той факт, що серед них значну частину представляють композити, що дозволяє суттєво акумулювати, семантично увиразнити різно-рідні емоційні ознаки війни і тим самим посилити ступінь їх прагматичного впливу: **καταπολέμηση** (боротьба), **ανταρτοπόλεμος** (партизанська війна), **ψυχροπολεμικός** (що стосується холодної

війни), αδελφοκτονία (братовбивство), αιματοχυσία (кровопролиття), κυβερνοεπίθεση (кібератака), εχθροπραξίες (бойові дії).

Вербалізатори концепту ВІЙНА інколи фігурують в досліджуваних текстах у складі різних образних засобів. Найчастіше використовуються епітет, метафора, метонімія та персоніфікація.

Особливою продуктивністю відзначаються епітети: σκληρός (жорстокий), σφοδρός (лютий), άδικος (несправедливий), βίαιος (насильницький), θανατηφόρος (смертоносний), βάρβαρος (варварський), αιματηρός (кривавий), що у поєднанні з певними лексемами набувають статусу метафоричних епітетів. Наприклад: θανατηφόρα επίθεση (смертоносна атака), σκληρών μαχών (жорстких боїв), τραγικότερη και σκληρότερη προσβολή (найтрагічніша і найжорстокіша наруга), αιματηρός πόλεμος (кривава війна) та ін.

Серед метафоричних висловлювань знаходимо такі: «η Ρωσία μπορεί να καταλάβει το Κίεβο μόνο εάν το ισοπεδώσει» (13 Μαρτίου 2022 09:00) – «Росія може окупувати Київ, тільки якщо зрівняє його з землею». «Όταν οι άνθρωποι είδαν ότι οι Ουκρανοί μάχονται, ότι δεν κατεβάζουν τα χέρια, αυτό τους ώθησε να πολεμήσουν» – «Коли люди бачили, що українці воюють, що вони не опускають руки, це підштовхувало їх до боротьби». ...η Ουκρανία παραμένει ένα ζωντανό, λειτουργικό κράτος, παρόλες τις προσπάθειες του Πούτιν να «δαγκώσει» ένα σημαντικό κομμάτι του ανατολικά (17 Απριλίου 2022 21:29) – Україна залишається живою, функціонуючою державою, незважаючи на спроби Путіна «відкусити» значний шматок сходу. «...η ευθύνη για την αιματοχυσία βαραίνει τους ώμους του Βλαντιμίρ Πούτιν» (10 Μαρτίου 2022 09:27) - відповідальність за кровопролиття лежить на плечах Володимира Путіна

Серед метонімічних конструкцій знаходимо численні випадки, що стосуються сторін-учасників війни:

«Όταν η δική μας, μικρή, αλλά, σε ένα βαθμό, σημαντική, βοήθεια στη **μαχόμενη Ουκρανία**» (04 Μαρτίου 2022 19:05) – «Це була наша маленька, але певною мірою вагома допомога воюючій Україні» Ο υπουργός Εξωτερικών της Ουκρανίας Ντμίτρο Κουλέμπα χαρακτήρισε **τη Ρωσία «τον κορυφαίο ψεύτη του κόσμου»** ...(04 Νοεμβρίου 2022 07:51) - Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба назвав Росію «головним світовим брехуном» Ο Γάλλος πρόεδρος: **η Ρωσία**

«βλάπτει την παγκόσμια επισιτιστική ασφάλεια» (01 Νοεμβρίου 2022 18:06) – Президент Франції: Росія «завдає шкоди світовій продовольчій безпеці» «**Το Κίεβο θα σταθεί μέχρι το τέλος**» (13 Μαρτίου 2022 09:00) – «Київ стоятиме до кінця».

У моделюванні концептуальної структури «війни» в текстах грецьких ЗМІ активно «бере участь» перифраза, що у більшості випадків маркована негативно. Отож, ВІЙНА позначається так: «ελικίνδυνο, αιματηρό και βρώμικο» παιχνίδι γύρω από την Ουκρανία...» (небезпечна, кривава і брудна) гра навколо України...), «ειδική στρατιωτική επιχείρηση» (спеціальна військова операція), «η εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία» (вторгнення Росії в Україну) чи «η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία» (російське вторгнення в Україну), «τα δεινά και την καταστροφή στην Ουκρανία» (страждання і руйнування в Україні), «άδικη και βίαιη εισβολή στην Ουκρανία» (несправедливе і насильницьке вторгнення в Україну), «η σημερινή αιματοχυσία στην Ουκρανία» (сьогоднішнє кровопролиття в Україні), «αδελφοκτονία» μεταξύ Ρώσων και Ουκρανών» (братовбивство) між росіянами та українцями), «στρατιωτική επέμβαση» (військове вторгнення), «ηρωική» προσπάθεια κατά των ρωσικών δυνάμεων («героїчні» зусилля проти російських військ), «ο ιμπεριαλιστικός ανταγωνισμός» («імперіалістичне змагання»). Слова чи звороти стосовно воєнних подій в Україні, вжиті на сторінках медіа, сприяють більш глибокому та цікавому вираженню концепту, як от: δράμα (драма), η μαύρη σελίδα στην ιστορία (чорна сторінка в історії), σκληρές εικόνες (жорстокі картинки), επιχείρηση-προβοκάτσια (операція-провокація), ρωσική οργή (російський гнів), «μάχη μέχρις εσχάτων» (боротьба до переможного кінця), αγώνας επιβίωσης (боротьба за виживання), «ηρωική» προσπάθεια (героїчні зусилля), «ενεργειακή τρομοκρατία» (енергетичний тероризм).

В одному з випусків CNN читаємо:

24 Φεβρουαρίου 2022: Η Ρωσία **εισβάλλει** στην Ουκρανία και ένας **πόλεμος** ξεκινά τον 21ο αιώνα στην Ευρώπη, και μαζί όλο το **δράμα** που τον συνοδεύει, ανοίγοντας μια **μαύρη σελίδα στην ιστορία** (13 Μαρτίου 2022 09:00) «24 лютого 2022 року: Росія вторгається в Україну і починається війна 21-го століття в Європі, а з нею і вся драма, що супроводжує її, відкриваючи чорну сторінку в історії».

Проведене дослідження показало, що ВІЙНА – концепт інформативно багатогранний, який в медіатекстах CNN Greece вербалізується різнорівневими мовними засобами різних мовних рівнів: лексичного, граматичного, фразеологічного. Це окремі лексеми різних лексико-граматичних класів, зокрема основна номінація концепту *πόλεμος*, її синоніми, антоніми, споріднені слова та деривати. Це сполучення слів, серед яких найчастотнішими є атрибутивні синтагми. Це також тропеїчні конструкції, які відображають смисл концептуалізованого поняття. Найчастотнішими звісно є епітети, особливо метафоричні, достатня кількість метафор, метонімічних конструкцій, перифраз. Центральна одиниця концепту в медіатексті персоніфікується. Крім того, зауважимо, що мовні засоби вербалізації концептуального поняття ВІЙНА характеризуються оцінною маркованістю, впливають на емоційне сприйняття читачами, що пояснюється як специфікою теми концепту так і природою медіатекстів.

Встановлено, що в текстах статей CNN номінація *πόλεμος* найбільш тісно пов'язується з поняттями *επίθεση* та *εισβολή*. Щодо України вживаються поняття *μάχη*, *πάλη*, *αντεπίθεση*. Відповідно, антонімічне поняття до *πόλεμος* зі сторони українців – не *ειρήνη*, а *ΝΙΚΗ*. На синтаксичному рівні засвідчене різке засудження війни як загалом, так і конкретної агресії, виражена однозначна антипатія до Росії як терористичної держави, симпатія – до українських захисників. В багатьох випадках основна номінація замінюється негативно маркованими конструкціями. В перспективі це дослідження може бути розширеним та більш конкретизованим. Загалом опозитивні поняття війни та миру можуть стати предметом численних досліджень на матеріалі іншого етнокультурного простору, на основі інших мов чи жанрів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мех Н. О. Наскрізнi концепти слово, мова, думка у філософсько-релігійній та мовній картинах світу Григорія Сковороди. – К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2005. – 237 с.
2. Приходько А. М. Таксономія концептів // Лінгвоконцептологія: перспективні напрямки: монографія / авт. кол. : О. Е. Левицький, С. І. По-

- тапенко, О. П. Воробйова та ін. – Луганськ: Видавництво ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2013. – 624с.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
 4. Словник української мови: в 11 томах. – Том 1, 1970. – URL : <http://sum.in.ua>
 5. McLuhan M. Understanding Media; The Extensions of Man. – Cambridge (Mass.): The MIT Press, 1997. – 365 p.
 6. Χάρι Σακελλαρίου. Λεξικό συνωνύμων. Αντιθέτων-Παραγωγών/ Συνθέτων και επιθέτων της δημοτικής. – ΣΤ' Έκδοση. – Ι. Σιδερης, 1994. – 794ς.
 7. https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%BF%CF%82&dq=.

БІБЛІОГРАФІЯ ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ АНДРІЯ СОДОМОРИ І ПРО НЬОГО ЗА 2013–2022 РОКИ

Уклав Маркіян Домбровський

Найповніший бібліографічний показчик Андрія Содомори, який уклала Маргарита Кривенко, вийшов десять років тому (2013) й охоплював період від першої публікації 1961 до 2012 р. включно. З того часу з'явилося чимало нових і важливих праць А. Содомори (як оригінальних, так і перекладних), багато за цей час було написано і про нього. Тому назріла потреба у відповідних доповненнях. Поважний ювілей Професора – добра нагода такі доповнення зробити.

Цей показчик зосереджений на минулому десятилітті: 2013–2022 р., але відображено у ньому й деякі найсвіжіші публікації початку 2023 р. Він складається з трьох частин: I. Публікації Андрія Содомори; II. Публікації про Андрія Содомору; III. Допоміжні показчики.

Основний розділ **частини I (Публікації Андрія Содомори)** і всього показчика – **розділ Б. Усі публікації**. У ньому зафіксовано всі відомі мені текстові публікації А. Содомори за окреслений період – як друковані, так і оприлюднені на важливіших інтернет-ресурсах. Цитування, а також використання праць А. Содомори в підручниках і хрестоматіях (за окремими винятками) до уваги не брались. Публікації подано в хронологічному порядку, а в межах кожного року погруповано за рубриками: «Поезія, художня проза», «Есеїстика, наукові праці», «Переклади», «Участь в інтерв'ю». В межах рубрик позиції розміщено за алфавітом, але так, що спершу (якщо є) подаються книжки (у них автор або перші слова назви виділено ВЕЛИКИМИ ЛІТЕРАМИ), і лише потім – усі інші публікації (відмежовані від книжок трьома зірочками ***). Всі публікації цього розділу мають суцільну нумерацію (196 позицій). Бібліографічний опис здійснено з орієнтуванням на чинні державні

стандарти, але з необхідними спрощеннями заради зручності й лаконічності опису. У складніших публікаціях розписано змісти. Де потрібно, додана коротка анотація й інформація про рецензії. Всі публікації А. Содомори (крім недоступного мені № 176, позначеного астериском *) були перевірені *de visu*⁴³. Інтернет-публікації подаються з URL-посиланням без позначення «електронний ресурс»; друковані публікації, що мають інтернет-версію описуються як друковані, але з додаванням URL-посилання, перед яким зазначено: «електрон. версія»⁴⁴.

Щоб книжки не загубилися в суцільному переліку публікацій, їх додатково (без анотацій) *продубльовано* окремим переліком (Розділ А. Книжкові видання).

Частина II описує праці *про* Андрія Содомору (зокрема, рецензії). Первинно її не було у планах, і сформувалась вона вже в ході роботи над основним покажчиком. Звідси – неповнота і неоднорідність описаних у ній публікацій. Тому її треба сприймати радше як матеріали до відповідної бібліографії. Позиції цієї частини розміщені в алфавітно-хронологічному порядку (формат «автор – рік») і не нумеровані.

Частина III (Допоміжні покажчики) містить **(А) іменний покажчик** до всіх публікацій Андрія Содомори (публікації *про нього* тут не охоплені), а також **(Б) чотири покажчики перекладів**. Загальний покажчик перекладів містить алфавітний перелік авторів і їхніх творів, що з'явилися протягом минулого десятиліття в перекладі А. Содомори. Численних авторів грецької епіграми винесено в окремий покажчик (2в), щоб серед них не загубилися автори важливіших текстів. А спеціальні покажчики перекладів Алкея (2а) й Архілоха (2б) мають допомогти фахівцеві зорієнтуватися, які саме фрагменти цих поетів переклав А. Содомора у відповідних виданнях.

Насамкінець хочу подякувати Дмитрові Гордієнкові за ідею і спонукання до роботи над цим покажчиком, а Богданові Дячишину – за низку матеріалів і доповнень.

⁴³ З матеріалами другої частини (праці про А. Содомору) я дозволив собі меншу скрупульозність, тому позицій з астериском у ній більше.

⁴⁴ Астериск у таких випадках стосується також лише друкованого видання. Всі електронні версії, звісно, були перевірені.

І. ПУБЛІКАЦІЇ АНДРІЯ СОДОМОРИ

А. КНИЖКОВІ ВИДАННЯ

Поезія

Поетичні збірки

Содомора А. З-під долони : [Вірші] / Іл. Лесі Квик. – Львів: Апріорі, 2019. – 120 с.

Содомора А. Поезія. – Львів : Каменярь, 2017. – 35 с.: іл. – (25 улюблених віршів. – Вип. 15).

Содомора А. Скельця розмальовані : [Вірші] / Худ оформл., іл. Лесі Квик. – Львів : Апріорі, 2019. – 104 с.

Віршовані казки

Содомора А. Байка про сільську й міську миші / Іл. Лесі Квик. – Львів : Апріорі, 2020. – 32 с.

Содомора А. Пригоди в княжому Звенигороді / Поезія А. Содомори, художниця Леся Квик, авторка ідеї Наталка Войцещук. – Львів : Галицька видавнича спілка, [2020. – 20 с.]

Поетичні календарі

Содомора А., Квик Леся. 2018. Календар / Іл. Лесі Квик, вірші А. Содомори. – [Львів] : Манускрипт-Львів, [2017]. – 13 с.

Квик Леся, Содомора А. 2021 : [Календар] / Іл. Лесі Квик, вірші А. Содомори. – [Львів: Галицька видавнича спілка, 2020]. – 13 с.

Квик Леся, Содомора А. 2022. Календар / Іл. Лесі Квик, вірші А. Содомори. – [Львів, 2021]. – 13 с.

Квик Леся, Содомора А. 2023 : [Календар] / Іл. Лесі Квик, тексти А. Содомори. – [Львів: Галицька видавнича спілка, 2022]. – 13 с.

Пісні на слова А. Содомори

Мисько-Пасічник Роксоляна. Вибрані пісні для голосу в супроводі фортепіано : [Ноти]. – Львів : Растр-7, 2020. – 72 с.

Художня проза

Содомора А. Сльози речей : Новели, образки, медитації. – [2-е вид.] – Львів : ЛА «Піраміда», 2014. – 172 с. – (Приватна колекція).

Содомора А. Сльози речей : Новели, образки, медитації. – [3-є вид.] – Львів : ЛА «Піраміда», 2019. – 172 с. – (Приватна колекція).

Содомора А. Усміх речей : Етюди, образки, новели, есеї. – Львів : ЛА «Піраміда», 2017. – 172 с. – (Приватна колекція).

Содомора А. Пам'ять речей : Роздуми, есеї, образки. – Львів : ЛА «Піраміда», 2023. – 144 с. – (Приватна колекція).

Есеїстика, наукові праці

Содомора А. Афористичні етюди. – Львів : Апріорі, 2016. – 360 с.

Содомора А. Бесіди п(р)одумки / Худ. оформлення, ілюстрації Л. Квик. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. – 160 с.

Содомора А. Наодинці зі словом. – Вид. 2-е, доповнене. – Львів : Літопис, 2022. – 408 с.

Содомора А. Про що писати... : [Есеї] / Лл. Лесі Квик. – Львів : Апріорі, 2021. – 152 с.

Мемуаристика

Батькова рука. Земна й духовна ниви отця Олександра Содомори / Зібрав і зредагував А. Содомора. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2014. – 300 с.

Содомора А. Історія одного перекладу, або Моя перша книжка. – Львів : Літопис, 2017. – 292 с.

Література

Содомора А. Жива античність. – Вид. 3-є, зі змінами. – Львів : Срібне слово, 2016. – 200 с.

Содомора А. Шевченків садок і Франкове поле. Спроба прочитання. – Львів : Апріорі, 2015. – 104 с.

Інше

Содомора А., Домбровський А., Кісь А. Anno Domini. Року Божого: Латинські написи Львова / Пер. з лат. А. Содомори, М. Домбровського; худ оформл., світлини А. Кіся. – Вид. 2-е, переробл. і доп. – Львів : ЛА «Піраміда», 2016. – 336 с. – (Приватна колекція).

Переклади

Давньогрецька література

Алкей. Пісні застольні і повстанські / Пер. з давньогр., передмова, коментарі А. Содомори. – Львів : ЛА «Піраміда», 2013. – 152 с. – (Приватна колекція).

Архілох. Хліб на списі: Фрагменти віршів / Пер. з давньогр., передмова, коментарі А. Содомори. – Львів : ЛА «Піраміда», 2014. – 196 с. – (Приватна колекція).

Гесіод. Походження богів. Роботи і дні. Щит Геракла / Пер. з давньогр., передм., прим. А. Содомори. – Львів : Апріорі, 2018. – 136 с. – (Бібліотека античної літератури).

Грецька епіграма в перекладах Андрія Содомори / Пер. з давньогр., передм., ком. А. Содомори; упор., передм., ком. М. Домбровського. – Львів : Апріорі, 2017. – 240 с.

Римська література

Боєцій, Северин. Розрада від Філософії / Пер. з латин. А. Содомори; передм. А. Содомори і Володимира Кондзьолки, прим., покажч., [наук. редакція] Ростислава Паранька. – Вид. 2-е, випр. і доп. – Львів: Апріорі, 2020. – 208 с. – (Бібліотека античної літератури).

Горацій Флакк, Квінт. Оди. Еподи. Сатири. Послання / Пер. з латин., вступна ст., ком. А. Содомори. – Львів: Апріорі, 2021. – 432 с.

Марціал, Марк Валерій. Епіграми / Пер. з латин. [Назара Ващишина, А. Содомори та ін.] – Львів : Апріорі, 2020. – 152 с. – (Бібліотека античної літератури).

Овідій Назон, Публій. Героїди / Пер. з латин., коментарі Назара Ващишина (I–X) і А. Содомори (XI–XV). – Львів : Апріорі, 2022. – 144 с. – (Бібліотека античної літератури).

Овідій Назон, Публій. Ліки від кохання / Пер. з латин., передм., [ком.] А. Содомори. – Львів : Апріорі, 2020. – 92 с. – (Бібліотека античної літератури).

Овідій Назон, Публій. Любовні елегії. Мистецтво кохання / Пер. з латин., передм., прим. А. Содомори. – Львів : Апріорі, 2019. – 196 с. – (Бібліотека античної літератури).

Овідій Назон, Публій. Любоші: Любовні елегії. Мистецтво кохання. Ліки від кохання / Пер. з латин., післямова А. Содомора; іл. Андрія Чебикіна. – Львів : Апріорі, 2021. – 288 с.

Овідій Назон, Публій. Метаморфози / Пер. з латин., передм., ком. А. Содомори. – Львів : Апріорі, 2019. – 520 с. – (Бібліотека античної літератури).

Овідій Назон, Публій. Скорботні елегії. Листи з Понту / Пер. з латин. Андрія Содомори. – Львів : Апріорі, 2023. – 288 с. – (Бібліотека античної літератури).

Пліній Молодший. Вибрані листи / Пер. з латин., передм., ком. А. Содомори. – Львів : Апріорі, 2018. – 184 с. – (Бібліотека античної літератури).

Сенека, Луцій Анней. Діалоги / Пер. з латин., вступна стаття, коментарі А. Содомори. – Львів : Апріорі, 2016. – 320 с. – (Бібліотека античної літератури).

Сенека, Луцій Анней. Про стійкість мудреця : Діалоги / Пер. з латин., вступна стаття, коментарі А. Содомори. – Вид. 2-е. – Львів : Апріорі, 2022. 208 с. – (Бібліотека античної літератури).

Сенека, Луцій Анней. Моральні листи до Луцілія / Пер. з латин., передм., [посторінкові примітки] А. Содомори; [наук. ред. Ростислав Паранько]. – Львів : Вид-во «Апріорі», 2017. – (Бібліотека античної літератури). – 552 с.

Сенека, Луцій Анней. Моральні листи до Луцілія / Пер. з латин., передм., [посторінкові примітки] А. Содомори; [наук. ред. Ростислав Паранько]. – Львів : Вид-во «Апріорі», 2020. – 552 с. – (Бібліотека античної літератури).

Сенека, Луцій Анней. Моральні листи до Луцілія / Пер. з латин., передм., [посторінкові примітки] А. Содомори; [наук. ред. Ростислав Паранько]. – Львів : Вид-во «Апріорі», 2022. – 552 с.

Сто загадок Симфосія : [Двомовне видання] / Пер. з латин., передмова, коментарі-есеї А. Содомори; графіка Л. Квик. – Львів : Срібне слово, 2013. – 216 с.

Новолатинська література

Рубрук, Вільгельм де. Подорож у східні краї / Пер. з латин. А. Содомори. – Львів : Апріорі, 2018. – 240 с.

Б. УСІ ПУБЛІКАЦІЇ

(основний покажчик)

2013

Поетія, художня проза

1. Содомора А. Алкей : [Вірш] за мотивами Горацієвої оди (II, 13) // Алкей. Пісні застольні і повстанські. – Львів, 2013. – С. 125.

2. Содомора А. [Вірші] // Андрій Содомора : біобібліографічний покажчик / Уклала М. Кривенко. – Львів, 2013. – С. 18, 23–24.

Зі змісту: *Вірші А. Содомори, наведені в тексті інтерв'ю з ним М. Кривенко (№ 18):* • «Над Львовом листя сиплеться...». – С. 18; • Дерева печаль. – С. 23; • Дим. – С. 23–24; • Спогад. – С. 24.

3. Содомора А. «Забутих слів віддалена галактика...» : [Вірш] // Мовна Маріанна. Словник львівської говірки першої третини ХХ ст. – Львів, 2013. – (Українознавча наукова б-ка НТШ. – Ч. 38). – С. 9.

Вірш наведено в кінці передмови А. Содомори «Світлинами слів» (№ 11).

4. Содомора А. [Образки] // Андрій Содомора : біобібліографічний покажчик / Уклала М. Кривенко. – Львів, 2013. – С. 333–347.

Зміст: *Образки А. Содомори, подані в Додатку:* • На переході. – С. 333; • Світла тінь. – С. 333–334; • В дорозі. – С. 334–336; • *Ver erat aeternum...* – С. 337; • Камінь і тиша. – С. 338; • Молоко. – С. 339–340; • Дзбани (триптих). – С. 341–342; • Настрій. – С. 342–343; • Зимовий пейзаж без рамок (поверхня – лінія – точка). – С. 344–345; • *Nevermore.* – С. 346–347.

Есеїстика, наукові праці

5. Зарічний Михайло, Содомора А. Латина для математиків і фізиків: слово у світі чисел : [Рец. на кн.: Домбровський Маркіян, Вацеба Оксана, Куйбіда Христина, Тсомпаніс Марта. Латинська мова для математиків та фізиків : Підручник. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 254 с.] // Каменярь. – 2013. – № 5/6 (травень / червень) – С. 7.

6. Содомора А. З минулим поруч // Дзвін. – 2013. – Ч. 10 (жовтень). – С. 147–149.

Про поезію Евеліни Шегедіної.

7. Содомора А. Загадковий місток: від стилоса – до пам'ятника : [Передмова] // Сто загадок Симфосія. Львів, 2013. – С. 5–8.

8. Содомора А. Михайло Зарічний: «число чи слово» : [Рец. на кн.: Зарічний М. Краще менше : Збірка коротких текстів і візуальних творів. – Львів: Афіша, 2013 ; Електрон. ресурс] // Механіко-математичний факультет Львівського національного університету ім. І. Франка: статті. – 2013 (13 вересня). – <http://www.mmf.lnu.edu.ua/en/aren/447>.

9. Содомора А. Обрії, до яких треба йти : [Рец. на кн.: Українське перекладознавство ХХ сторіччя: бібліографія / ЛНУ імені Івана Франка, НТШ; склав Тарас Шмігер. – Львів, 2013. – 626 с.] // Дзвін. – 2014. – Ч. 2 (лютий). – С. 148–149.

10. Содомора А. Про щастя, яке не впало з неба. [Рец. на кн.: Вайльд О. Зоряний Хлопчик / Пер. з англ. Наталія Трохим. – Львів : Вид-во Старого Лева, 2013] // Дзвін. – 2013. – Ч. 9 (вересень). – С. 144–145.

11. Содомора А. Світлинами слів : [Передмова] // Мовна Маріанна. Словник львівської говірки першої третини ХХ ст. – Львів, 2013. – (Українознавча наукова б-ка НТШ. – Ч. 38). – С. 5–9.

Див. також: № 3.

12. Содомора А. Сценічний шлях до Кобзаря. Роздуми над прем'єрою вистави «Search: www.Мати-наймичка.com.ua» // Дзвін. – 2013. – Ч. 3 (березень). – С. 112–115.

13. Содомора А. У відзвуках Алкесвої ліри : [Вступна ст.] // Алкей. Пісні застольні і повстанські / Пер. з давньогр., передмова, коментарі А. Содомори. – Львів : ЛА «Піраміда», 2013. – (Приватна колекція). – С. 9–23.

Переклади

14. АЛКЕЙ. Пісні застольні і повстанські / Пер. з давньогр., передмова, коментарі А. Содомори. – Львів : ЛА «Піраміда», 2013. – 152 с. – (Приватна колекція).

Зміст: Содомора А. У відзвуках Алкесвої ліри : [Вступна ст.]. – С. 9–23; [Фрагменти Алкея в перекладі А. Содомори]: **1** (= F 1 (a))⁴⁵ «Он долинув уже...»; **2** (= Z 18) «Виноградну лозу...»; **3** (= Z 9) «Вино – то дзеркало людини...»; **4** (= Z 43) «Де, мій хлопче, вино»; **5** (= O 1 (a)) «Рясноцвітна весна»; **6** (= Z 23) «Ну ж бо, груди вином»; **7** (= Z 14) «На землю шле нам із піднебесся Зевс»; **8** (= Z 11) «Не варт журбою дух свій пригнічувать!»; **9** (= Z 51) «Я блукаю, сну не знаю»; **10** (= Z 22) «Пиймо!

⁴⁵ В дужках подано нумерацію фрагментів за виданням: Poetarum Lesbiorum fragmenta / Ed. Edgar Lobel et Denys Page. – Oxford, 1997

Чи ж не пора...»; **11** (= В 6 [В]) «Скільки бід тих...»; **12** (= В 6 [А]) «Пий же і напивайсь...»; **13** (= Z 21) «Он птахи якісь, глянь...»; **14** (= Z 39) «Нум же! Пов'яжуть мені хто круг шії...»; **15** (= Z 45) «Хто б то Менона сюди, мого серця втіху, покликав?...»; **16** (= Z 44) «Ось і знову відчув я...»; **17** (= Z 61) «Фіалковолоса...»; **18** (= Sappho 137) «Щось говорить хочу, слово ж не мовиться...»; **19** (= Z 37) «Не пусто ж то колись повів...»; **20** (= Z 42) «Над головою висить...»; **21** (= Z 17) «Раз повів, що хотів...»; **22** (= Z 20) «Кайлом бий, та гляди...»; **23** (= E 1) «Ні, не мури – мужі міста надійний щит...»; **24** (= В 2) «Зевса-батька й Леди мими могутні...»; **25** (= Z 1) «Афіно владна, в війнах обізнана...»; **26** (= [Ā 2 (b)] 2) «Славен будь, владарю верхів Кілени!...»; **27** (= Z 3) «Поміж богами – той наймогутніший...»; **28** (= T 1) «Злотоволосому Фебу, якого зродила на Делосі...»; **29** (= В 13) «Гебре, рік оздобо, що побіч Ена...»; **30** (= N 1) «І в Єлени враз мов стрибнуло серце...»; **31** (= В 10) «Важко, знає всяк, настраждався із дітьми...»; **32** (= Q 1) «Мов той шаленець, враз увірвався він...»; **33** (= Z 2) «Вітрів повсталих не зрозуміть мені...»; **34** (= А 6) «А онде знову вища й потужніша...»; **35** (= D 15) «Вантаж вже скинуто, а вітер...»; **36** (= Z 34) «Міддю сяє просторий дім...»; **37** (= Z 7) «Меланхр – ганьба для краю нашого...»; **38** (= Z 8) «Аж нині приймо! Нині хай п'яний вже...»; **39** (= Н 2) «Той вже владою снить...»; **40** (= D 16: suppl.) «Уже до влади він поривається...»; **41** (= [Z 24]) «Нашій погібелі...»; **42** (= D 9) «Він не завжди такий...»; **43** (= F 5) «І ти ще смієш, кривоприсяжнику...»; **44** (= D 12) «Я сказав би йому...»; **45** (= D 14) «Вино – рікою, чисте, незмішане...»; **46** (= G 1) «Ділянку гарну – видно здаля її...»; **47** (= G 2) «В тиші тут одинцем, за огорожею...»; **48** (= D 11) «Зевсе-батьку, нам же дали й лідійці...»; **49** (= Z 27) «Із крайсвіту прибув...»; **50** (= Z 105 (a+b)) «Друзям, гонче, звісти...»; **51** (= В 18) «Щедро миром мені...». – С. 25–51; **ДОДАТОК:** [Фрагменти Алкея в перекладах і переспівах різних перекладачів]: **І. Франка** (с. 85–95), **Г. Кочура** (с. 96–97), **А. Содомори** (давніші переклади: **1** (= F 1 (a)) «Чуєш? Радісний хор...»; **29** (= В 13) «Гебре, з рік найкращий, ти біля Ена...»; **33** (= Z 2). «Збагнуть не можу я боротьби вітрів...»; **34** (= А 6) «А там ше більша хвиля знімається...»; **49** (= Z 27) «В отчий дім ти прийшов...»; **19** (= Z 37) «Чисту правду колись казав...»; **22** (= Z 20) «Вміло киркою ти...»; **10** (= Z 22) «Приймо й лампу світім...»; **7** (= Z 14) «Дощі холодні Зевс посилає нам...»; **8** (= Z 11) «Дарма карасш душу гризотами...»; **6** (= Z 23) «Сохне горло – вином...»; **51** (= В 18) «Щедро миром мені...». – С. 98–103), **М. Соневицького** (публікація Т. Лучука, с. 104–113), **Т. Лучука** (опубліковані вперше, с. 114–119), **В. Лучука**

(публікація Т. Лучука, с. 120–124); **А. Содомора**. Алкей. За мотивами Горациєвої оди (II, 13) : [Вірш]. – С. 125; **КОМЕНТАР**. – С. 127–150.

Рец.: Гаврилук 2018-д.

15. СТО ЗАГАДОК СИМФОСІЯ : [Двомовне видання] / Пер. з латин., передмова, коментарі-есеї А. Содомори; графіка Л. Квик. – Львів : Срібне слово, 2013. – 216 с.

Зміст: [Содомора А]. Загадковий місток: від стилоса – до пам'ятника : [Вступна ст.]. – С. 5–8; [Загадки Симфосія (латин. оригінал з укр. перекладом і коментарями-есеями А. Содомори)]: «Передмова», Загадки 1–100. – С. 10–211.

Про: № 35; 36.

16. Обертинська Беата. [Кленові метелики] / Пер. з пол. А. Содомори // Андрій Содомора : біобібліографічний покажчик / Уклала М. Кривенко. – Львів, 2013. – С. 28.

Переклад наведений в інтерв'ю М. Кривенко з А. Содоморою.

Участь в інтерв'ю

17. Андрій Содомора: «Літкритика віддзеркалює загальний стан речей» : [Інтерв'ю, електрон. ресурс] / Розмовляла Богдана Неборак // Літакцент. – 2013 (9 вересня). – <https://litakcent.online/2013/09/09/andrij-sodomora-literaturna-krytyka-viddzerkaljuje-zahalnyj-stan-rechej>.

18. Краше пізно, як ніколи: запитання, що таки дочекалися відповіді: [Інтерв'ю] / Розмовляла Маргарита Кривенко // Андрій Содомора : біобібліографічний покажчик / Уклала М. Кривенко. – Львів, 2013. – С. 13–28.

Див. також № 2.

19. Топ-5 книжок від Андрія Содомори : [Інтерв'ю, електрон. ресурс] / Розмовляла Христина Нога // Zaxid.net. – 2013 (2 жовтня). – http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?top5_knizhok_vid_andriya_sodomori&objectId=1294640.

2014

Поезія, художня проза

20. СОДОМОРА А. Сльози речей : Новели, образки, медитації. – [2-е вид.] – Львів: ЛА «Піраміда», 2014. – 172 с. – (Приватна колекція).

Зміст: • Рукавичка; • Сніг падає; • Кімната без тіней; • Сивий вітер; • Мовою дощу; • Фотель пана Дучака; • Мертва тиша; • Зрубана тінь; • В тремкому світлі Гончих Псів; • Світла тінь; • На Темних валах; • *Vigilate!*; • Осіннє тріо; • Дощовий пейзаж з котом; • Пані Лідзя; • Цигани; • Жінка в темному; • *Praesens historicum*; • Сова; • Світ міжвіконня; • Дві сірости; • На переході; • Сергеїч; • Вітряк; • Хтось; • Профілі; • В дорозі; • *Vererat aeternum*; • Флейта; • Камінь, який був деревом; • Під тінню церковних лип; • Драбинка; • Стежкою до тиші; • Настрій; • Гайдамацька, 2; • Камінь і слово; • Гортаючи сторінки Львова...

Рец.: Гаврилишин 2013; Гаврилук-2018-г; Неборак 2022 (рец. на перше видання 2010).

21. Содомора А. [Образки, оповідання зі збірки «Сльози речей»] // Книга Лева: Львів як текст. Львівський прозовий андеграунд 70–80-х рр. XX ст. : Антологія прози та есеїстики / Упорядник Василь Габор. – Львів : ЛА «Піраміда», 2014. – С. 64–76. – (Приватна колекція).

Зміст: • Кімната без тіней; • Мертва тиша; • *Praesens historicum*; • Фотель пана Дучака.

22. Содомора А. «Це ж, Михайле, лиш вісімдесят...» : [Вірш] // Дзвін. – 2014. – № 11/12. – С. 151.

Вірш-присвята Михайлу Косіву з нагоди його ювілею.

Есеїстика, наукові праці

23. Содомора А. Алкей // Лексикон античної словесності / За ред. М. Борецького, В. Зварича. – Дрогобич : Коло, 2014. – С. 40–41.

24. Содомора А. Евріпід // Лексикон античної словесності / За ред. М. Борецького, В. Зварича. – Дрогобич : Коло, 2014. – С. 235–240.

25. Содомора А. Звучне відлуння Дантових терцин : [Рец. на кн.: Данте Аліг'єрі. Божественна комедія: Пекло / Перекладач, автор передмови, упорядник Максим Стріха. – Львів : Астролябія, 2013. – 352 с.] // Березіль. – 2014. – № 1/2. – С. 157–162.

26. Содомора А. Лукрецій // Лексикон античної словесності / За ред. М. Борецького, В. Зварича. – Дрогобич : Коло, 2014. – С. 379–384.

27. Содомора А. На вістрі стилоса і списа : [Передмова] // Архілох. Хліб на списі. – Львів, 2014. – С. 11–23.

28. Содомора А. На стежці до «Садка вишневого...» // Дзвін. – 2014. – Ч. 5 (травень). – С. 142–146.

Аналіз «Садка вишневого...» Т. Шевченка.

29. Содомора А. Овідій Назон, Публій // Лексикон античної словесності / За ред. М. Борецького, В. Зварича. – Дрогобич : Коло, 2014. – С. 427–431.

30. Содомора А. Пісенна лірика (Melos) // Лексикон античної словесності / За ред. М. Борецького, В. Зварича. – Дрогобич : Коло, 2014. – С. 467–469.

31. Содомора А. Саффо з о. Лесбос // Лексикон античної словесності / За ред. М. Борецького, В. Зварича. – Дрогобич : Коло, 2014. – С. 525–527.

32. Содомора А., Шмігер Тарас. Високий ювілей перекладознавця // Літературна Україна. – 2014. – № 42 (30 жовтня) – С. 13.

Про Роксолану Зорівчак.

Переклади

33. АРХІЛОХ. Хліб на списі: Фрагменти віршів / Пер. з давньогр., передмова, коментарі А. Содомори. – Львів : ЛА «Піраміда», 2014. – 196 с. – (Приватна колекція).

Зміст: Содомора А. На вістрі стилоса і списа : [Передмова]. – С. 11–23; [**Фрагменти Архілоха** в перекладі А. Содомори]: **ЕЛЕГІЇ: 1** [= W 13 = D 7]⁴⁶ «Туги зітхальної не порушити...»; **2** [= W 8 = D 12] «В морі, що пишно так закучерявилось...»; **3** [= W 9–10 = D 10 (1–2)] «...це лежить у богів на колінах...»; **4** [= W 12 = D 11] «Похоронімо печальні дари Посейдона...»; **5** [= W 11 = D 10 (3–4)] «Горя ні плачучи не пригашу...»; **6** [= W 15 = D 13] «Найманця, Главку, за друга ти май...»; **7** [= W 2 = D 2] «Маю на списі щоденний свій хліб...»; **8** [= W 1 = D 1] «Я – Еніаліювладарю списом служу...»; **9** [= W 3 = D 3] «Там не пружинить при лукові лук...»; **10** [= W 14 = D 9] «Ще ж, Есіміде, ніхто, дослухаючись...»; **11** [= W 331 = D 15] «Смоква на скелі...»; **12** [= W 4 = D 5a] «Гей же, вздовж лав прудкого судна...»; **13** [= W 5 = D 6] «Хтось із сайців

⁴⁶ Основна нумерація фрагментів відповідає нумерації видання, за яким було здійснено переклад: *Fragments / Texte établis par F. Lasserre.* – Paris: Les Belles Lettres, 1958. У квадратних дужках подаю паралельну нумерацію за іншими авторитетними виданнями: **W** = *Iambi et elegi Graeci ante Alexandrum cantati. Volumen I: Archilochus, Hipponax, Theognidea / Edidit M. L. West; editio 2 aucta atque emendata.* – Oxonii: E Typographeo Clarendiniano, 1998; **D** = *Anthologia lyrica Graeca. Fasc. 3: Iamborum scriptores / Edidit Ernestus Diehl, editio 3.* – Lipsiae: In Aedibus Teubneri, 1952.

щитом моїм нині хизується...»; **14** [= W 6 = D 4] «Міра гостинності в нас...»; **ЯМБИ: Триметри: 15** [= W 19 = D 22] «На Гінесові скарби – й не погляну я...»; **17** [= W 21 = D 18 (1–2)] «На обрії он з моря, мов осла хребет...»; **18** [= W 22 = D 18 (3–4)] «Та це не та місцина, люба й мила нам...»; **25** [= W adesp = D –] «[За вдачею, від роду] – я хижак таки...»; **35** [= W 23–24 = D –] «Злоби людської, жінко, не бери собі...»; **36** [= W 25 = D 41] «...стільки люду є...»; **37** [= W 26 = D 30] «Скарай провинних, Аполлоне-владарю...»; **38** [= W 48 = D 24] «У домі стерегла їх годувальниця...»; **40** [= W 30–31 = D 25] «Тримати гілку мирта як же любо їй!...»; **46** [= W 42 = D 28] «Як той фракієць чи фрігієць пиво п'ють...»; **Тетраметри: 80** [= W 88 = D 62] «Як нам, Еркісію, у скруті...»; **81** [= W 89 = D –] «Он задимлене все місто...»; **82** [= W 122 = D 74] «Що б назвав ти неможливим...»; **83** [= W 134 = D 65] «Із померлих насміхатись...»; **84** [= W 127 = D 73] «Так, я схибив, але, напевно...»; **86** [= W 108 = D 75] «Вислухай мене Гефесте...»; **88** [= W 121 = D 76] «Сам заспіваю до флейти...»; **89** [= W 118 = D 71] «О якби-то Необули...»; **90** [= W 119 = D 72] «Так от на груди їй впасти...»; **91** [= W 302 = D –] «Із трудом набутий статок не за рік...»; **92** [= W 117 = D 59] «Музо, Главка нам оспівуй...»; **93** [= W 114 = D 60] «Не люблю провідця війська...»; **94** [= W 124 = D 78] «Пити чистого без міри...»; **96** [= W 120 = D 77] «Вмію ж я вславляти співом Діоніса-владаря...»; **97** [= W 102 = D 54] «Як всееллінська – на Тасос...»; **99** [= W 101 = D 61] «Їх таки ми наздогнали й перебили...»; **101** [= W 94 = D 51] «...за союзницю в бою...»; **103** [= W 105 = D 56] «Главку, глянь: глибоким морем...»; **104** [= W 106 = D 56a] «Наші судна бистрохідні...»; **105** [= W 116 = D 53] «Киньте Парос, і ті смокви...»; **111** [= W 110 = D 38] «Хай там що, а правда в тому, що Арес...»; **112** [= W 111 = D 57] «Підбадьоруй новобранців, перемога ж...»; **115** [= W 131 = D 68 (1–2)] «У людей, Лептіна сину, Главку...»; **116** [= W 132 = D 68 (3)] «А думки – яке хто діло взяв до рук...»; **117** [= W 133 = D 64] «Хто помер, той не діждеться...»; **118** [= W 128 = D 67a] «Гей же, духу мій стражденний...»; **119** [= W 129 = D 67b] «Раз уже й найближчі друзі...»; **120** [= W 126 = D 66] «...в цьому я таки мастак...»; **121** [= W 125 = D 69] «А зігнутись із тобою прагну так як у бою...»; **122** [= W 115 = D 70] «Леофіл – провідця нині...»; **123** [= W 130 = D 58] «Для богів – усе легким є...»; **125** [= W 109 = D 52] «Злидарі, мої країня, зрозумійте ж ви мене...»; **126** [= W 91 (1–16) = D 55] «Над тим островом, над нами...»; **ЕПОДИ: [Без номера]** [= W 196a = D –] «...стлумивши геть усю хіть...»; **159** [= W 172 = D 88] «Лікамбе-батьку, що з тобою трапилось?...»; **160** [= W 223 = D 88a] «Цикаду за крило смикнув...»;

161 [= W 210 = D 45] «Розгніваний на тебе, що за бог такий...»; 166 [= W 173 = D –] «Забув про клятву складену...»; 167 [= W 329 = D 91] «А ти ж поклявся, що відповісти готов...»; 168 [= W 174 = D 89] «Ту байку знає люд увесь...»; 169 [= W 179 = D 90] «Обід жажний малятам принесла вона...»; 170 [= W 181 = D 92b] «Коли про ту біду страшну...»; 171 [= W 177+176 = D 94+92a] «О зевсе-батьку, ген у небі правлячи...»; 173 [= W 175 = D –] «Орлиця для пташат своїх...»; 202 [= W 38 = D 24] «Лікамба донька, лиш вона...»; 217 [= W 182 = D 85] «Гуртом веселим на змагання люд валив...»; 223 [= W 298 = D 84] «Поміж безсмертних...»; 224 [= W 185 = D 81] «Повчальну, Кірекіде, я повім тобі...»; 233 [= W 187 = D 83] «З таким-от задом, мавпо...»; 245 [= W 191 = D 112] «Й тут же у серце мое несподівано...»; 249 [= W 196+215 = D 118+20] «Геть розморила мене, цупка й жагуча...»; 250 [= W – = D –] «Йде за порою пора – так час повільно...»; 266 [= W 193 = D 104] «Бажання геть звело мене...»; 280 [= W 20 = D 19] «Я під тасосцями плачу...»; 283 [= W – = D –] «Узяти слабодуха на судно своє?...»; 298 [= W 324 = D 120] Гимн Гераклові. – С. 25–64; **[ДОДАТОК]: Лур'є Соломон. Невгамовний : Повість [про Архілоха] / Пер. з рос. А. Содомори. – С. 65–172; Коментарі / А. Содомора. – С. 173–192.**

Рец.: Гаврилук 2018-д.

34. Лур'є Соломон. Невгамовний : [Повість] / Пер. з рос. А. Содомори // Архілох. Хліб на списі: Фрагменти віршів / Пер. з давньогр., передмова, коментарі А. Содомори. – Львів : ЛА «Піраміда», 2014. – (Приватна колекція). – С. 65–172.

Участь в інтерв'ю

35. Жити дивуючись : Розмова з Андрієм Содоморою, письменником, перекладачем з античних мов / Розмовляла Ярина Коваль // Львівська газета. – 2014. – № 46 (27 листопада). – С. 11.

Розмова присвячена кн.: «Сто загадок Симфосія» (№ 15).

36. «Тут думка думку здоганяє...»: Андрій Содомора презентував книжку перекладів античних загадок: [Інтерв'ю] / Розмовляла Юлія Курій // Експрес. – 2014. – № 40 (10–17 квітня). – С. [24] [= с. 4 додатку «Львівські новини»].

Про презентацію кн.: «Сто загадок Симфосія» (№ 15).

2015

Есеїстика, наукові праці

37. БАТЬКОВА РУКА. Земна й духовна ниви отця Олександра Содомори / Зібрав і зредагував А. Содомора. – Львів : В-во Львівської політехніки, 2014. – 300 с.

Тексти А. Содомори: Розділ І. «На кого людей залишу?..» (Дорогою додому... – С. 11-17; Батькова рука. – С. 21–25; Побачене й пережите. – С. 26–43; Почуте з татових уст. – С. 45–62; Дзвіниця. – С. 63–64; Забута пісня. – С. 65–66; Передчуття. – С. 67–76; Важкі сльози. – С. 77–78; Уно, due, tre... – С. 79–80; Молитовник. – С. 81–82; Усмішка з-за темної смуги ріллі. – С. 83–89; Безіменні квіти. – С. 90–91; Прощальне слово. – С. 92–94; Драбинка. – С. 95–98; *Вирівські етюди*: Ясен. – С. 99–100; Криниця. – С. 101; Ласиця. – С. 102; Темний. – С. 103–108; Стрих. – С. 109–112; Чотири віконця у світ. – С. 113–114; Андрійкова долина (мікротопонімічне): [вірш]. – С. 115); **в розділі V.** Спогади про о. Миколу Содомору, брата о. Олександра (Спогад про стрийка Миколу [Содомору]. – С. 265–268);

Книга також містить спомини інших авторів про Олександра Содомору та його брата Миколу Содомору, проповіді О. Содомори, родинне листування.

Рец.: Воловець 2015; Дячишин 2015.

38. СОДОМОРА А. Шевченків садок і Франкове поле. Спроба прочитання. – Львів: Априорі, 2015. – 104 с.

Зміст: Від автора. – С. 3–5; «Садок вишневий»: в гармонії світового ладу. – С. 9–52; «Безмежнеє поле...»: поет болу й спротиву. – С. 55–100.

Аналіз і роздуми над «Садком вишневим Т. Шевченка і «Безмежним полем» І. Франка.

Рец.: Дячишин 2016-б; Дячишин 2016-в.

39. Содомора А. Афористичні етюди // Дзвін. – 2015. – Ч. 10 (жовтень). – С. 44–57.

Зміст: • Carpe diem; • Punctum est quod vivimus; • Vita nostra brevis est; • Homines inter oleum et vinum occupati; • Sincerum est nisi vas, quodcumque infundis acescit; • Caelum, non animum, mutant, qui trans mare currunt; • Vis consilii expers mole ruit sua; • Ex nihilo nihil fit; • Mors ultima linea rerum; • Non progredi est regredi; • Ciconia ipsi sibi plaudit; • Mente et malleo; • Dum spiro spero; • Homo caeli contemplator; • Vivere est cogitare; • Nihil est, quod non expugnet pertinax opera et intenta ac diligens cura; • Ex ipso fonte; • Qui videt, is peccat...; • Quos ego!

40. Содомора А. День покликав мене – і я пішла : [Спогад про Ірину Калинець] // Дзвін. – 2014. – Ч. 11/12 (листопад / грудень). – С. 153–155.

41. Содомора А. Мовлене слово // Дзеркало тижня. – 2015. – № 49 (19–28 грудня). – С. 14. – Електрон. версія : https://zn.ua/ukr/ART/movlene-slovo_.html.

Про актора Святослава Максимчука.

42. Содомора А. Про звіряток і не тільки... : [Рец. на кн.: Крушельницька Лариса. Звірятка у моєму житті. – Львів : Астролябія, 2010; 2014] // Дзвін. – 2015. – № 2/3 (лютий / березень). – С. 147–150.

Переклади

43. Грецька епіграма в перекладах Андрія Содомори / Пер. з давньогр. А. Содомори // Дзвін. – 2015. – № 2/3 (лютий / березень). – С. 129–144.

Зміст: Содомора А. [Передмова]. – С. 129; [Грецька епіграма]:
• Аніта; • Антипатр Сідонський; • Антипатр Тессалонський; • Асклепід;
• Безантин; • Діодор Зона; • Діонісій Софіст; • Ерінна; • Зенодот; • Каллімах;
• Леонід Таррентський; • Македоній; • Мелеагр; • Меро; • Нікій; • Носсіда;
• Паллад; • Платон; • Посідіпп; • Руфин; • Симонід Кеосський; • Спевсіпп;
• Теокріт; • Філодем; • Юліан Єгипетський. – 130–144.

44. Сенека. Про короткочасніє життя : Діалог / Пер. з латин. А. Содомори // Дзвін. – 2015. – Ч. 10 (жовтень). – С. 177–187.

Участь в інтерв'ю

45. Андрій Содомора: «В античності, окрім засторог, знайдемо й розраду в наших клопотах» : [Інтерв'ю] / Розмовляла Тетяна Костенко // Дзеркало тижня. – 2015. – № 39 (17–23 жовтня). – С. 14. – Електрон. версія: https://zn.ua/ukr/ART/andriy-sodomora-v-antichnosti-okrim-zastorog-znaydemo-y-rozradu-v-nashih-klopotah_.html.

46. Інтерв'ю з Андрієм Содоморою / Розмовляла Оксана Кутна // Іноземна філологія. – 2015. – Вип. 128. – С. 295–297.

2016

Есеїстика, наукові праці

47. СОДОМОРА А. Афористичні етюди. – Львів: Апріорі, 2016. – 360 с.

Зміст: Від автора. – С. 9–12; [Афористичні етюди]: **1.** Carpe diem; **2.** Carpinur; **3.** Carpent tua roma nepotes; **4.** Fames condimentum optimum;

5. Mala herba cito crescit; 6. Decipit exemplar vitiis imitabile; 7. Edimus, ut vivamus, non vivimus, ut edamus; 8. Homo caeli contemplator; 9. Heu! Quam difficile (e)st crimen non prodere vultu!; 10. Similis simili gaudet; 11. Numero deus impare gaudet; 12. Primus inter pares; 13. Duo cum faciunt idem, non est idem; 14. Amicus alter ego; 15. Quos ego!; 16. Vis consil(i) expers mole ruit sua; 17. Animae dimidium meae; 18. Homo nullius coloris; 19. Homo omnium horarum; 20. Homo unius libri; 21. Habent sua fata libelli; 22. Homo parvus mundus est; 23. Tales sunt hominum mentes quali pater ipse Iuppiter auctiferas lustravit lumine terras; 24. Non semper imbres; 25. Dum calet sanguis; 26. Quis enim modus adsit amori?; 27. Nil homini certum est; 28. Frustra; 29. Ne sis miser ante tempus; 30. Sol omnibus lucet; 31. Nihil est, quod non expugnet pertinax opera et intenta ac diligens cura; 32. Volenti nihil difficile; 33. Invita Minerva; 34. Gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo; 35. Nulla dies sine linea; 36. Labor omnia vincit; 37. Mente et malleo; 38. Per aspera ad astra; 39. Nomina cum re consentiant; 40. Est quodam prodire tenus, si non datur ultra; 41. Non cuivis homini contingit adire Corinthum; 42. Namdiu discendum est, quamdiu vivas; 43. Qui scribit, bis legit; 44. Non scholae, sed vitae discimus; 45. Non progredi est regredi; 46. Fit via vi; 47. Via est vita; 48. Terra incognita; 49. Comes facundus in via pro vehiculo est; 50. Musa pedestris; 51. Caelum, non animum mutant, qui trans mare currunt; 52. Nemo enim patriam quia magna est amat, sed quia sua; 53. Procul ex oculis, procul ex mente; 54. Nihil magis placet quam quod amissum est; 55. Punctum est quod vivimus; 56. Nihil infantia dulcius; 57. Deus meus et omnia; 58. Sine cortice natate; 59. In medias res; 60. Et mihi res, non me rebus subiungere conor; 61. Sunt lacrimae rerum; 62. Est quaedam flere voluptas; 63. Magnus dolor mutus est; 64. Vita nostra brevis est; 65. Vivere est cogitare; 66. Unus dies gradus vitae est; 67. Inutile pondus terrae; 68. Neptunum procul a terra spectare furentem; 69. Nec mora, nec requies; 70. Homines inter oleum et vinum occupati; 71. Bis vincit, qui se ipsum vincit; 72. Maximi momenti est unam personam agere; 73. Quidquid agis, prudenter agas et respice finem; 74. Otium post negotium; 75. O rus, quand(o) ego t(e) aspiciam!; 76. Vacui sub umbra; 77. Emegre ad meliorem vitam; 78. Ut pictura poesis; 79. Exegi monument(um); 80. Poeta semper tiro; 81. Genus irritabile vatum; 82. Non multa, sed multum; 83. Qui videt, is peccat; 84. Ciconia ipsa sibi plaudit; 85. Nil admirari; 86. Sunt verb(a) et voces, quibus hunc lenire dolorem possis; 87. Sincerem (e)st nisi vas, quodcumqu(e) infundis acescit; 88. Lingua interpret animi; 89. Piscator ictus sapit; 90. Ex nihilo nihil fit; 91. Ex alienis hortulis; 92. Quidquid bene dictum est ab ullo, meum est; 93. Ex ipso fonte; 94. Deliberando discitur sapientia; 95. Nescit vox missa reverti; 96. Res fugacissima corpus; 97. Mors

ultima linea rerum; **98.** Memento mori; **99.** Morituri te salutant; **100.** Ceu fumus in auras; **101.** Difficile (e)st proprie communia dicere; **102.** Spemque metumque inter dubii; **103.** Apparent rari nantes in gurgite vasto; **104.** Dum spiro spero; **105.** Cael(um) undiqu(e) et undique pontus; **106.** In valle reducta. – С. 13–340; Алфавітний покажчик афоризмів та висловів. – С. 341–357.

Рец.: Гаврилук 2018-а; Домбровський М 2017-б (*передрук наступного з незначними змінами*); Домбровський М 2017-д; Дячишин 2017-д.

Про: Груба 2017 (*про презентацію книги у львівській обл. б-ці для юнацтва*); Залізник 2017-б = Залізник 2017-в (*про презентацію у львівській книгарні «Є»*).

48. СОДОМОРА А. Жива античність. – Вид. 3-е⁴⁷, зі змінами. – Львів: Срібне слово, 2016. – 200 с.

Зміст: [Передмови] (Содомора А. До своєї Ітаки. – С. 5–12); Неборак Віктор. Жива теперішність Андрія Содомори. – С. 13–16); Стародавня Греція (**1.** Гомер – батько поетів; **2.** Сапфо – десята муза; **3.** Поети-трагіки). – С. 17–114; Стародавній Рим (**4.** Вергілій – співець соплки, плуга і меча; **5.** Гораций – співець Риму і села; **6.** Овідій – останній поет «Золотого віку» римської літератури). – С. 115–194.

Поетизована розповідь про великих майстрів слова Стародавньої Греції та Риму.

49. СОДОМОРА А., ДОМБРОВСЬКИЙ А., КІСЬ А. Anno Domini. Року Божого: Латинські написи Львова / Пер. з лат. А. Содомори, М. Домбровського; худ оформл., світлини А. Кіся. – Вид. 2-е, переробл. і доп. – Львів : ЛА «Піраміда», 2016. – 336 с. – (Приватна колекція).

50. Содомора А. Камінь і слово : [Передмова] // Содомора А. та ін. Anno Domini. Року Божого: Латинські написи Львова. – Львів, 2016. – С. 17–21.

51. Содомора А. Мури, які мають упасти : [Рец. на кн.: Ваньє, Жан. Дорога додому / Пер. з англ. Ганни Косів. – Київ : Дух і літера, 2015. – 278 с.; Люїс, Клайв Стейплз. Чотири любові / Пер. з англ. Ганни Косів. – Львів : Свічадо, 2016. – 157 с.] // Дзвін. – 2016. – Ч. 7 (липень). – С. 218–227.

52. Содомора А. На гребені збігаючого часу : [Вступна стаття] // Сенека. Діалоги. – Львів, 2016. – С. 7–76.

⁴⁷ Так вказано у самому виданні. На звороті титульної сторінки зазначено: «Першодрук: Содомора А. Жива античність. – Київ: Молодь, 1983. Наступні видання: Содомора А. Жива античність. – Львів: Срібне слово, 2003, 2009».

53. Содомора А. Post scriptum: Як Одиссей у давнину... // Театральна етика. Формування особистості актора : Хрестоматія / [Ідея видання та упорядкув. Богдана Козака]. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 159–170.

Переклади

54. СЕНЕКА, ЛУЦІЙ АННЕЙ. Діалоги / Пер. з латин., вступна стаття, коментарі А. Содомори. – Львів : Априорі, 2016. – 320 с. – (Бібліотека античної літератури).

Зміст: Николишин Юрій. Сила духу та ясність душі : [Передмова]. – С. 3–5; Содомора А. На гребені збігаючого часу : [Вступна стаття]. – С. 7–76; Сенека. Діалоги / Пер. А. Содомори: Про короткочасність життя, Про щасливе життя, Про спокій душі, Про дозволя, Про стійкість мудреця. – С. 78–274; А. Содомора. Коментарі. – С. 275–315.

Участь в інтерв'ю

55. Андрій Содомора: «Я не наважився б щось змінювати у своєму, зітканому із випадковостей, житті. Усунеш одну точку – ламається вся лінія». Письменник, перекладач, почесний громадянин Львова – про розвиток літератури, «вчителів-мучителів», вкарбовані у камінь афоризми : [Інтерв'ю] / Розмовляла Валентина Шурін // Високий замок. – 2016. – № 105 (16–18 вересня). – С. 10.

56. Інтелектуальна біографія. Андрій Содомора: Дводенний науковий семінар відділу української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (29–30 березня 2016 р.) : [Звіт, аудіо відео] // Варіанти. – 2016 (14 квітня) – <https://varianty.lviv.ua/34027-intelektualna-biografija-andrii-sodomora>.

Зі змісту: День перший: Лучук Тарас. Marginalia Sodomoriana (див. Лучук 2016): Запис доповіді Т. Лучука та її обговорення за участю А. Содомори; День другий: Содомора А. [Інтелектуальна біографія]: розповідь А. Содомори про свій творчий шлях, обговорення.

2017

Поезія, художня проза

57. СОДОМОРА А. Усміх речей : Етюди, образки, новели, есеї. – Львів : ЛА «Піраміда», 2017. – 172 с. – (Приватна колекція).

Зміст: [Передмова]: Людина серед речей; **У теплій блакиті, де сонця жовток** : *Етюди, образки* : • У теплій блакиті, де сонця жовток; • Веселка над Вировом; • Польові коники; • Гладущик суніць; • Стебелинка; • Верба над потоком; • Повня над ставком; • Калабана; • Сад; • Хрест на веранді; • Темний покій; • Креденс; • Умбра; • Ніч, коли ходить святий Миколай; • Деревце; • Чарівниця; • Стріла; • Дзвіниця; • Перший вирівець; • Струна; • Троїсті музики; • Верба в Андрійковій долині; • Мікрос; • Двері; • Поки ще зачинені віконниці; • Бузковий дует; • Яструб і голубка; • Осі до воза; • Пивниця; • Кукурудза; • Бузьків вогонь; • Фіалки; • Незабудки; • Ясен; • Криниця; • Ласиця; • Чотири віконця у світ; • Потяг, що відійшов у ніч; • Пані Біликівна; • Дзвінок старої школи. – С. 11–79; **Час тихо налягає на весло** : *Новели, есеї* : • Мамина усмішка; • Стрижій; • Ангелики під льодом; • Зимовий малюнок олівцем; • Безіменні квіти; • Передчуття; • Важкі сльози; • Uno, due, três; • Баба Марта; • Отець Гураль; • Як лист зазеленіє; • Та най там!; • Танець; • Усмішка з-за темної смуги ріллі; • Дивак; • Зерна; • Він, вона і гілка молоді груші; • Прикмета; • Вечір перед Андрієм; • Nevermore; • Гість; • Молоко; • У шепоті Пруту; • Драбина; • Забута пісня. – С. 81–151; **[Післямова]:** Домбровський Маркіян. У пошуках втраченого усміху. – С. 152–170.

Рец.: Гаврилюк 2018-г; Домбровський М 2017-г (*передрук післямови, вміщеної в книзі, пор.: Домбровський 2017-в*).

Про: Домбровський М 2023-а; Домбровський М 2023-б (*в обидвох позиціях: аналіз образної структури новели «Прикмета»*).

58. СОДОМОРА А., КВИК ЛЕСЯ. 2018. Календар / Іл. Лесі Квик, вірші А. Содомори. – [Львів]: Манускрипт-Львів, [2017]. – 13 с.

Зміст: • «Крутить зорями час-млинар...» (факсиміле на обкладинці); • «Снігопад, сніголет, сніговій...»; • «У лютні Феба – перший тон весни...»; • «Йно лютень випряг коней серед поля...»; • «Метелик плеще крильцями весні...»; • «До Замку пнеться вулиця Лсна...»; • «З густої блакиті, де сонця жовток...»; • «Камінний хрест на взгір'ї...»; • «Серпень. Поле. Ні душі...»; • «За порогом літа...»; • «Блукає Львовом осінь-листоноша...»; • «Що гіллі трималось...»; • «У чорно-білій графіці зими...».

Календар Лесі Квик з віршами А. Содомори.

59. Содомора А. Образки з дитинства : [Нариси] // Дзвін. – 2017. – Ч. 7 (липень). – С. 22–31.

Зміст: • Людина серед речей; • Сад; • Гладущик суніць; • Поки ще зачинені віконниці; • Польові коники; • Повня над ставком; • Яструб і голубка; • Верба в Андрійковій долині; • Троїсті музики; • Умбра; • Веселка.

Есеїстика, наукові праці

60. СОДОМОРА А. Історія одного перекладу, або Моя перша книжка. – Львів : Літопис, 2017. – 292 с.

Зміст: [Содомора А.] Перші кроки до «Відлюдника» (Кафедра; Гурток у професора; 3 «Відлюдником»). – С. 5–50; • Μενάνδρου Δύσκολος : [Текст «Відлюдника» давньогр. мовою]. – С. 51–87; • Менандр. Відлюдник / Пер. А. Содомори (1962 р.), примітки Антона Смотрича. – С. 89–146; • Менандр. Відлюдник / Пер. А. Содомори (2016 р.). – С. 147–201; • [Содомора А.] Погляд з відстані. – С. 203–232; **ДОДАТКИ** (Передмови до видання 1962: Соломона Лур'є, Антона Смотрича; Рецензії на видання 1962: Григорія Кочура, Микити Думки, Павла Стрільцева, Ігора Моторнюка; Афоризми Менандра в інтерпретації І. Франка). – С. 233–291.

Див. також № 71.

Рец.: Дячишин 2017-а.

61. Содомора А. Від перекладача: [Передмова] // Грецька епіграма в перекладах Андрія Содомори. – Львів, 2017. – С. 6–10.

62. Содомора А. Заглядаючи в майбутнє : [Передмова до добірки поезій М. Зарічного «Вікно настіж» (с. 143–152)] // Кур'єр Кривбасу. – 2017. – Ч. 332/333/334 (липень / серпень / вересень). – С. 142–143.

63. Содомора А. Листи Плінія Молодшого: дивитись – і бачити : [Передмова до № 72] // Дзвін. – 2016. – Ч. 9/10 (вересень / жовтень). – С. 288–291.

64. Содомора А. На дорозі до самого себе : [Вступна ст.] // Сенека. Моральні листи до Луцілія. – Львів : Апріорі, 2017. – С. 3–33.

65. Содомора А. Пісенне слово Лукаша // Збруч. – 2017 (1 березня). – <https://zbruc.eu/node/62894>.

Про Миколу Лукаша.

66. Содомора А. Пісенне слово Лукаша // Слово Просвіти. – 2017. – № 9 (2–8 березня). – С. 13.

Про Миколу Лукаша.

67. Содомора А. Про «Сто сторінок» Михайла Зарічного : [Передмова] // Зарічний М. Просто сто сторінок. – Львів : ЛА «Піраміда», 2017. – (Приватна колекція). – С. 5–16.

68. Содомора А. Vade mesum: «Йди зі мною» : [Рец. на кн.: Мовна Маріанна. Путівники Львовом (друга половина XIX – початок XXI ст.): історико-культурологічне дослідження. – Львів : ЛНАМ, 2014. – 232 с.] // Дзвін. – 2017. – Ч. 1 (січень). – С. 258–260.

Переклади

69. ГРЕЦЬКА ЕПІГРАМА В ПЕРЕКЛАДАХ АНДРІЯ СОДОМОРИ / Пер. з давньогр., передм., ком. А. Содомори; упор., передм., ком. М. Домбровського. – Львів : Апріорі, 2017. – 240 с.

Зміст: Содомора А. Від перекладача. – С. 6–10; **Домбровський М.** Про грецьку епіграму. – С. 11–37; **Кн. V⁴⁸. Любовні епіграми (I):** 3, 4, 7, 11, 13, 14, 15, 21, 23, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 36, 37, 42, 42, 44, 46, 50, 56, 57, 59, 64, 65, 67, 71, 72, 73, 78, 79, 80, 81, 83, 83, 84, 85, 86, 89, 91, 93, 96, 107, 109, 115, 119, 120, 123, 124, 125, 134, 136, 141, 143, 144, 150, 151, 152, 156, 157, 158, 162, 163, 164, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 186, 189, 194, 195, 199, 209, 210, 211, 213, 225, 230, 232, 233, 235, 239, 243, 244, 246, 252, 258, 270, 275, 284, 285, 290, 304; **Кн. VI. Посвятні епіграми:** 1, 25, 26, 43, 47, 48, 54, 56, 58, 62, 73, 123, 131, 136, 159, 163, 176, 177, 178, 189, 215, 280, 283, 282, 285, 297, 300, 301, 302, 303, 306, 309, 331, 345; **Кн. VII. Епітафії:** 2, 4, 11, 23, 26, 32, 33, 45, 62, 64, 67, 71, 72, 73, 80, 91, 99, 100, 103, 106, 110, 177, 128, 145, 163, 170, 173, 179, 189, 190, 194, 196, 200, 201, 202, 208, 215, 211, 217, 224, 227, 228, 232, 245, 248, 249, 253, 256, 259, 260, 264, 265, 267, 268, 269, 277, 282, 284, 295, 298, 299, 308, 309, 315, 317, 318, 325, 326, 336, 344, 349, 364, 400, 408, 415, 419, 433, 440, 447, 444, 452, 457, 461, 465, 466, 472, 472b, 474, 476, 478, 486, 490, 492, 499, 500, 503, 506, 524, 533, 535, 538, 548, 566, 594, 603, 625, 646, 647, 648, 649, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 669, 670, 710, 712, 717, 723, 726, 729, 735, 736, 740; **Кн. IX. Описові епіграми:** 13, 17, 18, 20, 24, 27, 29, 30, 39, 45, 49, 51, 52, 54, 57, 63, 72, 75, 101, 104, 118, 130, 138, 144, 147, 148, 166, 169, 170, 171, 173, 190, 313, 314, 315, 337, 338, 341, 346, 348, 359, 363, 368, 369, 379, 390, 395, 401, 408, 412, 418, 424, 432, 433, 437, 439, 441, 489, 501, 506, 526, 540, 564, 577, 607, 620, 627, 654, 661, 719, 745, 747, 748, 784, 823, 826; **Кн. X. Закличні й повчальні епіграми:** 1, 3, 13, 26, 28, 30, 35, 37, 38, 40, 42, 57, 58, 59, 62, 63, 65, 67, 69, 72, 75, 77, 79, 80, 85, 99, 113, 116, 118, 123, 125; **Кн. XI. Застільні й сатиричні епіграми:** 43, 46, 51, 53, 54, 62, 68, 71, 93, 100, 101, 102, 131, 152, 162, 163, 164, 166, 169, 187, 199, 226, 299, 340, 349, 372, 381, 384, 391, 413, 427, 429, 432, 437; **Кн. XII. Любовні епіграми (II):** 32, 45, 46, 48, 50, 73, 75, 80, 99, 102, 118, 120, 131, 135, 139, 148, 150, 153, 161, 166, 168; **Кн. XIII. Епіграми різними розмірами:** 23; **Кн. XIV. Загадки й оракули:** 5, 30, 101, 108; **Кн. XVI. Епіграми Антології Плануда:** 5, 11, 13, 14, 16, 23, 26, 31, 54, 57, 81, 88, 119, 120, 129, 160, 161, 168, 178, 189, 213, 228, 231,

⁴⁸ У виданні збережено нумерацію книг і епіграм т. зв. Грецької антології.

238, 248, 257, 270, 275, 291, 352; **ПОЗА АНТОЛОГІЯМИ: (А)**⁴⁹: Кн. *I: 26, 79, 104; Кн. *II: 6, 202, 337, 726; Кн. *III: 132; Кн. *IV: 3, 15, 36, 39, 40, 44, 46, 77, 92, 135; Кн. *V: 1, 7, 31; Кн. *VII: 46; **(Б)**⁵⁰: Амінт, 2; • Аніта, 10; • Аркесилай, 1; • Аркесилай, 2; • Гедил, 5; • Гедил, 6; • Іон Самоський; • Паррасій, 3; • Платон, 14; • Теетет, 2; • Теетет, 6. – С. 40–205; **Коментарі** / М. Домбровський, А. Содомора. – С. 206–223; **Показчики** / М. Домбровський: I. Алфавітний показчик авторів; II. Хронологічний перелік авторів. – С. 225–230.

70. СЕНЕКА, ЛУЦІЙ АННЕЙ. Моральні листи до Луцілія / Пер. з латин., передм., [посторінкові примітки] А. Содомори; [наук. ред. Ростислав Паранько]. – Львів : Вид-во «Апріорі», 2017. – (Бібліотека античної літератури). – 552 с.

Зміст: Содомора А. На дорозі до самого себе : [Вступна ст.]. – С. 3–33; Моральні листи до Луцілія (I–СХХІV). – С. 35–542; Показчик імен. – С. 543–549.

71. Менандр. Відлюдник : [Два переклади: 1962 і 2016 р.] / Пер. з давньогр. А. Содомори // Содомора А. Історія одного перекладу, або Моя перша книжка. – Львів, 2017. – С. 89–146; 147–201.

Див. також № 60.

72. Пліній Молодший. Листи / Пер. з латин. А. Содомори // Дзвін. – 2016. – Ч. 9/10 (вересень / жовтень). – С. 291–307.

Зміст: Книга I: Листи 1, 6, 9, 12, 13, 24; **II:** 1, 6, 8, 10, 17; **VIII:** 8; **VI:** 16, 20; **IX:** 36, 33; **VIII:** 20. – С. 291–304; **[Афоризми Плінія Молодшого].** – С. 305–306; Примітки. – С. 306–307.

Див. також передмову до цього перекладу: № 63.

Участь в інтерв'ю

73. Андрій Содомора: Гамірні коридори, дзвінок, який кликав на пари і з пар, студентські потоки, аудиторії, постаті й голоси наших викладачів, – все це складалось у широку гаму найрізноманітніших вражень і

⁴⁹ **(А):** Епіграми з-поза Грецької антології, нумерація Куньї (т. III): Epigrammatum Anthologia Palatina cum Planudeis et Appendice nova epigrammatum veterum ex libris et marmoribus ductorum / Ed. E. Cougny et al. – Parisiis : Didot, 1890.

⁵⁰ **(Б):** Інші епіграми, нумерація за виданням Пейджі: Epigrammata Graeca / Ed. D. L. Page. – Oxonii: E Typographeo Clarendoniano, 1975. – (Oxford Classical Texts).

настроїв, які можна окреслити словом: «університет»: [Інтерв'ю] / Розмовляла Ольга Гординська // Відомі випускники Львівського університету. – 2017 (12 вересня). – <http://graduates.lnu.edu.ua/interview/andrij-sodomora>.

74. Андрій Содомора: «У Франковий вуз на лекції ходив з чорнильницею». Розмова з письменником про творчість, «дружбу» з Музою і студентське життя: [Інтерв'ю] / Розмовляла Людмила Чижович // Високий замок. – 2017. – № 37 (30 березня–5 квітня). – С. 10. – Електрон. версія: <https://wz.lviv.ua/interview/196090-andrii-sodomora-u-frankovi-vuz-na-leksii-khodyv-z-chornylnytsei>.

75. «Жити не лише для себе, а й для суспільства – ознака цивілізованої людини»: Андрій Содомора, видатний інтелектуал суасності, – про успіх і щастя, життя у Львові і те, чого сучасній людині варто навчитися в античних письменників / Розмовляв Андрій Омельницький // Львівська пошта. – № 94. – 2017 (2 грудня). – С. 1, 8–9.

До інтерв'ю додано «Коментарі» Богдана Тихолоза, Василя Габора й Тараса Лучука з нагоди 80-річного ювілею А. Содомори: Тихолоз–Габор–Лучук 2017.

76. Масмо дбати передусім про свою зброю – про слово, – Андрій Содомора: [Інтерв'ю] / Розмовляла Олександра Багач // Дивись.info. – 2017 (20 березня). – <https://divys.info/2017/03/20/mayemo-dbaty-peredusimpro-svoyu-zbroyu-pro-slovo-andrij-sodomora>.

77. На шляху повернення до себе... Андрій Содомора – про «Корону, або Спадщину Королівства Руського»: [Інтерв'ю] / [Розмовляв] Дмитро Плахта. – День. – 2017. – № 173/174 (29–30 вересня). – С. 14–15 – Електрон. версія: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/na-shlyakhu-povernennya-do-sebe>.

78. «Найвища мудрість – це достойне, чесне життя»: Андрій Содомора – про діалог через віки: [Інтерв'ю] / Розмовляв Дмитро Плахта // День. – 2017. – № 41/42 (10–11 березня). – С. 14–15 – Електрон. версія: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/nayvyshcha-mudrist-tse-dostoynne-chesne-zhytuya>.

2018

Поезія, художня проза

79. СОДОМОРА А. Поезія. – Львів: Каменяр, 2017. – 35 с.: іл. – (25 улюблених віршів. – Вип. 15).

Зміст: Сапіга Дмитро. [Редакційна передмова]. – С. 1; Содомора А. Від автора. – С. 5–6; [Содомора А. Поезія]: • Яблуко, • Дим, • Деревя

печаль, • Думи, • Струна осені, • Сліпий дощ, • Похвала воді, • Ремінісценція, • Свіча, • Космос, • Nox guit, • Мансарда, • «Опівніч б'є...», • До клеписдри, • Алкей, • «Дрібненьке пір'ячко...», • «Чи в радості хто йде, а чи в журбі...», • «Кентавр на Краківській якийсь смутний...», • Версія, • «Камінні сходи. Вичовганий час...», • «Старого Львова осене пливка...», • Вагання, • Геометричне, • Стріла, • Балада. – С. 8–32; Про автора. – С. 34.

80. Содомора А. Барвисті вітражі : [Вірші для дітей] // Дзвін. – 2018. – Ч. 12 (грудень). – С. 221–224.

Зміст: • Дощ у Львові; • Скрипки осені; • Мандрівка Лева; • Лев і сніжинка; • Цвіркуни; • Пере-коги-поле; • Пилинка; • Лелече гніздо; • Колискова; • Цвіт кульбаб; • Камінний лицар; • Перелітне; • Вечірній мотив.

81. Содомора А. Він, вона і гілка молоді груші // Кришталович Марта. Заходжу подумки до вас : Новели, образки, спогади / Упорядники: Уляна Кришталович, Андрій Содомора. – Вид. 2-е, доп. – Львів : Апріорі, 2018. – С. 108–113.

Есеїстика, наукові праці

82. СОДОМОРА А. Бесіди п(р)одумки / Худ. оформлення, ілюстрації Л. Квик. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. – 160 с.

Зміст: Від автора. – С. 5–12; [Думки] (№ 1–585). – С. 15–156.

585 коротких сентенцій, спостережень, думок про слова і речі.

Рец.: Жаркова 2019.

83. Содомора А. [Богдан Ковалів]: [До 90-річного ювілею лікаря і науковця] // Вісник НТШ. – 2018. – Ч. 60. – С. 73–74.

84. Содомора А. Вага риси в рисунках Едварда Козака (естетичні коментарі [до ілюстрацій Е. Козака до «Лиса Микити»]) // Франко І. Лис Микита. – Львів : Апріорі, 2018. – С. 25–36.

85. Содомора А. Гесіод і його поема «Походження богів («Теогонія»): [Передмова до № 88] // Дзвін. – 2018. – Ч. 10 (жовтень). – С. 222–223.

86. Содомора А. Давня українська література: стежками перекладу : [Рец. на кн.: Шмігер Тарас. Перекладознавчий аналіз – теоретичні та прикладні аспекти: давня українська література сучасними українською та англійською мовами : монографія. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2018. – 508 с.] // Дзвін. – Ч. 2 (лютий). – С. 217–218.

87. Содомора А. «Душа воліє свого дому...» (рефлексії) : [Рец. на кн.: Кузик В. Очі твого сумління. – Львів : Каменяр, 2017. – 139 с.; Електрон. ресурс] // Золота пектораль. – 2018 (25 червня). – <http://zolutapektoral.te.ua/душа-воліє-свого-дому-рефлексії>.

88. Содомора А. Зі словом Божим у дорозі: homo inter homines: [Передмова] // Рубрук, Вільгельм де. Подорож у східні краї. – Львів : Апріорі, 2018. – С. 39–48.

89. Содомора А. [Зоя Лісовська] // Яців Роман. Зоя Лісовська. Джерела пристрасті. Малярство, графіка / Передне слово Зої Лісовської; стаття Віри Вовк. – Львів : Апріорі, 2018. – С. 4 обкладинки.

90. Содомора А. Лис Микита – гайдамака! : [Передмова] // Франко І. Лис Микита. – Львів : Апріорі, 2018. – С. 17–25.

91. Содомора А. Палітра витончених струн // Українська літературна газета. – 2018. – Ч. 8 (20 квітня). – С. 7

Про поезію Юлії Курташ-Карп.

92. Содомора А. Пліній Молодший: обов'язки і студії : [Вступна ст.] // Пліній Молодший. Вибрані листи / Пер. з латин., передм., ком. А. Содомори. – Львів : Апріорі, 2018. – 184 с. – С. 3–46.

93. Содомора А. Про сестру Марту і її книжку : [Післямова] // Кришталович Марта. Заходжу подумки до вас : Новели, образки, спогади / Упорядники: Уляна Кришталович, Андрій Содомора. – Вид. 2-е, доп. – Львів : Апріорі, 2018. – С. 105–113.

94. [Содомора А.] Співець богів і землі : [Вступна ст.] // Гесіод. Походження богів. Роботи і дні. Щит Геракла. – Львів : Апріорі, 2018. – С. 3–32.

Переклади

95. ГЕСІОД. Походження богів. Роботи і дні. Щит Геракла / Пер. з давньогр., передм., прим. А. Содомори. – Львів : Апріорі, 2018. – 136 с. – (Бібліотека античної літератури).

Зміст: [Содомора А.] Співець богів і землі : [Вступна ст.]. – С. 3–32; [Поеми Гесіода в пер. А. Содомори]: Походження богів. – С. 34–75; Роботи і дні. – С. 77–113; Щит Геракла. – С. 115–135.

Рец.: Дячишин 2019-а; Ільницький 2021-а; Ільницький 2021-б; Ільницький 2023.

96. ПЛІНІЙ МОЛОДШИЙ. Вибрані листи / Пер. з латин., передм., ком. А. Содомори. – Львів : Апріорі, 2018. – 184 с. – (Бібліотека античної літератури).

Зміст: Содомора А. Пліній Молодший: обов'язки і студії : [Вступна ст.]. – С. 3–46; [Листи Плінія Молодшого в пер. А. Содомори]: **Книга I:** Листи 1, 4, 6, 9, 11, 12, 13, 22, 24; **Кн. II:** 1, 2, 3, 6, 8, 10, 15, 17, 18, 20; **Кн. III:** 1, 5, 6, 7, 12, 16, 17, 21; **Кн. IV:** 11, 13, 23, 28; **Кн. V:** 5, 8, 12, 18, 19; **Кн. VI:** 1, 4, 7, 10, 11, 16, 17, 20, 21, 24; **Кн. VII:** 3, 4, 5, 9, 13, 15, 25, 26, 27, 33; **Кн. VIII:** 8, 9, 16, 17, 19, 20, 22, 24; **Кн. IX:** 3, 6, 10, 12, 14, 15, 19, 21, 22, 23, 24, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36; **Кн. X:** 96, 97. – С. 47–180.

Рец.: Гаврилюк 2018-в; Смоляк 2018 (*на с. 200–201 міститься відгук на книжку*).

Про.: Плахта 2018.

97. РУБРУК, ВІЛЬГЕЛЬМ ДЕ. Подорож у східні краї / Пер. з латин. А. Содомори. – Львів : Апріорі, 2018. – 240 с.

Зміст: Павличко Дмитро. Рубрук : [Передмова]. – С. 11–22; Коцицький Андрій. Вільгельм де Рубрук та його «Подорож у східні краї» : [Передмова]. – С. 23–38; Содомора А. Зі словом Божим у дорозі: homo inter homines : [Передмова]. – С. 39–48; [Рубрук, Вільгельм де]. Подорож у східні краї Вільгельма де Рубрука, брата ордену міноритів, року Божого 1253 / Пер. А. Содомори. – С. 49–237; Словник. – С. 238–239.

Про: Павличко 2017 (*про плановане перевидання «Подорожі» Рубрука в перекладі А. Содомори. Статтю було вміщено як передмову до цього видання*).

98. Гесіод. [Теогонія] / Пер. з давньогр. А. Содомори // Дзвін. – 2018. – Ч. 10 (жовтень). – С. 223–231.

Зміст: Зачин поеми. Похвала Музам (1–115); Космогонія. Потомство Геї (Землі) й Урана (Неба) (115–154); Боротьба з Титанами (Титаномахія) (643–725); Опис Тартара (726–819); Поединок Зевса з Тіфоном (820–868); Народження вітрів. Зевс стає володарем богів (869–885).

Участь в інтерв'ю

99. «Немає часу на поразку». Кожного року день народження Ліни Костенко – привід для загально-національного «флешмобу» / [Підготував матеріал Ігор Сюдюков]; висловились: Леонід Кравчук, Олена Тараненко, Андрій Содомора, Мирослав Маринович, Сергій Тримбач, Євген Головаха, Андрій Любка, Сергій Секундант // День – 2018. – № 48 (20 березня). – С. 6–7. – Електрон. версія : <https://day.kyiv.ua/article/kultura-osobystist/nemaє-chasu-na-porazku>.

Відомі діячі, серед яких А. Содомора, – про Ліну Костенко з нагоди її дня народження.

100. Подих фрази. Андрій Содомора: Сучасній українській мові бракує живого пульсу : [Інтерв'ю] / Розмовляла Оксана Процюк. – Галичина : Громадсько-політична газета Івано-Франківської області. – 2018. – № 38/39 (3 травня). – С. 17. – Електрон. версія : <https://galychyna.if.ua/analytic/podih-frazi-andriy-sodomora-suchasniy-ukrayinskiy-movi-brakuye-zhivogo-pulsu>.

Інше

101. Кришталович Марта. Заходжу подумки до вас : Новели, образки, спогади / **Упорядники:** Уляна Кришталович, **Андрій Содомора.** – Вид. 2-е, доп. – Львів : Апріорі, 2018. – 116 с.

Зі змісту: Содомора А. Про сестру Марту і її книжку : [Післямова] – С. 105–113 (Післямову завершує нарис «Він, вона і гілка молодіої груші»).

2019

Поезія, художня проза

102. СОДОМОРА А. З-під долоні : [Вірші] / Іл. Лесі Квик. – Львів : Апріорі, 2019. – 120 с.

Зміст: Содомора А. Від Автора. – С. 3–5; **[Вірші]:** • Не такі; • То де ж ви нині?...; • Стріча; • Пейзаж; • Контраст; • Ветеран; • «Тут і тепер»; • На стремено!; • Carpe diem; • Овідій – Римові; • Незнайомка; • Дощі; • Лист; • Осінній мотив; • Молода земля; • День перший; • Тартар; • Ріка Геракліта; • Дві ріки; • *Singiculum vitae*; • Ехо; • Кольоровий сон; • Пісня веслярів; • Львівська погода; • Серпневий ноктюрн; • Місячне ретро; • Смак моря; • Зимовий пейзаж; • Прозріння; • Ретро; • Голоси; • Роботи і дні; • Подолана праця; • Лесбос; • День; • Піти б собі...; • Погляд у вікно; • Безособове; • Левкадська скеля; • Перемінне; • По листю ворушкому; • Пишіть!; • Мольба; • Минулося...; • Пригода; • Молодик; • Над пергаментом; • Багряна мить; • Стожари; • Найперелітніше; • До Аполлона; • Скрипка; • Шум сосни; • Грудневий день (до Фавна); • До прислужника; • Стрігенські свічі; • *Fuga temporum*; • Журавлі; • Епітафія [1] (з грецьких епіграм): «Дбайливим за життя я був садівником...»; • [Епітафія 2]: «Знов за своє взялася Ампеліда...»; • Подих землі; • Старі записники; • Сіре; • Уламок (за мотивом античної епіграми); • Сон – мана (за Петронієм); • В своїй хаті; • Портрет на полотнищі неба (За Овідієм: «Метаморфози», кн. I); • Втеча; • Їду!...; • Ідуть дощі...; • Ніщо (за античними мотивами); • Чорно-біле;

- Грамофон; • Мансардові віконця; • Усміхнена кава; • Березневий сніг;
- Передчуття; • Подяка (з посвятних епіграм); • Пізнай себе; • Про скромне життя (з повчальних епіграм); • Александрійські судна (За Сенекою: «Листи», 77.1); • Колискова; • ЕЛЕГІЙНІ ДИСТИХИ: • «Спало на думку якось...»; • «Сумно так стане бува...»; • «Дивне те – сльози речей...»; • «В ніч вилітає сова...»; • «Скрип спозаранку дверей...»; • «Спокою зичиш душі...»; • «Хто ж то так вигладив вас...»; • «Із-під долоні – у далину...»; • «Вітер гуде за вікном...»; • «Перечепилась, легка...»; • «Мжичка осіннього дня...»; • «Наше життя...»; • «Між потьмянілих листків...»; • «Вперше зіппив морозець...»; • «Як же давно це було...»; • «Чую з криничної корби...»; • «З'олота клята жаго...»; • «Йшов мандрівець...»; • «Де ви, ті весні...».

Поетична збірка А. Содомори, до якої увійшли вірші, писані наприкінці 2018 – на поч. 2019 р.

Рец.: Дячишин 2020-б; Фарина 2021.

103. СОДОМОРА А. Скельця розмальовані : [Вірші] / Худ оформл., іл. Лесі Квик. – Львів : Априорі, 2019. – 104 с.

Зміст: Содомора А. Дещо про «Скельця розмальовані» : [Передмова]. – С. 3–5; **[Вірші А. Содомори]:** • Дощ у Львові; • Вітражі; • Лев і сніжинка; • Мандрівка лева; • Веснянка; • Сонячний жовток; • Сонечко; • Сліпий дощ; • Цвіркуни; • Сонях; • Відліт; • Білка; • До школи!; • Лічба; • Що голосять голосні; • Клопоти з «г»; • Огонь в одязі слова; • Сонячна драбина; • Бабине літо; • Яблуко; • Скрипки Осені; • Час-піаніст; • Перекоти-поле; • Пилинка; • Лелече гніздо; • Колискова; • Полтва; • Підзамче; • Арсенал; • Вітер-читає; • Вулиця; • Вуличні музики; • Кінні трамваї; • Троїсті музики; • Міжвіконня; • Цвіт кульбаб; • Камінний лицар; • Метелик і камінь; • Перелітне; • Місячна Повня і Сонце; • Краса; • Осіння забава; • Замрячений день; • Листопадовий зрів; • Дзвіночки; • Мовчання дерева; • Пані Рима; • Вечірній мотив; • Львів'янка Осінь; • Квіточка; • Осіння пісня; • Берізка під вітром; • Тиша; • Квочка; • Грім і блискавиця; • Дім і Вогонь; • Веселка; • Комета; • Слимак і Мурашка; • Мармурові Леви; • Хист і праця; • Щедрий господар; • Дивак; • Задрісник і коза; • Двірник і тінь; • Колисочки-колисанки; • Річка; • Вишневий сон; • Черешня; • Груша; • Сливи; • Яблуна; • Гектор; • Коник-читає; • Песик і їжак; • Трамвай на Замок; • Роса й травинка; • Санчата; • Біле; • Зернина; • Різдвяне; • Бурулька; • Місяць-мандрівник; • Воскова свічка; • Годинник; • Суперечка; • Клен похилий; • Коловий танець; • Кругле; • Бик і силач; • Сова; • Забави вітру; • Джерело. – С. 7–101.

Збірка віршів А. Содомори, адресована дітям і дорослим.

Рец.: Дячишин 2019-б; Дячишин 2019-в; Тримбач 2019.

104. СОДОМОРА А. Сльози речей : Новели, образки, медитації. – [3-є вид.] – Львів : ЛА «Піраміда», 2019. – 172 с. – (Приватна колекція).

Зміст: • Рукавичка; • Сніг падає; • Кімната без тіней; • Сивий вітер; • Мовою дощу; • Фотель пана Дучака; • Мертва тиша; • Зрубана тінь; • В тремкому світлі Гончих Псів; • Світла тінь; • На Темних валах; • *Vigilate!*; • Осіннє тріо; • Дощовий пейзаж з котом; • Пані Лідзя; • Цигани; • Жінка в темному; • *Praesens historicum*; • Сова; • Світ міжвіконня; • Дві сірості; • На переході; • Сергеїч; • Вітряк; • Хтось; • Профілі; • В дорозі; • *Vererat aeternum*; • Флейта; • Камінь, який був деревом; • Під тінню церковних лип; • Драбинка; • Стежкою до тиші; • Настрій; • Гайдамацька, 2; • Камінь і слово; • Гортаючи сторінки Львова...

105. Содомора А. Призахідний сонця дотик : [Поезія] // Дзвін. – 2019. – Ч. 4 (квітень). – С. 117–123.

Зміст: • Стріча; • Ветеран; • Овідій – Римові; • «Тут і тепер»; • Погляд у вікно; • *Carpe diem*; • Незнайомка; • Дощі; • День; • Лист; • Молода земля; • Ріка Геракліта; • Осінній мотив; • Тартар; • Дві ріки; • Місячне ретро; • Ехо; • *Curriculum vitae*; • Кольоровий сон; • Пісня веслярів; • Львівська погода; • Серпневий ноктюрн; • Зимовий пейзаж; • Смак моря; • Роботи і дні.

Есеїстика, наукові праці

106. Содомора А. Грайливий світ Овідієвих «Любощів» : [Передмова] // Овідій. Любовні елегії. Мистецтво кохання. – Львів : Апріорі, 2019. – С. 3–21;

107. Содомора А. Дорога додому. Про смак і не тільки: повернення Леонтини Лучаківської : [Рец. на кн.: Лучаківська Леонтина. Домашня кухня. Як варити і печи. – Київ : Богуславкнига, 2017] // День. – 2019. – № 94/95 (31 травня – 1 червня). – С. 30–31. – Електрон. версія: <https://day.kyiv.ua/article/ukrayintsi-chyutayte/dorooha-dodomu>.

108. Содомора А. Душа воліє свого дому: [Рец. на кн.: Кузик Володимир. Очі твого сумління. – Львів : Каменяр, 2017. – 139 с.] // «Буковинський журнал». – 2019. – № 3. – С. 251–254.

109. Содомора А. Світлини пам'яті: До 85-річчя Роксолани Зорівчак // Дзвін. – 2019. – Ч. 7/8 (липень / серпень). – С. 236–238.

110. Содомора А. Співець одвічних перевтілень : [Передмова] // Овідій. Метаморфози. – Львів : Апріорі, 2019. – С. 5–28;

111. Содомора А., Дідула Роман, Коваль Юрій, Смоляк Богдан. «Життя довге – якщо виповнене» : [Некролог на смерть Ганни Косів] // Літературна Україна. – 2019. – № 23/24 (22 червня). – С. 5.

Переклади

112. ОВІДІЙ НАЗОН, ПУБЛІЙ. Любовні елегії. Мистецтво кохання / Пер. з латин., передм., прим. А. Содомори. – Львів : Апріорі, 2019. – 196 с. – (Бібліотека античної літератури).

Зміст: Содомора А. Грайливий світ Овідієвих «Любоців»: [Вступна ст.]. – С. 3–21; [Твори Овідія в пер. А. Содомори]: Любовні елегії: Кн. I (1–15), Кн. II (1–19), Кн. III (1–15). – 23–99; Мистецтво кохання. – С. 101–171; Примітки / [А. Содомора]. – С. 173–194.

Рец.: Ільницький 2021-а; Ільницький 2021-б; Ільницький 2023.

113. ОВІДІЙ НАЗОН, ПУБЛІЙ. Метаморфози / Пер. з латин., передм., ком. А. Содомори. – Львів : Апріорі, 2019. – 520 с. – (Бібліотека античної літератури).

Зміст: Содомора А. Співець одвічних перевтілень : [Передмова]. – С. 5–28; Овідій. Метаморфози / Пер. А. Содомори. – С. 29–450; [Содомора А.] Примітки. – С. 451–507.

Рец.: Ільницький 2021-а; Ільницький 2021-б; Ільницький 2023; Шмігер 2019.

Участь в інтерв'ю

114. [Андрій Содомора]: Втрачаємо мову. Мову, що дихає світом / Занотувала Анна Герич // Збруч. – 2019 (19 листопада). – <https://zbruc.eu/node/93652>.

Нотатки з творчого вечора А. Содомори у Бібрці (Львівщина) в рамках проекту «Сокіл. Перезавантаження».

115. «Залишатися в тіні й просто працювати»: Відомий письменник, перекладач та мислитель – про культурну столицю, нові покоління, ставлення до свят і премій : [Інтерв'ю] / Розмовляла Юлія Скорик // Експрес. – 2019. – № 49 (5–12 грудня). – С. [19] [= с. 2 додатку «Львівські новини»].

2020

Поезія, художня проза

116. КВИК ЛЕСЯ, СОДОМОРА А. 2021 : [Календар] / Іл. Лесі Квик, вірші А. Содомори. – [Львів : Галицька видавнича спілка, 2020]. – 13 с.

Зміст: • Календар; • «Серця торкнулись уранці...»; • «Ти не лютуй уже так...»; • «Чи не остання в році заметіль...»; • «Квітучий квітень квітами

сипнув...»; • «Бузок запахнув біло, фіолетово...»; • «На порозі літа...»; • «Липи уже відцвіли...»; • «Небо серпня – глибинь неміряна...»; • «Понад Львів, до неба ближче...»; • «Жовтень – поміж спекою і холодом...»; • «Похилий вік, похилі дерева...»; • «Вступає у права свої Зима...».

Календар Лесі Квик з віршами А. Содомори.

117. МИСЬКО-ПАСІЧНИК РОКСОЛЯНА. Вибрані пісні для голосу в супроводі фортепіано : [Ноти]. – Львів : Растр-7, 2020. – 72 с.

Зі змісту: Содомора А. Зустрічі: слово і музика : [Передмова]. – С. 3–5; *Пісні Р. Мисько-Пасічник на слова А. Содомори:* • Од вежі, що на Руській... – С. 7–9; • Тінь / Аранж. Г. Волошак. – С. 11–14; • Осінній триптих: • Львівська осінь. – С. 16–18, • Струна осені. – С. 19–22, • Версія. – С. 24–27; • Прощання. Дуєт. – С. 29–34; • Хоч маком сій, хоч зорями... – С. 36–39.

118. СОДОМОРА А. Байка про сільську й міську миші / Іл. Лесі Квик. – Львів : Апріорі, 2020. – 32 с.

Зміст: Між містом і селом : [Передмова]. – С. 3–9; Байка про сільську й міську миші. – С. 11–30.

Віршована байка А. Содомори на мотив Горація з ілюстраціями Лесі Квик.

119. СОДОМОРА А. Пригоди в княжому Звенигороді / Поезія А. Содомори, художниця Леся Квик, авторка ідеї Наталка Войцещук. – Львів : Галицька видавнича спілка, [2020. – 20 с.]

Віршована казка про давній Звенигород з ілюстраціями Лесі Квик.

Рец.: Дячишин 2020-г.

Есеїстика, наукові праці

120. Содомора А. Випробування Філософією (Погляд перекладача) : [Передмова] // Босцій. Розрада від Філософії. – Львів : Апріорі, 2020. – С. 3–18.

121. Содомора А. До світла, що на порозі вічності : [Рец. на кн.: Хочу ходити з Богом: Свідчення Ганусі Косів / Ганна Косів; упор. Ю. Підлісний. – Свічадо, 2020. – 168 с.] // Дзвін. – 2020. – Ч. 2 (лютий). – С. 218–220.

122. Содомора А. Зустрічі: слово і музика : [Передова] // Мисько-Пасічник Роксоляна. Вибрані пісні для голосу в супроводі фортепіано : [Ноти]. – Львів : Растр-7, 2020. – С. 3–5.

123. Содомора А. Сміх, що в усмішці Михайла Зарічного : [Рец. на кн.: Зарічний Михайло. Університетські оповідки. Львів : Апріорі, 2020; Електрон. ресурс] // Високий Замок. – 2020 (4 вересня). – <https://wz.lviv.ua/life/419750-svit-shcho-v-usmishtsi-mykhaila-zarichnoho>.

124. Содомора А. Усміхнена муза Овідія: поважне – у грайливо-му : [Вступна ст.] // Овідій. Ліки від кохання. – Львів : Апріорі, 2020. – С. 5–19.

Переклади

125. БОЕЦІЙ, СЕВЕРИН. Розрада від Філософії / Пер. з латин. А. Содомори; передм. А. Содомори і Володимира Кондзьолки, прим., покажч., [наук. редакція] Ростислава Паранька. – Вид. 2-е, випр. і доп. – Львів : Апріорі, 2020. – 208 с. – (Бібліотека античної літератури).

Зміст: Содомора А. Випробування Філософією (Погляд перекладача) : [Передмова]. – С. 3–18; Кондзьолка Володимир. «Останній римлянин» Северин Боецій : [Вступна ст.]. – С. 19–48; Паранько Ростислав. Від наукового редактора : [Передмова]. – С. 49–50; Боецій. Розрада від Філософії (Кн. 1–5) / Пер. А. Содомори. – С. 51–204; [Паранько Р.] Покажчик імен та назв. – С. 205–206.

126. МАРЦІАЛ, МАРК ВАЛЕРІЙ. Епіграми / Пер. з латин. [Назара Ващишина, А. Содомори та ін.] – Львів : Апріорі, 2020. – 152 с. – (Бібліотека античної літератури).

Зі змісту: [Епіграми Марціала в перекладі А. Содомори]: **Кн. II:** 7; **Кн. III:** 9, 17, 94; **Кн. IV:** 41, 58; **Кн. V:** 43, 58; **Кн. VI:** 48; **Кн. VII:** 3, 9; **Кн. IX:** 5, 45, 70, 80, 83; **Кн. X:** 8, 27, 39, 59, 96; **Кн. XI:** 64, 101, 103; **Кн. XII:** 23, 33, 56, 92; **Кн. XIII:** 3; **Кн. XIV:** 111, 151, 195.

127. ОВІДІЙ НАЗОН, ПУБЛІЙ. Ліки від кохання / Пер. з латин., передм., [ком.] А. Содомори. – Львів : Апріорі, 2020. – 92 с. – (Бібліотека античної літератури).

Зміст: Содомора А. Усміхнена муза Овідія: поважне – у грайливо-му : [Вступна ст.]. – С. 5–19; [Овідій]. Ліки від кохання / Пер. А. Содомори. – С. 21–85.

128. СЕНЕКА, ЛУЦІЙ АННЕЙ. Моральні листи до Луцілія / Пер. з латин., передм., [посторінкові примітки] А. Содомори; [наук. ред. Ростислав Паранько]. – Львів : Вид-во «Апріорі», 2020. – 552 с. – (Бібліотека античної літератури).

Зміст: Содомора А. На дорозі до самого себе : [Вступна ст.]. – С. 3–33; Моральні листи до Луцілія (I–CXXIV). – С. 35–542; Покажчик імен. – С. 543–549.

2021

Поезія, художня проза

129. КВИК ЛЕСЯ, СОДОМОРА А. 2022. Календар / Іл. Лесі Квик, вірші А. Содомори. – [Львів, 2021]. – 13 с.

Зміст: • «В снігах і барви, й звуки потонули...»; • «Летить, і падає, і сипле сніг...»; • «Раптово снігом забіліло...»; • «Яскраве нині і гучне...»; • «Зігнулася під краплею роси...»; • «Ступило літо...»; • «Не гарячкуй уже так, Липню...»; • «Серп місяця в вечірню серпня мить...»; • «Всі барви й звуки скошені...»; • «Лист за листом...»; • «Збігає року течія стрімка...»; • Я – перша снігу вісниця – сніжина...».

Календар Лесі Квик з віршами А. Содомори.

130. СОДОМОРА А. Торкаючи натужену струну. Відлуння Овідієвих «Скорботних елегій» : [Вірші] // Дзвін. – 2021. – № 10 (жовтень). – С. 106–109.

Зміст: • «Отак, вигнанець, я живу тепер...»; • «У скіфів за зимою йде зима...»; • Не відпускай...; • «До ранку я на голос твій чекав...»; • «Не дорікай мені за це, читачу...»; • «Дивлюсь на місяць... Засинай...»; • Amor patriae; • Друзям; • «Чи не востаннє вже до моря йду...»; • «О, скільки слів тобі я не сказав ще...».

Есеїстика, наукові праці

131. СОДОМОРА А. Про що писати... : [Есеї] / Іл. Лесі Квик. – Львів : Апріорі, 2021. – 152 с.

Зміст: Від автора. – С. 3–4; • Погані / гарні новини; • Утемперований чоловік; • Людина й море; • Морський пейзаж; • Мовчання місячної повні; • Хмари; • Порівняння – метафора – перевтілення; • Момент і вічність; • Третій рядок нашої «Енеїди», або Мандрівка епітета; • «По листю воружкому»; • Вагання; • Інші – я; • «І далі! І далі!»; • Satis; • Голоси; • Ще раз про мрії; • Життя – короткий сон; • Про що античні не писали; • Стилос; • Діоген у бочці; • Життєве тепло; • Точка; • Лінія; • Страх; • Горацій на львівській бруківці; • Про що писати...; • Над першим гекзаметром Персія; • Подив; • Зітхання; • Втома; • «Геометрія» читання; • Знання; • Долівка в сабінській світлиці Горація; • Primum; • Дві зверхності; • Дві чесноти; • Чому воно так є?...; • З-під долонь гончаря; • «Веселюте моя...»; • Сон; • «Для власного вжитку...»; • «Довкіл – тільки небо і море...»; • Повітря і слово; • Слава і дерево; • Для власного задоволення; • Не знаю...;

- Споглядання; • Нівелювання; • Імідж; • Nemo; • Nihil; • Сумнівний обід;
- Три тиші; • Увійти в роль; • Evocativeness; • «Куди той час дівається...»;
- Думна.

Книга есеїв, відзначена як «Книга року BBC – Есеїстика – 2021».

Рец.: Агеєва 2021; Гаврилук 2021; Дячишин 2021-а; Дячишин 2021-б; Семець-Доброносова 2022; Жаркова 2021.

Про: № 143.

132. Содомора А. В усмішці й потиску руки... // Сміх і сльози Івана Сварника. До 100-річчя письменника / Упор.: Галина Сварник, Іван Сварник (син) – Львів : Галицька видавнича спілка, 2021. – С. 245–247.

Спогад про письменника Івана Сварника.

133. Содомора А. Грайливий світ Овідієвих «Любоців» : [Післямова] // Овідій. Любоці: Любовні елегії. Мистецтво кохання. Ліки від кохання. – Львів : Апріорі, 2021. – С. 267–284.

134. Содомора А. Душа в промовистій мовчанці : [Спогад про поета Романа Кудлика з нагоди 80-річчя від його дня народження] // Дзвін. – 2021. – Ч. 5 (травень). – С. 193–194.

Спогад А. Содомори є частиною добірки спогадів про Р. Кудлика: Світло рамен твоїх: Спогади друзів про поета Романа Кудлика з нагоди 80-річчя від його дня народження // Дзвін. – 2021. – Ч. 5 (травень). – С. 179–199.

135. Содомора А. Душа в промовистій мовчанці // Світло рамен твоїх : Есеї, наукові розвідки, фотоматеріали, спогади про поета Романа Кудлика. До 80-річчя Романа Кудлика. – Львів : ТЗОВ «Фірма "Камула"», 2021. – С. 230–232.

136. Содомора А. Почути Горація : [Вступна ст.] // Горацій. Оди. Еподи. Сатири. Послання. – Львів : Апріорі, 2021. – С. 5–29.

137. Содомора А. У відблиску сльози. До 90-річчя Теодозія Старака (12.08.1931–01.10.1999) : [Рец. на кн.: Дячишин Богдан. Теодозій Старак: хрести й труди земного життя. – Львів : Растр-7, 2021. – 53 с.] // Українська літературна газета. – 2021. – Ч. 15 (30 липня). – С. 2. – Електрон. версія: <https://litgazeta.com.ua/reviews/andrij-sodomora-u-vidblysku-slozy>.

138. Содомора А. У відсвіті сльози : [Рец. на кн.: Дячишин Богдан. Теодозій Старак: хрести й труди земного життя. – Львів : Растр-7, 2021. – 53 с.; Електрон. ресурс] // Буквоїд. – 2021 (8 серпня). – <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2021/08/08/081249.html>.

139. Содомора А. Шкіц розмислів про «Університетські оповідки» : [Рец. на кн.: Зарічний Михайло. Університетські оповідки / Іл.

Л. Квик. – Львів: Априорі, 2020. – 128 с.] // Буковинський журнал. – 2020. – № 4. – С. 252–253.

140. Содомора А. *Dolce far niente* // Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: Українська теоретична думка ХХ століття : Антологія / Упоряд. Р. М. Яців. – Частина 4. – Львів: Львівська національна академія мистецтв; Інститут народознавства НАН України; Наукове товариство ім. Шевченка, 2021. – С. 121–127.

Переклади

141. ГОРАЦІЙ ФЛАКК, КВІНТ. Оди. Еподи. Сатири. Послання / Пер. з латин., вступна ст., ком. А. Содомори. – Львів: Априорі, 2021. – 432 с.

Зміст: Содомора А. Почути Горація : [Вступна ст.]. – С. 5–29; [Повний корпус Горація в пер. А. Содомори]: Оди: Кн. I–VI, Ювілейний Гимн, Еподи: 1–17, Сатири: Кн. I–II, Послання: Кн. I–II, До Пісонів. – С. 33–408; [Содомора А.] Віршові розміри Горація. – С. 409–417; Список літератури : [Перелік публікацій А. Содомори, присвячених Горацію]. – С. 418–419.

Рец.: Гаврилук 2022; Домбровський Р 2021–2022.

142. ОВІДІЙ НАЗОН, ПУБЛІЙ. Любощі: Любовні елегії. Мистецтво кохання. Ліки від кохання / Пер. з латин., післямова А. Содомора; іл. Андрія Чебикіна. – Львів : Априорі, 2021. – 288 с.

Зміст: Давимука Степан. [Передмова]. – С. 7; [Твори Овідія в перекладі А. Содомори]: Любовні елегії: Кн. I–III. – С. 9–105, Мистецтво кохання: Кн. I–III. – С. 107–197, Ліки від кохання. – С. 199–232; [Содомора А.] Примітки. – С. 233–266; Содомора А. Грайливий світ Овідієвих «Любощів» : [Післямова]. – С. 267–284; [Інформація про А. Содомору з його портретом роботи А. Чебикіна]. – С. 286; [Інформація по А. Чебикіна з його автопортретом]. – С. 287.

Участь в інтерв'ю

143. Андрій Содомора: «І Гомер, і Горацій, і Франко – ми з ними спілкуємося, як з живими» : [Інтерв'ю] / Розмовляв Вадим Карп'як // BBC News Україна. – 2021 (27 грудня). – <https://www.bbc.com/ukrainian/features-59795320>.

Розмова з нагоди присудження А. Содоморі відзнаки «Книга року ВВС – Есеїстика – 2021» за № 131.

144. «Живи для інших, якщо хочеш для себе жити» : [Інтерв'ю] / Розмовляла Надія Труш // Київ. – 2021. – № 5/6. – С. 79–88.

2022

Поезія, художня проза

145. КВИК ЛЕСЯ, СОДОМОРА А. 2023 : [Календар] / іл. Лесі Квик, тексти А. Содомори. – [Львів: Галицька видавнича спілка, 2022]. – 13 с.
Календар Лесі Квик з думками А. Содомори.

146. Содомора А. Виноград на стриху : [Нариси, есеї] // Дзвін. – 2022. – Ч. 1/2 (січень / лютий). – С. 77–91.

Зміст: • Минуле в теперішньому; • Стрих; • Виноград на стриху; • Перший сніг; • Цвітка дрібная; • Дві туї; • Хвіртка; • Місяць, який летить; • За вікном; • Прозорість; • Шістдесят (к)років до Горація; • Геометрія настрою; • Листок, який летить; • Дзеркало.

Есеїстика, наукові праці

147. СОДОМОРА А. Наодинці зі словом. – Вид. 2-е, доповнене. – Львів : Літопис, 2022. – 408 с.

Зміст: • Вступ; • P.S.; • Слово; • Дума; • Думка; • Чоло; • Хата; • Форма; • Тінь; • Дим; • Вогонь; • Попіл; • Скрипка; • Сльоза; • Камінь; • Крапля; • Листок; • Вітер; • Дударик; • Потічок; • Сніжок; • Квіточка; • Травинка; • Росинка; • Сміх; • Усмішка; • Насмішка; • Бесіда; • Зустріч; • Година; • Оказія; • Момент; • Персона; • Опінія; • Латина; • Книга; • Архіваріус; • Гексаметр; • Вікно; • Вулиця; • Міжвіконня; • Палиця; • Обрій; • Комета; • Відчуття; • Зір; • Слух; • Нюх; • Смак; • Дотик; • Вино; • Спогад; • Тепло; • Здоров'я; • Хвороба; • Терпіння; • Свіча; • Рука; • Різдво; • Великдень; • Спаса.

148. Содомора А. Великий голос Соломії // Збруч. – 2022 (18 вересня). – <https://zbruc.eu/node/113173>.

Про Соломію Крушельницьку.

149. Содомора А. Великий голос Соломії // Слово Просвіти. – 2022. – № 33 (22–28 вересня). – С. 9.

Про Соломію Крушельницьку.

150. Содомора А. День вишиванки // Збруч. – 2022 (19 травня). – <https://zbruc.eu/node/111932>.

151. Содомора А. Дія в слові – діє-слові. // Збруч. – 2022 (24 травня). – <https://zbruc.eu/node/111975>.

152. Содомора А. Дніпро – річка?.. // Збруч. – 2022 (2 червня). – <https://zbruc.eu/node/112073>.

153. Содомора А. З вірою у майбутнє // Збруч. – 2022 (18 квітня). – <https://zbruc.eu/node/111574>.

154. Содомора А. Завтра... // Збруч. – 2022 (31 березня). – <https://zbruc.eu/node/111327>.

155. Содомора А. Зі словом – в лаві бойовій : [Післямова] // Луцій Анней Сенека – Артемії Димид. Зі словом в лаві бойовій / [Публікація], передмова Данила Ільницького, післямова А. Содомори // Збруч. – 2022 (13 липня). – <https://zbruc.eu/node/112490>.

Післямова до публікації фрагментів «Моральних листів до Луцілія» Сенеки в перекладі А. Содомори, які у власному примірнику (видання 1999 р.) підкреслював загиблий на російсько-українській війні Артемії Димид.

156. Содомора А. «І двигнімся, як той Фенікс...» // Збруч. – 2022 (3 травня). – <https://zbruc.eu/node/111734>.

157. Содомора А. Кризь шерег літ у дзвоні слова : [До 80-річчя від дня народження Юрія Коваля] // Дзвін. – 2022. – Ч. 1/2 (січень / лютий). – С. 171–172.

158. Содомора А. Кризь шерег літ у дзвоні слова (до 80-річчя від дня народження Юрія Коваля) // Золота пектораль. – 2022 (17 січня). – <https://zolatarektoral.te.ua/kriz-cherag-lit-u-dzvon-i-slova-do-80-ricch>.

159. Содомора А. Між називним і кличним: куди йдемо?.. // Збруч. – 2022 (11 травня). – <https://zbruc.eu/node/111841>.

160. Содомора А. Мовні есеї // Дзвін. – 2022. – Ч. 7/8 (липень / серпень). – С. 199–208.

Зміст: • Завтра...; • «І двигнімся, як той Фенікс...»; • Між називним і кличним: куди йдемо?..; • Східцями вгору – і вниз; • Дія в слові – дієслові; • Дніпро – річка?..; • «Щоб шаблі не брали...» («щоб» чи «аби»?); • Кріпімся! Тримаймося! Перемагаймо!

161. Содомора А. Мужність // Збруч. – 2022 (22 березня). – <https://zbruc.eu/node/111206>.

162. Содомора А. «Мусить же бути хтось нездоланий» // Збруч. – 2022 (6 березня). – <https://zbruc.eu/node/110988>.

163. Содомора А. Ніч, коли ходить святий Миколай // Збруч. – 2022 (19 грудня). – <https://zbruc.eu/node/114069>.

164. Содомора А. Письмо, що зіткане з думок (22 лютого Богданові Дячишину – 75) // Слово Просвіти. – 2022. – Ч. 5 (10–16 лютого). – С. 16.

165. Содомора А. Стежками Сквородинської радості // Григорій Скворода у сучасному багатовимірному світі : Збірник тез VIII міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 16 листопада 2022 р.) /

За ред. В. Мельника; відп. за випуск В. Качмар, Л. Рижак, Н. Жигайло, Ю. Максимець. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2022. – С. 247–255.

166. Содомора А. Стежками Сквородинської радості // Збруч. – 2022 (22 листопада). – <https://zbruc.eu/node/113825>; аудіо-версія: <https://www.audiostories.pro/sodomora-skovoroda>.

167. Содомора А. Стежками Сквородинської радості. До 300-річчя Григорія Сквороди // Українська літературна газета. – 2022. – Ч. 24 (9 грудня). – С. 1, 8–9. – Електрон. версія: <https://litgazeta.com.ua/articles/andrij-sodomora-stezhkamy-skovorodynskoi-radosti>.

168. Содомора А. Східцями вгору – і вниз // Збруч. – 2022 (17 травня). – <https://zbruc.eu/node/111906>.

169. Содомора А. Тиша // Збруч. – 2022 (7 червня). – <https://zbruc.eu/node/112115>.

170. Содомора А. Тяглість // Збруч. – 2022 (13 грудня). – <https://zbruc.eu/node/114013>.

171. Содомора А. У вихорі подій далеких і близьких. [Пам'яті Богдана Якимовича] // Збруч. – 2022 (8 липня). – <https://zbruc.eu/node/112448>.

172. Содомора А. Ще раз про любов до свого // Збруч. – 2022 (27 квітня). – <https://zbruc.eu/node/111668>.

Переклад хорватською: № 176.

173. Содомора А. «Що мені серце шепне – миттю підхоплять уста...» : [Вступна ст.] // Овідій. Героїди. – Львів: Апріорі, 2022. – С. 3–14.

174. Содомора А. «Щоб шаблі не брали...» («щоб» чи «аби»?) // Збруч. – 2022 (2 липня). – <https://zbruc.eu/node/112374>.

175. У вінок пам'яті Романові Дідулі (21.11.1940–07.01.2022) / Микола Жулинський, Юрій Коваль, Михайло Косів, Богдан Смоляк, Андрій Содомора, Петро Шкраб'юк, Ольга Яворська // Золота пектораль. – 2022 (9 січня). – <http://zolotapektoral.te.ua/y-vinok-pam'яти-романові-дідулі-21-11-1940-07-01-2022>.

176*. Sodomora Andrij. O ratu u Ukrajini: Još jedno o ljubavi prema svome / [Хорватською переклала] Dariya Pavlešen // Express. – 2022. – broj 619 (10 lipnja).

Хорватський переклад № 172.

Переклади

177. ОВІДІЙ НАЗОН, ПУБЛІЙ. Героїди / Пер. з латин., коментарі Назара Ващишина (I–X) і А. Содомори (XI–XV). – Львів : Апріорі, 2022. – 144 с. – (Бібліотека античної літератури).

Зміст: Содомора А. «Що мені серце шепне – миттю підхоплять уста...»: [Вступна ст.]. – С. 3–14; **[Овідій. Героїди]:** I–X / Пер. Н. Ващишина. – С. 17–89, XI–XV / Пер. А. Содомори. – С. 91–137.

178. СЕНЕКА, ЛУЦІЙ АННЕЙ. Моральні листи до Луцілія / Пер. з латин., передм., [посторінкові примітки] А. Содомори; [наук. ред. Ростислав Паранько]. – 2-е вид.⁵¹ – Львів : Вид-во «Апріорі», 2022. – 552 с.

Зміст: Содомора А. На дорозі до самого себе : [Вступна ст.]. – С. 3–33; Моральні листи до Луцілія (I–СХХІV). – С. 35–542; Показчик імен. – С. 543–549. – (Бібліотека античної літератури).

179. СЕНЕКА, ЛУЦІЙ АННЕЙ. Про стійкість мудреця : Діалоги / Пер. з латин., вступна стаття, коментарі А. Содомори. – Вид. 2-е.⁵² – Львів : Апріорі, 2022. – 208 с. – (Бібліотека античної літератури).

Зміст: Николишин Ю. Сила духу та ясність душі : [Передмова]. – С. 5–6; Содомора А. На гребені збігаючого часу : [Вступна стаття]. – С. 7–48; [Сенека. Діалоги] / Пер. А. Содомори: • Про короткочасність життя; • Про щасливе життя; • Про спокій душі; • Про дозволля; • Про стійкість мудреця. – С. 49–274; Содомора А. Коментарі. – С. 177–204.

Участь в інтерв'ю

180. Андрій Содомора: «Є два дороговкази, які може обрати перекладач перед мандрівкою в іншомовний світ: один із них нелегкою і довгою стежкою веде до автора, другий, коротшою, – орієнтує на читача, який чекає швидкої насолоди»: [Інтерв'ю] / Розмовляла Богдана Романцова // Craft. – 2022 (червень). – <https://craftmagazine.net/andriy-sodomora/>.

181. «Ми втрачаємо свою територію в мові». Андрій Содомора про «кальки» з російської та душу української : [Інтерв'ю] / Розмовляв Андрій Сайчук, текст: Марічка Ільїна // Твоє місто. – 2022 (4 серпня). – https://tvoemisto.tv/exclusive/pravylamy_lyubovi_do_movy_shche_nihto_ne_vyhovav_andriy_sodomora_135791.html; Відео: <https://www.youtube.com/watch?v=UyKTclayJG0>.

182. Post tenebras spero lucem. Андрій Содомора: Темрява, Слово і Перемога / Розмовляла Анна Ракова // Збруч. – 2022 (11 серпня). – <https://zbruc.eu/node/112789>.

⁵¹ Так вказано на титульній сторінці. Це видання відтворює видання 2020 р. (№ 128), яке, очевидно, трактується як перше. Хоч насправді обидва ці видання стереотипно відтворюють апріорівське видання 2017 (№ 70). Вперше ж Листи до Луцілія в перекладі А. Содомори були виданні 1996 р. у видавництві «Основи».

⁵² Так вказано у виданні.

Інше

183. Гомер. Одісея / Пер. з давньогр. Петра Ніщинського; упорядкування, прим., словники Василя Зварича; передмова редактора, редагування Любомира Коблика; **автор ідеї перевидання та консультант А. Содомора**; вступна ст. Назара Ващишина. – Львів : Априорі, 2022. – 544 с.

2023

Поезія, художня проза

185. СОДОМОРА А. Пам'ять речей : Роздуми, есеї, образки. – Львів : ЛА «Піраміда», 2023. – 144 с. – (Приватна колекція).

Зміст: • Минуле в теперішньому; • Стрих; • Виноград на стриху; • *Perpetuum mobile*; • Акація; • *Primus*; • Туга; • Хурделиця за вікном; • Чепіги; • Татів голос; • Місяць, який летить; • Дві туї; • Любов і дерево; • Осінні сквери; • Перший сніг; • Цвітка дрібная; • Вакації; • Кульбабовий подив; • Легковажне; • Перелітне; • Загублені речі; • Скарбничка часу; • Годинникар; • *Nona quota est?*; • Ситечко; • Камін; • Білка; • Сільничка; • Дрібка солі; • Шістдесят (к)років до Горація; • Де буває смерть?..; • Дзеркало; • «Бандероль»; • Тиша; • «Що з воза впало...»; • Дві копійки; • Славко; • Горнятко з соняхом; • Капелюхи; • Стіна; • Тіні; • Хвіртка; • Ноктюрн; • Голос книги; • Дорога книги; • Дім; • *Silva rerum*; • Джерело; • Щастя; • Повісмо; • Листок, який летить; • Геометрія настрою; • За вікном; • Прозорість; • Коли гаснуть церковні свічі.

Рец.: Дячишин 2022-б; Кіс 2023.

185-а. Три переклади Віри Річ : [Двомовна публікація віршів А. Содомори з їхніми англійськими перекладами] / Англійською переклала Віра Річ; опублікував Тарас Шмігер // Голоси й відлуння античності. *Donum natalicium Andrae Sodomorae* : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції до 85-річчя проф. А. Содомори (Львів, 16 грудня 2022 року). – Львів, 2023. – С. 8–11.

Зміст.: • «Для всіх один вечірній сипле сніг...» : [Оригінальний вірш А. Содомори]; • «A single evening snow sifts down for all...»; «For all one evening snow sprinkles...» : [Дві версії англійського перекладу Віри Річ]; • «Якщо неперекладність – забобон...» : [Оригінальний вірш А. Содомори]; • «If «untranslatable» is superstition...» : [Англійський переклад Віри Річ].

Есеїстика, наукові праці

186. Содомора А. Деградація // Збруч. – 2023 (23 січня). – <https://zbruc.eu/node/114390>.

187. Содомора А. Депресія // Збруч. – 2023 (30 січня). – <https://zbruc.eu/node/114449>.

188. Содомора А. Дискусія // Збруч. – 2023 (20 лютого). – <https://zbruc.eu/node/114642>.

Передрук: // Літературна Україна. – 2023 (24 лютого). – <https://litukraina.com.ua/2023/02/24/andrij-sodomora-diskusija>.

189. Содомора А. Заздрість // Збруч. – 2023 (7 лютого). – <https://zbruc.eu/node/114531>.

190. Содомора А. Інерція // Збруч. – 2023 (16 січня). – <https://zbruc.eu/node/114324>.

191. Содомора А. На прощання з Дмитром Павличком // Збруч. – 2023 (30 січня). – <https://zbruc.eu/node/114452>.

Передрук: // Золота пектораль. – 2023 (31 січня). – <https://zolatapektoral.te.ua/na-proshannya-z-dmitrom-pavlichkom>.

192. Содомора А. Ностальгія // Збруч. – 2023 (2 січня). – <https://zbruc.eu/node/114204>.

193. Содомора А. Овідія немовкнуча журба : [Вступна ст.] // Овідій, Публій Назон. Скорботні елегії. Листи з Понту / Пер. з латин. А. Содомори. – Львів: Апріорі, 2023. – С. 3–21;

194. Содомора А. Прив'язаність // Збруч. – 2023 (9 січня). – <https://zbruc.eu/node/114255>.

195. Содомора А. Сором // Збруч. – 2023 (13 лютого). – <https://zbruc.eu/node/114580>.

доповнення:

тексти, опубліковані від кін. лютого до поч. травня 2023 р.

195-а. Содомора А. Рабство // Збруч. – 2023 (28.02.23). – <https://zbruc.eu/node/114726>

195-б. Содомора А. Над «Кобзарем»: читати, бачити, чути // Збруч. – 2023 (9 березня). – <https://zbruc.eu/node/114816>

195-в. Содомора А. Амбіція // Збруч. – 2023 (13 березня). – <https://zbruc.eu/node/114842>

195-г. Содомора А. Пам'ять // Збруч. – 2023 (20 березня). – <https://zbruc.eu/node/114903>

195-г. Содомора А. Світлій пам'яті Олександра Козаренка // Збруч. – 2023 (22 березня). – <https://zbruc.eu/node/114927>

195-д. Содомора А. Театр // Збруч. – 2023 (27 березня). – <https://zbruc.eu/node/114962>.

195-е. Содомора А. Час // Збруч. – 2023 (3 березня). – <https://zbruc.eu/node/115027>.

195-є. Содомора А. Дозвілля // Збруч. – 2023 (10 квітня). – <https://zbruc.eu/node/115090>.

195-ж. Содомора А. Страх і надія // Збруч. – 2023 (17 квітня). – <https://zbruc.eu/node/115149>.

195-з. Содомора А. Фрустрація // Збруч. – 2023 (24 квітня). – <https://zbruc.eu/node/115202>.

195-и. Содомора А. «Сови летіли, летіли...» // Збруч. – 2023 (1 травня). – <https://zbruc.eu/node/114927>

Переклади

196. ОВІДІЙ НАЗОН, ПУБЛІЙ. Скорботні елегії. Листи з Понту / Пер. з латин. Андрія Содомори. – Львів : Апріорі, 2023. – 288 с. – (Бібліотека античної літератури).

Зміст: Содомора А. Овідія немовкнуча журба : [Вступна ст.]. – С. 3–21; Скорботні елегії: Кн. I–V. – С. 23–126; Листи з Понту: Кн. I–IV. – С. 127–224; Коментарі / [А. Содомора]. – С. 225–283.

II. ПУБЛІКАЦІЇ ПРО АНДРІЯ СОДОМОРУ

Агєєва 2021 – Агєєва Віра. Книга, яка змусить зупинитися і згадати про найважливіше : [Рец. на № 131: «Про що писати»] // BBC News Україна. – 2021 (12 грудня). – <https://www.bbc.com/ukrainian/features-59560856>.

Бавзалук 2017 – Бавзалук Дар'я. Андрій Содомора: «Наша історія – намагання повернути Україні усмішку». Відомий перекладач і письменник став лауреатом мистецької премії «Глодоський скарб» // День. – 2017. – № 75/76 (28–29 квітня) – С. 15.

Про церемонію вручення А. Содомори мистецької премії «Глодоський скарб»

Баран 2017 – Баран Євген. Від Горація до Содомори... // Слово Просвіти. – 2017. – № 7 (16–22 лютого). – С. 5.

Про рекомендацію А. Содомори на Шевченківську премію.

Бухаркин 2018 – Бухаркин Петр. Предисловие // «Blessed heritage». The classical tradition and Russian literature / Ed. Petr Bukharkin, Ulrike Jekutsch and Evgeniy Matveev in cooperation with Britta Holtz. – Wiesbaden : Herrassowitz Verlag, 2018. – (Opera Slavica. – Neue Folge 64). – С. 1–4.

С. 3: у зв'язку з публікацією Трофимук 2018 згадано А. Содомору як унікальну постать, чия діяльність демонструє величезні культурні і моральні потенції класичної традиції.

Ващишин 2023-а – Ващишин Назар. Куди веде Горацій, або Спостерігаючи переклад (міркування про генезу творчості А. Содомори) // Тези звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу факультету іноземних мов за 2022 рік (2–3 лютого 2023 року). – Рівне : Волин. обереги, 2023. – С. 122–123.

Ващишин 2023-б – Ващишин Назар. Куди веде Горацій, або Спостерігаючи переклад (на матеріалі перекладної та оригінальної творчості Андрія Содомори) // Голоси й відлуння античності. Donum natalicium Andreae Sodomorae : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції до 85-річчя проф. А. Содомори (Львів, 16 грудня 2022 року). – Львів, 2023. – С. 30–37.

Воловець 2015 – Воловець Левко. Прочитане залишається : [Рец. на № 37: «Батькова рука»] // Дзвін. – 2015. – № 2/3 (лютий / березень). – С. 154–155.

Гаврилишин 2013 – Гаврилишин Ярослав. Улюднена тонка чутливість пера та духу професора Андрія Содомори у книзі «Сльози речей»:

[Рец. на № 20: «Сльози речей»] // Каменяр. – 2013. – № 9 (листопад). – С. 7. – Електрон. версія : <http://kameniar.lnu.edu.ua/?p=4229>.

Гаврилюк 2018-а – Гаврилюк Надія. Асоціативні ескізи : [Рец. на № 47: «Афористичні етюди»] // Золота пектораль. – 2018 (31 жовтня). – <http://zolatapektoral.te.ua/асоціативні-ескізи>.

Гаврилюк 2018-б – Гаврилюк Надія. Вірш під мікроскоп // Золота пектораль. – 2018 (19 вересня). – <https://zolatapektoral.te.ua/вірш-під-мікроскоп>.

Про кн.: Содомора А. Студії одного вірша. – Львів: Літопис, 2006.

Гаврилюк-2018-в* – Гаврилюк Надія. Надбання Плінія Молодшого [Рец. на № 96: Пліній] // Буковинський журнал. – 2018. – № 3. – С. 276–278..

Гаврилюк-2018-г* – Гаврилюк Надія. Речі: усміх і сльози [Рец. на № 57: «Усміх речей»] // Буковинський журнал. – 2018. – № 3. – С. 289–291.

Гаврилюк 2018-д – Гаврилюк Надія. Стежками античності // Дзвін. – 2018. – № 8 (серпень). – С. 184–191.

Про переклади А. Содомори: Сапфо. Пісні з Лесбосу. – Львів: Піраміда, 2012. – 140 с.; Алкей (№ 14); Архілох (№ 33); Теогнід. Елегії вигнання. – Львів : Піраміда, 2012. – 112 с.

Гаврилюк 2021 – Гаврилюк Надія. Звук, що торкається серця : [Рец. на № 131: «Про що писати»] // Буквоїд. – 2021 (8 жовтня). – <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2021/10/08/110058.html>.

Гаврилюк 2022 – Гаврилюк Надія. Наближаючись до Горация [Рец. на № 141: Гораций] // Українська літературна газета. – 2022 (24 липня). – Електрон. ресурс : <https://litgazeta.com.ua/reviews/nadiia-havryliuk-nablyzhaiuchys-do-horatsiia>.

Габор 2020 – Габор Василь. Мовчи, мовчи: тонкий слід: (Принагідні записи 1977–2015 років). – Львів: ЛА «Піраміда», 2020 (2-е вид.: 2022). – 452 с.

У записах 1977–2015 р. автор неодноразово згадує А. Содомору, зокрема у зв'язку з виданнями в проєкті «Приватна колекція» (див. іменний покажчик, вміщений у книзі).

Головач–Ясіновський 2014 – Головач Уляна, Ясіновський Андрій. Студії з класичної філології (1944–2012) // Клименко Ніна, Головач Уляна, Павленко Леонід, Савенко Андрій, Ясіновський Андрій. Неперервна філологія: класичні, візантологічні та неоелліністичні студії в Україні

XX століття / Відп. ред. Ніна Клименко. – Львів : В-во Львівської політехніки. – 2014. – С. 13–110.

Поряд з іншими постатями обговорено також внесок в українську класичну філологію А. Содомори.

Голоси й відлуння 2023 – Голоси й відлуння античності. *Donum natalicium Andreae Sodomoae* : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції до 85-річчя проф. А. Содомори (Львів, 16 грудня 2022 року). – Львів, 2023. – 376 с.

Матеріали конференції, присвяченої 85-річному ювілею А. Содомори. Містить бібліографію праць А. Содомори і про нього за 2013–2022 роки, а також низку публікацій про нього: Ващишин 2023-б, Домбровський М 2023, Домбровський М 2023-б, Домбровський Р 2023, присвячену йому поезію: Кіановська 2023-а, Кіановська 2023-б, переклади його віршів англійською (Rich 2023).

Груба 2017* – Груба Оксана. «Carpe diem». У Львові побачили світ «Афористичні етюди» Андрія Содомори // День. – 2017. – № 115/116 (7–8 липня). – С. 19. – Електрон. версія: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/carpe-diem>.

Про презентацію № 47 у Львів. обл. б-ці для юнацтва 5 липня 2017 р.

Гусейнов 2017 – Григорій Гусейнов: «Державні премії вручають ті, хто твоїх книжок не читав». Письменник і меценат про власну премію «Глодоський скарб» та його лауреата Андрія Содомору / Розмовляла Дар'я Бавзалук // Високий замок. – 2017. – № 47 (25 квітня). – С. 7.

Дзера 2018 – Дзера Оксана. Перекладознавчі проєкції інтертекстуальності в інтерпретації Андрія Содомори // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич, 2018. – Вип. 19. – Том 2. – С. 69–73. – Електрон. версія: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/19_2018/part_2/16.pdf.

Домбровський М 2017-а – Домбровський Маркіян. [Андрій Содомора] // Вісник НТШ. – 2017. – Ч. 58 (осінь–зима). – С. 96–97.

Стаття до 80-річного ювілею А. Содомори. Оновлена версія (до 85-річного ювілею): Домбровський М 2023.

Домбровський М 2017-б – Домбровський Маркіян. [Рец. на № 47:] Андрій Содомора. Афористичні етюди. – Львів, 2016 // Вісник НТШ. – 2017. – Ч. 58 (осінь–зима). – С. 102–103.

Домбровський М 2017-в – Домбровський Маркіян. У пошуках втраченого усміху : [Післямова] // Содомора А. Усміх речей. – Львів : ЛА «Піраміда», 2017. – С. 152–170.

Домбровський М 2017-г – Домбровський Маркіян. У пошуках втраченого усміху : [Рец. на № 57: «Усміх речей»] // Дзвін. – 2017. – № 9 (875). – С. 204–215.

Передрук післямови, вміщеної в книзі «Усміх речей» (Домбровський М 2017-в).

Домбровський М 2017-д – Домбровський Маркіян. Orbis aphoristicus Андрія Содомори : [Рец. на № 47: «Афористичні етюди»] // Кур'єр Кривбасу. – 2017. – № 329/330/331 (квітень / травень / червень). – С. 241–251.

З незначними змінами передруковано: Домбровський М 2023-в

Домбровський М 2023 – Домбровський Маркіян. Андрій Содомора: нарис творчої біографії // Голоси й відлуння античності. Donum natalicium Andreae Sodomorae : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції до 85-річчя проф. А. Содомори (Львів, 16 грудня 2022 року). – Львів, 2023. – С. 12–18.

Оновлена версія Домбровський М 2017-а.

Домбровський М 2023-а – Домбровський Маркіян. Відлуння золотого віку: анатомія центрального образу Андрія Содомори // Тези звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу факультету іноземних мов за 2022 рік (2–3 лютого 2023 року). – Рівне : Волин. береги, 2023. – С. 125–126.

Аналіз образної структури новели А. Содомори «Прикмета».

Домбровський М 2023-б – Домбровський Маркіян. Теплі камінчики у Ганнусиних рукавичках: анатомія одного образу Андрія Содомори // Голоси й відлуння античності. Donum natalicium Andreae Sodomorae : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції до 85-річчя проф. А. Содомори (Львів, 16 грудня 2022 року). – Львів, 2023. – С. 53–59.

Аналіз образної структури новели А. Содомори «Прикмета».

Домбровський М 2023-в – Домбровський Маркіян. Orbis aphoristicus Андрія Содомори : [Рец. на № 47: «Афористичні етюди»] // Голоси й відлуння античності. Donum natalicium Andreae Sodomorae : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції до 85-річчя проф. А. Содомори (Львів, 16 грудня 2022 року). – Львів, 2023. – С. 38–52.

З незначними змінами = Домбровський М 2017-д.

Домбровський Р 2013* – Домбровський Роман. Есеїстика Андрія Содомори // Тези звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу факультету іноземних мов Львівського національного національного університету імені Івана Франка за 2012 рік (7–8 лютого 2013 р.). До 75-річчя з дня народження професора кафедри класичної філології Андрія Олександровича Содомори. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – С. 14.

Домбровський Р 2021–2022 – Домбровський Роман. [Рец. на № 141: Гораций] // Вісник НТШ. – 2021–2022. – Ч. 66 (осінь-зима 2021 – весна 2022). – С. 111–112.

Домбровський Р 2022 – Домбровський Роман. [Андрій Содомора] // Вісник НТШ. – 2022. – Ч. 67 (літо-зима 2022). – С. 107–108.

Домбровський Р 2023 – Домбровський Роман. Андрій Содомора як перекладач і есеїст // Голоси й відлуння античності. *Donum natalicium Andreae Sodomorae* : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції до 85-річчя проф. А. Содомори (Львів, 16 грудня 2022 року). – Львів, 2023. – С. 19–29.

Дудко 2019 – Дудко Наталя. Андрій Содомора – лауреат Премії міста літератури ЮНЕСКО // Ратуша. – 2019. – № 44 (7–13 листопада). – С. 2.

Дячишин 2014-а* – Дячишин Богдан. Думки пам'яті. – Львів : ЛА «Піраміда», 2014. – 236 с.

Про А. Содомору: с. 75–96

Дячишин 2014-б – Дячишин Богдан. *Quae legeris, memento* (Що прочитав, пам'ятай. Катон). Услід за прочитаним у книгах Андрія Содомори // Дзвін. – 2014. – Ч. 6. – С. 142–143.

Дячишин 2015 – Дячишин Богдан. Дотик руки життя : [Рец. на № 37: «Батькова рука»] // Українська літературна газета. – 2015. – № 3 (13 лютого). – С. 15.

Дячишин 2016-а – Дячишин Богдан. Окрайці творчого доробку Андрія Содомори // Каменяр. – 2016. – № 8/9 (жовтень / листопад). – С. 8–9. – Електрон. версія: <http://kameniar.lnu.edu.ua/?p=5646>.

Містить перелік перекладних і оригінальних книжкових видань А. Содомори до 2016 р.

Дячишин 2016-б – Дячишин Богдан. Пережите-перечитане. – К. : Ярославів Вал, 2016. – 264 с.

Зі змісту: *Розділ про А. Содомору:* V.: Перечитуючи Андрія Содомору; Доторк батькової руки; «Шевченків садок і Франкове поле» – округина справжнього; Доторк поезії серця. – С. 203–231.

Дячишин 2016-в – Дячишин Богдан «Шевченків садок і Франкове поле» – округина справжнього : [Рец. на № 38: «Шевченків садок і Франкове поле»] // Слово Просвіти. – 2016. – № 22 (2–8 червня). – С. 3. – Електрон. версія: <http://slovoprosvity.org/2016/06/02/shevchenkiv-sadok-i-frankove-pole-okrushinga-spravzhnogo>.

Передрук: // *Гомін Підгір'я : Збірка поезії і прози. – Вип. 26. – Дрогобич: Псвіт, 2015. – С. 40–42.

Передрук: // *Українська літературна газета. – 2016. – № 13 (8 липня). – С. 15.

Передрук: // *Наш голос : літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. – 2016. – № 264 (червень). – 2016. – С. 6, 8.

Дячишин 2017-а* – Дячишин Богдан. Зігріті пам'яттю думки : [Рец. на № 60: «Історія одного перекладу»] // Українське слово. – 2017. – № 45 (8–14 листопада). – С. 10.

Дячишин 2017-б – Дячишин Богдан. Крихти живого часу Андрія Содомори : Есеї. – Київ : Ярославів Вал, 2017. – 104 с.

Рец.: Чопик Григорій. Андрій Содомора у розмислах Богдана Дячишина. До 80-річчя від дня народження та 55-річчя письменницької діяльності Андрія Содомори // Слово Провіти. – № 48 (30 листопада – 6 грудня). – С. 15.

Рец.: Чопик Григорій. Андрій Содомора в розмислах Богдана Дячишина // Українська літературна газета. – 2017. – № 24 (1 грудня). – С. 6.

Дячишин 2017-в* – Дячишин Богдан. Крихти живого часу Андрія Содомори // Українська літературна газета». – 2017. – № 3 (10 лютого). – С. 18–19.

Дячишин 2017-г* – Дячишин Богдан. Крихти ниви слова-життя Андрія Содомори // Наш голос : літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. – 2017. – № 272/273 (лютий-березень). – С. 9–11.

Дячишин 2017-д* – Дячишин Богдан. Мова програмування України : [Рец. на № 47: «Афористичні етюди»] // День. – 2017. – № 153/154 (1–2 вересня). – С. 31. – Електрон. версія : <https://day.kyiv.ua/article/ukrayintsi-chytayte/mova-prohramuvannya-ukrayiny>.

Дячишин 2017-е* – Дячишин Богдан. Ноосфера Андрія Содомори // День. – 2017. – № 217/218 (1–2 грудня). – С. 31. – Електрон. версія : <https://day.kyiv.ua/article/ukrayintsi-chytayte/noosfera-andriya-sodomory>.

Дячишин 2017-є* – Дячишин Богдан. Ноосфера думок слова-життя Андрія Содомори // Українська літературна газета. – 2017. – № 21 (20 жовтня). – С. 14–15.

Дячишин 2017-ж – Дячишин Богдан. Плугар: До 80-річчя від дня народження та 55-річчя письменницької діяльності Андрія Содомори // Дзвін. – 2017. – Ч. 12 (грудень). – С. 147–149.

Дячишин 2017-з – Дячишин Богдан. Слово Андрія Содомори у дзеркалах часу. – Львів : Західно-український консалтинг центр, 2017. – 104 с.

Дячишин 2018-а* – Дячишин Богдан. Від Менандра до Плінія Молодшого // Всесвіт. – 2018. – № 3/4. – С. 281–284.

Дячишин 2018-б – Дячишин Богдан. Від Менандра до Рубрука (післяювілейне) // Золота пектораль. – 2018 (5 вересня) – <http://zolotapektoral.te.ua/від-менандра-до-рубрука-післяювілейн>.

Передрук: // Буквоїд. – 2018 (12 вересня). – <http://bukvoid.com.ua/events/culture/2018/09/12/183713.html>.

Дячишин 2019-а – Дячишин Богдан. Від Менандра до Гесіода : [Рец. на № 95: Гесіод] // Золота пектораль. – 2019 (16 січня). – <http://zolotapektoral.te.ua/від-менандра-до-гесіода>.

Передрук: // Буквоїд. – 2019 (20 січня). – <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2019/01/20/102436.html>.

Дячишин 2019-б* – Дячишин Богдан. Поезія Андрія Содомори для родинного читання : [Рец. на № 103: «Скельця розмальовані»] // Золота Пектораль. – 2019. – № 2/3. – С. 151–153.

Передрук (скорочено): // *Літературна Україна. – 2019. – № 11 (16 березня). – С. 7.

Передрук: // Дячишин Б. В маленькій амфорі слова. – Київ: Український пріоритет, 2020. – С. 78–91.

Дячишин 2019-в – Дячишин Богдан. Розмисли про «Скельця розмальовані» : [Рец. на № 103: «Скельця розмальовані»] // Золота пектораль. – 2019 (5 лютого). – <http://zolotapektoral.te.ua/розмисли-про-скельця-розмальовані>.

Передрук: // Буквоїд. – 2019 (11 лютого). – <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2019/02/11/080532.html>.

Дячишин 2020-а – Дячишин Богдан. Вагота поетичного слова. – Львів: СПОЛОМ, 2020. – 64 с.

Зі змісту: [Андрій Содомора]. – С. 23–31.

Дячишин 2020-б – Дячишин Богдан. Кому сказав Бог : [Рец. на № 102: «З-під долоні»]. – 2020 (17 березня). – <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2019/02/11/080532.html>.

Передрук: // Золота пектораль. – 2020 (17 березня). – <https://zolotapektoral.te.ua/кому-сказав-бог>.

Передрук: // *Літературна Україна. – 2020. – № 23–24 (27 червня). – С. 13.

Дячишин 2020-в* – Дячишин Богдан. На скрижелях пам'яті і життя. Андрій Содомора (фрагменти роздумів про поезію) // ХАРКІВ.lit. – 2020. – № 15. – С. 190–195.

Дячишин 2020-г – Дячишин Богдан. Роздуми про «Пригоди в княжому Звенигороді» : [Рец. на № 119] // Золота пектораль. – 2020 (9 грудня). – <https://zolatapektoral.te.ua/роздуми-про-пригоди-в-княжому-звениг>.

Передрук: // Буквоїд. – 2020 (12 грудня). – <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2020/12/12/155741.html>.

Передрук: Дячишин Богдан. «Пригоди в княжому Звенигороді» // Слово Просвіти. – 2021. – Ч. 9 (4–10 березня). – С. 16.

Передрук: // Дячишин Богдан. Про моменти життя, обійняті словами. – Львів: РАСТР-7, 2021. – С. 52–58.

Дячишин 2021-а – Дячишин Богдан. Насіння думок : [Рец. на № 131: «Про що писати»] // Буквоїд. – 2021 (26 вересня). – <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2021/09/26/204723.html>.

Передрук: // Золота пектораль. – 2021 (27 вересня). – <https://zolatapektoral.te.ua/насіння-думок>.

Дячишин 2021-б* – Дячишин Богдан. Нова книжка Андрія Содомори : [Рец. на № 131: «Про що писати»] // Літературна Україна». – 2021. – № 23 (13 листопада). – С. 7.

Дячишин 2021-в – Дячишин Богдан. Ословленого світу таїна // Золота пектораль. – 2021 (15 листопада). – <https://zolatapektoral.te.ua/ословленого-світу-таїна>.

Передрук: // Слово Просвіти. – 2021. – № 51 (23–29 грудня). – С. 8.

Передрук: // Дячишин Богдан. Ословленого світу таїна. – Львів: РАСТР-7, 2022. – С. 125–131.

Дячишин 2022-а – Дячишин Богдан. Андрій Содомора // Дячишин Богдан. Золота жила слова. – Львів : РАСТР-7, 2022. – С. 21–48.

Дячишин 2022-б – Дячишин Богдан. Бог непарному радий рахунку : [Рец. на «Сльози речей (пор. № 20), № 57: «Усміх речей», № 185: «Пам'ять речей»] // Золота пектораль. – 2022 (14 листопада). – <https://zolatapektoral.te.ua/бог-непарному-радий-рахунку>.

Дячишин 2022-в* – Дячишин Богдан. Золота жила ниви слова. З нагоди 85-річчя від дня народження та 60-річчя перекладацької діяльності Андрія Содомори // Слово Просвіти. – 2022. – № 43 (1–7 грудня). – С. 11.

Дячишин 2022-г – Дячишин Богдан. Плугар ниви золотої жили слова. З нагоди 85-річчя від дня народження та 60-річчя письменницької діяльності Андрія Содомори // Золота пектораль. – 2022 (12 грудня). – <https://zolatapektoral.te.ua/плугар-ниви-золотої-жили-слова>.

Ємець-Доброносова 2022 – Ємець-Доброносова Юлія. [Рец. на № 131: «Про що писати...»] Андрій Содомора. Про що писати // Критика. – 2022. – № 3/4 (березень/квітень). – С. 13. – <https://krytyka.com/ua/reviews/pro-shcho-pysaty>.

Жаркова 2019 – Жаркова Роксолана. Обрії смаку в бесідах п(р)одумки : [Рец. на № 82: «Бесіди п(р)одумки»] // Збруч. – 2019 (21 січня). – <https://zbruc.eu/node/86279>.

Жаркова 2021 – Жаркова Роксолана. Шум? шелест? шерех? шепіт? : [Рец. на № 131: «Про що писати...»] // Збруч. – 2021 (30 листопада). – <https://zbruc.eu/node/109099>.

Жулинський 2022 – Жулинський Микола. Звертав свій дух до того, що вічне (Андрію Содоморі – 85) // Українська літературна газета. – 2022. – Ч. 24 (9 грудня). – С. 4–5. – Електрон. версія: <https://litgazeta.com.ua/articles/mykola-zhulynskij-zvertav-svij-duk-do-toho-shcho-vichne-andrii-sodomori-85>

За інтелектуальну мужність 2018* – За інтелектуальну мужність... Андрія Содомору тепер нагородила і держава // День. – 2018. – № 13/14 (26–27 січня). – С. 2.

Про нагородження А. Содомори орденом «За заслуги» до Дня Соборності України, а також про присудження йому відзнаки газети «День» «Корона "Дня"».

Залізник 2017-а – Залізник Богдан. Андрій Содомора: доля нашої усмішки – в руках наших дітей // За вільну Україну плюс. 2017. – № 17 (4 травня). – С. 1, 12.

Про церемонію вручення А. Содоморі мистецької премії «Глодоський скарб». Фрагменти виступів А. Содомори, Григорія Гусейнова, Миколи Ільницького та Сергія Тримбача. Інтерв'ю з Г. Гусейновим.

Залізник 2017-б – Залізник Богдан. Андрій Содомора: – Між нами і античністю пролягло мовчання // За вільну Україну плюс. – 2017. – № 4 (2 лютого). – С. 2.

Про презентацію № 47 у львівській книгарні «Є».

Залізник 2017-в – Залізник Богдан. Андрій Содомора: «Між нами і античністю пролягло мовчання» // Слово Просвіти. – 2017. – № 7 (16–22 лютого). – С. 5.

Про презентацію № 47 у львівській книгарні «Є».

Звонська 2021 – Звонська Леся. Українські переклади давньо-грецької літератури: здобутки та перспективи // Вісник Київського націо-

нального університету імені Тараса Шевченка. Серія «Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика». – 2021. – Вип. 2 (30). – С. 17–20.

А. Содомора неодноразово згадується як автор численних перекладів з давньгрецької літератури.

Зорівчак 2013 – Зорівчак Роксолана. Андрій Содомора – історик перекладу // Каменяр. – 2013. – № 1/2 (січень / лютий). – С. 8. – Електрон. версія: <http://kameniar.lnu.edu.ua/?p=3383>.

Зубченко 2022 – Зубченко Святослав. Переклад творів античних авторів від Революції гідності до повномасштабного вторгнення Росії // Молодий вчений. – 2022. – № 7 (107) (липень). – С. 62–65.

Переклади А. Содомори згадуються серед інших перекладів зазначеного періоду.

Ільницький 2017-а – Ільницький Данило. Вручення Андрієві Содоморі мистецької премії «Глодоський скарб» // Вісник НТШ. – 2017. – Ч. 58 (осінь–зима). – С. 21.

Ільницький 2017-б – «Глодоський скарб» у Львові : [розмова з Григорієм Гусейновим] / Розмовляв Данило Ільницький // Збруч. – 2017 (20 квітня). – <https://zbruc.eu/node/64971>.

Розмова довкола нагородження А. Содомори премією «Глодоський скарб».

Ільницький 2017-в* – Ільницький Данило. «Глодоський скарб» у Львові // Лемківський календар на 2018 рік: альманах / Упоряд. Ольга Кровицька; Всеукраїнське товариство «Лемківщина»; Фондація дослідження Лемківщини у Львові. – Львів, 2017. – (Б-ка Лемківщини; Чис. 67). – С. 208–213.

Ільницький 2018* – Ільницький Данило. «Глодоський скарб» у Львові: розмова з Григорієм Гусейновим // Дукля. – 2018. – № 2. – С. 42–46.

Ільницький 2021-а* – Ільницький Данило. Молодші на дві тисячі років : [Рец. на № 95: Гесіод; № 112: Овідій. Любовні елегії, Мистецтво кохання; № 113: Овідій. Метаморфози; Марк Аврелій. Наодинці з собою / Пер. Ростислава Паранька. – Львів: Апріорі, 2019. – 184 с.] // Буковинський журнал. – 2021. – № 2 (120). – С. 212–218.

Ільницький 2021-б* – Ільницький Данило. Молодші на дві тисячі років : [Рец. на № 95: Гесіод; № 112: Овідій. Любовні елегії, Мистецтво кохання; № 113: Овідій. Метаморфози; Марк Аврелій. Наодинці з собою / Пер. Ростислава Паранька. – Львів: Апріорі, 2019. – 184 с.] // Український BEST. Мініенциклопедія книжкового дворіччя: 2019–2020 / Упор.: О. Родіна. – Київ: Майстер Книг, 2021. – С. 23–27.

Скорочена версія публікації Ільницький 2021-а.

Ільницький 2023 – Ільницький Данило. Молодші на дві тисячі років (вишнева серія живої класики) // Посестри. Часопис. – 2023. – № 41. – <https://posestry.eu/zhurnal/no-41/statya/molodshi-na-dvi-tisyachi-rokiv-vishneva-seriya-zhivoi-klasiki>.

Розширена версія публікації Ільницький 2021-б. Рец. на видання «Бібліотеки античної літератури» видавництва «Апріорі», зокрема: № 95, 112; 113).

Карвацький 2022 – Карвацький Володимир [=Неборак Віктор]. Двоє з-під сузір'я Риб і два Стрільці : Есей // Наздогнати черепаху: «Приватна колекція» Василя Габора в сучасному літературному дискурсі. До 20-ліття видавничого проекту «Приватна колекція». – Львів: ЛА «Піраміда», 2022. – С. 128–145.

Вперше друковано: // *Дзвін. – 2002. – № 4. – С. 128–136. У розділі «Знак Стрільця-споглядача. Ушляхетнення міста» висловлені думки з приводу роману-есе А. Содомори «Sub aliena umbra = Під чужою тінню» (Львів, 2000).

Кіяновська 2023-а – Кіяновська Маріанна. А. Содоморі («Це зветься словом "випадок"...») : [Вірш] // Голоси й відлуння античності. Donum natalicium Andreae Sodomorae : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції до 85-річчя проф. А. Содоморі (Львів, 16 грудня 2022 року). – Львів, 2023. – С. 7.

Кіяновська 2023-б – Кіяновська Маріанна. А. Содоморі («Під тінню чужою – неначе під сонцем чужим») : [Вірш] // Голоси й відлуння античності. Donum natalicium Andreae Sodomorae : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції до 85-річчя проф. А. Содоморі (Львів, 16 грудня 2022 року). – Львів, 2023. – С. 7.

Кіс 2023 – Кіс Ольга. Із життя людей і речей : [Рец. на № 185: «Пам'ять речей»] // Буквоїд. – 2023 (3 лютого). – <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2023/02/03/155358.html>.

Передрук: // Збруч. – 2023 (4 лютого). – <https://zbruc.eu/node/114506>.

Передрук: // Літературна Україна. – 2023 (14 лютого). – <https://litukraina.com.ua/2023/02/14/olga-kis-iz-zhittja-ljudej-i-rechej>.

Передрук: // *Кіс Ольга. Розкіш торкання речей // Слово Просвіти. – 2023. – Ч. 8 (23 лютого – 1 березня). – С. 13.

Коваль 2013 – Коваль Леся. Грецька трагедія по-львівськи. Нова постановка Ірини Волицької за тригогією Есхіла підкорила серця глядачів // Львівська пошта. – 2013. – № 72 (6 липня). – С. 16.

Про нову постановку за «Орестеєю» Есхіла (у пер. А. Содоморі) в Першому укр. театрі для дітей та юнац. спільно з театром «У кошику».

Костур–Костур–Угринюк 2018 – Костур Тарас, Костур Звенислава, Угринюк Олена. Рід Крушельницьких: погляд з XXI століття. – Львів: Ліґа-прес, 2018. – 264 с.

Містить інформацію про рід Крушельницьких, зокрема про родину Содоморів, в тому числі про А. Содомору (Андрій Олександрович Содомора. – С. 36–37).

Кривенко 2013 – Андрій Содомора : біобібліографічний покажчик / Уклала М. Кривенко. – Львів: [ЛНУ ім. І. Франка, Наук. б-ка], 2013. – 348, [16] с. – (Українська бібліографія. Нова серія; Ч. 31: Біобібліографія вчених університету).

Тексти А. Содомори: Краще пізно, як ніколи: запитання, що таки дочекалися відповіді: [Інтерв'ю] / Розмовляла Маргарита Кривенко; в розмові наведено вірші А. Содомори: «Над Львовом листя сиплеться...» (с. 18), Дерева печаль (с. 23), Дим (с. 23–24), Спогад (с. 24), а також його пер. з пол. вірша Б. Обертинської «Кленові метелики» (с. 28). – С. 13–28; **[Прозові твори А. Содомори у Додатку]:** На переході. – С. 333; Світла тінь. – С. 333–334; В дорозі. – С. 334–336; Ver erat aeternum... – С. 337; Камінь і тиша. – С. 338; Молоко. – С. 339–340; Дзбани (триптих). – С. 341–342; Настрій. – С. 342–343; Зимовий пейзаж без рамок (поверхня – лінія – точка). – С. 344–345; Nevermore. – С. 346–347.

Рец.: Шмігер Тарас. Оживає античність // Іноземна філологія. – 2016. – Вип. 129. – С. 225–226.

Лучканин 2014 – Лучканин Сергій. Паралелі між античністю і сучасністю (статті Григорія Кочура, коментарі Андрія Содомори, підручники Івана Мегели та повісті на античні сюжети Юрія Мушкестика) // Іноземна філологія. – 2014. – Вип. 127.2. – С. 79–88.

Лучканин 2015 – Лучканин Сергій. Содомора Андрій Олександрович // Енциклопедичний словник класичних мов / За ред. Лесі Звонської. – Київ: ВПЦ «Київський університет». – 2015. – С. 412.

Лучканин 2017 – Лучканин Сергій. Содомора Андрій Олександрович // Енциклопедичний словник класичних мов / За ред. Л. Звонської. – 2-е вид. – Київ: ВПЦ «Київський університет». – 2017. – С. 483–484.

Лучук 2016 – Лучук Тарас. Marginalia Sodomoriana: Ранні переклади Андрія Содомори з давньогрецької поезії : Доповідь на 18-ому семінарі відділу української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (29.03.2016): [аудіозапис] // Internet Archive. – <https://archive.org/embed/18-Luchuk>.

Пор. також: № 56.

Лучук 2019 – Перші поетеси: Кодекс давньогрецької жіночої поезії / Упор., пер. з давньогр., передм., ком. Т. Лучука. – Львів: Астролябія, 2019. – 448 с.

Численні згадки про А. Содомору як перекладача давньогрецьких поетес; цитування його перекладів (див. іменний покажчик видання).

Лучук 2021 – Катулл, Гай Валерій. Повне зібрання творів / Упор., пер. з латин., передмова, ком. Т. Лучука. – Львів: Астролябія. – 432 с.

Численні згадки про А. Содомору, зокрема як про перекладача Катутла; цитування його перекладів (див. іменний покажчик видання).

Мацевко-Бекерська 2023 – Мацевко-Бекерська Лідія. Рецептивний діалог у метамодерній перспективі (проза Андрія Содомори) // Тези звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу факультету іноземних мов за 2022 рік (2–3 лютого 2023 року). – Рівне : Волин. береги, 2023. – С. 161–163.

Наздогнати черепаху 2022 – Наздогнати черепаху: «Приватна колекція» Василя Габора в сучасному літературному дискурсі. До 20-ліття видавничого проєкту «Приватна колекція». – Львів : ЛА «Піраміда», 2022. – 540 с. – (Приватна колекція).

А. Содоморі присвячено тексти: Карвацький 2022, Неборак 2022; його книжки перелічені в загальній і тематичних бібліографіях «Приватної колекції».

Неборак 2016 – Неборак Віктор. Жива теперішність Андрія Содомори : [Передмова] // Содомора А. Жива античність / Вид. 3-є, зі змінами. – Львів : Срібне слово, 2016. – 200 с. – С. 13–16

Неборак 2022 – Неборак Віктор. Уявні подорожі в минуле : [Рец. на кн.: Содомора А. Сльози речей. – Львів: ЛА «Піраміда», 2010] // Наздогнати черепаху: «Приватна колекція» Василя Габора в сучасному літературному дискурсі. До 20-ліття видавничого проєкту «Приватна колекція». – Львів : ЛА «Піраміда», 2022. – С. 123–127.

О'Лір 2020 – О'Лір Олена. Андрієві Содоморі – присвята на «Прочанських піснях» : [Вірш] // Літературна Україна. – 2020. – № 27/28 (25 липня). – С. 11.

Павленко–Звонська – Павленко Леонід, Звонська Леся. Українська класична філологія: бібліографія, історія, персоналії (XVIII–XXI століття) : Довідник. – Київ : видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – 2014. – 319 с.

Праця А. Содомори відображена в бібліографічному покажчику і в нарисі з історії української класичної філології.

Павличко 2017 – Павличко Дмитро. Рубрук // Дзвін. – 2017. – Ч. 12 (грудень). – С. 150–154.

Про плановане перевидання «Подорожі» Рубрука в перекладі А. Содомори (№ 97). Статтю було вміщено як передмову до цього видання.

Плахта 2017* – Плахта Дмитро. Корона «Дня» – Андрію Содоморі // День – 2017. – № 234/236 (28–30 грудня). – С. 31. – Електрон. версія: <https://day.kyiv.ua/article/korona-dnya-ukrayintsi-chytayte/korona-dnya-andriyu-sodomori>.

Лариса Івшина, Роман Яців, Михайло Комарницький та ін. про А. Содомору з нагоди присудження йому відзнаки газети «День» «Корона "Дня"».

Плахта 2018 – Плахта Дмитро. «Усмішки античного інтелігента». Андрій Соломора представив переклад книжки «Пліній Молодший. Вибрані листи» // День. – 2018. – № 8/9. – С. 16. – Електрон. версія: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/usmishky-antychnoho-intelihenta>.

Про презентацію № 96 в Бібліотеці на Ринку у Львові (Львівська обласна б-ка для юнацтва) 16 січня 2018 р.

Процюк 2018 – Процюк Оксана. Андрій Содомора: Ми втрачаємо стежку до слова // Галичина. – 2018 (17 квітня). – С. 3.

Про зустріч з А. Содоморою в Прикарпатському нац. університеті ім. В. Стефаника (Івано-Франківськ).

Сварник 2017* – Сварник Іван. «Пам'ятаю назву кожного куточка в рідному селі Вирові...» // Високий замок – 2017. – № 141 (12 грудня). – С. 12.

Про зустріч з А. Содоморою у Львівській обласній універсальній бібліотеці.

Сварник 2018 – Сварник Іван. Жити в часі чи жити з часом? Зустріч з Андрієм Содоморою // Дзвін. – 2018. – № 2 (лютий). – С. 241–242.

Про зустріч з Андрієм Содоморою в у Львівській обласній бібліотеці 5 грудня 2017 р.

Синєокий 2017 – Андрію Содоморі – 80! 11 цінних думок Андрія Содомори – депутатам // За вільну Україну плюс – 2017. – № 48 (14 грудня). – С. 3.

Про виступ А. Содомори на засіданні сесії Львівської міської ради 7 грудня 2017 р. Передрук з Zik.ua.

Смоляк 2017 – Смоляк Богдан. Спинити слово на найвищому леті: Потрійне розкриття однієї новелети Андрія Содомори // Українська літературна газета. – 2017. – № 24 (1 грудня). – С. 1, 6.

Про новелету А. Содомори «Рукавичка».

Смоляк 2018 – Смоляк Богдан. Наближення до сокровенного // Дзвін. – 2018. – Ч. 10 (жовтень). – С. 198–230.

На с. 200–201 міститься відгук на № 96.

Тихолоз–Габор–Лучук 2017 – Тихолоз Богдан, Габор Василь, Лучук Тарас. [Коментарі: з нагоди 80-річного ювілею А. Содомори] // Львівська пошта. – № 94. – 2017 (2 грудня). – С. 9.

Тримбач 2019* – Тримбач Сергій. «У незглибимих небесах...». Про нові можливості родинної комунікації: [Рец. на № 103: «Скельця розмальовані»] // День. – 2019. – № 77/78 (26–27 квітня). – С. 30–31. – Електрон. версія: <https://day.kyiv.ua/article/ukrayintsi-chytayte/u-nezhlybymykh-nebesakh>.

Трофимук 2014 – Трофимук Мирослав Степанович. Пітагорейська Акме Андрія Содомори // Збруч. – 2014 (1 грудня). – <https://zbruc.eu/node/29990>.

Трофимук 2017 – Трофимук Мирослав Степанович. Термінус на роздоріжжі української культури. Триптих (Стаття до 80-річчя перекладача й есеїста Андрія Содомори) // Збруч. – 2017 (1 грудня). – <https://zbruc.eu/node/73742>.

Трофимук 2018 – Трофимук Мирослав Степанович. Термінус на роздоріжжі української культури (Стаття до 80-річчя перекладача й есеїста Андрія Содомори) // «Blessed heritage». The classical tradition and Russian literature / Ed. Petr Bukharkin, Ulrike Jekutsch and Evgeniy Matveev in cooperation with Britta Holtz. – Wiesbaden: Herrassowitz Verlag, 2018. – (Opera Slavica. – Neue Folge 64). – С. 329–348.

Фарина 2021* – Фарина Ігор. Із вежі часу дивиться поет : [Рец. на № 102: «З-під долоні»] // Українська літературна газета. – 2021. – № 6 (26 березня). – С. 9. – Електрон. версія : <https://litgazeta.com.ua/reviews/ihor-faryna-iz-vezhi-chasu-dyvuytsia-poet>.

Раніше опубліковано: // Золота пектораль. – 2020 (29 грудня). – <http://zolatapektoral.te.ua/iz-vezhi-chasu-dyvuytsia-poet>.

Раніше опубліковано: // Буквоїд. – 2020 (31 грудня). – <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2020/12/31/164931.html>.

Шиманська 2014* – Шиманська В. Творчий світ Андрія Содомори // Рідне поле : Народний часопис Стрийщини. – 2014. – № 39 (3 жовтня). – С. 9. Про творчу зустріч А. Содомори з читачами у Стрийській ЦРБ.

Шкраб'юк 2016* – Шкраб'юк Петро. Жива історія Андрія Содомори в осмисленні Богдана Дячишина та автора цих рядків // Слово Просвіти. – 2016. – № 51 (22–28 грудня). – С. 13

Шкраб'юк 2017 – Шкраб'юк Петро. Андрієві Содоморі : [Епіграф (фрагмент вірша)] // Дячишин Богдан. Крихти живого часу Андрія Содомори : Есеї. – Київ : Ярославів Вал, 2017. – 104 с.

Епіграфом до книжки Б. Дячишина слугує фрагмент вірша П. Шкраб'юка «І вчора, і завтра, і нині» з присвятою «Андрієві Содоморі». Повністю вірш був опублікований у збірці: *Шкраб'юк Петро. Серед зір і людей : Поезії. – Львів : Місіонер, 2003. – С. 273–274.

Шкраб'юк 2021* – Шкраб'юк Петро. Портрет з осені : Поезії. – Жовква : Місіонер. 2021.

У збірці – дві віршові мініатюри про А. Содомору: у циклі «Рубаї», с. 252: «Є люди пустодзвонні, сірі, ниці, / І є – немов у вічності зірниці. / І є Андрій наш Содомора, / Вергілія він друг і сам патрицій»; у циклі «Дружні дистихи», с. 71: «Листа, де слова і подячні, й суворі / Вергілій із Риму прислав Содоморі».

Шкраб'юк 2022 – Шкраб'юк Петро. Сліди у вічності. З нагоди ювілею Андрія Содомори // Українська літературна газета. – 2022. – Ч. 23 (25 листопада). – С. 4–5. – Електрон. версія: <https://litgazeta.com.ua/articles/slidy-u-vichnosti-z-nahody-iuvileiu-andriia-sodomory>.

Шмігер 2019 – Шмігер Тарас. [Рец. на № 113: Овідій. Метаморфози] // Вісник НТШ. – 2020. – Чис. 64. – С. 111–112.

Dombrovskiy 2018 – Dombrovskiy Markiyan. In Honour of Professor Andrii Sodomora for his 80th Birthday // Eos (Commentarii Societatis Philologiae Polonorum). – 2018. – Vol. 105. – Iss. 1. – P. 166–173.

Yasinovskiy 2016 – Yasinovskiy Andrii. Humanities in an Anti-Human Era: The Case of Classics in Ukraine (1945–1991) // Classics and Class: Greek and Latin Classics and Communism at School / Ed. by David Movrin and Elżbieta Olechowska. – Warsaw–Ljubljana, 2016. – P. 75–87.

Описано історію створення і видання першого українського перекладу (А. Содомори) Менандрового «Відлюдника».

Yasinovskiy 2016 – Yasinovskiy Andrii. Professor Salomo Luria and the Lviv School of Classics behind the Iron Curtain // Classics and Class: Greek and Latin Classics and Communism at School / Ed. by David Movrin and Elżbieta Olechowska. – Warsaw–Ljubljana, 2016. – P. 89–100.

Короткий профіль А. Содомори-перекладача в контексті впливу на нього Соломона Лур'є.

Zahayska 2020 – Zahayska Halyna. Antichitatea în traduceriile lui Andrii Sodomora // Зміна лінгвістики і зміни в лінгвістиці: XV Міжнародний колоквиум мовознавчих наук «Еудженіу Кошеріу» : [36. наук.

праць] / Ред. С.-М. Арделяну, Г. Загайська та ін. – Чернівці: Чернівецький національний університет. – 2020. – Вип. XV. – Р. 171–175.

Публікація до 2013, не описана в покажчику М. Кривенко

Трофимук 2007 – Трофимук Мирослав Степанович. Українська пісня на український лад [Рец. на: Гусовський М. Пісня про зубра : [Поема] / Пер. з латин. А. Содомори. – Рівне : Волинські обереги, 2007. – 125 с.] // Слово і Час. – 2009. – № 10. – С. 115–121.

III. ДОПОМІЖНІ ПОКАЖЧИКИ

А. ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Матеріал *покажчика праць про А. Содомору* тут не відображений. Числа відсилають до номерів позицій в основному покажчику праць А. Содомори («Усі публікації»). Число, виділене курсивом, вказує, що особа згадана не в описі самої позиції, а в переліку авторів, які писали про цю позицію. Також тут не відображено авторів грецької епіграми (№ 43, 69): їм присвячено окремий покажчик.

Агеева, Віра 131	Димид, Артемій 155
Алкей 1, 13, 14, 23	Дідула, Роман 111, 175
Архілох 27, 33, 34	Домбровський, Маркіян 5, 47, 49, 57, 69
Багач, Олександра 76	Домбровський, Роман 141
Боецій 120, 125	Думка, Микита 60
Борецький, Мирон 23, 24, 26, 29, 30, 31	Дячишин, Богдан 37, 38, 47, 60, 95, 102, 103, 119, 131, 137, 138, 164, 185
Вальд, Оскар (Уайлд, Оскар) 10	Евріпід 24, 48
Ваньс, Жан 51	Есхіл 48
Вацеба, Оксана 5	Ємець-Доброносова, Юлія 131
Ващишин, Назар 126, 177, 183	Жаркова, Роксолана 82, 131
Вергілій 48, 48	Жигайло, Н. 165
Вовк, Віра 89	Жулинський, Микола 175
Войцешук, Наталка 119	Залізник, Богдан 47
Воловець, Левко 37	Зарічний, Михайло 5, 8, 62, 67, 123, 139
Волошак, Г. 117	Зварич, Василь 23, 24, 26, 29, 30, 31, 183
Гаврилишин, Ярослав 20	Зорівчак, Роксолана 32, 109
Гаврилюк, Надія 14, 20, 33, 47, 96, 131, 141	Ільїна, Марічка 181
Герич, Анна 114	Ільницький, Данило 95, 112, 113, 155
Гесіод 85, 94, 95, 98	Калинець, Ірина 40
Головаха, Євген 99	Карп'як, Вадим 143
Гомер 48, 143, 183	Качмар, В. 165
Горацій 1, 48, 136, 141, 143	Квик, Леся 15, 58, 82, 102, 103, 116, 118, 119, 129, 131, 139, 145
Гординська, Ольга 73	Кіс, Ольга 185
Груба, Оксана 47	
Давимука, Степан 142	
Данте 25	

Кісь, Андрій 49
 Коблик, Любомир 183
 Ковалів, Богдан 83
 Коваль, Юрій 111, 157, 158, 175
 Коваль, Ярина 35
 Козак, Богдан 53
 Козак, Едвард 84
 Козаренко, Олександр 195г
 Козицький, Андрій 97
 Кондзьолка, Володимир 125
 Косів, Ганна 51, 111, 121
 Косів, Михайло 22, 175
 Костенко, Ліна 99
 Костенко, Тетяна 45
 Кочур, Григорій 14, 60
 Кравчук, Леонід 99
 Кривенко, Маргарита 2, 4, 16, 18
 Кришталович, Марта 81, 93, 101
 Кришталович, Уляна 93, 81, 101
 Крушельницька, Лариса 42
 Крушельницька, Соломія 148, 149
 Кудлик, Роман 134, 135
 Кузик, Володимир 87, 108
 Куйбіда, Христина 5
 Курій, Юлія 36
 Курташ-Карп, Юлія 91
 Кутна, Оксана 46
 Лісовська, Зоя 89
 Лукаш, Микола 65, 66
 Лукрецій 26
 Лур'є, Соломон 33, 34, 60
 Лучаківська, Леонтина 107
 Лучук, Володимир 14
 Лучук, Тарас 14, 56
 Льюїс, Клайв Стрейплз (Льюїс) 51
 Любка, Андрій 99
 Льюїс, Клайв Стрейплз *див.*: Льюїс,
 Клайв Стрейплз
 Максимець, Ю. 165
 Максимчук, Святослав 41
 Маринович, Мирослав 99
 Марціал 126
 Мельник, Володимир 165
 Менандр 60, 71
 Мисько-Пасічник, Роксоляна 117, 122
 Мовна, Маріанна 3, 11, 68
 Моторнюк, Ігор 60
 Неборак, Богдана 17
 Неборак, Віктор 20, 48
 Николишин, Юрій 54, 179
 Ніщинський, Петро 183
 Нога, Христина 19
 Обертинська, Беата 16
 Овідій 29, 48, 102, 106, 110, 112, 113,
 124, 127, 130, 133, 142, 173, 177, 196
 Омельницький, Андрій 75
 Павличко, Дмитро 97, 70, 125, 128,
 178, 191
 Підлісний, Ю. 121
 Плахта, Дмитро 96, 77, 78
 Пліній Молодший 63, 92, 96
 Процюк, Оксана 100
 Ракова, Анна 182
 Рижак, Л. 165
 Річ, Віра 185-а
 Романцова, Богдана 180
 Рубрук, Вільгельм де 88, 97
 Сайчук, Андрій 181
 Сапфо 31, 48
 Сварник, Галина 132
 Сварник, Іван (батько, письменник)
 132
 Сварник, Іван (син, історик) 132
 Секундант, Сергій 99
 Сенека 44, 52, 54, 64, 70, 102, 128,
 155, 178, 179
 Симфосій 7, 15, 35, 36
 Сковорода, Григорій 165, 166, 167
 Скорик, Юлія 115
 Смоляк, Богдан 96, 111, 175
 Смотрич, Антін 60
 Содомора, Микола (стрийко А. Содо
 мори) 37

- Содомора, Олександр (батько А. Со домори) 37
 Соневицький, Михайло 14
 Софокл 48
 Старак, Теодозій 137, 138
 Стрільців, Павло 60
 Стріха, Максим 25
 Сюдюков, Ігор 99
 Тараненко, Олена 99
 Тримбач, Сергій 99, 103
 Трохим, Наталія 10
 Труш, Надія 144
 Тсомпаніс, Марта 5
 Уайльд, Оскар *див.*: Вальд, Оскар
Фарина, Ігор 102
 Франко, Іван 14, 38, 60, 84, 90, 143
Чебикін, Андрій 142
- Чижевич, Людмила 74
Шевченко, Тарас 12, 28, 38, 1956
 Шегедіна, Евеліна 6
 Шкраб'юк, Петро 175
 Шмігер, Тарас 9, 32, 86, 113, 185-а
 Шурин, Валентина 55
Яворська, Ольга 175
 Якимович, Богдан 171
 Яців, Роман 140, 89
- Diehl, Ernst (Diehl, Ernestus) 33
 Cougny, E. 69
 Lasserre, François 33
 Lobel, Edgar 14
 Page, Denys 14, 69
 Pavlešen, Dariya 176
 West, Martin 33

Б. ПОКАЖЧИКИ ПЕРЕКЛАДІВ

1. ЗАГАЛЬНИЙ

Числа відсилають до номерів основного покажчика («Усі публікації»).

Фрагменти Алкея і Архілоха, а також номери й авторів грецької епіграми *див.* нижче, в окремих покажчиках; тут їх не відображено.

Алкей

Фрагменти – 14

(*див. окремий покажч.*)

Архілох

Фрагменти – 33

(*див. окремий покажч.*)

Боецій

Розрада від Філософії – 125

Гесіод

Теогонія:

повністю – 95

урипки – (1–115; 115–154; 643–725;

726–819; 820–868; 869–885) 98

Роботи і дні – 95

Щит Геракла – 95

Гораций

Повний корпус (Оди, Ювілейний

Гимн, Еподи, Сатири,

Послання, До Пісонів) – 141

Грецька епіграма

(*див. окремий покажч.*) – 43, 69

Лур'є, Соломон

Невгамовний – 34

Марціал

Окремі епіграми – 126

Кн. II: 7;

Кн. III: 9, 17, 94;
Кн. IV: 41, 58;
Кн. V: 43, 58;
Кн. VI: 48;
Кн. VII: 3, 9;
Кн. IX: 5, 45, 70, 80, 83;
Кн. X: 8, 27, 39, 59, 96;
Кн. XI: 64, 101, 103;
Кн. XII: 23, 33, 56, 92;
Кн. XIII: 3;
Кн. XIV: 111, 151, 195.

Менандр

Відлюдник (пер. 1962 і 2016) – 71

Обертинська, Беата

Кленові метелики – 16

Овідій

Героїди (XI–XV) – 177
Листи з Понту – 196
Ліки від кохання – 127, 142
Любовні елегії – 112, 142
Метаморфози – 113
Мистецтво кохання – 112, 142
Скорботні елегії – 196

Пліній Молодший

Вибрані листи – 72 (*листи з цієї публікації виділені курсивом*), 96
Кн. I: 1, 4, 6, 9, 11, 12, 13, 22, 24;
Кн. II: 1, 2, 3, 6, 8, 10, 15, 17, 18, 20;

Кн. III: 1, 5, 6, 7, 12, 16, 17, 21;
Кн. IV: 11, 13, 23, 28;
Кн. V: 5, 8, 12, 18, 19;
Кн. VI: 1, 4, 7, 10, 11, 16, 17, 20, 21, 24;
Кн. VII: 3, 4, 5, 9, 13, 15, 25, 26, 27, 33;
Кн. VIII: 8, 9, 16, 17, 19, 20, 22, 24;
Кн. IX: 3, 6, 10, 12, 14, 15, 19, 21, 22, 23, 24, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36;
Кн. X: 96, 97

Рубрук, Вільгельм де

Подорож у східні краї 97

Сенека

Діалоги
Про короткочасність життя – 44, 54, 179
Про щасливе життя – 54, 179
Про спокій душі – 54, 179
Про дозвілля – 54, 179
Про стійкість мудреця – 54, 179
Моральні листи до Луцілія – 70, 128, 178

Симфосій

Загадки 1-100 – 15

2. ОКРЕМІ ПОКАЖЧИКИ ПЕРЕКЛАДІВ

Для Алкея й Архілоха не існує єдиної усталеної нумерації збережених фрагментів. Для кожного автора є кілька авторитетних видань, чия нумерація має найбільше поширення серед філологів. Нижче наводжу таблиці відповідностей нумерації таких видань і нумерації у виданнях Андрія Содомори.

2а. ФРАГМЕНТИ АЛКЕЯ
В ПЕРЕКЛАДАХ АНДРІЯ СОДОМОРИ

S = Соломора (№ 14 основного покажчика);
D = *Anthologia lyrica Graeca* (Ernst **Diehl**);
L-P = *Poetarum Lesbiorum fragmenta* / Ed. Edgar **Loeb** et Denys **Page**. – Oxford, 1997;
 «+» біля номера в колонці «S» вказує на те, що у додатках видання № 14 подано також давнішу версію перекладу цього фрагмента у виконанні А. Соломори.

$D \rightarrow L-P \rightarrow S$

D	L-P	S	D	L-P	S	D	L-P	S
–	O 1 (a)	5	46a	Z 2	33+	96	Z 22	10+
–	Z 42	20	46b	D 15	35	97	Z 18	2
–	T 1	28	49	Z 105 (a+b)	50	98	Z 44	16
–	N 1	30	50	Z 27	49+	99	Z 45	15
–	Q 1	32	54	Z 34	36	101	Z 37	19+
–	Z 7	37	63	Z 61	17	104	Z 9	3
–	G 1	46	65	Z 51	9	106	F 1 (a)	1+
–	G 2	47	66	Z 43	4	117	F 5	43
2	[A 2 (b)] 2	26	73	B 6 [A]	12	119+120	A 6	34+
3	Z 1	25	74	B 10	31	+122		
8	Z 3	27	77	B 13	29+	123	B 6 [B]	11
26	D 9	42	78	B 2	24	134	Z 17	21
27	D 16	40	86	B 18	51+	135	Z 21	13
31	H 2	39	87	[Z 24]	41	Sappho	Sappho 137	18
35	E 1	23	89	Z 20	22+	149		
39	Z 8	38	90	Z 14	7+			
42	D 11	48	91	Z 11	8+			
43	D 12	44	92	Z 39	14			
45	D 14	45	94	Z 23	6+			

$L-P \rightarrow D \rightarrow S$

L-P	D	S	L-P	D	S	L-P	D	S
A 6	119+120+1	34+	G 2	—	47	Z 21	135	13
B 2	22	24	H 2	31	39	Z 22	96	10+
B 6 [A]	78	12	N 1	—	30	Z 23	94	6+
B 6 [B]	73	11	O 1 (a)	—	5	[Z 24]	87	41
B 10	123	11	Q 1	—	32	Z 27	50	49+
B 13	74	31	T 1	—	28	Z 34	54	36
B 18	77	29+	[A 2 (b)] 2	2	26	Z 37	101	19+
D 9	86	51+	Z 1	3	25	Z 39	92	14
D 11	26	42	Z 2	46a	33+	Z 42	—	20
D 12	48	48	Z 3	8	27	Z 43	66	4
D 14	43	44	Z 7	—	37	Z 44	98	16
D 15	45	45	Z 8	39	38	Z 45	99	15
D 16	46b	35	Z 9	104	3	Z 51	65	9
E 1	27	40	Z 11	91	8+	Z 61	63	17
F 1 (a)	35	23	Z 14	90	7+	Z 105 (a+b)	49	50
F 5	106	1+	Z 17	134	21	Sappho 137	Sappho 149	18
G 1	117	43	Z 18	97	2			
	—	46	Z 20	89	22+			

26. ФРАГМЕНТИ АРХІЛОХА
В ПЕРЕЖЛАДАХ АНДРІЯ СОДОМОРИ

- S** = Содомора (№ 33 основного покажчика) = Archiloque. Fragments / Texte établi par **F. Lasserre**. — Paris: Les Belles Lettres, 1958;
W = Iambi et elegi Graeci ante Alexandrum cantati. Volumen I: Archilochus, Hipponax, Theognidea / Edidit M. L. West; editio 2 aucta atque emendata. — Охони: Е Турографео Clarendimano, 1998;
D = Anthologia lyrica Graeca. Fasc. 3: Iamborum scriptores / Edidit Ernestus Diehl, editio 3. — Lipsiae: In Aedibus Teubneri, 1952.

$W \rightarrow D \rightarrow S$

		<i>розділ</i>			<i>розділ</i>		
<i>W</i>	<i>D</i>	<i>S</i>	<i>розділ</i>	<i>W</i>	<i>D</i>	<i>S</i>	<i>розділ</i>
—	—	250	споди	115	70	122	ямби (тетраам.)
—	—	283	споди	116	53	105	ямби (тетраам.)
1	1	8	ямби (трим.)	117	59	92	ямби (тетраам.)
2	2	7	елеті	118	71	89	ямби (тетраам.)
3	3	9	елеті	119	72	90	ямби (тетраам.)
4	5a	12	елеті	120	77	96	ямби (тетраам.)
5	6	13	елеті	121	76	88	ямби (тетраам.)
6	4	14	елеті	122	74	82	ямби (тетраам.)
8	12	2	елеті	124	78	94	ямби (тетраам.)
9–10	10 (1–2)	3	елеті	125	69	121	ямби (тетраам.)
11	10 (3–4)	5	елеті	126	66	120	ямби (тетраам.)
12	11	4	елеті	127	73	84	ямби (тетраам.)
13	11	4	елеті	128	67a	118	ямби (тетраам.)
14	7	1	елеті	129	67b	119	ямби (тетраам.)
15	13	6	елеті	130	58	123	ямби (тетраам.)
19	22	15	ямби (трим.)	131	68 (1–2)	115	ямби (тетраам.)
20	19	280	споди	132	68 (3)	116	ямби (тетраам.)
21	18 (1–2)	17	ямби (трим.)	133	64	117	ямби (тетраам.)
22	18 (3–4)	21	ямби (трим.)	134	65	83	ямби (тетраам.)
23–24	—	18	ямби (трим.)	172	88	159	споди
25	41	35	ямби (трим.)	173	—	166	споди
26	30	36	ямби (трим.)	174	89	168	споди
30–31	25	40	ямби (трим.)	175	—	173	споди
38	24	202	споди	177+176	94+92a	171	споди
42	28	46	ямби (трим.)	179	90	169	споди
48	24	38	ямби (трим.)	181	92b	170	споди
88	62	80	ямби (тетраам.)	182	85	217	споди
89	—	81	ямби (тетраам.)	185	81	224	споди
91 (1–16)	55	126	ямби (тетраам.)	187	83	233	споди
94	51	101	ямби (тетраам.)	191	112	245	споди
101	61	99	ямби (тетраам.)	193	104	266	споди
102	54	97	ямби (тетраам.)	196+215	118+20	249	споди
105	56	103	ямби (тетраам.)	196a	—	—	споди
106	56a	104	ямби (тетраам.)	210	45	161	споди
108	75	86	ямби (тетраам.)	223	88a	160	споди
109	52	125	ямби (тетраам.)	228	84	223	споди
110	58	111	ямби (тетраам.)	298	—	91	ямби (тетраам.)
111	57	112	ямби (тетраам.)	302	120	298	споди
114	60	93	ямби (тетраам.)	324	91	167	споди
				331	15	11	елеті

$D \rightarrow W \rightarrow S$

				<i>розділ</i>			
D	W	S	<i>розділ</i>	D	W	S	<i>розділ</i>
—	—	250	еподі	56	105	103	ямби (тетрам.)
—	—	283	еподі	56a	106	104	ямби (тетрам.)
—	—	25	ямби (трим.)	57	111	112	ямби (тетрам.)
—	adesp.	23–24	ямби (трим.)	58	130	123	ямби (тетрам.)
—	89	81	ямби (тетрам.)	59	117	92	ямби (тетрам.)
—	173	166	еподі	60	114	93	ямби (тетрам.)
—	175	173	еподі	61	101	99	ямби (тетрам.)
—	196a	—	еподі	62	88	80	ямби (тетрам.)
—	302	91	ямби (тетрам.)	64	133	117	ямби (тетрам.)
1	1	8	еподі	65	134	83	ямби (тетрам.)
2	2	7	слегіі	66	126	120	ямби (тетрам.)
3	3	9	слегіі	67a	128	118	ямби (тетрам.)
4	6	14	слегіі	67b	129	119	ямби (тетрам.)
5a	4	12	слегіі	68 (1–2)	131	115	ямби (тетрам.)
6	5	13	слегіі	68 (3)	132	116	ямби (тетрам.)
7	13	1	слегіі	69	125	121	ямби (тетрам.)
9	14	10	слегіі	70	115	122	ямби (тетрам.)
10 (1–2)	9–10	3	слегіі	71	118	89	ямби (тетрам.)
10 (3–4)	11	5	слегіі	72	119	90	ямби (тетрам.)
11	12	4	слегіі	73	127	84	ямби (тетрам.)
12	8	2	слегіі	74	122	82	ямби (тетрам.)
13	15	6	слегіі	75	108	86	ямби (тетрам.)
15	331	11	слегіі	76	121	88	ямби (тетрам.)
18 (1–2)	21	17	ямби (трим.)	77	120	96	ямби (тетрам.)
18 (3–4)	22	18	ямби (трим.)	78	124	94	ямби (тетрам.)
19	20	280	еподі	81	185	224	еподі
22	19	15	ямби (трим.)	83	187	233	еподі
24	38	202	еподі	84	298	223	еподі
24	48	38	ямби (трим.)	85	182	217	еподі
25	30–31	40	ямби (трим.)	88	172	159	еподі
28	42	46	ямби (трим.)	88a	223	160	еподі
30	26	37	ямби (трим.)	174	174	168	еподі
38	110	111	ямби (тетрам.)	90	179	169	еподі
41	25	36	ямби (трим.)	91	329	167	еподі
45	210	161	еподі	92b	181	170	еподі
51	94	101	ямби (тетрам.)	94+92a	177+176	171	еподі
52	109	125	ямби (тетрам.)	104	193	266	еподі
53	116	105	ямби (тетрам.)	112	191	245	еподі
54	102	97	ямби (тетрам.)	118+20	196+215	249	еподі
55	91 (1–16)	126	ямби (тетрам.)	120	324	298	еподі

2в. АВТОРИ ГРЕЦЬКОЇ ЕПІГРАМИ В ПЕРЕКЛАДАХ АНДРІЯ СОДОМОРИ

У цьому покажчику відображено всіх авторів видання № 69. Журнальна добірка № 43 тут не врахована (всі переклади з неї згодом увійшли до книжкового видання № 69).

Для пошуку епіграми не за авторами, а за книгами і числами «Грецької антології» див. зміст видання № 69, наведений вище, у Хронологічному покажчику.

Числа поза дужками відносять до книги «Грецької антології», числа у квадратних дужках – до епіграм відповідної книги. 16-а книга – епіграми антології Плануда, що не дублюються у Палатинській антології. Зірочка * перед цифрою відсилає до відповідної книги додатків у виданні Куньї (епіграми, що не увійшли до антологій Кефали і Плануда: з папірусів, мармурів або ті, що процитовані у текстах різних античних авторів); «Page» відсилає до нумерації у виданні Пейджа (для епіграм, що не увійшли до жодної з антологій чи додатків Куньї):

* = *Epigrammatum Anthologia Palatina cum Planudeis et Appendice nova epigrammatum veterum es libris et marmoribus ductorum*. Vol. III / Ed. E. Cougny et al. – Parisiis: Didot, 1890.

Page = *Epigrammata Graeca* / Ed. D. L. Page. – Oxonii: E Typographeo Clarendoniano, 1975. – (Oxford Classical Texts).

Анонімні епіграми: 5 [11, 65, 83, 83, 84, 91, 168, 304], 6 [48, 280, 283], 7 [62, 64, 128, 179, 224, 228, 245, 298, 309, 325, 336, 349, 474, 717, 723], 9 [20, 49, 130, 138, 148, 190, 501, 540, 607, 784], 10 [3, 30, 40, 113, 116, 118, 125], 11 [51, 53, 152, 166], 12 [99], 14 [30, 108], 16 [16, 54a, 129, 168, 257, 270], *1 [26, 79, 104], *2 [202, 337, 726], *4 [44, 92, 135], *5 [7, 31], *6 [46]; **Агатій Схоластик з Мирини:** 5 [285], 10 [69], 11 [372]; **Алкей Мессенський:** 16 [5]; **Алфей з Мігилени:** 9 [101, 104, 526]; **Амінт – Page** [2]; **Амміан:** 11 [226, 413, 102]; **Анакреонт з Теоса:** 6 [136]; **Аніта з Тигеї:** 6 [123], 7 [190, 202, 208, 215, 232, 486, 490, 492, 538, 646, 649, 729], 9 [144, 313, 314, 745], 16 [228, 231, 291], Page [10]; **Антагор з Родосу:** 7 [103], 9 [147]; **Антимедонт (Автомедонт) із Кизика:** 11 [46]; **Антипатр Сидонський:** 6 [47, 159], 7 [2, 23, 26, 232], 9 [45], 16 [178]; **Антипатр Тессалоніцький:** 5 [3, 30, 31, 109], 7 [625], 9 [72, 408, 418]; **Антифіл Візантійський:** 9 [29];

Арат із Сол в Кілікії: 11 [437]; **Аристокс Родоський:** 7 [189]; **Аристон:** 6 [303, 306], 7 [457]; **Аркесілай:** Page [1, 2]; **Архелай:** 16 [120]; **Архій Візантійський, Мітиленський, Македонський та ін.:** 5 [59], 9 [27]; **Архілох з Паросу :** *5 [1]; **Асклепід з Самосу («Сикілід»):** 5 [7, 64, 85, 150, 158, 162, 164, 169, 189, 210], 7 [11, 145, 284, 500], 9 [63], 12 [46, 50, 75, 135, 153, 161, 166], 13 [23], 16 [120]; **Безантин:** 9 [118]; **Гегесипп:** 6 [178]; **Гедил:** 5 [199], Page [5, 6]; **Гемін, Туллій:** 7 [73]; **Геракліт з Галікарнаса:** 7 [465]; **Германік:** 9 [17, 18]; **Гермокреонт:** 16 [11]; **Гетулік, Корнелій Лентул:** 6 [331], 7 [71, 245]; **Главк з Нікополя:** 9 [341]; **Дамагет з Ахаї:** 7 [735]; **Діоген Лаертський:** 7 [91, 106, 110], *4 [46]; **Діодор Зона:** 11 [43]; **Діонісій Софіст:** 5 [81], 7 [533]; **Діоскорид:** 5 [56]; **Діотим з Адраміттія:** 7 [173, 227]; **Дуріс з Елеї:** 9 [424]; **Евен Аскалонський:** 9 [75]; **Евен Пароський:** *4 [15]; **Езоп:** 10 [123]; **Еринна з Телоса:** 7 [710, 712], 16 [352]; **Зелот:** 9 [30]; **Зенодот з Ефеса:** 7 [315], 16 [14]; **Юліан Відступник:** 9 [368]; **Іон Самоський:** Page [1]; **Ісидор Схоластик:** 6 [58]; **Каллімах з Кирени:** 5 [23], 6 [301] 7 [80, 277, 317, 318, 415, 447, 524], 12 [73, 102, 118, 139, 148, 150]; **Капітон:** 5 [67]; **Карфіллід:** 7 [260], 9 [52]; **Кирилл:** 9 [369]; **Клавдіан з Олександрії:** 5 [86]; **Клеобул з Лінда на Родосі:** 14 [101]; **Кратет Фіванський:** 7 [326]; **Кринагор з Мітилені:** 5 [119], 6 [345], 9 [439]; **Лев Філософ:** *4 [77]; **Леонід Олександрійський:** 7 [548], 9 [348, 346], 11 [199]; **Леонід Тарентський:** 6 [131, 300, 302, 309], 7 [67, 163, 264, 295, 408, 440, 452, 466, 472, 472b, 478, 503, 506, 648, 654, 655, 656, 657, 726, 736, 740], 9 [24, 337, 719], 10 [1], *4 [39]; **Лоллій Басс зі Смірни:** 5 [125]; **Лукіан із Самосати:** 7 [308], 10 [26, 28, 35, 37, 42], 11[427, 429, 432], 16 [238], *3 [132]; **Лукілій:** 11 [68, 93, 100, 101, 131, 163, 164, 187, 391]; **Македоній Консул:** 5 [225, 233, 235, 243], 6 [56, 73, 176], 7 [566], 10 [67]; **Маріан Схоластик:** 9 [627]; **Марк Аргентарій:** 5 [32, 89], 7 [364]; **Мелеагр із Гадари:** 5 [57, 96, 136, 141, 143, 144, 151, 152, 156, 157, 163, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 195], 6 [163], 7 [196, 419, 461, 476, 535], 9 [363], 12 [48, 80], 16 [213]; **Менандр:** 7 [72]; **Менеократ зі Смірни:** 9 [390]; **Менеократ із Самосу:** 9 [54]; **Меро з Візантія:** 6 [189]; **Мнасалк із Сикіона:** 7 [194]; **Нікарх:** 6 [285], 11 [71, 102, 162, 169]; **Нікенет з Абдери або Самосу:** *4 [40]; **Нікій з Мілета:** 7 [200], 9 [315, 564], 16 [189]; **Нікомах:** 7 [299]; **Носсида з Локр:** 5 [170]; **Павло Силенціарій:** 5 [230, 232, 239, 244, 246, 252, 258, 270, 275, 290], 6 [54], 7 [4], 9 [620], 16 [57]; **Паллад:** 5 [71, 72], 9 [166, 169, 170, 171, 173, 379, 395, 401, 441, 489], 10 [57, 58, 59, 62, 63, 65, 72, 75, 77, 79, 80, 85, 99], 11 [54, 62, 299, 340, 349, 381, 384]; **Памфіл з Олександрії:** 7 [201], 9 [57]; **Паррасій:** Page [3]; **Платон з Афін:** 5 [78, 79, 80], 6 [1, 43], 7 [99, 100, 217, 256, 259, 265, 268, 269, 669, 670], 9 [13, 39, 45,

51, 506, 747, 748, 823, 826], 16 [13, 160, 161, 248], Page [14]; **Посидипп із Пелли**: 5 [134, 186, 194, 209, 211, 213], [170, 267], 9 [359], 12 [45, 120, 131, 168], 16 [119, 275]; **Пселл Михайл**: 14 [5]; **Птолемей, Клавдій**: 9 [577]; **Руфин**: 5 [14, 15, 21, 27, 28, 36, 37, 42, 42, 44, 50, 73, 93, 284, 71, 72]; **Сатир**: 10 [13]; **Серапіон Олександрійський**: 7 [400]; **Симмій з Родосу**: 7 [647]; **Симонід Кеоський**: 6 [215], 7 [177, 248, 249, 253, 344], 16 [23, 26], *2 [6], *4 [3]; **Спевсипп з Афі**: 16 [31]; **Статилій Флакк**: 9 [45]; **Тетет з Кирени**: 7 [444, 499], Page [2, 6]; **Теодор**: 6 [282]; **Теодорид із Сиракуз**: 7 [282]; **Теокрит із Сиракуз**: 6 [177], 7 [658, 659, 660, 661], 9 [338, 432, 433, 437]; **Тимн із Елеферни**: 7 [211, 433]; **Тимокл**: 12 [32]; **Тимон із Фліунта**: 10 [38]; **Тимотей з Мілета**: 7 [45]; **Фанній**: 6 [297]; **Філет Коський**: *4 [36]; **Філіпп Тессалоніцький**: 6 [62], 16 [81]; **Філодем з Гадари**: 5 [4, 13, 25, 46, 107, 115, 120, 123, 124], 9 [412]; **Фукідд**: 7 [45]; **Юліан Єгипетський**: 6 [25, 26], 7 [32, 33, 594, 603], 9 [654, 661], 16 [88].

ГОЛОСИ Й ВІДЛУННЯ АНТИЧНОСТІ

Donum natalicium
ANDREAE SODOMORAE

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції
до 85-річчя професора Андрія Содомори

(Львів, 16 грудня 2022 року)

Обкладинка *Василя Рогана*

Формат 60×84¹/16. Умовн. друк. арк. 21,85 Тираж 70 прим. Зам.

Видавець та виготовлювач:
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
СВІДОЦТВО
про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції:
Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.